

РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 1 (30) 2014

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

- Леся Степовичка* 3
Вадим Василенко 8

ПРОЗА

- Ганна Ткаченко*. Врятоване життя. *Оповідання* 12
    Чудо. Нова 21
Руслан Новакович. Серед ясного неба грім.
    Оповідання 26

ПЕРЕКЛАДИ

- Янніс Ріцас*. *Роміосіні*. Переклад із новогрецької мови
Василя Степаненка 34

ДЕБЮТ

- Олена Бублик*. Поезія 41
Юлія Грушевська. Володарка холоду 45
Микола Бугрименко. Поезія 52

ПУБЛІЦИСТИКА

- Василь Расевич*. Політична доцільність і ностальгія:
про «переписування» минулого сучасниками 55
Артем Чернов. Роздуми практичного психолога
стосовно окупації частини Української держави 58
Борис Манжела. Історична довідка національного
безпам'ятства 60
Тетяна Луцьова. Крила 61
    Стражі часу 62

МОВознавство

- Оксана Кушлик*. Континуум словотвірних значень
дериватів вербальної зони типової словотвірної
парадигми відсубстантивних дієслів із семантикою
«обробляти об'єкт названою твірним іменником
речовиною» 63
Микола Гриценко. Прізвища мешканців Зінківщини
та місцеві назви східного (тюркського) походження 69
Світлана Ківшик. Прислівники як репрезентанти
інтенційних відношень у простому ускладненому
реченні 75
Наталія Стасюк. Заклик як агітаційна форма
політичного дискурсу: прагмалінгвістичний аспект 80
Олена Горіздра. Синестетичні вторинні перенесення
в біологічній терміносистемі 85
Іванна Феуко. Гіперо-гіпонімні відношення
в музейній терміносистемі 89
Тетяна Пятковська. Концепти української
ментальності в мовному дискурсі паремій 94

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Віра Мелешко</i> . Петро Загайко про зв'язки Тараса Шевченка з Полтавщиною	98
<i>Ганна Радько</i> . Витоки «Мар'янської осені»: любовна історія й особистісна драма Тараса Шевченка та Феодосії Кошиць	102
<i>Ніна Осъмак, Світлана Дика</i> . Мотив кохання в повісті «Кудеяр» Миколи Костомарова	107
<i>Лариса Йолкіна</i> . Проблема міжлітературних впливів у словесному мистецтві XVI–XVIII століть у науковій рецепції Володимира Перетца	109
<i>Галина Білик</i> . Мюнхенські сторінки в історіографії українського неокласицизму	113
<i>Василь Савич</i> . Джерела художнього мислення Р. Володимира	119

ШЕВЧЕНКОВІ – 200 РОКІВ

<i>Михайло Шкурка</i> . Пошуки безцінних скарбів малярської спадщини Тараса Шевченка продовжуються	124
<i>Михайло Наєнко</i> . Шевченко, Гуляйполе, Тікич... ..	127
<i>Райса Танана</i> . Літописові Тарасової гори – 50	130

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

З історії двох ювілеїв кобзаря Євгена Адамцевича. <i>Упорядкування, передмова, підготовка до друку Олексія Вертія</i>	139
---	-----

У «РІДНОМУ КРАЇ» ПРО «РІДНИЙ КРАЙ»

<i>Ніна Степаненко</i> . «Наш велетень», «наш величний кобзар» Микола Лисенко у спогадах і думках редактора часопису «Рідний Край» Олени Пчілки	151
---	-----

ДІАЛОГИ

<i>Сергій Шебеліст</i> . Терни й лаври кінорежисера Мирослава Слабошпицького	158
--	-----

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

<i>Віктор Ревезук, Надія Кочерга</i> . Трагедія українського актора	161
<i>Ірина Діттан</i> . Бендерське «яблуко розбрату» перших українських політемігрантів	166

ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ

<i>Алла Ротач</i> . З історії ювілеїв «Енеїди» І. П. Котляревського	178
<i>Анатолій Чернов</i> . Полтавський учительський інститут. До 100-річчя відкриття навчального закладу	185
<i>Галина Білик</i> . Роман Іванчук: «...Право на землю мають тільки ті, хто пролив за неї кров». До 85-річчя видатного українського письменника	188

«РІДНИЙ КРАЙ» ПРО КРАЯН

<i>Володимир Подрига</i> . «Рай – наша Україна!»: штрихи до літературного портрета Андрія Стороженка	192
<i>Євгеній Узгрюмов, Галина Білик</i> . Його образ овіяний звуками й ореолом любові. Про митця, фольклориста, заслуженого артиста України Павла Бакланова	199

IN MEMORIAM

<i>Ольга Пилипчук</i> . Могутній спалах душі Людмили Мосіної	205
<i>Анатолій Чернов</i> . Знакова постать української літератури: Анатолій Андрійович Дімаров	207

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Євген Баран</i> . «Свідки часу і життя»... Листи Юрія Шевельова до Олексія Ізарського / автор перед. слова й упор. Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 388 с.	211
Три погляди на одну книгу. Рецензії на книгу: Степаненко М. І. Літературні, літературно-мистецькі премії в Україні / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 498 с.	215
<i>Микола Степаненко</i> . «Підкорені уміють говорити». Рецензія на книгу: Дзюба Т. А. Спрага народу і спрага Вітчизни. Публіцистика другої половини XIX – першої третини XX століть: модель національної ідентичності: [монографія] / Т. А. Дзюба. – Чернівці : Видавець Лозовий В. М., 2012. – 368 с.	217
<i>Броніслав Панасюк</i> . Поезія українського відродження	219

НАШІ АВТОРИ	223
-------------------	-----

CONTENTS	225
----------------	-----

Леся СТЕПОВИЧКА – сучасна українська поетка, перекладач, прозаїк, публіцист, член НСПУ. Народилася 21 травня 1952 року в с. Петриківка Дніпропетровської області. Закінчила романо-германське відділення філологічного факультету Дніпропетровського держуніверситету, аспірантуру. Працювала викладачем у дніпропетровських вишах, перекладачем у Німеччині, Австрії, Люксембурзі, Бельгії. У 2002–2012 роках очолювала Дніпропетровську обласну організацію НСПУ. Є засновником і головним редактором літературно-мистецького часопису «Січеслав». Пише українською, російською та німецькою мовами. Авторка 10 оригінальних книжок поезії та прози, низки публікацій у вітчизняних і зарубіжних виданнях, зокрема Австралії, США, Росії, Ізраїлю. Лауреат літературних премій імені І. Сокульського та імені В. Підмогильного. Живе в Дніпропетровську.

* * *

Цікавий місяць на колінах низько
припав до шибки, де кричить дитя.
Так у травневу нічку петриківську
зажеврilo моє земне буття.

Дідівська хато, ти – моя колиско,
любови неповторний дивосвіт!
Мале дівча на берегах орільських
тут душу обпалило від краси.

Притулку незрадливий, туго-пісне,
що у душі бриніла крізь літа!
Твої слова-перлини, мов намисто,
що оберегом шию огорта.

Дідівська мово, ти лежала в скрині,
мов кожушок, на дні мого життя!
А я жила, немов не в Україні,
а нині повертаюсь з небуття.

Моїм народом в тризуб закодована,
ви – триєдина сила, духу вись:
Пречиста Хато, Пісне й рідна Мово!
Хто має вас, той вже не загубивсь.

Я – РІЗНА

Я – різна.
Скромна булка
І коврижка прісна.
Я – християнка
І язичниця зухвала.
Я вірую в Христа
І в папороть Купала.
Я – різна
І від того тішуся,

Черниця бідна
Й неситима грішниця.
Я – Петриківка,
Писанка лакована,
Я – діва Жанна,
Ватрам злим рокована.
Я – кицька драна, гнана і облізла.
Я – різна.

Я – степ і ліс,
Я – половецька баба.
Я – Захід, я – Париж,
Поезія і зваба.
Я – різна!
Я – хатка глиняна,
Трипільська миска.
Я – Оріони зоряне намисто.
Я – різна!

Я – різна,
Я – симфоджаз
І лісова тужлива пісня.
Я – юна Мавка,
Я – покрита Катерина,
Я – скіфська пектораль,
Я – Україна!

Я – марево із летаргійних снів,
Я – край степів, дримаючих волів,
Я – світу край і звалище відходів.
Я – центр Європи,
Я – престол Господній.

Я – різна.
Софія мудра
Й язиката Пріська.

Я – пишна краля
І змарніла тріска.
Я – різна.

Я – різна,
Сьогодні лагідна,
А завтра стану грізна.
Я скину вбогий плащ,
Вберусь в шовкові ризи.
Я – різна!
Я – міф туманний
І космічна дійсність.
Я – птаха рання і молитва пізня,
Я – різна!

Я – різна!
Завжди була, і є, і буду після.
Вовік віків, і нині, й присно.
Я – різна!

ЦЯ ЖІНКА

З малку малого
марила, мріяла, мліла,
вдивлялася в диво –
в товариша-пастушка,
в «сильного дядю»,
у принца.
Хлоя, Лоліта, Асоль.
В першому стрічному
зачаєним нервом вітала його.
Пустотливий Ерот
там і тут пролітав спозаранку.
Як рибина ковтала гачок.
Звеличувала мале,
різалась в кров
об холодне лезо самців.
«Не те, не те, не те», –
корчилася душа.
А тіло цвіло
бузковим кущем.
Простягало квітучу гілку:
«зірви мене».
Двічі втікала від гвалтівників,
зазіхальників на бузкові роскоші –
в сімнадцять і в сорок два.
Двічі ставила підпис
в манускрипт дідуся Гіменея.
Леле, не летіли лелеки
леліяти лялю.
Тихо в'янули квіти бузкові.
Усихала оаза.
І за мить до свого надвечір'я
несподівано стріла Його.
Йога, суфія,
книжника,
анахорета,
що знав тільки смак сухарів,
пив саму тільки воду

і спав на твердому.
Його голос насунув
ласкаво-жаским передгрозям,
й блискавиці
сорока шести її літ
одізувались вселенським громом.
Уявлялась собі Ярославною,
на валу постала,
і прагла зливи.
У пришельця очах мерехтіли
небесним відбитком
блискітки її жадань,
розпрямлялися
зачаєні судоми непідсудних волінь.
Явився – ні на кого не схожий.
Бачила
фізичну оболонку –
куртку, ліпнину дужих рук,
усмішку, сліпучо-білий город
в затишному ореолі бороди.
Любила його органічну хімію.
Затремтіла всіма своїми
деревами,
усіма садами свого тіла,
сорока шести райдугами
своєї душі.
Смерч на порозі смерті.
Злитись і – вмерти.
Дратувалася
від його химерії,
незрозумілих віршів,
нетутешніх візій.
Знала, треба відпустити себе,
повернути дитинність,
благала зливу прийти
і змити
упереджень нашарування,
шлаки стереотипів.
Позбутись всіх знань,
що були до нього.
Всіх уроків усіх вчителів.
Розпалила кострище до неба,
щоб спалити свій дім
і усе дотеперішнє збіжжя.
Він прийшов!
І не принц він,
не її, і нічий,
чудовисько з озера Лохнесс,
Ніцше,
Вічний блукальник,
великий Божевільний.
Все зійшлося на ньому.
«Хочу тебе, негайно,
на мить і навіки» –
запалало кострище.
Усміхнувся –
Ярославна йому ні до чого.
З червоного рота
покотилися кулі-слова:

«Я надто кохаю тебе,
щоб посміть доторкнутись.
Для торкання існують борделі».
Говорила:
«А ти не кохай,
уяви, ніби я – то повія»
«Ні, моя божевільна,
цілувати тебе –
все одно, що себе цілувать.
Неможливо, бо ти – то я сам...»
А ще говорив:
«Ми – то тлін,
скоро станемо ним,
тільки Слово постане над тліном.
Тож уникаємо скверни злягання,
бережімо снагу
для останніх земних одкровенень».
Промінь вранішній сонця
освітив після ночі картину –
фіолетовий кущ,
спопелілого віття останки.
І над тим попелищем – сова
зірко мружила очі зелені.
Вдалині від садів
одинокий ішов мандрівник,
і спирався на посох,
і ні разу назад не поглянув...

БАЛАДА ПРО ЧОРНОГО І БІЛОГО ЯНГОЛА

Липневої нічки зустрілась я з янголом близько.
Торкнувся легенько крилом,
мовив голосом тихим:
побудь, мов, зі мною, приємне твоє товариство,
у плавнях орільських ми знайдемо
радість і вітху!
Рука льодяна мого серця палкого діткнулась,
холодні вуста усміхались так ніжно
й принадно,
незчулась душа, як спокою і волі позбулась,
і, відчаєм гнана, пішла до Ріки на пораду:

«Ореле, матусю, рятуй, моя пристрасть –
мов пастка,
висушує спрага, жага невгамовна і згуба.
Який він вродливий, який неземний
і прекрасний!
І все ж він жартує і зовсім мене він не любить».

Їй шепнула Орілька: «Лети, моя донечко, далі!
Ти, бідна, не білого янгола, чорного стріла.
Той чорний лиш тішитись буде з твоєї печалі.
А білий де, знаєш сама, його скрута обсіла.

Шкодує, моя донечко, серця на любові зайві,
Не пий, моя донечко, з глека цього –
він порожній.

Не схиб, бо часу в тебе мало для праці
зосталось,
Нехай він іде собі геть, янгол тьми подорожній!
До білого лінь, і молися, якщо він озветься,
І слабкість спокутує свою, і благай
про натхнення!
Бо янгол той чорний – спокуса земна,
що минеться,
А янгол той білий – Покликання Вище,
поетко!»

...Облудлої хтивості пута ослабли, і тіло
оману дурну подолавши, злетіло над плесом.
І янгола чорного тінь у воді розчинилась.

* * *

Я більше тебе не покличу в діброви Едему,
де так нас чекали посестри мої безкорисні –
Надія і ніжність тремтлива столи застеляли,
а ложе ладнали – Жага й неземна Насолода.

Казали мені – ти приходить з ним
по зорі вечірній,
уроча вечеря стоїть на тонкій скатертині,
і чаша труй-зілля, що втому вгамовує денну,
вам серце зворушить і мужності дасть
і наснаги...

Хоч мить, а в раю – хто із смертних собі
в тім відмовить?
Стояв остовпілий, ні кроку ступити не в змозі,
Лиш блиснули очі, й чоло твоє божисте
зблідло,
Та торбу свою полотняну тримав наготові.

Чому ж зволікав ти, розгублений мій пілігриме,
на прощу до кого рушаєш,
мандрівнику бідний?..
Ворота зачинено. В рай не запрошують двічі.
Иди собі, старче, ціпок не зламай по дорозі.

* * *

Якого кольору Оріль? –
засперечалися поети.
У кожного свої секрети
освяти певних кольорів:

їх смакування й пізнавання
між узвичаєних речей...
Так самоцвітне вишивання
залежить од жаги очей,

од вибору живої барви,
що значить виквіт почуття...
Тече ріка, мов для забави,
і – задля торжества життя.

Хто бачить срібло, хто – сивини,
Хто – мед левад, хто – мерхит сліз,
хто глипа поглядом совиним,
банальну срість мітить скрізь...

Мені ж Оріль з дитинства синя,
як неба рідного глибінь
у час, коли жура осіння
блаетом бавить голубів...

Якого ж кольору Оріль,
і чим правдивіш мій від інших?
Спитайте в степових орлів –
з висот небесних їм видніше...

Козацька річечка тече,
синіє волошковим цвітом –
одвічне сяйво для очей,
не стьмарене буденним світом.

БІЛА УКРАЇНА

Тихо меле небесний млин
вічне борошно свіжого снігу
малюкам на веселу вітху,
старикам – на думок сумноплин.

Зблиски сонць в летаргійному сні
чудно маряться голому віттю,
і казкові морозні суцвіття
розцвіли у моєму вікні.

Мерехтять крізь засніжену днину
у сріблястому сяйві зими
наші мрії. Оновлені ми
бачим білою Україну.

На полях замерзли грудки,
скоро – Диво, Різдвяні Святки!
Буде мед, узвар і кутя,
і народиться Боже дитя.

Встане-зійде Зоря-Звізда,
полетить золота Коляда
над степами й димами рідними,
над багатими і над бідними.

В новорічну химерну ніч
гарно будь не самому у хаті
і в світінні воскових свіч
ждать Божественної благодаті.

ДО 90-ЛІТТЯ СТЕПАНА БАНДЕРИ

Над ріллею заспраглою,
неораною, чорною –
орати її ще й орати! –
здіймається сонце червоне.
Ога, оре о Ра! –

молитися сонцю щоденно...
Ім'я Твоє
червоно-чорним тюльпаном
навесні розквітає в степу.
Ім'я Твоє
вітер колише в лісах,
ніби прапор –
Bandiera!
Здобудеш
українську державу
або загинеш
в борні за неї! –
кликав Ти.
Є держава вже, брате,
І немає її...
Віл остовпілий
ремигає жуйку злиденну,
остюками давиться гірко,
сили підвестися нема –
віковічна летаргія триває...
Трапезують
шаблезубі
вовкодухи-вампіри,
опівночі шниряють степом –
цмулять цівочками тонкими
задрімалу волову кров...
Воля або смерть!
Ти сказав
І вкотре народився, Степане.
Яблучко червоне
на чорній тарелі землі...

ДО ЕВТЕРПИ

Відкрий мені, моя Евтерпо,
чим прислужитися в добу нестерпну,
де час все не надходить жнивувать
руці, що серп несе й без праці терпне,
бо хвора від власної снаги в великім Серпні?!
І сонце припіка, і вітер в полі віє,
що ж наше жито ніяк не споловіє?
І що ти мені днесь, Евтерпо,
вкладеш в правицю, накажеш брать терпуг?
Й поки не смеркло
узятись до цвяхів,
що лізуть з-під підошов поспіль,
чи їх бо стримати не змога,
й натомлені кривавлять ноги,
й ходу псують, і зупиняють поступ.
А завтра я – терпан, моя Евтерпо!
Звелиш – подамсь в очерети
рубати зарості, і різати, й сікти,
і жаб болотних розганяти,
і сонні смарагдові шата
роздерти
і вивільнить ріку, замулену, від смерти,
благослови мене, Евтерпо!
Тарпаном пронесусь над нашим

«полем диким»,

заснулих пробуджу іржанням-криком,
бо ще не час на флейті ніжно грати,
вино не визріло, терносливи ще терпкі,
й вінці тернові ще в запасниках лежать,
чатують, чим скипить той Серпень.
То ми тертичники чи тільки плоскі тертиці?
Чи ми «їх» – в пекло, чи «вони» нас – в рай?
А може, все ще й перетретесь-стерпиться?
чи ж злюбиться? Гай-гай!
Тримаймося, Евтерпо!

ПЕРЕКЛАДИ

Михайло Лермонтов (з російської)

ГІЛКА ПАЛЕСТИНИ

Повідай, гілко Палестини,
Де квітла ти і де росла,
Якого пагорбу й долини
Колись окрасою була?
Над чистим плесом Іордану
Промінчик східний пестив, чи
Сердитий вітер з гір Лівану
Безжально рвав тебе вночі?
А чи молились, чи співали
Пісні старої давнини,
Коли листки твої сплітали
Соліма біднії сини?
Чи пальма та жива і досі,
Чи в ній струмить живильний сік?
Чи так же в неї тіні просить
В пустелі спраглий мандрівник?
Чи то в розлуці сумноплинній
Вона зів'яла навіки,
І вічний пил поглинув тліном
Її широкії листки?
Скажи: у набожному тремті,
Хто в край оцей тебе заніс?
Чи він моливсь до півнів третіх,
Й що шепотів в екстазі сліз?
Чи в Божім війську кращий воїн
З чолом високим та ясним,
Як ти, він був небес достоїн
Перед людьми і перед Ним?
Прозорий морок, хрест і миро,
Ківот й лампада золота.
Від тебе дух спокою й миру
На душу втомлену спада.

Олександр Кобринський

(з російської)

* * *

Очеретянку-хатку покину,
перейду за покосами вбрід
річку-свічку, і журно мій слід
на узліссі замре на хвилину.

Озирнусь на село вдалині,
де віками під вітром дримає
тік, кошара і пес захрипає,
розганяючи рій комашні.
Я – туди, де незатишно й стило
залюбилася тиша у мхи.
«Вий тепер, мов вовчисько на вилах,
аж деревам погнуться верхи,
щоб до тебе, проклятого, мила
повернулась», – сказали волхви.

Аскольд Демерджі (з російської)

ЛІТНЯ НІЧ

Тут степ мов бабця, що заснула
(а ще він схожий на дідка).
Ось вушка ховрашка майнули,
Ось сунеться огром бика:
Він грізний, вигляда жахливо,
налитий кров'ю дикий зір...
А ховрашок слабкий і хтивий,
Він – місяця дитя і зір.
А місяць виплива щонічно ...
він величезний – ой-йой-йок! –
аж моторошно-предковичний!
На задні лапки ховрашок
спинається і завмирає
у молитовній таїні.
І нічогісінко не знає
про мене степ у цій п'їтмі!

Фрідріх Ніцше (з німецької)

САМОТНІЙ

Круки кричать,
кружляючи над містом, нестримно:
От-от падуть сніги, яка то благодать
Тому, хто має батьківщину.
А ти стоїш, заціпенів
і озираєшся із давна, з далечі.
Навіщо ж, дурню, в переддень зими
Утік – світ за очі?
Світ – то ворота
до тисячі пустель, німих й холодних.
Хто втратив Те, що ти,
прирік себе навек до самоти.
І от стоїш, блідий,
немов заклятий іти крізь зиму піші,
немов той дим,
що все небес шукає холодніших.
Лети, дурненький пустобріху, каркай,
Пісня твоя – волення у пустелі!
Окутай серце своє скривавлене,
у лід і зверхність.
Круки кричать,
кружляючи над містом, нестримно:
от-от впадуть сніги. Страждать
тому, хто втратив батьківщину.

Вадим ВАСИЛЕНКО – молодий український поет, науковець. Народився 8 лютого 1991 року в селі Василівка Тиврівського району Вінницької області. 2013 року закінчив Інститут філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Аспірант Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Автор поетичної збірки «Рівнодення» (Вінниця, 2012), низки літературно-художніх публікацій у збірниках та періодиці. Активно друкується як дослідник українського письменства.

* * *

Риби тишу доп'ють. І акваріум осені раптом
Спорожніє, наповнений простору й часу,
до дна.
Одіссее моя, начитавшись легенд про атлантів,
Ми відчалим у Скіфію – край молока і вина.

Із Еллади зібравши архіви обпалого листя,
Ми камінною мовою спишем сувої доріг.
Від Залізних Стовпів до прадавньої Турії
плисти б,
І з Варягів у Греки, де міфами дихає сніг.

Але мойри – сліпі. В Борисфені, де сходяться
грані
Різномшерстих племен, ми застрягнемо посеред
скель.

Від Європи до Азії, мов подорожні останні,
У прозорих зіницях забачимо світло морське.

ЧУМАКИ

Повніє небо, витерши сліди,
А шлях, як біль, росте до краю світу.
Візьмуть вози на плечі чумаки
І, проминувши провесну і літо,
Зайдуть із поля в сиву небесінь.
На землю Шлях Чумацький струсить сіль
І заокруглить на зіницях воду.
Згори – униз, від заходу – до сходу
Щербатий серп торкнеться срібних піль.
Камінню днів, що у траві сирій,
Згубився лік, немов дорогам, зроду.
Міцніє крона і коріння роду,
Зелені пагони пустивши в древній сад.
Дерев і стріх росте щороку ряд,
З могутніх рук підносячись крилато.
Простують в часі дерево і хата
На величавих предківських кругах.

В тривких слідах уже загрузнув час,
А в грудях досі б'ється камінь солі.
Торкнеться пам'ять зболеної скроні –
І пульс вітчизни вдарить у жилу.

* * *

Нам не пити з щитів, хоч і півні співали
вже тричі,
Бо собор наш на крові, як хліб. І розрубані
криком,
Кровоточать ікони. Блискучі списи, наче свічі,
Зміборців нових, що ростуть. Що із сонячним
ликом.

Примерзає сльоза. Десь чекає залізна держава,
Але котиться подзвін, як біль на чоло України.
Ми в ростемо у зиму. І спивши прогіркої
слави,

Переїдемо за смерть, щоби з крові світилися
вина.

* * *

Мідні шпилі трави під снігами чекає зотління.
Ти в далеких містечку живеш на відлюдді сама,
Мовчазна, хоч близька і до серця мого,
і прозріння,
Неосяжно глибока і тиха, неначе зима.

Входить в лоно землі мертва мова гірких
падолистів.

Білі півні до зір на залізо кують голоси.
У країну снігів ти відходиш, тремка
й промениста,

А я досі тебе у зимові ландшафти несучу,

Мов троянду вітрів. Повертаючи втомлено
з мандрів,

Сяду в потяг останній, що йде крізь пошерхлі
ліси.

І зійшовши на станції Богом загублених Андів,
Пригублю теплі вінця твоєї земної краси.

* * *

Задрімаємо в гіллі, мов птахи, колишучи сад,
Що від ночі росте, бо слова – у німім
доростанні.

Заворожені тишею, вже не повернем назад,
Як дерева правічні у передвесіннім чеканні.

Із води проросте білоцвіття і пір'я кори.
Забрунькується зав'язь устами пониклої тиші.
Розів'ється трава. І, нічної упившись пори,
Я імення твоє на пергаменті неба напишу.

* * *

Човни долонь на течії грудей
Тремтять, немов торкнувшись краю неба.
Заснем, як птахи, й невідомо де
Прокинемось, заглиблені у себе.

В слідах зів'яне листя і трава,
І час, як біль, замре на скронях вітру.
Впадуть із уст неказані слова
І сповнять серце, наче чашу, світлом.

* * *

Надберу з твоїх уст полиново-п'янку гіркоту,
Щоб зоріти у тебе і пити любов світлотілу.
Ти вростаєш у мене химеристим плетивом слів.
Я заходжую у тебе, немовби у дике праліто.

Білогрудий світанок загорне нас в аркуш двох
тіл.

Назбирати в осердя поденного хліба і світла.
Але музика крові покличе униз, до землі,
Щоб наткати доріг в павутині холодного світу.

* * *

Із долоні прамови напитись живої води,
Щоб опівночі вирости деревом віщим
чи птахом.

Ти вросла у каміння, в солоні дощі, у сліди,
Затремтівши до уст, наче ересь, поглиблена
страхом.

Над щитами грудей протече, наче біль, молоко,
Заклинання трави оповивши земною любов'ю.
Осяйні письмена проростуть із твоїх волокон,
Над озерами сну підійнявшись порожніми
знову.

Порозходяться хвилі мінливими колами днів.
Мовчазна нескінченність туманів – немов
криптограми.

І з камінного взгир'я сріблитиме праця видінь,
Об'єднавши навхрест місяці молодими тілами.

* * *

Загорнувшись у листя,
схилився над твоєю глибінню,
щоб напитися світла з прозорих ранкових
джерел.

Але тиша, мов камінь, чорніє униз над рікою.
Протинаючи сні прохолодним осіннім дощем,
увійду у твою мовчазну, як зоря,
невичерпність.

Голі пасма води облетять під хмаристим
плащем,
і в гарячих долонях, що небо вмістили б у себе,
прочитаю тебе,
наче древній літопис печер.

* * *

У куточках очей –
кучерява безодня блакиті.
А все тіло згортається в пристрасть,
мов камінь у водорість, –
входиш у серце.

За рівнинами губ –
передсердя і груди твої, мов рельєфи.
І ти стаєш мною,
бо гортаю в тобі по одній сторінки –
білу книгу кохання.

Грецька амфора тіла твого порожніє,
щоб влитись у неї
при глибоких джерелах.
Від твого початку
ця ніч не минає.

* * *

З голих пасем води ти у мене зориш,
мов легенда сарматська
про щастя.
Крізь віки і вогні
ці долоні тонкі піднімаєш, мов сонячні чаші.

Я з тобою пішов би, але через край
уже витекло світло і змеркло.
Я б тебе зачекав,
та печать надлегку
хтось поклав над розіп'ятим степом.

* * *

Обнялися у полі.
Ще серце тремтіло, зім'яте памороззю,
а в кучерях
кольору стиглого жита
погойдувалися дві волошки.

* * *

І під глиняним небом залитої сяянням хати
почуваюся деревом:

руки пульсують пагіллям
і розлогою кроною в стелю востає чоло.
Кровотеча щоденного часу наповнює вени –
і важко стояти,
в круговерті землі обертаючись.
Птаство до ранку у верхів'ї тремтітиме,
й риби лускаті прокладатимуть в грудях тунелі,
що мали б вrostати в заокруглений день.
Та лиш сяяння входить
у потріскане дерево тіла мого –
понад води й глибини.
І прокинувшись, чую полегкість –
тепло відчуваю.
Ні на мить у мені не згасає
любов первозданна.

* * *

Ще у сітях тріпоче рибиною піймане сонце,
а дерева півсонні лягають у проділ води.
Пахнуть вільгістю неба
на сході глибокі сади,
і з туману світанок росте,
мов червоний лелека.
Зрониш слово –
і злегка згортається річка у біле.
Щойно півні, ударивши крилами в небо,
зійшли з рушників
і дорога стара задзвеніла.

* * *

У глибині узлісь, між берегами,
Гаптує нить прощальну далина.
З високих трав напоєна сповна,
Встає зоря з-під вії тремкого дна.

І день, як лис чи мідний падолист,
Ще горнеться в тумани сірі вогко.
Із ран троянди хміль роси напивсь,
Припавши до грудей землі глибоко.

Над яром снять черноземи полів,
У келих неба опутивши брови.
І в грудях біль, як сонцестій, розцвів
Над берегом чекання і любові.

* * *

Опускаються нижче акорди весняних дібров.
Крізь пошерхлі сніги відгоміння лунають
надземні.
У пагіллі дерев, як у жилах, пульсує любов
І густою смолою стікає у чаші зелені.

Недописана райдуга, мов кровотеча весни,
Із надбитого неба накрапує в юність прозору.
Зеленіє роса, а під віями – глибшає синь,
І розхмарене серце росте, наче крона, угору.

* * *

Мідні чаші плодів і посріблені келихи квітів
Ще відстоюють тишу. А вени пульсують,
як стебла.
Із зеленого храму, до краю наповнений
світлом,
Відпливає, мов привид, вітрильник гінкий
лісостепу.
Ти у дзеркалі трав. Нерухомо б завмерти
і зріти
Цю тривку порожнечу, напоєну сонцем
і болем.
Але час не спинити. І світ – по коліна у літі.
Та слова, як птахи, ще тріпочуть і б'ються
у горлі.

* * *

Мов Орфей степовий, що, надпивши гіркої
любви
В синім овиді озера, повен видінням увесь,
Ти без голосу вже. Небокрай, наче листя
дубове,
Опадає за обрій. Здіймається птаство. І десь
У високій траві, мов лускаті риби в затоку,
Стрімкощоглі човни йдуть, закуті у мідь
і броню.
І ліси, знявши ратища, входять у вись
темнооку,
Де багряна кіннота прорубує сонячні дні.

* * *

Цей глиняний ковчег, наповнений прозрінням,
Відчалить з берегів мого календаря.
Гаї, мов літаки, під вигнуте склепіння
Зірвуться як один і десь загублять ряд.

Ти на глевкім шосе. І приміські будівлі
Пливуть за небосхил, як мідні кораблі.
Із якорів зйдуть потріскані покрівлі
І завеслюють в глиб опуклої землі.

А скрізь – мертвотна ринь, що не зійде нікуди
З глибин слідів, давно не міряних ніким.
Зронивши листя, дощ, засмаглий від полуди,
Заходить в осінь, мов останній пілігрим.
У небо, що на дні калюж, не надивитись.
Спинившись, день завмер. Мов

штурмани-вітри,
Зійшовши з корабля, між золотавих китиць
Доп'ємо з уст вино звияжної пори.

* * *

Степ здмухнув із чуприни все птаство
і долоні у тишу простяг.
А в незвідано довгих світах

порожнеча росте ковилою.
Зачерпнути б любові земної
і літа до причастя нести.
Та над зболеним степом хрести
у вітрах, мов лахмітті барвистім,
спотикаючись, падають в сни,
перевиті думками,
як листям.

* * *

До прозорої бухти причалить натомлене літо,
І з надбитого дзбану полетіть струмина вина.
Тут, закинувши якір за обрій, що витканий
з квітів,
Наберемо у сонячні глеки дзвінкого зерна.

Лісостеп, як прибій, перекочує хвилями
вічність.
А ми прагнемо тиші, закуті в броню моряки.
Кукурудзяні стебла блищать, як запалені свічі,
І кургани врастають у небо, немов маяки,

Що біліють у серпень. За древньою щоглою
в морі
Підіймається хвиля і гребінь кладе на уста.
Ще вина не допито, а дні – даленіють за обрій.
І зникає вітрильник, неначе неспійманий птах.

* * *

Я тебе не зцілив, бо слова переповнили глек
І до ранку стекли. Озиваючись болем у жилах,
Ти ворожиш на віск. Із долоні годуєш лелек,
Що заходять у сни. Даленіють, даліють від тіла

Теплі дотики губ і пливуть. Потривати б ще
мить,
Але голос холоне і стигне. Як олово, голос.
Порожнеча росте. Порожнеча у грудях щемить
І заходить у вікна. А стіни – в тумані по пояс.

* * *

Іще птахи тріпочуть біля уст,
І пробудившись голосом і тілом,
Усі видіння, мов сніги, пливуть
У праліси, що взимку спорожніли.

Пошерхлим листом опадуть слова,
І голос трав замре в гортані гірко.
Із рук твоїх дерева, мов дива,
Ростуть на білім березі сторінки.

* * *

Мовчать ліси у передсвітній тиші.
Я лист життя іще не дописав,
Та вільга осінь горнеться все вище,
Запікшись кров'ю на моїх устах.

Вози загрузли по коліна в листі,
А в серце б'ється щось мале й просте:
Насущний хліб із глиняної миски
І кухоль світла, що тече у степ.

І даленіє пам'ять. Раз по разу
Заходять сни у сонячну канву.
Лиш довгі дні, тамуючи образу,
З лелеками у головах пливуть.

* * *

Опало птаство в руки прохачам,
Не в силі жаль осінній побороти.
Я камінь уст піснями заклечав,
Бо сад зронив свої останні ноти.

У хмару йшов, заглиблений, мов страх,
І дні багряні лемешами різав.
А ти, як вісь, летюча і наскрізна,
Сумна блукачка в травах і вітрах.

Човнам даєш якийсь незнаний лад,
Летиш югою в небесінь незрячу,
Де нас обох своїм списом позначить
Золотоокий вершник листопад.

Ганна ТКАЧЕНКО – сучасний український прозаїк, член Національної спілки письменників України (з 2011). Народилася в селі Синявка Менського району на Чернігівщині в простій селянській сім'ї. У Києві здобула вищу технічну освіту, після чого переїхала на Слобожанщину: спочатку в Харків, потім у Красноград. На своєму трудовому шляху багато років віддала державній службі, працюючи секретарем виконкому, керівником апарату, заступником голови райдержадміністрації, начальником відділу соціальних допомог та субсидій. Спілкуючись із великою кількістю людей, збагатилася життєвим досвідом, а з роками усвідомила, чому український народ так багато страждає, не маючи своєї держави, навіть і після Незалежності. Усе це знайшло відгук у її літературній творчості.

На сьогодні в доробку письменниці роман-тетралогія «Гогофа козацьких нащадків», роман про Чорнобильські події «І засурмив третій ангел» (українською і російською мовами), повість «Батькова рука» та ін. Пропонуємо нашим читачам два твори з останньої книги прози Г. Ткаченко «Врятоване життя».

ВРЯТОВАНЕ ЖИТТЯ

Оповідання

Наталка йшла вулицею великого міста і дивилася на перехожих. Раніше могла, задумавшись, не помічати нікого, а цього разу вдивлялася майже в кожне обличчя, намагаючись зрозуміти: хто із них радісний, хто щасливий, чому в декого злість та обурення так і застигли в очах, а в інших навпаки – погляд далекий, хода впевнена, а душа так і співає. Вона навіть обернулася на одного молодого чоловіка, відчувши його стан – він закоханий. Сьогодні вона вперше все це розуміла, бо в неї самої незвичний стан: не такий день, як усі інші. Сьогодні вона мов випала з того часу, який ніколи не спинити. Все намагалася відігнати від себе той вирок, який зачитали їй не в суді, а у світлому кабінеті. Але він знову повертався і набридав, мов спасівська муха. В голову не йшла жодна радісна думка, тому й перебирала те, що саме туди забрело. «Невже можна пройти повз людину, яка страждає, або не пожаліти сироту, нехай і при живих батьках?» – вона ніколи не була жорстокою, але й не дуже жалісливою, а сьогодні – навпаки. «Вік шаленого прогресу, а таких усе більше стає, – чомусь думала про нещасних. – Значить, щось не так у світі сталося», – намагалася знайти тому пояснення. Раніше задивлялася на новенькі магазини та кафе, які, мов гриби, виростали, дивуючись, де люди беруть на те гроші? На

новенькі іномарки, які так і витісняли з дороги наші вітчизняні автомобілі, вірніше, проганяли, як відпрацьований металобрухт, щоб ті не псували їм ні повітря, ні настрій. Звертала увагу на молодих хлопців та дівчат у гарному одязі, які серед сірості та буденності ніби влаштували показ мод. «Мабуть, батьки останнє віддають, аби діти пожили, як слід», – пригадала і свою неньку. Спинулася поглядом на старших за віком, бо їх теж не можна було не помітити – дехто йшов у новому випрасуваному костюмі ще й із помітним животом, а більшість у простому одязі чи навіть у старенькому, трохи зігнувшись. Вони тягли за собою давно потерту сумку на двоколісному візку. «Одні з престижної роботи повертаються, інші з дачі везуть вирощені овочі, – думала про них Наталка. – То й що? Різні люди, різні автомобілі, різна одежа, різні доходи і різне життя», – ніби не сама, а хтось інший повідомляв такий висновок, зводячи все до матеріальних статків. На що вона пригадала батькові слова: «Усе відійде з часом, залишаться лише діти». Але де вони? – шукала їх на вулиці. Не знайшовши, з острахом роззиралася навколо. І все-таки щось не так у світі відбувається. І день не такий, і час немов спинився – хотілося їй осягти все своїм розумом, щоб вирішити: як жити далі.

*Ах, зачем я на свет появился,
Ах, зачем меня мать родила...*

Раптом давно знайома пісня увірвалася в її роздуми, вона шукала очима виконавця, уявляючи ще нестарого чоловіка-п'яницю, який вирішив таким чином трохи підзаробити. Але в переході метро співав обірваний хлопчина, підставляючи перехожим картуза. Їй аж дихати не стало чим від побаченого. Та крім неї, здається, він більше нікого не вразив, усі обходили його, навіть не глянувши. Спинилася лише старенька бабуся.

– Що ж це за люди пішли?! – сказала обурено, шукаючи у своїй потертій сумці гаманця. – На іншій станції побили одного, теж ніхто не спинився. У мої молоді роки такого не було. Сироті останнє віддавали, – поклала йому копійки. – Вибач, більше не можу, самій на хліб не вистачає, – аж приклала руку до серця. – Була б більша пенсія, я б тобі червінця не пожаліла. Ото заробила за життя! – якось сором'язливо поглядала то на підлітка, то на перехожих, яких і це не цікавило. – Сорок п'ять років безперервного стажу! – вона аж підвищила голос, так їй хотілося розказати про своє наболіле. – Щоб вони на таку пенсію жили, яку мені встановили, – бажала невідомо кому, але всім було зрозуміло – лає депутатів та урядовців. – Сироті і тій нічого дати, вже не кажучи про м'ясо та ліки для себе...

Вона вже пішла, а замурзаний хлопчина довго дивився їй услід, потім протер рукавом очі, носа та став далі співати. Підійшла до нього й Наталка, в неї теж не було зайвих грошей, але вона простягла йому ті десять гривень, якими розчулила бабуся. Побачивши їх, хлопчина й насправді заплакав. І тоді почали сипатися до його картуза різні гроші. Він намагався співати, а сльози заважали, він ковтав їх разом зі словами, а сам силкувався виводити свою мелодію, поки люди були добрими.

Довго ще стояло в Наталчиних очах його бліде обличчя, брудний і порваний піджак, видно, що з чужого плеча, куці й зашмарані штанинята, у вухах дзвенів його жалісливий голос та знайома пісня – гімн безпритульного. Може, просто жебракував чи насправді нічого їсти було, але людей усе-таки розчулив. Вона теж інколи буває байдужою, проте лише інколи. Кажуть, байдужість – хвороба нинішнього віку, та вона з цим не згодна. Люди самі можуть побороги будь-яку недугу, тільки б захотіли. І хоч їй сьогодні важко про це роздумувати, бо й вона не в настрої, все ж не зла на весь білий світ.

Хотілося хоч комусь розповісти про своє наболіле, та не звикла вона ділитися найпотраємнішим із будь-ким. Їй треба добратися додому – в інше місто, невеличке, але рідне. А роз-

каже ввечері чоловікові, коли він повернеться з далекого відрядження. Можливо, й не скаже, вірніше, не все. Між ними не буває секретів, крім цього питання. Вона не може перелічити, як багато пройшла кабінетів, різних процедур, вірила кожному лікареві, поки не почула сьогодні той страшний вирок: «Ви ніколи не матимете дітей». Неначе окропом хлюпнули в обличчя, і не лише лікар, а все суспільство. «Але то правда, – стверджував хтось в її тілі. – Ти безплідна», – так хотілося йому вколоти в саму рану. Вона давно й сама про це здогадувалася, та кожного разу знаходила якусь надію, потім упадала в депресію, потім знову надіялася – так жила вже десять років. Сьогодні найдосвідченіший лікар у її надіях і сумнівах поставив крапку – вона ніколи не стане мамою. Почувши, одразу хотілося втекти від того чоловіка, від тих стін туди, де ніхто не знатиме про її проблеми, не буде застуджувати й не буде жаліти. Втекти туди, де немає знайомих і родичів, які за руку водять своїх діточок і про них тільки й говорять. Утекти від дитячого сміху на вулицях, від нічних сліз у подушку, від дикого бажання притулити до себе маленьке тільце й почути від нього магічне слово «мама». «То помилка. Ми з чоловіком здорові, ми ще матимемо дітей», – вона впевнено доводила своє, бо не могла з тим змиритися. А потім знову відчувала, як її світ валиться під ногами, а майбутнє розбивається об високу скелю.

«Чому я не така, як усі? Інші роблять аборти, вбиваючи дитину ще у своїй утробі, а я не можу мати навіть одну від коханого», – питала, мабуть, у самого Бога, але відповіді не отримала. Втішав інколи чоловік, здогадуючись про її душевні страждання, але з часом усе знову поверталось...

У вихідні та свята їхня квартира ніколи не була порожньою, в ній часто бігали діти різного віку, бо її чоловік із багатодітної родини, а все одно не вистачало там рідної кровинки. Було, дивилася на них і щоразу уявляла, як з ними грається і їхній син чи донька. І знову зринало старе настирливе питання: «Чому так? Чому? Чому?» Наодинці часто тішила себе придуманим – купує своє немовля, пестить, прикладає до грудей і не може надивитися. Навіть здавалося, що дитя є насправді, тільки чомусь вони не разом. Останнім часом уявні картинки все частіше змінювалися іншими – десь маленький хлопчик плаче без мами, а лягаючи спати кожного разу просить: «Мамо, знайди мене». І так шкода його стає, хочеться заспокоїти, бо він страшенно сумує.

Пізніше почала розуміти – це її свідомість звикає до думки, що вона має взяти дитинку-сироту чи позбавлену батьківського піклування, адже в неї немає інших варіантів. Спочатку

вона боялася такої думки, а чимдалі, то все більше раділа, що в неї теж буде дитина. «Не та мати, котра народила, а та, яка виростила», – солодко лягали такі думки на її душу. «Вибери обов'язково найкрасивішого і найрозумнішого», – планувала не раз.

Із тих пір часто снівся сиротинець. Ось вона іде до світлого будинку, піднімається широкими сходами, поспішає добре вибіленими коридорами, а потім заходить у кімнату, заповнену сонячним світлом і дитячим сміхом. Її зустрічають невеличкі хлопчики й дівчатка з криками: «Мама! Мама приїхала!» Тягнуть рученята, якими кожен хоче обняти свою тьотю-маму. І вже через хвилину-дві всі чіпляються на неї, висять, мов іграшки на ялинці. Крім неї, тут є й інші відвідувачі, які час від часу привозять дітям одягу, пряники й цукерки, бажаючи не стільки допомогти малим, скільки задобрити свою гріховну душу. Вона теж роздає дітям свої гостинці й щасливо посміхається, ніби всі ті солодощі розтанули в її душі. Блаженний погляд блукає по сирітських голівках і ненароком у кутку чіпляється за невеличкого хлопчика, який зажурено дивиться на неї. У його погляді немає нічого дитячого. Йому не більше трьох років, але він не вірить у мрію, яка не збудеться, не вірить у справедливість і в те, що світ буває прекрасним. Невже вона прочитала його думки? Мабуть, так, бо дивується і жахається одночасно. А ще відчуває, як тріпотить у худому тільці його ображена душечка. Вдивляється в дивні оченята, які чи плакали щойно, чи й зовсім не просихають. «Він жде свою маму», – шепоче голос, який не так давно повторював їй страшний вирок лікаря. Зустрівшись із тим журливим дитячим поглядом, вона одразу зрозуміла, як багато в ній нерозтраченого тепла і любові, що так необхідні малому. Він тягне до неї брудні рученята, а вона хоче погладити його по голівці...

Та сон скінчився... Наталка довго витирає холодний піт з обличчя, поки не з'являється чітка думка – треба шукати свою дитину, вона насправді є, вона чекає на неї. І це основне, до чого її хтось так уміло підвів. «Невже це мій власний розум?» – дивується вона, відчуваючи щем і ніжність...

З тих пір то статтю з газети підсуне чоловікові, то про фільм розкаже, в якому про сироту йдеться. А сама все перепитує в знайомих та родичів про кинутих дітей, про їхніх батьків та про дитячі будинки. Дізнавшись більше про негативне, зрозуміла, як важко маленькому вирости здоровим, бо там немає домашнього затишку і маминої любові, є ліки і лікарі, але діти весь час хворіють; начебто є що їсти, але вони часто голодні; багато няньок, але сироти не доглянуті, а то й биті, вистачає і вихователів, та

мало не кожне дитя має діагноз «педагогічна запущеність». Часто жахалася від почутого й не вірила, а потім довго роздумувала насамоті, бо її чоловік – водій дальніх рейсів.

Коли його не було вдома, вечори ставали дуже довгими, а чекання нестерпним. Щоб себе чимось зайняти, дивилася на вечірнє місто, слухала музику, яка до півночі линула з ресторану неподалік. Лякалася феєрверків, які бахкали зовсім поряд та рвалися в небі. Лаяла про себе тих людей, які, здавалося, щодня марнували життя у веселощах. Помічала й багато підлітків, які кружляли неподалік із пивом та цигарками, «навчаючись» у дорослих, як треба жити. Влітку, коли всі вікна були відкриті, чула багато непристойних слів, то від одних, то від інших, ніби вони змагалися в лихослів'ї, бо для них саме таке життя було «кльовим». Усе частіше зринало питання: хто їх народив і хто їхні батьки тепер? Але в цей час можна жити й не знати своїх сусідів навпроти, не кажучи про інших. Вона мовчки вмикала телевізор, намагаючись знайти хоч на одній програмі гарний фільм, від якого і настрої покращиться, і турботи відійдуть. Та рідко коли щастило, адже й там – у художніх фільмах – усе як і за вікном. Хотілося сховатися від світу, бо він часом лякав. Усе ж вірила, що настане час, коли всі люди будуть любити одне одного, із сердитих та злих перетворяться на добрих і будуть посміхатися. Так хотілося, щоб усе те стало дійсністю, бо непросто було знайти себе в цьому новому часі – незалежності країни. Люди ще не звикли до нього, все йшло, здавалося, само собою – плывло в якусь безвість, а часом неслося в шалений вир.

«Складним став світ, дуже змінився», – повторювала мамині слова. «Нічого, в тому світі є багато хороших людей, навіть серед знайомих, які своїми хорошими справами і будуть змінювати світ до кращого», – пригадувала розмову зі своєю першою вчителькою. І в неї будуть хороші справи – всупереч усьому вона виростить дитину, а ще – реалізується за фахом соціолога. Серед тих роздумів знову чує: «...ах, зачём я на світ появився, ах, зачём меня мать родила...» «І це у двадцять першому віці, серед живих людей», – дивується, ніби вперше про це дізнавшись. Ще в переході метро хотілося крикнути: «Люди! Чому ви такі бездушні!» Тепер шкодувала, що того не зробила. Нехай би її вважали божевільною, але вона нагадала б їм, якими вони стали. Потім знову зринув перед очима маленький хлопчина з журливим поглядом. «Він чекає на свою маму», – цього разу не хтось їй нашіптує, а вона сама повторює ті слова, бо й вона чекає на свого сина.

Та ось пролунав дзвінок у двері – це чоловік повернувся додому. Наталка біжить прочиняти і кидається йому на шию, бо дуже скучила.

– Я вже згоден узяти дитину. Зго-ден! – повідомляє він з порогу. Вона цілує його і плаче на радощах. Здавалося, такими рідними і близькими вони ще ніколи не були.

Невдовзі Наталка вже ходила по владних кабінетах, скрізь домовлялася, бо хоч і велика черга діток на всиновлення, але за просте «дякую» ще ніякі справи не вирішувалися. Та вона звикла до всього, виросла в цьому середовищі, тому й не дивувалася...

У дитбудинку її з чоловіком зустріли без особливих радощів. Без зайвих слів сунули в руки картотеку дітей зі статусом сироти. Спочатку вони вдивлялася в кожну карточку, уважно все перечитували, потім переглядали все швидше й швидше. Перед їхніми очима блимали фотокартки, а поряд із ними позначки – гепатит, СНІД, сліпота, інші каліцтва. Переглянувши вдруге, й зовсім розгубилися. В результаті сама директорка запропонувала їм двох хлопчиків. Один виглядав непогано, а другий... На знімку дитя незрозумілого віку стояло в старому, ще металевому ліжечку з обдертою фарбою. Звернувши увагу на м'які новенькі дивани, на яких вони сиділи, Наталка ледь стрималася від зойку. «На це знайшли кошти, у дітей забрали, а вони нехай у старих ліжечках...», – аж кричала її душа.

– То ви будете з цими хлопчиками знайомитися? – голос директорки вивів її із заціпеніння.

– Так, звичайно, – все ж погодилися, хоч у якусь хвилину просто хотілося втекти звідти.

Побачивши першого, одразу відмітили – він чимось схожий на її чоловіка. Щось питали, говорили, придивлялися, навіть засоромилися, бо – мов на ярмарку «купували» дитину. Але хлопчик розглядав подаровану машинку, зовсім не звертаючи на них уваги. Ще раз заглянувши в його документи, побачили там не один, а навіть два гепатити, після чого дивилися на хлопчика з страхом. Їм шкода було малюка, але брати такого вони точно не збиралися.

Другий був маленький і худий з великою для його тіла головою, великим животом та тонкими ногами. «І цей хворенький», – подумала Наталка, навіть боячись доторкнутися до нього. У його карточці знайшла тільки психічні та нервові розлади, без інших болячок. Тепер із подивом вдивлялася у вузькі, мов щілини, очі, які, здавалося, ніколи повністю не розплющувалися. Оглядала волосся на нечесаній голівці, яке ніби хто повисмикував пучками. Трохи вище скроні помітила великий шрам і перевела погляд до виховательки.

– То мати гасила об нього цигарки, – почула спокійне пояснення.

Боляче здавало в грудях, вона такого навіть не уявляла. Поки розглядала на дитині старенький, залежаний на якомусь складі костюмчик ще радянського пошивку, великий розмірів на два, хлопчик уместився в чоловіка на колінах. Не звертаючи уваги на подаровану машинку, він дивився на нього, здавалося, не кліпаючи заплаканими оченятами. Навіть дорослий чоловік знімав погляд від того пильного погляду. Вони ще нічого не вирішили, а комісія вже читала закони про відповідальність батьків-усиновителів перед державою. Все ж, маючи намір відмовитися, Наталка ще раз узяла в руки його документи. Цього разу в очі кинулася дата народження – 11 грудня. Її неначе вдарив хто в самі груди. Перевішивши подих, знову вдивлялася в написане, бо саме в той день три роки тому вона молилася в монастирі. Поїхала у святі місця з єдиною метою – просити в Бога дитинку. Коли сама не може, то щоб народила його інша жінка. Якраз перед тим відсвяткували її тридцятиліття. Залишилося позаду безробіття і розпач складних років. Власний бізнес уже давав невеликі, але стабільні прибутки. Ще було багато невирішених проблем, але вона нічого не просила в Бога, лише дитинку. «Виходить, що все збулося?!» – підказувала її душа. Тепер, розгубившись, вона стояла мовчки, лише серце гупало в грудях так, що його могли почути навіть за дверима. «Я за ці роки стала на ноги, а як же він їх прожив? – знову спинила свій пильний погляд на дивній дитині, яка боязко тягла рученята, щоб обняти її чоловіка. – Настраждався бідолашний. Чого ж так прикипів до мого Андрія? – промайнуло в її голові. – Мабуть, він когось нагадує, – роздумувала далі. – Але брати чи не брати? Інших дітей ніхто не пропонує. Виходить, ми маємо вибрати тільки з цих двох?» – аж опустилися її руки.

– То що? – запитує розгублений чоловік, все ще тримаючи хлопчика на руках. Вона знизала плечима, а тим часом обшарпана, мов рахітна, дитина, здавалося, страшенно хвилювалася. Зрозумівши розпач Наталки, вихователька забрала хлопчика й зібралася нести його назад у групу. Дитинча враз широко розкрило свої налякані оченята, затряслося й істерично закричало, ніби його відправляли на страту. Чоловік винувато опустив голову, а вона аж здригнулася від того крику: «Невже надіялося, що ми його заберемо?». Сергійка, так звали того малого, вже й не чути, а наляканий погляд усе ще перед очима, ніби його забрали від рідного батька та матері. «Як ти могла?.. Своє дитя...» – знову почула знайомий голос зі свого ества. Всередині боролися якісь сили, щось доводило одна одній,

здійнявши лемент, мов баби на ярмарку. А вона, мов суддя, мала розібратися в тому й стукнути молоточком. Щеміла душа від жалю до маленького і до себе одночасно, від чого знову зринуло питання: «За що? За що йому таке і за що мені?» Але минуло якраз три роки. Значить, це він – той, якого вона вимолила в Бога, – підказувала її свідомість. Вона має його прийняти, яким би він не був, хоч це зовсім не нагадувало подарунок Господа. «Так, я згодна, – вона тихо і невпевнено повідомила комусь про своє остаточне рішення. Я стану мамою того дитяти. Стану...» Тільки-но вона показала до кінця, як одразу припинилася нестерпна внутрішня боротьба. І вже цього вечора, лягаючи спати, вона думала про Сергійка, умивала, пестила, співала коліскової і притуляла до себе. «Подивимося, що Бог замислив. Чи в інвалідному візку по землі їздитимемо, чи в небі літатимемо», – розважливо смакував той нашіптувач. А вона, зважаючи на стан дитини, готувала себе до найгіршого.

Тепер усе мало йти за встановленими правилами – зустрічі протягом місяця і підготовка необхідних документів. Вони водили його за ручку територією дитячого будинку, а він часто падав. «У нього слабкі ноженята, бо з ним не гуляли, – виправдовувала Наталка недуги малого. – Та й не говорить нічого у свої три роки, крім окремих складів, бо з ним не займалися», – засуджувала тих людей, які були поряд із малим. І ніяк не могла зрозуміти, яке треба мати серце, щоб зробити з дитини каліку? Винуватила не лише цей непривітний будинок-сиротинець, а й тих батька і матір. «Людина вона чи потвора, коли гасила цигарки об дитячу голову? Мабуть, не першого народила з єдиною метою – отримати допомогу від держави. Таких зараз багато, і жодна не задумується, як житимуть її діти в цьому світі», – повторювала про себе те, що чула серед людей.

– Важко збагнути, що важливіше для дитини – материнське молоко чи контакт із нею? Коли перше ще можна замінити, то друге просто неможливо, – розповідала їй психолог, до якого вона тепер зверталася. – І вже давно доведено, що після вимушеного розлучення з матір'ю дитина переживає період протесту, потім відчаю, а за ним – вимушеного примирення. У цього маленького Сергійка, здається, всі ці періоди змішалися в один, бо він і зараз не може з цим змиритися. Щось подібне переживає кожна така дитина, адже вони кинуті, від них відмовилися батьки. Не зникає воно і в подальшому – лежить на серці каменем протягом усього життя. Звичайна дитина про це не думає, а кинута – ніколи не забуде і не вибачить,

не лише матері, а всьому суспільству, бо і його вина в тому є...

Раніше вона цього не розуміла, тепер – приймала все близько і болісно. Рахувала дні й години, коли поїде до дитини на побачення. Потім знову протилежні думки, мов настирливі мухи, обсідали її голову. Хлопчик, ніби відчуваючи Наталчині вагання, все сильніше чіплявся не тільки за її руку, а й за душу, від чого вселялася впевненість – вони стануть рідними. Він іноді посміхався, і та посмішка щемливим щастям лоскотала її серце. Вже й самій не хотілося їхати від нього. Найтяжчою була хвилина прощання, коли після зустрічі його забирала няня, і він кожного разу істерично кричав, неначе за тими стінами творилося щось неймовірне. Тепер у Наталки було таке відчуття, ніби це вона кинула своє рідне дитя в тому будинку, який за своїм внутрішнім духом більше нагадував в'язницю для маленьких, яких жорстоке життя навіть тут робило ізгоями. Переживав по-своєму і чоловік, бо мале, тільки-но його бачило, одразу прорисалося на руки. Після п'ятої зустрічі вони не витримали й підписали всі необхідні документи.

Невдовзі настала найтривожніша мить – приміщення суду, де вони, за його рішенням, стали мамою і татом; а ще кімната, куди винесли малюка зовсім голого для передачі по акту новим батькам. Наталка одягла його в новий одяг, але хлопчик зовсім не звернув на нього уваги. Здається, все хоче перехопити її погляд і зрозуміти: чи вона надовго забере, чи поверне скоро, як було з ним одного разу. Але не було часу сумувати, сьогодні його фотографують, посміхаються і навіть хрестяться при нових батьках, вважаючи, що він був «важкою дитиною». Наталка з чоловіком ні на що вже не звертають уваги, аби швидше додому. Слухають останні слова, останні настанови, навіть намагаються повірити – сьогодні всі радіють, що їхній Сергійко відтепер житиме в нормальній сім'ї.

Нарешті зачинилися дверцята автомобіля і чоловік натиснув на газ. Машина викотилася з подвір'я сиротинця й поїхала в невідомий для Сергійка простір. Хлопчик крутить голівкою на всі боки, підскакує і намагається щось сказати, адже він уперше знайомиться з цим світом. Наталка й досі не може повірити, що його життя із дня в день проходило в одній і тій же кімнаті, а доквілля пізнавав лише через вікно з ґратами та скляні двері, що вели в коридор. Із дорослих людей йому були знайомі лише вихователька та няня, до яких не тягнув він рук і не шукав у них захисту. Такі роздуми ще крутилися в голові, бо вона також була вражена тим будинком, де замість тепла був холод, а замість піклування – байдужість.

Приїхавши з дитбудинку і тільки-но переступивши поріг квартири, Наталка сказала:

– Ось ми і вдома. Відтепер ми тут будемо жити втрюх.

Стоячи біля порогу, не зробивши й кроку, Сергійко на те навіть не кліпнув очима. Та тільки вона різко нахилилася, щоб погладити його по голівці, як він умить відсахнувся і закричав, ніби його хотіли вдарити. Побачили під ним і мокру калюжу. Хлопчик продовжував закриватися руками й жалібно плакати, бо й за це йому перепадало. Йї руки опустилися, але вона не могла цього показати ні дитині, ні чоловікові. Зібравши всі свої сили, обережно повела його далі.

– Це твоя кімната, – сказала якомога лагідніше. – Твоя, – зробила наголос на цьому слові. – Тут ти будеш спати, гратися, а разом з тим – ростиш.

Дитина дивилася на кімнату, на іграшки, які вже на нього чекали, і знову була не в собі. Оченята бігали, груди не дихали, а хрипіли, бо, по всьому видно було, застуда з нього ніколи не виходила. Наталка знову завмерла, очікуючи повторення незрозумілого істеричного нападу, якого не сталося. Він стояв мов укопаний і довго ворухив губами, поки звідти вирвалося перше слово: «Моя». Вона запросила мити руки, йти на кухню їсти, а він усе ще стояв на тому ж самому місці і шепотів нове слово: моя... моя... моя...

Коли посадили за стіл, і вона хотіла перемішати в Сергійковій мисочці, як їй здалося, трохи гарячу їжу, в нього знову сталася істерика. Він упав зі стільця і став битися головою об підлогу.

– Ти вдома, ти вдома. А я твоя мама, – мало не плакала над ним Наталка. – У тебе завжди буде смачна їжа, – підняла його та знову посадила за стіл. Вона вже знала: не можна насипати багато, щоб дитина не об'їлася, тому після нормальної порції, дала йому лише цукерку. Неважко було зрозуміти, що це його перша цукерка в житті. З'ївши її, він довго облизував кожен пальчик, а облизавши всі, починав заново.

Наталка думала, що хлопчик буде швидко звикати вдома, а він і надалі жахався різкого руху поряд з собою, закривався руками і кричав, навіть не припускаючи, що не будуть бити. Та якщо хтось разом із тим тікав і ховався від чужої людини, хтось заходив до квартири, сидів під столом, десь у кутку, чи стояв за дверима, боячись, що його звідси заберуть. Жахався і вночі, прокидався і кричав, мов переляканий. «Усе від того, що переселився в інший світ, в якому отримує нові стреси – такою великою для нього є різниця цього переходу», – повто-

ривала вона слова психолога, бо чоловік ніяк не міг зрозуміти, що коїться з хлопчиком. А щоб дитина заснула хоч на хвилину, тримала його в ліжку і знову примовляла:

– Ти вдома... Ти вдома... А я – твоя мама.

Десять днів вони не спали. Перемагали страхи, відганяли бабая, яким був заляканий до смерті, намагалися не прислухатися до кроків і не чекати няню, яка битиме за те, що дитина не спить, чи проситься в туалет, а то й таблетку заспокійливу змусить ковтнути, аби не заважав їй уночі. Коли він задрімає на хвилину, Наталка все одно сидить біля його ліжка та жене від себе ту настирливу думку: «Для чого воно тобі?» Така думка несміло виглядала здалеку і невідомо куди дівалася, але у хвилини крайнього відчаю з'являлася знову, щоб до болю гризти її душу. Часом не знаходив місця в цій раніше затишній квартирі і батько. Це був час великого випробування для них і для дитини також. Вони повинні були пройти через це, щоб стати рідними.

Удень хлопчик часто усамітнювався, ставав зовсім відсутнім і, стоячи чи сидячи, заколихував себе. Міг навіть ударитись головою об стіну, не відчуваючи болю. А вона знову бігла до психолога, бо губилася, не знаючи, що їй робити далі. «Це проблема кинутих дітей, так маленький організм намагається сам себе заспокоїти, не отримуючи материнської ласки», – чула у відповідь. Не раз просила в Господа сили, щоб відігнати розгубленість та подолати нову недугу, бо вона має виростити здорового сина.

Трирічна дитина, хоч і звикала потроху до нового життя, до теплих відносин, усе ж не дорослішала, навіть ставала ще меншою, поки й зовсім не почала нагадувати немовля, ніби йому й рік не виповнився. Сергійко просив його сповивати, смоктав соску, хотів, щоб його гойдали на руках і співали колискової: чи пригадував щось із минулого, чи від того, що цього не було в його дитинстві. Але ще й зараз, проснувшись у мокрій постелі, ховався в кутку і тремтів, чекаючи покарання. Тільки-но почує чиїсь кроки, так і закритється руками, заплаче, ніяк не може повірити, що тут його ніколи не битимуть.

Намагався щось сказати, а в нього не виходило, він тупав ногами, сердився і на всю квартиру вигукував окремі склади, нагадуючи більше маленьку первісну людину. А в неї – знову розпач, вона знову відмовляє знайомим і родичам, які не вперше просяться подивитися на прийомну дитину. І коли він став повторювати слова – радості не було меж. Після того полетіли з його вуст слова за словом, речення за реченням. А через два місяці, дивуючи всіх, під новорічною ялинкою, Сергійко вже розказував віршик. Засоромившись, він ховався на

батькових колінах, тулився до його колючої щоки і задоволено поглядав на інших своїми невеличкими, мов вуглинки, очима. А потім біг до мами, ніби вихваляючись: «Дивіться, у мене теж є тато і мама». Він ще ховав на ніч під подушку свої речі, але вже стрибав під ялинкою зі своїми двоюрідними сестрами та братами, навчаючись бути щасливим.

Так вона відкривала йому світ, а він їй себе. Часто вранці він довго вдивлявся в її обличчя. Ні, він не забував його за ніч, хоч і спати почав міцніше. Він її вивчав чи хотів надивитися, бо, здавалося, вже почав розуміти, що таке мама. І лише після того розкривав рота, щоб говорити до вечора. Вона часто записувала його слова для сімейної історії. Всім запам'яталося найперше речення: «Ми вдома». Він і питав, дивуючись, і стверджував, посміхаючись, і просто так говорив, відчуваючи в тому велику насолоду. «Ми вдома?» – заглядало дитя мамі в очі, намагаючись розпізнати, чи правду вона каже. «Ми вдома», – посміхалося та махало ручками. Що він розумів під цими словами, не було відомо. Можливо, далеке домашнє тепло, якщо таке було в нього, чи пригадував бабусю, яка іноді провідувала його в дитбудинку та обіцяла забрати додому, а то й просто – єдине бажання багатьох дітей сиротинця, про яке вони завжди згадували плачучи: «Хочу додому». Поволі ті спогади відходили в минуле, а він все ще перепитував: «Ми вдома?» Пограється з іграшками і знову питає: «Ми вдома?» Повернеться з прогулянки і знову за своє: «Ми вдома?» Кожного разу, отримавши мамину відповідь, дитя полегшено зітхало. А вона раділа та готувалася до нового, відчуваючи, як багато ще попереду, серед чого будуть не тільки хороші хвилини.

Ніби й почали розуміти одне одного, та все ж інколи Сергійко ставав грубим. Розуміючи, що погано робить, вибачався, а потім знову грубив. На вулиці брав камінь і кидав у неї, в людей, навіть вночі махав руками, продовжуючи битися вві сні. Підсвідомо чекав агресії чи покарання, яке не наставало. А вона все відшукувала пояснення, поки не здогадалась і без психолога – це теж реакція на те, що згадується мимоволі, адже такі діти найбільше бояться, що їх знову залишать у дитбудинку. Все має витіснитися власними добрими вчинками, яких він ще не знав. І вона його навчала, а потім хвалила, називаючи хорошим, веселим, розумним, ласкавим, тільки б наситився її любов'ю. Коли з нього виїшла вся негативна енергія, що накопичилася за довгі для дитини три роки, він щодня змінювався, поки не перетворився у веселого і доброго мазунчика.

– Мамочко, давай обіймемося, – підходив до неї і вже простягав рученята. – Мамочко, давай ще, – він уже не міг без її любові, а вона без його.

Збираючись на вулицю, завжди казав:

– Бувай, моє ліжечко! Бувай, моя подушечко! Я недовго, я скоро повернуся. – Він робив це з такою щирістю і любов'ю, від чого в Наталки аж дух перехоплювало. Вона точно знала, що жодна дитина його віку не цінує те, що має, так, як він. А наступного дня знову чути: «Бувай, моє ліжечко. Бувай, моя подушечко!..»

Вона ніколи не приховувала від нього, що є мати, яка його народила, аби не сталося потім ще одного великого стресу, від чого руйнувалися не тільки стосунки, а й життя. А він просив її, щоб саме вона знову народила його, бо він хоче мати одну маму – її. Пригадавши, було, свою бабусю, яку, мабуть, щодня виглядав раніше, міг сказати:

– Вона мене загубила. Правда? – На мить закліпає оченятами, а потім знову питає: – А вона мене не забере, якщо знайде? – Сам напружитися, мов боїться почути ствердну відповідь...

Це був час їхніх запитань і відповідей. Їм ще не раз доводилося повертатися до них, тільки б вселити в його душу впевненість – він ніколи не повернеться в минуле. Але це він, а сама Наталка подумки часто туди поверталася і мало не плакала – для чого дитині такі страждання? Ще не жив, а вже без вини винний... Голубила його, пригортала і боялася подумати, що може з'явитися рідна мати і забрати в неї таке щастя. Сергійко наче думки її читав. «Мама мене не кинула, вона в аварію потрапила», – чи сам таке вигадав, чи від когось чув. Адже жодна покинута дитина, в якому б віці вона не була, намагалася виправдати свою матір, бо то була рідна кров. Та їхні зв'язки були вже міцніші за рідну кров. Він відчував її стан і настрій. Ще й на обличчі нічого не видно, а він уже питає: «Ти захворіла?» Або, поглянувши пильно, аж скрипить губенята: «Мамусю, ти плакала?» Неначе і йому ставало боляче від того. Тепер Наталка лише іноді пригадувала ту «важку дитину», як про нього говорили в дитбудинку:

– Для чого вам такий? Він же вредний, бреше на кожному кроці, – натякала няня наодинці, коли малий і говорити ще не вмів. – А коли виросте, то обікраде, – лякала невідомо для чого. – Заплатить гроші та візьміть нормально, – раділа ніби від щирого серця.

Тепер Наталка навіть не уявляла собі іншого. До них приходили гості, він грався з дітьми, любив ходити в дитячий садочок, точнісінько як інші діти перебирав їжею, випереджав її, щоб першим зустріти батька з роботи. Любив

їздити з ним у великому автомобілі, обіцяв теж бути водієм, коли виросте. Головне – завжди дуже пишався, що в нього є тато і мама.

Наталка вже ніколи не згадувала те страшне пережите минуле, ніби його й не було. Вона точно знала – їй могли позаздрити багато мам, адже він без її дозволу нічого не робив. Тільки й чути у квартирі: «Мамусю, а можна погратися у твоїй кімнаті? А можна я вклучу комп'ютер і подивлюся мультфільм? А можна піти погуляти? А можна я татові подзвоню? А можна... А можна...» Якби його побачила зараз вихователька або няня з того сиротинця, мабуть би, вдруге перехрестилася, не повіривши, що такими можуть стати їхні вихованці. І тільки батько, на колінах у якого завжди любив сидіти Сергійко, відмітив: «Просто сталося чудо! Чудо від нашого тепла і любові. Солдат виросте, а ти думала, що каліку возитимеш усе життя». Він теж пишався сином і своєю повноцінною сім'єю, де знову зринула любов із новою силою. В такі хвилини навіть мовчав її старий знайомий-нашіптувальник, бо тепер йому нічого було сказати.

Так і виріс їхній хлопчик, перетворившись на парубка-красеня. Догнавши зростом батька, був ще красивіший від нього – точнісінько такий темний чуб, широкі брови над вузькуватими очима, гоструватий ніс, навіть розмір взуття в них був однаковий. Але погляд не звичайний, а швидкий і щасливий, як у матері. Він пишався своїми батьками, давно вже забувши, що не рідний їм. Ось мине ще два місяці – і закінчить школу. Але й тепер може підійти й сказати їй ні з того ні з сього: «Мамусю, давай обіймемося». Трохи пізніше знову: «Мамусю, давай ще раз». Або й таке: збираючись із дому, заскочить у свою кімнату та пригадає старе: «Бувай, моє ліжечко! Бувай, моя подушечко!» Засміється ніби сам із себе, а Наталка зітре сльозу, бо серце щастям так і обилеться.

– А чому дитбудинківські діти потрапляють до в'язниць? – спитав якось. Він, як завжди, розраховував на чесну відповідь, а вона цього разу розгубилася. – Тільки не скажи, як інші, що то гени спрацьовують, – додав та пильно поглянув на неї.

– Які гени? – ніби електричним струмом її вдарило. – Все від неправильного виховання. Там діти весь час знаходяться в закритому середовищі, відстають у своєму розвитку від однолітків, які виховуються у звичайних сім'ях. А потрапивши в зовнішній світ, не можуть пристосуватися, бо їх не приготували до того.

– Ти ніби читаєш із якогось підручника, – сказав обурено.

Наталка вже давно відчувала – він усе частіше став думати про минуле. Вона про нього теж

думала. Довго думала, намагаючись розібратися в тій складній проблемі не однієї людини, не одного дитячого будинку чи в'язниці, а всього суспільства в цілому. І, здається, все зрозуміла. Могла пояснити будь-кому, тільки не своєму Сергію. Її руки тремтіли, серце гупотіло, а розум стверджував безжальну правду: маючи зранену душу, вихована в жорстокості дитина весь час намагатиметься довести, що вона сильніша. А ще відплатить суспільству за свою зламану долю. Тому й буде бити, цупити, навіть убивати, адже вона не серед них, а викинута з того суспільства. Тож і невелика біда, якщо й потрапить за ґрати. Там не потрібно думати, що їсти і де жити. Хоч і не мед, але на всьому готовому, як і в дитбудинку. Та й «дитяча дідівщина» – не щось нове, тобто знову у своєму світі. Дуже жорсткому, проте своєму. «Але казати йому таке чи не казати? – ніяк не могла вирішити. – Не можу, язик не повертається», – боялася зробити йому ще болючіше. Мабуть, наслухався про соціальних сиріт від когось – снувалися думки в здогадках. І не дивно, бо кожен сирота хоче знати про долю іншого. Хоча, який він сирота... Вона все зробила, щоб він забув про те страшне для дитячої душі минуле.

– Скажи що-небудь. У тебе завжди на все була готова відповідь, – його слова були колючими. – А зараз? – він знову дивився їй в очі, а вона не знала, куди свої подіти, ніби в чомусь винна.

– У сиротинці доль багато, одна одної не краща. То для чого тобі, сину, всі на себе приміряти? – простягла до нього руки.

Сергій відвернувся від неї. Йому здавалося, що вони вперше одне одного не розуміють. Наталка важко зітхнула й мовчки схопилася за серце, бо його перехідний період так просто не давався. Їй не хотілося бути суддею, щоб розкривати всі хитросплетіння взаємин у тому закритому від світу дитячому будинку. Нагадувати про жорстокість, приховану за всім показним, натякати на страшну «дитячу дідівщину», з якою часом і керівництво впоратися не може, на приховування внутрішніх злочинів і підгодування стукачів. Станься тоді по-іншому, він би про все це дізнався, а потім і сам так би робив. Але слава Богу, що доля над ним змилостивилася. Все це він розуміє. І вона про це не буде говорити, як і про те, що мало кому пощастило потрапити в сім'ю, інші там і росли. Якось росли... А кожна дитина – це великий внутрішній світ хвилювань, стресів, жахів і образи на весь білий світ.

– Мамо, в них крадуть їжу й одягу, змушують жебракувати в місті й приносити гроші. А дівчат – заробляти тілом, і теж план доводять.

Усі мусять слухатися, бо дуже б'ють... – після недовгої паузи аж виходив із себе.

– Мені все відомо, а чого не знаю – здогадуюсь, тільки ж то лише частина правди, – не зводила з нього очей. – Для чого воно тобі? У тебе зовсім інше життя, – намагалася обняти, аби вивести його з тих роздумів. – Підеш далі вчитися, одружишся...

А сама знову подумала про сиротинець. «Сину, сину... А спонсори-благодійники, а дядьки-вимагальники, а охоронці і кришувальники... Що вони роблять – те й діти, дивлячись на них. Усі ті злочинства простій людині осягти важко, а тобі таке ще зовсім не під силу. І слава Богу, що ти цього не пізнав на собі. Досить того, що був увесь у синцях, пахнув не молоком і кашею, а якоюсь пластмасою, мав кілька діагностів, які вказували на те, що ти неповноцінний. Добре, коли ще не потрапив до рук педофілів, які безкарно там задовольняють свою хвору психіку».

– Я обов'язково візьму дитину з дитбудинку. Кинуту, щоб урятувати хоч одну, як і ти колись, – вона бачила його вологі очі й стиснуті кулаки.

– Тебе хтось образив? – спитала по хвилі. – «Добродіїв» у нас вистачає, їх не проси – вони самі говоритимуть. Але недовго, коли не будеш на них звертати уваги. Ти ж у мене розумний, вихований і готовий до дорослого життя. Нехай ще в них така дитина виросте, – вона знову відчувала ту його рану, яка, здавалося, давно мала загоїтися. – Я навчила тебе любити, самостійно вирішувати свої проблеми. А це – основа основ як жити серед людей.

Важко було передбачити, чим закінчиться їхня розмова, але її перервав дзвінок у двері. Коли він відчинив і мовчки спинився на порозі, Наталка крикнула з кімнати:

– Сергійку, хто там?

– Це до мене. Я зараз прийду, – відповів спокійно.

«Мабуть, однокласники прийшли, вони останнім часом все частіше гуртуються. Відчують, що скоро розійдуться їхні дороги», – заспокоїла себе здогадом.

Та роздуми про їхнє життя, про колись пережите сколихнули серце. Здалося, що спинилися на мить їхні справи, значить, щось важливе вони повинні вирішити. А може, щось важливе відбувається?.. Так, це передчуття. Її інтуїція ще ніколи не підводила. Воно вже вчора щось заходилося, щось збурювало душу, а сталося, бач, сьогодні. Може, що накоїв? Може, справді, гени прокинулися! Спаси Господи. Такого не може статися, таке не повинно статися, вона на це поклала все своє життя. Але не марно, вона пізнала щастя, велике щастя! Виявляється, за

ним далеко й ходити не треба, воно завжди поряд. Ліпила із сина гідну людину, даючи йому можливість в іграх розкрити себе. Милувалася ним, і мов крила виростали. Знала кожен подив і кожен погляд, адже вони разом раділи і разом плакали. Були чимось одним цілим, здавалося, й не дихали один без одного. Навіть думки не було, що аж занадто пестить його, хоч у житті по-різному буває. А йому треба знайти себе серед цього світу за будь-яких обставин.

Сергія не було якихось десять хвилин, а вона вже тремтіла. Через півгодини ладна була бігти за ним на вулицю, відчуваючи недобре. Коли він через годину відчинив двері і знову став на порозі, просто розплакався. Від його завжди бадьорого духу і веселих грайливих очей не лишилося й сліду. Тремтить увесь і слова вимовити не може.

– Що сталося? – ледь прошепотіла вона.

– Я хотів її вбити, – повільно проказав побілілими губами.

– Матір?.. – тільки тепер вона враз про все здогадалася, бо вже давно сусіди бачили біля будинку чужу жінку, яка все дивилася на вікна їхньої квартири. – За що? – шепотіли з переляку її уста, від чого й сама знітилася.

– За все те, що я пережив, – він обняв Наталку, і вони довго плакали.

– Ти її прости? – протерла вона очі та звела на нього.

– Так. І тільки тому, що в мене є ти – моя найрідніша на світі мама.

– Тебе засудили б і кинули до в'язниці, – схрестила на грудях руки, не вірячи, що та в'язниця все-таки над ним чатувала.

– Я тоді про це не думав, – тільки тепер він налякався. – Давай обіймемося, – цокотіли його зуби, ніби від сильного холоду. – Давай ще раз... – пригортав до себе Наталчину трохи посивілу голову, намагаючись знову отримати зцілююче тепло та захвати лице на маминому плечі.

– Якби була робота та зарплата, вона не скотилася б до того стану, – все ж хотілося її виправдати. – Не було поряд такого татка, як у нас, то й зламалася від безвиході, – намагалася навести найважливіші докази. – Не штовхай її знову туди, – ледве видавила вона із своїх грудей. – Нехай будуть дві мами, аби тільки ти нас любив, – погоджувалася Наталка заради благополуччя своєї дитини...

А невдовзі, будучи в тому самому великому місті, у знайомому переході до метро, вона знову почула:

*Ах, зачем я на свет появился,
Ах, зачем меня мать родила...*

Намагалася побачити пропащого алкоголіка, а побачила обірваного хлопчину в старому, великому розмірів на два, піджаку та куцях штаненятах, на якого, як і колись, у її минулому й точно в такій ситуації, майже ніхто не звертав уваги. В неї і тепер не було зайвих грошей, але вона подала йому десять гривень. Підліток, здається, заплакав, а люди... знову байдуже ковзали по ньому поглядом.

– Як звати тебе? – спитала Наталка.

– Сергійко... – шмигнув носом безпритульний.

«Невже це знову наша дитина? – замерла вона. – Звичайно, наша, син буде радий. Не кричати ж мені: Люди! Чому ви такі бездушні? Вони все одно не почують. Бач, п'ятнадцять років минуло, та так нічого й не змінилося. Знову женуться за грошима, за портфелями, за розвагами, тільки все це відійде з роками, а врятована дитина виросте, – спокійно стверджувала для себе. Враз пригадала свого дорослого сина малим: «Мамусю, давай обіймемось! Мамусю, давай знову!» І так тепло стало їй у цьому напівтемному підземному переході...

Грудень, 2012

ЧУДО

Новела

Живе ще не дуже стара Вікторія, точніше, баба Віта, у простій сільській хаті. Мала в місті квартиру з усіма зручностями, а зараз доля кинула в такі умови, у яких колись жили її батьки. Тоді у квартирі часом була чимось невдоволена, а тепер і батьківській хаті рада – все ж не на вулиці. Про центральне опалення давно забула: якщо холодно в хаті, тепліше вдягається, а якщо палива зовсім мало, то й у старому теплому пальті спати лягає. Сама себе тішить – зате серед живої природи. «Свіжим повітрям дихаю, пташок слухаю, з річкою говорю, сонечку вклоняюсь, а до землі, як до матінки, – притулюся влітку і наберуся сили аж до наступного року». Вона насправді часом не уявляє своє життя в тому вулику – багатоповіхвіці. Але день на день схожим не буває, настрої також. Вийде вранці у свій двір іншим разом, а воно зовсім не те, неначе ніхто їй не радий на цій землі. І лізе тоді у вічі різна нісенітниця – хвора дочка в ліжку, бездушні лікарі, неслухняні онуки, недружні сусіди та ще багато чого такого. І так стисне серце, що й жити не хочеться. Думає, що вже нажилась, а згодом знову радіє кожному дню та молить Бога, щоб іще хоч трохи дозволив затриматися на цій землі.

Сьогодні теж такий ранок – прилетіли бусли з вирію, принесли на крилах душі тих, хто народиться. Так колись говорила її бабуса, посміхаючись, бо й сама не знала, чи правду каже.

– Лелеко-татку, збудуй у мене свою хатку та виведи діточок!!! – запрошує баба Віта здорового бусла, який і цього року не хоче моститися на її зламаній тополі. – Невже ніколи так і не пробачиш? – навіть голос її затремтів. – Я ж не винна, що колись так сталося, – навіть виправдовується перед ним, – то онук зруйнував, прости його, він уже давно покараний. Не дитина, а сатана росла. Але й другий онук покараний,

той, що ангелом був. Ще й як покараний!!! – зітхає важко. – А мати їхня – мучениця наша... Її ж то за що? Дісталось й мені – мов горох при дорозі залишилася. Тільки для чого воно тобі... – опустила руки, бо він уже клекоче перед сідньою хатою. – Марно стараєшся, поховали діда Василя якраз на Водохрестя, – розчаровано зітхає. – Не тільки мені, скоро і вам не буде до кого тулитися. Було село, а став маленький хутір, – кинула оком на самотні зажурені хати.

Відтоді не було дня, щоб вона не глянула на те велике пташине кубло. «Здорові були!» – скаже вранці, вийшовши у двір. «Добраніч!» – помахає рукою пізно ввечері. «Як добре мені з ними. Ой як добре!..» – душа аж співає, позбувшись страшної самоти. «Милості прошу на світ Божий!» – сплеснула руками одного ранку, побачивши над гніздом довгі тоненькі шії.

– Гарні вирости, не слабкі та й не каліки, – милується ними пізніше, коли вони на її подвір'ї танцювати почали. – Не заклюють вас старі бусли на Чортовій галявині біля Іванового болота, що роблять кожного року, переглядаючи вирощене потомство перед відльотом. Полетите скоро, а потім і старі через тиждень-другий. Зозулі давно не видно, вже подалася, бо в неї ключі від вирію, – таке ще в дитинстві від бабусі чула. – Сама журиться: як тільки швидко пройшло літєчко... З тих пір ще частіше стала на них поглядати. «Ще тут бусли, чи вже понесли на небо грішні людські душі?» – аж зрадіє, коли там щось заворушиться. Одного разу побачила і старих посеред свого двору. Буслиха крильми щосили махає, аж у хату чути, а злетіти не може. І бігає, і стрибає, а потім знову журливо опускає свою голову. Вже і дрова в бабиній печі перегоріли, а вона ніяк не може від вікна відійти, бо якраз у цей час бусол став тулитися до своєї буслихи одним боком, потім другим,

тертися своєю шиєю, торкатися дзьобом до дзьоба. І знову довго стоять мовчки. Нарешті змахнув він крилами і піднявся в небо. Закричав так голосно, що навіть бабі моторошно стало, а знесилена буслиха від того крику й зовсім упала на землю. «Невже помирає, бідолашна...» – аж струсонула бабу невідома сила. Підбігла до неї, взяла на руки, а в тої серденько калатає, точнісінько як у людини.

– Не помирай, прошу тебе! – тулить її до своїх грудей. – Зимуватимеш з гусками в теплому хліву і голодною не будеш, а по весні зустрічатимеш свого коханого, – хочеться їй вивести птаху з того переляку. Сама все до її заплуєних очей придивляється, і здається їй, що там сльози.

– Точнісінько, як у моєї Светочки, коли вона помирала... Сказати вже нічого не могла, лише сльози... – ніяк не стирає час ті останні хвилини.

Метнулася баба в хату, в чашку з водою наклапа своїх ліків від серця і вилила птасі в дзьоба. Поклала її в холодку під дикою грушею. Нічого не робила того дня, не спала і вночі – все поглядала на неї. Лише вранці відійшло, коли побачила буслиху посеред свого двору. Вона більше не бігала, не тріпала пораненим крилом, а повільно ходила і зовсім не дивилася на небо. Здається, зрозуміла – зараз їй туди не піднятися, тому й заглядала скрізь, детально вивчаючи бабине обійстя.

– Усе в мене старе, і паркан похилився, і ворота ледь стоять, і хлів затікає, – спішить розказувати баба Віта. – Двадцять років як мого батька немає, відтоді його і не лагодили, – ніби виправдовується, а сором так і лізе на обличчя. Сама поглядає на їхнє гніздо, яке й зараз у порядку. – Звичайно, міг би й чоловік мій щось зробити, але йому ніколи було, та й не пускала я його сюди, щоб Василь-сусід бодай чого не ляпнув на п'яну голову. Усякий привід вигадувала, аби мій Грицько тут надовго не затримувався. Була в мене таємниця ще з молодих літ. Була... – задумалася після того, але далі не продовжує. – Міліціонером він був, тільки не таким, як зараз, а справжнім. І автомобіля не було, мотоцикл із коляскою, та він і на ньому скрізь устигав. Уже як їде, було, по вулиці, то всі жінки на нього задивляються. Тільки я чомусь не ревнувала, – зізнається птасі. – Дивляться, то й дивляться, байдуже мені було...

Ночі восени все холоднішали, поки й зовсім стали морозними, а день усе коротшав. Здається, тільки вийде у двір домашня птиця, як уже назад у курник прямує. Пішла за ними і буслиха, бо там тепліше. Згодом почала свій голос подавати – кричати на півнів, щоб ті не билися, клювати дзьобом і гусей – терпіти не могла сва-

рок. А як тільки забіліло їхнє подвір'я, – слідом за бабою зайшла до хати. З того часу тут вона і зимувала. Сиділа в намощеному гнізді під лавкою, ходила по хаті та весь час придивлялася, що робить стара. Вийде, було, погуляти, коли вже кричить під дверима – проситься назад. Баба з нею все говорить, ніяк наговоритися не може. Забудеться та й собі підвищить голос, буслиха відразу крикне і на неї, замовкне стара, і вона заспокоїться.

– Ти мені все більше мою доньку нагадуєш, – якось вирвалося з бабiniх вуст. – Коли ти не проти, я тебе Светкою називатиму, бо інколи мені здається, що це її душа до мене повернулася, – протягує руку, щоб погладити птаху, але швидко ховає її, поки Светка не дзьобнула.

Дістала одного разу фотокартки з шухляди. Про всіх розказує, а коли донька на неї, немов жива, поглянула, одразу затихла.

Вона й маленькою була гарненька, а коли виросла – очей не відвести. – Чоловік інколи питав: І в кого вона вдалася? У моєму роду нібито таких не було, а у твоєму, Вікторіє? – жодного разу Гриць не помітив, що я червонію. А в доньки кавалерів багато, куди не піде, вже хтось і проводить її додому. Та не просто так ходять, руку й серце кожен пропонує. А вона ні за кого, потім вибрала собі такого, що ми з чоловіком мало не померли. Правду тобі кажу. Не віриш? І ми не вірили, що так може статися. Люди як у воду дивилися, коли казали: якщо дівка довго перебирає, то обов'язково чортяку вибере. Так воно і вийшло, але ми і з тим змирилися, куди ж від долі подітися. Та все допомагаємо, все допомагаємо, ні про себе, ні про батьків не думаємо, тільки б вони жили в мирі та злагоді, чого часто не бачили поміж них. Уже й онуки підрастають, а вони все сваряться.

Одного дня моя Света повідомила, що Михайло більше не прийде, він давно іншу має. Змарніла після того наша дитина, потім і зовсім злягла. Але біда сама не ходить, прийшла одна, чекай і другу. Так і в нас було – якраз Грицька мого бандит убив, влучив у саме серце. Ще й земля на чоловіковій могилі не осіла, а я вже все наше добро дочці на ліки спродую. Це тільки дев'яності починалися. А далі продала все, що мала, – бабусину ікону старовинну, свої золоті сережки, обручки, кращу одежу, а коли дуже великі гроші знадобилися, продала навіть свою квартиру. Думаю: аби її з ліжка підняти, лікарі ж обіцяють, що скоро піде на поправку. Та не було про що потім у них питати, за три роки хвороби всі гроші виманили, поки розвели руками. «На жаль, медицина зараз безсила проти раку», – так і сказали, іроди окаянні. І таке все частіше трапляється. Ти чуєш мене, Светко? – придивляється до буслихи, яка не десь під

лавкою, а перед бабою стоїть та уважно слухає. Коли Вікторія затихла, вона почала її скубти за спідницю. Мовляв, продовжуй, чого спинилася, знаю, що не все ти розказала.

– Звісно, не все, – знову підвела стара свою давно посивілу голову. – Два онуки лишилися, один – ангел, а другий – сам сатана в людському образі. Не мирилися вони між собою, а коли Светочки не стало, тут все й почалося. Розумний вчитися пішов, а розбишакуватий і працювати ніде не хотів, усе дружки та гулянки. Посадять, думаю, нашого Вітасика, що ж я доньці на тому світі скажу. А воно зовсім не так сталося, як гадалося. Посадили розумного і спокійного – Олесья!.. Приїхав мене провідати на свою біду. Біля річки того вечора згвалтували дівча молоде, а його звинуватили. Він трохи далі з Василевою онукою на березі сидів, та на дівочий крик прибіг. Гвалтівники куди й поділися, попленталося додому й дівча, а його вночі міліція забрала. Кажуть, що сам зізнався. Вони зараз – аби когось засадити та швидше справу закрити. Ти того не зрозумієш, але це так і є. Не віриш? – знову придивляється до буслихи. І я не вірила, все надіялась, що дівча правду скаже, але не дочекалась, мабуть, її залякали. А він до останнього намагався довести, що не винен. Тільки довго не протримався, повісився в камері, сам геть увесь побитий був, коли хоронити віддали, – журливо хитає баба головою. – Ти здивована? – дивиться на птаху. – Повір, Светко, все робила, всіх просила, але грошей у мене вже не було, – винувато відвела очі. – А що зараз без них зробити можна?.. Аж нічого.

Іншим разом знову намагається хоч трохи від свого чорного клубка відмотати, аби тільки легше стало. А зозуля виглядає зі старого годинника та все кує, вже й будиночок її заіржавів, а вона, знай, години лічить. Як відлига пішла, повела Вікторія свою птаху на вулицю. Вона попереду, а буслиха позаду – гуляють.

– Бачиш, як сталося... – до кінця дійдеш, а й живої душі не зустрінеш. Від села всього двадцять будинків лишилося, – прямують аж до останньої похиленої хати. – Молоді самі світ за очі подалися, а нас виганяють – їдьте до дітей, до родичів, куди хочете, аби вас тут не було, аби ні електрики, ні транспорту, ні хліба не вимагали. Так кажуть нові рейдери, які недавно цю землю захопили, а ми знову – не на своїй, а на чужій опинилися. В кінці травня вони з кулеметами по полю бігали, людей розганяли, комбайнерів з комбайнів витягували та залізними прутами били, з контори всіх у спину випхали і своїх вартових поставили. Стоять наші хлопці, бандитів охороняють, замість того, щоб боротися з ними. Ти птаха Божа, таке теж не зрозумієш. У хлопців є виправдання – їм зарплата

потрібна, хоч одна на всю сім'ю буде, містечко моє недалеко, і я точно знаю, що роботи там немає. Отже, їм зарплата, а рейдерам врожай, один зберуть – і вже добряче заробили. За всіх часів хтось та й наживався на нашій землі, це ще так моя бабуся говорила. Жоден начальник бідним не був, хоч як би він називався, окрім простих роботяг. Ось так, Светко... – баба очі ховає, соромно їй за всіх перед Божою пташкою, голову нагнула та мовчки повертає додому. – І куди його йти, якщо, справді, виженуть? – знову вона про своє. – Одна дорога – до онука-наркомана. Тільки він мене не прийме, не пожаліє, якщо навіть не під наркотою буде. Зараз він у бігах, тобто в розшуку. А як заявиться, було, і їжу, і гроші – все в мене позабирає – живи, як хочеш. І кому ти поскаржишся, коли це рідний онук. Шукали його наші служби, потім російські, тепер Інтерпол ним зацікавився. Вже щось накоїв, могла й міліція чуже на нього скинути, вона і на голку його колись посадила, тільки б їхній наркобізнес не западав, бо багато наркоманів помирає щороку. Але онук і сам винен. Інколи думаю: уб'ють, а я не заплачу, так він мене допик. Хіба це не мій гріх? Мій, Светко, і не перший, – баба знову тре рукавом обличчя, на вітрі сльози дуже холодні. – Василя я любила в молоді літа – сусіда, того, що поховали минулої зими на Водохрестя, – аж спинилася, щось шепоче тихо перед його хатою. – Ой, як любила! Твій бусол чимось на нього схожий, – аж засміялася в кулак. – А як поглянув на тебе з-під лоба – точно Василь-сусід, коли дізнався, що я вагітна. – Не лякайся, пожартувала я, дуже заміж захотілося, – оце так тоді його заспокоїла. А в самої від образи неначе серце хто ножем ріже. За Грицька вийшла, аби ганьби уникнути. Думала, все якось само владнається, а воно ні, гризе та неправда мою душу й досі. Тільки минулого не повернеш, Светко, і не зміниш. А якби по-іншому та якби відразу... Тепер як почну передумувати все звечора, то й до ранку мені часу мало, – плентається мовчки та під ноги дивиться. – Я ж тобі ще наш берег річки не показала, – обернулася. – Він за селом, – махнула в той бік рукою, – тільки по моїй вулиці туди не пройти. Там пряма дорога з траси – рівнесенька бетонка, хоч у туфлях бігай у негоду. Його теж ті рейдери захопили. Туди давно дітей не пускали, все там якісь компанії відпочивали, горілку пили та без матюків розмовляли не вміли, тепер тим паче – дві дитини на все село. А там паркан виріс метрів два заввишки, за ним – розважальний центр «Ромашка». Там тобі і шашлик зроблять, свіжих карасів насмажать, юшку зварять навіть серед ночі, аби тільки платив. Дівчата майже роздягнені сидять, а ввечері, кажуть, зовсім голяка купатися бігають.

Купаються і взимку в чому мати народила після бані та сауни, за шашлик та за юшку тіло своє продають. І де вона, скажи, Светко, та незалежна Україна? – споглядає через вікно на той берег, який мигтить різними кольорами. – Немає її ані в місті, ані в селі. Людям плакати треба, а вони ще й сміються над своєю бідою...

Так вони і весни діждалися. Буслиха все більше по двору стала ходити та на небо поглядати. А баба і зараз – тільки щось пригадає, так одразу і розказати їй намагається. Півень курікає, кури сокочуть, а Светка, знай, кричить на них, щоб не прогавити крик у небі. Почувши перших лелек, затріпотіла крилами, пострибала до воріт та й склала їх знову на своїй спині. Та ось у небі з'явився він – її бусол. Вона вгадала його, коли він тільки-но від ключа відірвався, закричала на радощах, а він одразу і на подвір'я скочив. Кинулась до нього, та не тут то було – ще одна птаха з'явилася. Навіть бабі стало зрозуміло – коханка. Ходять і ходять вони по колу, говорять і говорять, а коханка стоїть під воротами. Врешті бідолашна буслиха опустила голову майже до самої землі, а він розправив свої широченні крила і злетів у небо, за ним і мовчазна його коханка подалася. Знову впала птаха на землю і знову баба побігла до неї зі своїми ліками від серця. Напоїла і принесла в хату, в намощене кубельце поклала.

– Не плач, Светко, заживе твоє крило, тоді ти ще кращого знайдеш, – дуже хотілося їй пожіночому втішити рідну пташину, яка й очима не кліпає. – Можеш навіть покричати, по собі знаю, попустить, – радить стара, вдруге розтоплюючи в печі. – А щоб тобі не заважати, піду водички принесу холоденької, нам обом вона вкрай потрібна. – Я довго не буду, до Василевого колодязя і назад.

Несе воду, а в самої серце калатає. І так їй шкода свою пташину! Але не знає, що їй порадити.

– Светко! – гукає її, ставлячи відро з водою. – Гуляка він, точнісінько як мій Василь був. Правда, якби його жінки не любили, він би таким не став. Але і я його любила... – тільки тепер помічає, що немає її птахи в кубельці під лавкою, не видно і в хаті.

Вискакуючи надвір, зачепилася поглядом за припічок, на якому лежала одна довга пір'їна. Кинулася до печі, а там... у полум'ї... обгоріла чорна буслиха.

– Ой лишенько! – закричала баба Віта не своїм голосом, та схопилася за кочергу, щоб швидше вигребти вже мертву пташку. – Сплигнула на припічок і кинулась у вогонь... – стара здогадалася, а повірити не може. – Невже ти ждала, коли я з хати вийду і... – заплакала, знову пригадавши свою доньку. – На кого ж ти

мене покинула! – заголосила, як і тоді. – Та ми з тобою тут би ще не одну зиму зимували, так нам добре було.

Винесла її на подвір'я, поклала в холодильник під дикою грушею. Вкопала ямку глибиною в три заступи, приміряла її там, замотала у квітчасту хустку, яку зняла зі своєї голови, і... поховала.

Усю ніч переверталася, пригадала, як сама втопитися збиралася, коли Василь її вагітності налякався. Вже й по берегу ходила, нові туфлі під вербою поклала, а тут батько де й узявся: «Ти корову нашу не бачила? Зірвалася з прив'язі й побігла, мов сказилася». Повертаючись додому, зустріла Грицька, а через місяць уже й музики у дворі грали, гості на весілля сходилися. Довго дивився Василь через свій паркан, може, й цілу пачку цигарок викурив, а потім пішов із дому. «Не кохав мене», – навіть зараз щеміло її серце.

Задрімала вже на світанку. А коли у двір вийшла, знову побачила знайомого бусла, який заглядав скрізь і звав свою буслиху. «Невже передумав... – аж завмерла баба Віта від такої несподіванки. – Поспішила Светка, поспішила дурненька. Отак і я колись. Сьогодні на радощах точно злетіла б, якби тільки знала...» – сама аж за хворе серце схопилася.

– Не шукай, немає більше твоєї буслихи, – одразу йому з порогу. – У вогонь кинулася... – ледь проказала, ніби нечиста сила кігтями вхопила її за горло. – Тепер ось тут вона, – показала на палицю з прив'язаною пір'їною, – протирає свої мокрі зморшки на обличчі.

У хату повернулася та знову до вікна припала, аби йому не заважати. «Бач, сам прилетів. Вгадала я – передумав. А мій Василь так і не прийшов, хоч я на нього все життя чекала», – знову згадує про своє. Довго стояв бусол біля тієї палиці, і говорив, і клетотів, поки затріпотів крилами і знявся в небо. Вискочила баба з хати, знову недобре почувши. А він неначе завмер над її подвір'ям. Так вона до нього придивлялася, що аж очі сонце засліпило. Протирає їх та знову плаче. Коли вдруге підвела голову, він уже каменем летів прямо на неї.

– Господи! Та за що ж мені таке!.. – ледве встигла відскочити на декілька кроків, а він упав зовсім поряд зі своєю буслихою. – Пішов за нею... – вирвалося з її вуст. – Ні, серед людей такого не буває, – позадкувала аж до хати, аби самій на ногах утриматися. – У мого Василя такого і на думці не було...

– Скажіть, а баба Віта тут живе? – почувлося з-за паркану.

– Тут! – схамулася стара, це я, їй-богу, я! – більше місяця людського голосу не чула.

– Вам лист із пошти передали, – чоловік простягає їй конверт. – Я неподалік працюю – в колишньому розважальному центрі, свою пошту отримував і вашу заодно забрав.

«Виганяють... виганяють, іроди окаянні, – думає про найгірше. – Ти ба, листа прислали, а в ньому, мабуть, строки вказали. Нікуди не піду, ляжу теж під грушею», – єдине рішення в голові з'явилося, а серце так гупає, неначе груди розбити збирається. Вже нічого й не розуміє, але все одно спішить лист відкрити, поки чоловік стоїть перед нею.

– Бабуню, прости мене, – тільки почала і замовкла, все щось ковтає. – Я за кордоном на заробітках, – знову від хвилювання запищало в грудях. – Оженився і вже дитинка народилася, – ноги в неї потерпли, а в голові запаморочилося – ніяк повірити в таке не може. – З минулим покінчено, і всі справи закриті, – вдивляється далі, але за слізьми геть нічого їй не видно. – А ти перебирайся в нашу квартиру, чого вона пустуватиме. Восени чекай, приїду обов'язково. Я ж тебе не можу покинути. Ти ж мені найрідніша! – аж поточилася баба на похилені ворота.

– Ви чого? – кинувся до неї молодий чоловік.

– То я від радощів, – намагається самостійно твердіше стати на слабкі ноги. – Онук об'явився. Ще зовсім недавно думала, що й не заплачу, як його уб'ють, а він пише, що я йому найрідніша. Бідолашний мій!..

– Тоді город порайте та гостей чекайте.

– Спасибі тобі, чоловіче добрий! Ще ніколи в житті ніхто не приносив мені таку хорошу звістку. Сьогодні думала, що і дня не проживу, тепер доведеться осені чекати, – шморгає носом та радісно всміхається, як двадцять років тому. – Ти, кажеш, у колишньому розважальному центрі працюєш чи мені почулося? – кинула чоловікові, який уже збирився від'їжджати.

– Невже новин не чули? Люди знову на Майдані збиралися і цього разу прогнали стару владу. Тепер не розважальний центр «Ромашка» у вас під боком, а будинок відпочинку для аграріїв «Зелена нива», – сідає на велосипед, поспішає.

– Не в лоб, так по лобі, – кричить йому навздогін, не повірила в якісь переміни. – Переверлися люди... – вже й чоловіка того не видно, а вона все повторює, потім знову розгортає листа та перечитує, – ніяк не може повірити в таке чудо.

А зайшовши до свого двору, вже вкотре спиняється під дикою грушею.

– Невже це ти, Светко, звільнила мене від моїх гріхів, – пригадує їхню розмову. – Чи, може, Василь?.. А то й донька? Серцем чую – ваші душі тут були, точно ваші. Не просто ж так старі люди казали, що бусли інколи навіть душі померлих родичів у гості приносять, – поправила пір'їну та помацала зашкарублю рукою два свіжих горбики. – Чи то від самоти таке надумала?.. – розігнула свою спину та довго дивилася в небо, де знову летіли лелеки.

Помітивши одного, який опускався все нижче й нижче, закричала, як і колись:

– Лелеко-татку, збудуй у мене свою хатку та виведи діточок! – гукає його. – Де лелека житиме, там і щастя буде, – згадує ще бабусині слова. Для гнізда і старе колесо від воза лежить на зламаній тополі, – тільки встигла показати рукою, а він уже на нього й став. – Ти до мене? – знову ледь утрималася баба Віта на ногах. – То ти з минулорічних, що тут по двору танцювати вчилися? – на її обличчі знову щаслива усмішка. – Якби ти знав, що тут скоїлося?.. – вмить журливо хитає головою. – Але раз ти тут спинився, то, може, й правду написав мій онук...

Липень, 2013

РУСЛАН НОВАКОВИЧ – письменник, журналіст, лікар, духовний діяч, член Міжнародного клубу православних літераторів «Омілія». Народився 1967 р., дитинство і юність провів у Полтаві, де 1984 р. закінчив середню школу № 6. Співав у хорі місцевої Спаської церкви. Протягом 1985–1987 рр. служив у лавах Збройних Сил у Закавказзі, 1988–1994 рр. – навчався в Київському медичному інституті імені О. О. Богомольця. Студентом брав участь у дослідженнях Близьких печер Києво-Печерської Лаври та Звіринецьких печер у Києві. Співав у молодіжному хорі Лаври в Трапезному храмі. У 1994–1997 рр. навчався в Українській військово-медичній академії (спеціалізація – неврологія, психотерапія). 1994 р. організував і зареєстрував православну громаду на честь преподобного Агапіта Печерського при Київському медінституті, звідтоді й по сьогодні він староста храму прп. Агапіта Печерського, з 2009 р. – дякон, клірик храму. Випускник Київської духовної семінарії (2009).

Із журналістськими дописами публікувався в газетах «Вечірній Київ», «Київський вісник», «Независимість», «Всеукраїнские ведомости», «Дзеркало тижня», «Київський телеграф», «Камо грядеши». Його літературно-художню прозу друкували газета «Літературна Україна», журнали «Мгарський колокол», «Дзвін», «Січеслав», «Березіль», «Неопалима кутина», «Рідний край» та ін.

СЕРЕД ЯСНОГО НЕБА ГРІМ

*Якби мати знала, яка мені біда,
Вона б передала горобчиком хліба...*

З народної пісні

Серед ясного неба – грім... Ще ніде нічого, та раптом ліс за спиною загув, застогнав, затріщали гілки, із хащі на луки понісся пронизливий вологий вітер, ледь не зірвавши капелюха з пастушка волів. Із заходу чорною свитою насувалася хмара, і що ближче вона підпливала до сонця, то страшніше ставало малому. Він сховав за халляві листочки, схожі на книжку (читати ж любив страх!) і, схопивши батога, що досі мирно лежав на землі, почав його швидко розмотувати.

Хмара вже зайняла з півнеба і, мов злодій, підступала до світила. Тривожно було не тільки вгорі. Де-не-де вже блискало, а при землі в пилу чувся тріскіт. За кілька метрів від хлопчика дзюгою закрутився вихор, піднімаючи пісок і сухі стебла. Шалено обертаючись і засмоктуючі чортополохи, він рушив до села.

Воли, відчувши небезпеку, збились одне до одного. Стояли так, аж поки батіг, ляснувши, не пройшовся по їхніх спинах, і крок за кроком посунули до хліва, що виднівся за версту.

Сонце враз померкло, зникнувши в нетрях моторошної хмари, темрява спустилася на землю й ліс – уперішив дощ.

«Хльось!» – тугий батіг затанцював по боках тварин. «Гей, додому, додому-у!» – закричав пастушок, і тварини хутко попрямували до села.

Над ними вибухали громи, лихі зигзиці ширяли з краю в край, люта круговерть нуртувалася попереду, на щастя, минаючи хутори, позаду репалися дерева, а на спинах лило як з відра...

Це була справжня злива, коли господиня підставляє діжку під ринву, а та вмить наповнюється і булькає, і піниться, мов окріп. Зі стріхи вилітає шкаралупа від пташиних яєць, тріски соломи, і все це пливе, пливе дворіщем...

На подвір'ї вже метушилися батьки. Відчиняли загородь, направляючи волів у хлів. Проте бички й самі, без припросин, кинулися до укриття, лише місиво від ратиць лишаючи по собі.

– Грицю, біжи в хату! – закричали мати.

Мокрий, як хлющ, Гриць заскочив досередини.

Тут було тепло. Він стягував із себе мокрий одяг, а мати гукали, вже на батька:

– Ночви неси, старий, ночви!

Батько вбіг до оселі й почав тулити ночви під стіну, де стріха текла. А мати підставляли макітру в іншому місці, де вже лилися ручаї. У стрісі шелестів дощ, заливало шибки, за ними грякало так, що, здавалося, впаде хата. Батьки хрестилися до образів, а на печі вовтузилися діти...

Григій довго лежав із розплющеними очима й дивився в стелю. Потім підвівся й сів на лаву.

Дитинство вже вдруге приходило йому вві сні. І до чого цей грім серед ясного неба?..

У маленькій хаті і стіл маленький. На столі лежала дошка. Це була заготовка для ікони. На білому левкасі вже видні обриси Бога.

Господар оселі, Григір Титаренко, був іконописцем, або, як сам себе називав, богомазом. Бо ж, казав, іконописці в столицях, а ми – люди прості. Колись учився в такого ж богомаза Петруся Підлатайла у волості. На селі працював без викрутасів. Як немає липової дошки, бере соснову. Сам витеше, напише образ, а потім із сухозлотиці ризи припасує. Такі ікони називав шелестухами. Як не має дошки підходящої, то на полотні доброму з матірки малює, тільки ґрунтувати треба старанно. А як дошка є, то й без ґрунту обходиться, бо з левкасом багато мороки, та й дорожче робота. А селяни люблять письмо просте, виразне, та ще й щоб не дорого.

На Вознесіння гостював Григір у сусідньому селі Верхоглядах – саме храм був. Батьюшка, отець Сампсоній, як побачив його на обходженні, гукнув: «Грицю, зайти до мене після служби!»

Матушка частувала скромно, бо тоді вже люди затягували паски. Із худоби в настоятеля сама корівка лишилася та ще пес. Активісти в колективізацію все позабирали: і скотину, й сірячину. Не зглянулися на восьмеро душ дітей. Добре, що хоч церкву не зачепили.

– Я вже, Григоре, й сам думав іти до тебе, бо діло маю. А тут трапилася добра година і звела нас до купи... Е-е... Зі святом! – лагідно запропонував отець Сампсоній.

Випивши по шкалику наливки, потяглися шпичками до галушок. А вони ж добрі! З грибами, цибулею, шкварками та ще й зі сметаною. Самі пливли в шлунок. Смачно потрапезувавши й переговоривши про все, що на душі було, батьюшка перейшов до діла.

– Якась проява, братику, вкрала образ Спасителя з храму. Давній був образ під окладом срібним. Я його завжди на Пасху на аналой клав. Оце хтось після Великодня поцупив. Хочу просити тебе написати нам нову ікону. Воскресну, ти знаєш, там де Христос із знаменом білим, а попереду ангели навколішки, – священик поставив пустий кухоль на стіл і подивися на майстра.

– Знаю, отче, добре знаю. Зроблю, як кажете. Тільки... якби в місто по фарби добрі з'їздити.

– За це не клопочись! На фарби я тобі гроші зараз дам, а за роботу якось домовимось, гаразд?

– Домовимось, аякже, – посміхнувся Григір. – Тож благословіть!

Отець Сампсоній поблагословив майстра і виніс зі світлиці два срібних царських карбованці...

Минаючи церкву, Григір побачив юрбу людей, що, лежачи на траві, сьорбали куліш із казана і весело махали йому брилями. У Верхоглядах жили особливі люди. Мабуть, з тих пір, як Христос вознісся, вони й досі вгору дивляться, виглядаючи Його другого пришествя. Тому й село Верхоглядами назвали, а храм Вознесенським... Добрі, роботящі, вірні Богові селяни й спасли храм від закриття. Влада хотіла там комору зробити. То люди зібралися і за день толокою поставили нову комору. Отакі вони, що без Бога – не до порога!

Невдовзі Григір побував у місті і наміняв у художній артілі славних фарб і французького терпентину.

Усе було б нічого, якби не велика біда, що прийшла в цей край. Уже давно не чути веселого дитячого сміху на вулиці, гомону молоді на колодках, співу в оселях селян. Не чути й погонича, що вертає череду в село. Осінь на дворі, а жодного тобі весілля. Лиха осінь 32-го, недобра.

Коли Григір виходив до криниці або далі в ліс – по листя, по гриби, по жолуді (що трапляється, те й споживав), здавалося, земля хитається під ногами. Так тремтіли ноги. Одна нога від народження була коротшою – від того і спину перекосило. Тож ніхто з дівчат не пішов за нього заміж. І в армію не згодився, та і в колгоспі – інваліди кому треба. До комітету незаможників не прийняли, бо антисоціальний елемент – богомаз і крапка.

– Прихвостень минулого режиму ти, Григоре, пережиток, так сказати, темної епохи, – кинув якось увіч голова комнезамівців Йосип (по-вуличному Патлатий).

Так і жив Григір осібно на краю селища, працею власною на хліб заробляв. Коли ікони менше стали замовляти, почав тарілки розписувати, фотокарточки розфарбовувати пастеллю, ложки й копістки різати... Земля, ота, що з діда-прадіда, забрана ще в 29-му... Лишився город біля хати й пуста комора. Вона й раніше за майстерню слугувала, а як активісти інструменти позабирали, відтоді стоїть пустою. Потужив тоді майстер за своїм реманентом, бо то ж хліб насущний. Проте кому зараз ті ложки потрібні, коли миски порожні?

Сили було обмаль, за літо лише прорись олівцем накреслив. Та й то помучився – руки терпли. І ось тепер дошка лежала на столі, чекаючи натхнення й сили майстра, який візьме та покладе яскраві тони на дерево, зодягне в барви і тим оживить образ Спасителя.

Скупі сонячні промені залітали в хату і, вітаючи господаря, відбивалися в полив'яних мисках та ганяли павуків, що заснували павутинням мисник. Єдиною розвагою для променів були лутки, де в склянках та горщиках під тлустим шаром олії зберігалися фарби. Притулившись до шибок, стояли, аж ніяк не схожі на академічні, саморобні пензлики і палітри. Це було єдине веселе місце в хаті, де, переливаючись, розкошували яскраві барви і сонячні зайчики.

Раптом за вікнами почувся гомін, завалував хазяйський пес, і двері рвучко прочинилися. В шапках і кухвайках до хати ввалилися активісти-комнезамівці. Попереду – Йосип Патлатий з батогом. Позаду – четверо неможливіків і сільський комсомолець Матвій Сивокінь з металевою спицею в руках. Такі бригади на селі називали «буксирами», бо тягли з осель все, що трапиться їм під руки.

– Ну що, Титаренко, сам здаси хліб державі, чи шукати мусимо? – не привітавшись, голосно запитав Патлатий.

– Так ти ж, Йосипе, ще ген коли позабирав... Де ж воно візьметься знов? – розвів руками господар.

– Брешеш! Де закопав зерно?! – перейшов на крик Йосип і тицьнув Григора пужалом у груди.

Григір ледь утримався на ногах, ухопившись за край печі.

– Шукай, – процідив крізь зуби. – Немає нічого.

– Ану, хлопці, понишпоріть по кутках! – скомандував начальник.

Комнезамівська мишва розбіглася – хто на двір, хто на горище, а Матвій давай штрикати списом долівку.

– Немає нічого, кажеш? А ще, бач, живий! Нівроку дядько!

Патлатий стояв посеред хати, як скеля. Широко розвівши ноги й підперши боки дужими кулаками, він суворо дивився на Григора.

– Хто підгодовує тебе? Відповідай!

– Ще, дякувати Богу, птахи літають, а в лісі де-не-де гриба знайти можна, – наче виправдовувався Григір.

– А це що? – Йосип підійшов упритул до столу і вп'явся воловими очима в образ. – Знов за старе? Кому малюєш, сучий сину? Га? Може, маєш зв'язки з антидержавними елементами? Кажі, влада питає тебе!

– Пишу для себе. Я ж одинак, бовкун, нежінь, мені ні на кого дивитися. А помиратиму – то ж з Богом...

– Брешеш, церковнику! На продаж малюєш?! – від люті очі комнезамівця вирячилися, нижня щелепа затремтіла і, стиснувши (аж

хруснуло!) пужално, заніс його високо над дошкою.

– Стій! – Григір схопив обома руками Йосипа за лікоть. – Не руш, бо матір твоя з того світу прокляне!

Патлатий завмер на мить. Потім, відштовхнувши майстра, опустив батіг на його плечі. Григір, обхопивши лису, мов макогін, голову руками, прихилився долі. Батіг свистів у повітрі, ще і ще караючи захисника святині. Коли той упав під лаву, начальник копнув його чоботом і почав трощити все навкруги. Батіг гуляв по хаті, аж шмаття летіло в усі боки. Перетрощивши всю посуду в миснику, він перейшов до вікон. Усе, що стояло й виблискувало на лутках, попадало вниз. Розлилися фарби, полетіли палітри, посипалося скло.

Розлючений, що згадали матір, яка до кінця днів співала в церковному хорі й не сприймала атеїстичну пропаганду, Йосип вискочив із хати. За ним Сивокінь і активіст з торбинкою лляного насіння.

Вилізши з-під лави, Григір перехрестився і поцілував спасенний образ. Потім заходився швидко збирати фарби, котрі можна було ще врятувати. Головне – зібрати олію. Без неї пігменти перетворяться на камінь. Вибравши сяк-так уціліле, решту злизував язиком. Олія разом з глиною, що нею була підмазана долівка, здалася йому смачною.

Раніше для розведення фарб майстер використовував різноманітні види олії. Але з часом від багатьох із них відмовився. Макова олія довго сохне, а як висохне – фарби тріскаються. Хоч сама по собі світла й прозора. Олія з горіхів темнувата, з конопель – смердить, а про фісташкову він лише чув від художників. Тому зупинився на лляній. Недорога й завжди є! Як ще земелька власна була, то сів льон, а потім давив сім'я на олію. Коли на сонце поставиш – як сльоза прозора, хіба що як пізніше затужавіє, то темнішає. А як у темряві зберігати – жовтіє, тоді вона непридатна до роботи.

Мисник був побитий унівець. Жодної мисочки, жодного глека. Та їх і не так шкода було Григору. Жаль було фарб. Тож, долаючи біль (забився плечем, як падав), швиденько позбирав те, що вціліло. Дякувати Богу, багато склянок просто перекинулися і лежали на долівці цілими. А з тих, що побилися чи потріскалися, майстер поскидав фарби в порожні пляшечки і горнятка, що були приховані на горищі.

Нарешті сів на лаві і обливав масні долоні. «Ось тобі і під'їв», – подумав, споглядаючи бите череп'я під мисником...

Трохи оговтавшись, подався за село на пошуки молока. Сільські хлопчачки навчили його збирати це зілля. Якось він побачив, як ті тнуть

молочай у долонях, аж поки гіркота не зникне і приказують:

*Качай, качай молочай,
Та в горілочку вмочай,
А з горілочки в вино,
Щоб солодке було.*

Як не шукав Григір, не знайшов рослину. Пожував корінець кульбабки, та від неї ще більше захотілося їсти. Розставивши петлі на зайців, пішов до лісу.

Царство дерев зустріло його у всій своїй осінній красі. Природа – дивовижний художник – поклала тут найкращі палітри. Подібне споглядаєш лише тоді, коли осінь ступає на річ не коло. Могутні крони підпирали небо, а з їх висоти донизу, на кущі терну, барбарису, бузини, підлісок з горобини та ліщини, спадало барвисте листя.

Григір намагався знайти якусь ягідку, та дарма. Голодні люди повизбирали їх ще зеленцем.

На галявині зустрів Ванька, хлопчика років десяти, свого похресника. Одяг висів на малому, як на опудалі. Не одяг – шмаття (все путне давно виміняв на хліб). Великі запалі очі з-під рудої чуприни випромінювали голод.

– Драстуйте, дядьку Грицю! – привітався хлопчина.

– Драстуй, Ванько! – втомлено промовив Григір і сперся на соснину. – Знайшов гриба?

– Ні... Нема ніде, а далеко я боюсь іти, – сумно відповів хлопчик. Підійшов і, дивлячись Грицеві в очі, тихо промовив:

– Дядьку Грицю, зловіть мені білочку...

– Навіщо тобі? – передбачаючи відповідь, запитав Григір

– Вона, капосна, горішки поїла... Ті, що я приховав... Тепер... я її з'їм, – в очах у хлопця заросилося...

Дорогою, як вони верталися з лісу, малий запитав:

– Дядьку, ви Бога малюєте... Він вам помага?

– Аякже!

– То ви не помрете з голоду?

– Того не знаю... Але з Богом не страшно і помирати...

– А мені дуже страшно...

Григір зупинився, бо Ванько зненацька забіг наперед і простяг руки до майстра.

– Дядьку Грицю, подивіться на мої руки! Я зможу ними малювати? Навчіть, бо... я не хочу вмирати...

Григір схилився над його долонями, наче вивчаючи їх будову.

– У руках хисту не бачу, але... що ж, спробуємо, – щось схоже на посмішку торкнуло його обличчя. – Побачимо, який із тебе підмайстер.

Уже при вході в село Григір помітив, що похресник припадає на ногу.

– І ти кульгаєш?

– Та... третього дня об'їждчик, дядько Різун, побив...

– А за що це він так?

– Бо не хотів йому сестричку віддавати. Вона як помирала, то мене за руку тримала. А потім наче стрепенулася... й затихла. Я очки їй закрив і довго плакав. Вона ж останньою померла. Ми так за руки трималися, допоки вже сестричка почала холонути... А тут Різун підводою у двір. Каже мені: «Паняй звідси». А я йому: «Самі паняйте». То він мене батогом, а тоді ще й пужалном по спині та по литках. Лець утік від нього. Страшний Різун, лютий, як смерть. Тато не любив його, казав, що на ньому хреста нема.

– Е, той за гроші й рідного батька закопає.

– Татко ще раніш собі ямку в садку викопали... біля мами. А як приставилися, то ми з сестрою тягли в ряднині і скоріш у ту могилку загребли, щоб Різун не побачив.

– А сестричку він забрав таки?

– Забрав... Я простежив за ним аж до ями, що ото під лісом. Приховався в куцах. А як він поїхав, то витяг Галю з прірви і поніс додому. Там біля тата з мамою поховав.

– Як же тобі не страшно було?

– Страшно, дядьку Грицю, ще й як! Із ями хтось стогнав і хрипів. Добре, що Галя недалечко покотилася... В мене і зараз жижки тремтять, як згадаю...

Григір обняв хлопчика за плечі і притулив до себе. Деякий час вони йшли мовчки.

– Дядьку Грицю, чуєте? – знову заглядав в очі хрещеному. – Коли я помру... то ви той... мене теж біля моїх поховайте. Добре?.. Я так не хочу в оту страшну прірву котитися...

Григору аж запаморочилося...

– Ходіте, я вам покажу, де це...

– Ні, синку, не зараз... Ходімо краще до мене, я щось тобі дам.

Ішли повз оселі-пустки... Одні хати зяли битими шибками, інші – навхрест забиті дошками. Вони минали всіяні горбочками подвір'я, і запах свіжої землі, як запах крові, нудив їх.

У хаті господар дав малому ковтнути олії з-під фарб. Потім зігрів в печі дубової юшки: так він називав вариво з жолудів і дубової кори. Ще різні корінці замість приправ...

Зігрівшись, Ванько розповів хрещеному про сусідську дівчину Дусю, яка мала божественний голос. Її всі знали. Як залізе Дуся на деревину, та як заспіває – все село прислухається. А це рідна тітка до себе не пустила, бо ж своїх дітей

нічим годувати. Померла під тином Дуся... А ще розповів про діда, який лежав на порозі і кричав: «Віддам хату за хліб!» Кілька днів кричав, поки Різун його не вивіз...

Птахи цього року відлетіли у вирій напрочуд рано. Мабуть, відчули небезпеку... Подалися поріділими ключами лелеки подалі від голодних людей. Із краю, де їм завжди було добре і безпечно, затишно при людських оселях.

– Дядьку, а чому лелеки так рано полетіли?

– Чому?.. Мо'... в інших краях на них ждуть... Треба ж комусь малят приносити в дім... – Титаренко важко зітхнув. – У нас не буде вже того щастя...

З птахами відлетіла й остання надія на м'ясо.

...Минув другий тиждень, як Григір заслаб. У грудях свистіли сопілки й боліло. Майстер так схуд, що коли кашель нападав на нього, трусився, аж кістки торохтіли. Під вечір його лихоманило, і тоді він кутався в рядна та, дивлячись на неподписаний образ, благав: «Господи, угаси вогневицю!» Довгий час спав сидячи, бо як ляже – кашель хапав за горло і вивертало легені. Дров ніколи вдосталь не було, і Ванько не знав уже, чим укривати хрещеного.

Пошук хліба насущного ліг на плечі малого. Коли ранок благословлявся сухим, він спускався стежкою на луки і вдивлявся в поріділі трави, вивчаючи їх, мов справжнісінький натураліст. Пізня осінь ще дарила зілля сонцю і людям. Але і сонця, і людей ставало дедалі менше...

Ванько бродив зритою кротою і людом долиною, ловлячи себе на думці, що земля, навіть така холодна, пахне. Невеличке дрібноквітчасте зело, яке в селі прозивали «вдовиними слізками», чомусь запахло йому кислим молоком, нетреба – пивом (батько був живий – дозволяв язика вмочити). А от від деревію і хвилівника нудило....

Та найбільше Ванько любив заходити до лісу... З того краю, де клени... Їх жовте листя пахло печеною, розламанною навпіл картоплею. Він згрібав листячко долонями і підносив до обличчя. Такої миті йому пригадувались і тато, і мама, і сестричка... і миска з їжею на столі.

У їжу тепер ішло все: листя ліщини, жолуді, вишневий глей, равлики з річки, кропива, щиреця, гриби з лісу (як повезе!) чи печериця з гнойовища. Коли прийшли перші заморозки, клени й тополі поскидали своє листя. Ванько збирав його докупи й ніс до хати, де сушив на печі, складав у лантухи і, теплим ще, обкладав Григора. Сунув дядькові під боки, аби зігріти його хворі груди.

Інколи в петлі втрапляла звірина. Попадався заєць, їжак, а найчастіше ховрахи. Хлопець

варив м'ясо, а шкурки здавав на заготпункт. За одну давали стакан борошна або крупи. Інколи, як пощастить, розгребе мишачу нору, та вибере з неї зернини.

Коли Григору ставало краще, він навчав хрещеника свого ремесла. Ванько вже добре відрізняв кармін від кадмію, кобальт від ультрамарину, умбру від закису хрому. Вчився малювати на долівці. Вирізав ножем візерунки, а потім вугликом ретушував. Він був здібним учнем, і врешті-решт знесилений богомаз доручив малому домалювати ікону. Та, крім натхнення, аби сили... А в нього сили тої – от стілецьки...

Випав сніг, залютував мороз. Треба було Ванькові попобити ноги в пошуках їжі та дров. У лісі страшно, а в селі ще страшніше... Проїшла чутка, наче на іншому кутку Юхим Ялівець людей їсть (собаки й коти давно де й поділись)...

Бувало поталанить, якщо в хлівцях або хатах осиротілих ослін, ночви чи іншу яку деревину знайде. Все зникало в печі. Один поперед одного, хто ще дихав і мав змогу вилізти з двору, шукали селяни харч і обігрів.

Десь під Різдво Ванько домалював образ. У центрі стояв Христос у червоній свиті, перед ним порожній гріб, а обабіч – ангели навколішки, теж у червоному. Все зробив, як велів майстер, окрім однієї деталі. Замість хоругви в лівій руці, поклав на долоню Христу велику паляницю. Реакція Григора була несподіваною для підмайстра:

– Гм... гм... Може, й так хай буде, – задумливо мовив Григір, розглядаючи дошку з різних ракурсів. – Щоб народився хліб, зернина має бути похована, занурившись у землю... Потім вона відродиться і проросте. А зернина – це ж цілий Усесвіт! Велике в малому, як і Христос. Тому хліб – також символ Воскресіння... Але невластивий для цього сюжету. Хоча... – тут він задумався. – Хоча знамено теж поза іконописним каноном.

* * *

Коли на колгоспній фермі опухла з голоду прибиральниця Митрівна, Йосип Патлатий наказав Ванькові йти до корів. Робота була важкою як для хлопчика. Але Йосип добре порахував, що малий і не вкраде багато. Та й залякати його легше. Удень Ванько вибирав гноївку, увечері чеберяв додому. Інколи йому вдавалося приховати в кишені глечик від коров'ячої трапеци. Він його ніс дядькові, радіючи, що тепер той швидше одужає. Це була неабияка їжа!

Миючи вим'я (справжнє свято, коли доручали), він припадав спраглими вустами до дійки і ссав, як телятко. Та лише чулися чийсь кроки, – мусив облизуватись і займатися ділом. Боронь Боже, побачать! Кілька разів він, ризику-

ючи життям, здоював молоко в глечик. Для цієї справи мав спеціально пришиту кишеню зі споду кухвайки. І, як до рідного батька, ніс те горнятко хрещеному. Аби тільки не послизнутися й не впасти. Дорога довга, снігу по коліна, та ще й небезпечно: повз хату Ялівця треба було йти.

Якось не помітив гілляки під снігом і бехнувся грудьми прямо на ту деревину. Коли підвівся, холоші були мокрими. Нахилившись, почав збирати череп'я та облизувати ще тепле молоко. Раптом, підвівши голову, за кілька метрів від себе побачив Ялівця. Щетина вкривала весь його вид, а з-під кудлатих брів вирячилися хижі, воїстину нелюдські очі. Юхим був так близько, що, здавалося, вже кінець. З усіх сил Ванько замахнувся і пожбурив розбитим глечиком у Ялівця. Глечик влучив людожерові прямісінько в пику. Той зупинився і схопився за мордаку руками.

Ванько, не гаючи й миті, розвернувся – і навтьоки до ферми.

Григір тоді не дочекався малого, бо прийшлося тому ночувати на роботі. Хлопець прибивсь аж наступного дня, минаючи обійстя Ялівця десятою дорогою.

Зате на Різдво в них була справжня кутя. Без меду, без маку і без узвару, але із справжньою пшеничкою. А все – дякуючи миші. Так-так, саме звичайна сіренька миша, що вилазила з колгоспної клуні, де лишалося трохи зерна посівного. Ванько ловив її шапкою, а потім, натискаючи на щелепи, витрушував з рота збіжжя. Після цього він підносив малу назад до шпарини і вона зникала в темряві. Попогуцав він на морозі, дожидаючи нового транспорту. Чи то була одна миша, а чи їх було кілька, Ванько не зауважив. Проте шапка знову летіла на сніг, хлопець падав зверху і обережно шукав в ній спантеличеного звірка. Так продовжувалося, допоки миша не знайшла іншого шляху. Але у Ванька в кишені вже була жменя пшениці.

Григір проспівав слабим голосом тропар Різдва і перехрестився до ікони Воскресіння.

– Слава Богу, до Рождества дожили, дай Боже, і на Великдень розговітись!

Сказав, а всміхнутися вже не вистачило сили. Ванько тихесенько заколядував і підніс хрещеному ложку куті.

На Водохреща в петлю заліз заєць. Майстер з учнем тиждень «роzkошували». Потім доїли всю вохру і оливу від фарб. Більшість пігментів, особливо такі, як кіновар та свинцеві білила, були, на жаль, отруйними....

Як вони пережили ту страшну зиму, один Бог відає...

Григір навчав Ванька не лише художнім премудростям, а й молитвам. «Титаренки з діда-прадіда при церкві були, – казав Григір. – А

хтось із пращурів і був тим титарем, що від нього рід назвався».

Тільки-но зійшов сніг, у повітрі почувся весняний дух, Григір став лаштуватися в дорогу. Хвороба відступила, і ноги почали нарешті слухатися (як були пухлі, то й до вітру не міг вийти), вже і в чоботи влазили. Дякував Богу й хрещенику за пережиту голодну зиму. Хоч на них чекала така ж голодна весна, проте Великдень був не за горами. Похристосуємося, а там – як Бог дасть, думав майстер. Але ж до Пасхи треба образ замовнику віддати. Тому і заходився він збиратися.

Як зійшло сонечко і проявився напрочудясний погожий день, майстри, великий і малий, вирушили у Верхогляди. Вони йшли на захід, тому довгі тіні від їхніх худих постав, лягаючи на шлях, були їм за дороговкази. Щоб здолати холод, треба було рухатися швидше, але виснажені кінцівки не слухалися, і лише пелюстки вух ярили від сонячних променів.

Ікону Григір повісив на ший, ще й припасував мотузкою до грудей. Поверх образу одяг сорочку і кухвайку. Для певності взяв ковіньку – дрючок, ще й із загогулиною.

Хлопець був зодягнутий теж у кухвайку – батькову. Вона була така велика, що малому прийшлося добре підперезатися поворозками, аби холод не заходив зі споду.

Про що вони говорили? Хто тепер згадає? Можливо, про весну, про нове життя, що розпочнеться з прилітом птахів... І ось уже з туману проступили обриси храму та дзвіниці. Подорожні зупинилися й поклонились. Ото радість буде, як на Пасху люди посеред церкви побачать нову ікону! Як возрадуються вони і як залунає звідусіль воскресний тропар: «Христос воскрес із мертвих, смертю смерть поправ і сущим у гробах живот дарував!»

– Стій! – мов постріл, пролунало край дороги.

З-за куців на шлях вийшло двоє. Один малий, вилицюватий, із вузькими оченятами у військовій формі (китаєць – подумав Григір). На грудях хрестом переплелася портупея, збоку висіла кобура з наганом. Другий – середнього зросту селянин чи хуторянин, бо ж зодягнутий у драгу сірячину й підперезаний мотузкою. Вид селянина був змучений, хворобливий, а очі – ясні і безмежно добрі, але з якоюсь глибокою тугою в глибині. Обличчя ж китаєця, кольору опішнянського глека, мов маска, не видавало жодних емоцій.

– Кудя йдьош? – запитав військовий.

У Григора легенда про всяк випадок заготовлена...

– Йдемо, товаришу начальнику, у Верхогляди... До сестри моєї... Вона тут заміж вийшла, а з осені дуже хворіла, то ж хочемо провідати.

– Верхогляди дорога закрит, – телеграфним стилем пробубонів китаєць. – Режимная територія, панімаш?

– Так, так, товаришу начальнику, авжеж, ми режим не порушимо. – Григір зробив крок назустріч військовому. – А мо', пустите до сестри? Ми швидко, туди й назад!..

– Самогонка єсть? – після невеликої паузи процідив той.

– Ні, – опустив плечі Григір. – Звідки ж їй взятися, як і хліба немає?

Титаренко схилився на свою коротшу ногу й наче поменшав.

– Тогда пошьол своя дорога! – скомандував китаєць, і жоден м'яз на його обличчі не сіпнувся.

«Сірячина», що досі мовчки стояв поруч, схопив Григора за плечі, повернув у протилежний бік, добряче струсонув і голосно вигукуючи: «Ходи, ходи, ходи геть!» – проштовхав декілька кроків шляхом. При цьому він встиг прошепотіти на вухо: «Долиною наліво підете». Хлопець побрів слідом.

Відійшовши з півверсти від вартових, подорожні повернули, як було сказано, зі шляху вліво. Стежка стрімко збігала донизу. В улоговині було сиро й холодно, де-не-де цвіла у воді калюжниця, а на схилах жовтіли цілі галявини пшінки, нагадуючи про весну. Вони йшли вибалком, обминаючи баговиння та баюри, народжені від снігів, що стікали, танучи, з ланів. Ниви стояли не орані, бо посівного матеріалу селянам не лишили. А чи буде кому ж сіяти, подумалося Григору, як уздрів він за переліском перші хати...

Село зустріло їх незвичною тишею. Вимерлі хати, порожні хліви й сажі, і собака ніде не гавкне. Колись у ці дні курилися димарі, баби вчиняли паски, красили крашанки, прибирали оселі, довкруг села стояв передсвятковий аромат великодніх страв. Не впізнати тепер села, воно оточене і взяте на «чорну дошку» за саботаж хлібозаготівлі.

На одному з подвір'їв вони побачили діда, що лежав долічерева біля криниці. Повз, видно, бідолаха з хати до води, та так і не напився перед смертю...

Весна танцювала, танцювала, та й стала, мов налякана. Де й взялися темні хмари – товсті, грубі, дебелі, як колоди. Задув пронизливий північний вітер (із того краю, де «жити стало краще, жити стало веселее»), і затріпотіли від холоду молоді вишні й сливки, обтрушуючи білі пелюстки й укриваючи сади мерехтливо-яскравою порошею.

У центрі села стояла церква, а метрів за двісті від неї – хата настоятеля. Туди їм і треба. Підійшовши до дверей, гукнули. Відповіді не було. Григір зайшов усередину і побачив людину, яка лежала на лаві. Тіло було накрито рядниною, але по спідниці, що висмикнулася з-під рядна, здогадався, що то жінка. Він вискочив мерщій із хати та замкнув за собою двері на клямку. Взявши хлопця за руку, повів його на церковний двір.

... Малі і старі, матері з немовлятами, дівки й парубки, кремезні дядьки з бородами, скоцублені баби в хустках та сивочолі дідугани лежали покотом, хто де, навколо храму, зупинивши погляди в небесах.

Хтось притулювся щокою до церковної стіни, наче прислухаючись, щоб не прогавити пасхальне вітання. Хтось приліг у підмурівках, мовби перепочиваючи перед довгою всенощною. А оті... повлягалися прямо на цвинтарі, охопивши могильні хрести, хтось навіки заляк на колінах, цілуючи святу землю... Молоде подружжя востаннє обнялося і – скам'яніло...

Григір здригнувся, пригадавши, як ці люди святкували минулого року храм, як вітали майстра веселими вигуками і махали йому вслід брилями...

Тихо, як у могилі...

Маляр щосили стиснув долоню хрещеника і, обминаючи небіжчиків, повів його до входу в церкву.

На рундуку вони побачили... отця настоятеля! В латаному підряснику і брудних чоботах він сидів на сходах, обіймаючи руками коліна. Його кудлата сива голова, що схилилася на груди, час від часу здригалася, а з грудей чулися чи-то уривки слів, чи-то зітхання, схожі на вигуки. Так плачуть люди, коли сліз уже немає... За спиною настоятеля – ковані двері храму, на яких висів величезний замок із печаткою.

– Отче Сампсонію! – лагідно промовив Григір, нахилившись до священика.

Настоятель неквапливо підняв голову, і їх погляди зустрілися. Змарніле обличчя пастиря було щедро пожолоблене зморшками, повіки понапухали, очі заглибилися в очницях, почервоніли й поменшали. Щось гірке, болюче й разом із тим солодке було в його очах. Тоненький ніс із шумом утяг повітря, а вуста, мов ниточки, затремтіли від тихої радості. Він щось хотів сказати, але забракло сили, і лише хрип почувся у відповідь.

– Дивіться, що я приніс, батюшко! – Григір, задерши сорочку, почав швидко відв'язувати ікону. Ванько теж кинувся допомагати розплутувати мотузки.

Узявши образ до рук, священник довго дивився на нього. Потім, ковтнувши слину, нарешті промовив:

– Поклоняємось страстям Твоїм, Христе, і святее Воскресіння Твоє славим...

І замість поцілувати образ Божий, обняв його і притис до серця.

– Сьогодні велика п'ятниця, – прошепотів батюшка. – Вчора я тут читав дванадцять Євангелій. А людочки ці... вони прийшли на страсть ще раніше... І прийняли страсні муки разом із Господом... Я до Великодня, мабуть, теж не... Мабуть, Великдень мій буде вже десь там...

Він подивився на небо, де високий рвучкий вітер порозганяв колоди хмар і прояснив де-неде блакить.

– Може, ось цей хлопець... – поглянувши на Ваньку, сказав настоятель. – Може, він хай візьме образ. Підійди ближче, синку!

Ванько став поруч із настоятелем.

– Села вже немає, ви ж самі бачите... Церкву вони теж не залишать... А ікона... Ти ось дивишся на неї, а з неї на тебе дивиться Бог, розумієш, синку? Образ Божий торкається серця. Навіть безбожного серця! Тому не бійся і бережи нашу... нашу ікону! Нехай допоможе тобі в цьому Господь!

Батюшка перехрестив малого і дав майстрам поцілувати свого наперсного хреста.

– А тепер рушайте... Обійдіть моїх... – голос його затремтів. – Парафіян моїх обійдіть і благословіть цим образом. Я їх уже всіх відспівав, тепер... черга пом'янути себе.

Голос його затих, і голова знову опустилася на груди. Лише правиця священника міцно стискала хрест.

– Дядьку Грицю, дивіться!

Григій, примружившись, глянув на небо. Там, у чистій і святій високості, кружляла пара так само чистих і безгрішних лелек. Вони облітали храм, хати, кружляли біля клуні отця Сампсонія. Усе тут птахам було знайоме, бо ж щовесни вертали з далеких країв у Верхогляди і на півроку ставали сусідами в людських оселях. Та цього разу щось бентежило їхні пташині серця. Відчуваючи гнітючу тишу довкіл, вони не наважувалися спуститися на землю. Нарешті ватаг знизив свій лет і сів на бовдур церковної хатки. Але, побачивши мерців округ храму й отця Сампсонія, що в останній молитві стискав пучки пальців на рундуку, птах змахнув крилами і полетів низько-низько, заглядаючи в очі тим, хто навіки задивився в небо... Прокурликавши свою «Вічну пам'ять», лелека знявся вгору й полинув чимдалі від біди шукати свого пташиного щастя...

А Григій із Ваньком ще довго ходили дворіщем, прикриваючи повіки мучеників, котрі все дивилися вслід птахам...

– Христос Воскрес! – вітався Григій із кожним, а хлопчик притуляв їм до вуст образ воскреслого Бога. Вони ж мовчали, бо їхня Пасха була далеко-далеко... І лише «курли» неслося з високості – відповіддю для безталанних душ...

Вітер продовжував боротися з хмарами, а сонце з темрявою. Раптом щось блимнуло серед хмар, і гуркіт першого в 33-му році грому покотився за обрії...

Переклади

Василь СТЕПАНЕНКО – сучасний український письменник, перекладач, член Національної спілки письменників України, директор спеціалізованого видавництва дитячої літератури «Веселка» (2011). Народився 10 лютого 1950 року в селі Кожухівка на Київщині. Закінчив Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка. Багато років працював керівником структурних підрозділів Держкомтелерадіо України, був заступником головного редактора видавництва «Веселка», головним редактором видавництва «Мистецтво», очолював приватні видавництва «ВІК» та «Енселон».

Автор збірок віршів «Синові сонячно», «Земля – одна для всіх», «Пори року», «Тридцять солодких і – печальних пісень про кохання», «Тверді форми»; семи книжкових видань серії «Міфи і легенди Греції» – «Олімп», «Європа», «Персей. Тесей», «Геракл», «Аргонавти», «Іліада», «Одіссея»; низки перекладів і переказів із новогрецької мови – книг «Грецькі народні казки», «Маленька героїня» Г. Казандзакі, «У Кносському палаці» Н. Казандзакіса, «Гребля» С. Пласковітіса та ін.

Нагороджений «Срібною амфорою» від всесвітньої грецької діаспори, має звання почесного громадянина міста Афін.

Янніс РІЦОС – грецький поет, громадсько-політичний діяч, учасник Руху Опору. Народився 1 травня 1909 року в містечку Монемвасія на Пелопоннесі в родині землевласника. У гімназійні роки починає писати, 1924-го друкує низку поезій у колективній збірці «Творчість дітей». 1925 року втрачає матір і брата, які помирають від туберкульозу, самого вражає ця хвороба, і він кілька наступних років постійно лікується. Його батько фактично розорюється, потрапляє до божевільні й невдовзі помирає, тож Янніс мусить шукати заробітку. Від 1931 року він мешкає в Афінах, співпрацює з періодичними виданнями, пробує себе в театрі як режисер, актор, танцівник. Із 1934 року стає на шлях письменництва: збірки поезій «Трактор» (1934), «Піраміди» (1935), поеми «Епітафія» (1936), «Пісня моєї сестри» (1937), «Весняна симфонія» (1938).

У роки Другої світової війни стає до лав Національно-визвольного фронту Греції. 1942 року пише драматургічну постановку «Жінка на березі моря» та поему «Останнє сторіччя до людини». 1943 року співпрацює із журналом «Вільна література», публікує збірку «Випробування», з якої цензура виключила поему «Переддень сонця».

У період Громадянської війни в Греції був заарештований (1948): відбував заслання спочатку на острові Лемносі, а від травня 1949 року – на Макронісосі, у 1950–1952 роках – на Аїос-Стратіосі. Звільнили письменника після протесту діячів західноєвропейської культури – Луї Арагона, Пабло Неруди, Пабло Пікассо та ін. Одразу після звільнення написав «Нескорене місто» і вступив до щойно утвореної Єдиної демократичної лівої партії, очолюваної І. Пасалідісом; співпрацював із газетою «Авгі».

Продовжує активно писати, облаштовує особисте життя, подорожує, співпрацює з композиторами, які ставлять на музику його твори. Зокрема Мікіс Теодоракіс створив мелодію до поем «Епітафії», «Роміосіні», поетичних циклів «Каміння, Повторення, Грати» та «Вісімнадцять співа-нок гіркої батьківщини».

1967 року став знову політичним в'язнем, але вже в 1970-ті роки він продовжує діяльність як активіст суспільно-громадських рухів, автор творів національно-патріотичної тематики.

У своєму доробку має кілька десятків видань – поетичних збірок, драматичних творів, перекладів, подорожніх нарисів, за які здобув низку творчих відзнак і нагород: Державну премію в галузі поезії (1956), членство в Академії наук і літератури міста Майнц, Німеччина (1970), Велику міжнародну премію на бієнале «Кюокк-ле-Зоні», Бельгія (1972), Міжнародну премію імені Георгія Дімітрова (Болгарія) та Велику премію імені поета-романтика Альфреда де Віньї (Франція) (1975), Міжнародну лєнінську премію «За зміцнення миру між народами», СРСР (1977), Міжнародну премію Всесвітньої ради миру (1979). Янніс Ріцос – почесний доктор Фессалонікського університету імені Аристотеля, почесний доктор Бірмінгемського університету (Англія); почесний член Академії Малларме (Франція); почесний доктор Лейпцизького університету (1984) та Афінського університету (1987). 1986 року його кандидатуру висували на здобуття Нобелівської премії, а 1987-го він отримує премію ООН та золоту медаль мерії Афін.

Помер 11 листопада 1990 року.

Янніс Ріцос

РОМЙОСІНІ*

Переклав із новогрецької мови Василь Степаненко

1

Ці дерева не звикли до неба низького,
це каміння не звикло до кроків чужих,
ці обличчя не звикли жити без сонця,
і серця не звикли кривду терпіть.

Ця природа, сувора, наче мовчання,
до грудей притискає палюче каміння,
притискає до світла свої виноградники
й осиротілі маслини,
зуби стискає. Немає води. Лише спека.
Дорога щезає у світлі. І тінь від стіни –
розпечене залізо.

Від сліпучої крейди сонця
стають мармуровими ріки,
дерева і голоси.

Спотикається корінь об мармур. Очерет
у пилюці.

Скеля й осел. Задуха. Немає води.
Всіх мучить спрага. Роками.
Всі жують шмат неба в задумі над горем своїм.
Їхні очі червоні від безсоння,
глибока зморшка – клином межі брів,
мов кипарис між двох гір при заході сонця.
Їхні руки прикипіли до рушниць,
рушниця – це продовження руки,
рука – продовження душі,
гнів у них на вустах,
а сум – у глибині очей,
мов зірка у соляній криниці.

Коли вони потискають руки – сонце спокійне
за світ,
коли усміхаються – ластів'ята злітають
з їхніх борід,

коли вони сплять – двадцять зірок
випадають з їхніх драних кишень,
коли вони гинуть, життя все іде уперед
з барабанами і прапорами.

Роками їх мучить голод і спрага – і гинуть вони,
оточені з моря і суші;
спека вижерла їхні поля, солоня вода затопила
хати,
вітер виламав двері, а на площі бузок потлумив,
в драній одежі вільно гуляє смерть,
їхня мова терпка, як плід кипариса,
їхні собаки заклакли під власною тінню,
і дощ барабанить по їхніх кістках.

Скам'янілі на варті, вони курять суміші
смердючі,

вони стежать за морем скаженим,
що поглинуло зламану щоглу місяця.

Скінчився хліб, скінчились кулі,
сьогодні вони заряджають гармати
своїми серцями.
Стільки років, оточені з моря і суші,
всі голодують, усіх убивають, та жоден
не вмер –

їхні очі на варті горять –
прапор великий, яскраво-червоний вогонь,
і щоранку з їхніх долонь злітають тисячі голубів
до чотирьох дверей горизонту.

2

Щоразу приходиться вечір із чебрецем,
підпаленим на камінні,
краплина води споконвіку довбає тишу,
дзвін на старому платані горлає роками.

*Ромйосіні (грецьк.) – сукупність реалій, що визначають грецьку ідентичність.

Дрімають іскри в гарячому попелі самоти,
кривлі мріють про золотий пушок
над губою золотника-липня,
про золотий пушок, ніби чубчик кукурудзи,
засмаглий
від смутку заходу.

Діва лягає під миртами
в широкій спідниці із плямами винограду.
На вулиці плаче дитина,
озивається в полі вівця, що дітей загубила.
Тінь біля криниці. Вода крижаніє в бочці.
Ковалева дочка заросила ноги.
На столі хліб і маслини,
у виноградній альтанці ліхтар вечірньої зорі,
і там угорі, на рожні пахучий Молочний шлях,
смажене сало, перець, часник.

О, скільки треба зоряних шовкових пряжив,
щоб хвоя сосен вишила на розпеченій кошарі
літа:
«Це також минеться»,
скільки ще мати тужитиме
за сімома полеглими синами,
поки світло не знайде дорогу на вершину її душі.
Ось кістка стримить із землі,
міряє сажнями землю і струни лютні,
лютня у парі із скрипкою з вечора до рання
розмаринам і соснам виспівують про печаль,
і дзвенять корабельні канати, мов струни,
і п'є моряк гірке море із келиха Одісея.

О, який камінь завалить вхід, який меч відітне
відвагу,
який ключ замкне наше серце, що розчахнута
навстіж
і дивиться на сад правічний, зрошений зірками?
Час великий, наче травневі суботні сутінки
у приморській таверні,
ніч велика, ніби мідяна таця на стіні лудильника,
пісня велика, як на вечерю хліб у ловця губок.

Ось іде по ріні критський місяць,
цок-цок – двадцятьма рядами цвяхів
на черевиках,
а ті, що ступають трапами Навпліона,
натоптують люльку великими клаптями темені,
їхні вуса – грецький чебрець, притрушений
зорями,
їхні губи – коріння соснове і сіль
на скелі Егейського моря.
Вони пройшли кайдани і вогонь, говорили
з камінням
і частували Харона вогненным питвом
із черепа свого діда,
на арені стрічали Дігеніса і вечеряли з ним,
і, як море ділили на двох,
так і хліб на коліні ділили ячмінний.

Прийди, богине, з солоними віями, з рукою,
пожовклою від дум про злидні і від старості –
в очеретах на тебе чекає любов,
чайка для тебе в печері чіпляє образ твій
темний,
сумний морський їжак цілує нігті твоїх ніг,
у чорній виноградіні буяє сусло червоне,
буяє квітка на спелілих будяках,
мрець у землі пнеться корінням до води,
щоб вирости сосною,
мати під складкою сукні ховає ножа.
Прийди, владарко, що висиджуєш
золоті яйця небесних блискавиць:
коли ж то ти скинеш хустку
і візьмешся знову за зброю,
щоб бив тебе травневий град,
щоб сонце розчавило гранат у твоїм фартусі,
щоб ти його роздала по зернині дюжині сиріт,
щоб море блищало навколо,
як лезо меча і квітневий сніг,
щоб виліз на сонці погрітися краб,
на ріні схрестивши клешні.

З
Тут небо й на мить не вбирає блиску масного
наших очей,
тут сонце на себе бере половину ваги каміння,
черепиця ламається, не ойкнувши на коліні
полудня,
люди завжди поперед тіні своєї ідуть,
як дельфіни попереду скіатських
човнів,
потім тінь, ставши орлом, забарвлює крила
в заході сонця,
а пізніше сідає на голови, думаючи про зорі,
коли люди лягають спати на ряднині
поруч з чорним ізюмом.
Тут на кожних дверях –
імена трьохтисячної давнини,
на кожному камені – малюнок святого
з очима суворими
і волоссям, немов мотузки,
чоловіки на лівій руці носять татуїровку –
червону Горгону,
дівчата – жменю солоного вогню під спідницею,
діти – п'ять-шість перехресних зарубок
на серці,
ніби чайні сліди на піску пополудні.
Не згадуй. Ми знаємо це.
Всі стежки ведуть на Високі Токи.
Вітер пронизливий там угорі.
Коли розпадається мінойська фреска заходу
і гасне пожежа у клуні узбережжя,
по сходинках, тесаних з скелі,
сюди підіймаються старі жінки,
сідають на Камінь Великий, очима блукаючи
в морі,

і лічать зорі, ніби срібні виделки і ложки предків
своїх,
і поволі спускаються вниз годувати онуків
порохом Месалонгі.
Так, справді, у страдника зв'язані руки,
але брова його ворухиться, мов скеля,
що от-от зірветься з ока сумного.
З глибини неблаганно здіймається хвиля,
з вишини рине вітер, в його венах – вино,
у легенях – шавлія.

Ой, раз він подме –
забере помаранчеві дерева спогадів,
вдруге подме – каміння залізне видихне іскри,
втретє подме – і сповняться шалом
соснові ліси Ліакурі,
ударить він кулаком – тиранія злетить
у повітря,
потягне ведмедицю-ніч за кільце –
затанцює вона серед юрм,
місяць битиме в бубон, щоб повно було
на балконах
заспаної дівчорі та одважних матерів із Сулі.
Щоранку проходить посланець
з Долини Великої
із сонцем спітнілим на лиці,
під пахвою тримає все грецьке,
як робітник – картуза.
Час настав, – каже він. Будьте наготові.
Кожна година – це наша година.

4
Вони йшли в бік світанку з гідністю голодуючих,
в їхніх очах нерухомих залякла зірка,
на плечах вони несли поранене літо.
Тут проходила армія з прапорами
на голих грудях,
стиснувши впертість зубами, як грушу зелену,
з місячним піском в черевиках,
з вугільним пилом ночі, що в'ївся у вуха і ніздрі.
Дерево за дерево, камінь за каменем,
вони йшли по світу,
з колючками під головою вони проходили
крізь власний сон.
Життя проносили, як річку в сухих своїх руках.
Крок за кроком вони здобували сажень неба,
щоб знову його віддати.
Кам'яніли на варті, мов обгорілі дерева,
а коли танцювали на площі,
стеля двигтіла в хатах, і посуд скляний
на полицях дзвенів.
О, яка пісня хитала вершини гір –
вони вечеряли, тримаючи миску місяця
на колінах,
й вечеряли,
душили зітхання у глибині душі,
наче вошу між двома грубими нігтями.

Хто серед ночі тепер принесе гарячого хліба,
щоб ти втамував свої сни?
Хто стане у затінку маслин разом з цикадою,
щоб та не замовкла,
тепер, коли крейда полудня забілює мур
горизонту,
вкриваючи великі, горді їхні імена?
Ця земля, що духмяніла на світанку,
земля, що була їхня і наша – їхня кров,
нею пахла земля,
тепер, коли виноградники наші замкнули
свої хвіртки,
коли гасне світло наших дерев і домівок,
хто скаже, що половина їх у землю полягла,
а друга половина – в кайданах?
Сонце вітає тебе буйним листям,
небо виблискує буйністю прапорів,
але ці в кайданах, а ті – в землі.
Мовчи, де б не були вони – дзвонитимуть
дзвони.
Ця земля їхня і наша.
Під землею в схрещених руках
вони тримають мотузку дзвона – чекають,
не сплять,
чекають на дзвін воскресіння. Ця земля
їхня і наша – ніхто її в нас не забере.

5
Вони сідали під маслинами пополудні,
просіваючи попіл світла між грубими пальцями,
патронташі скидали й лічили, скільки мук
умістилося в стежці вночі,
скільки печалі – в пагоні дикої троянди,
скільки снаги – в очах босої дитини з прапором.
Останню ластівку застали в полі морози,
вона висіла в небі, як чорна стрічка на рукаві
осені.
Нічого більше не лишилось.
Крім диму спалених осель...
Інші покинули нас вже давно і лежать
під камінням
у сорочках подертих і з клятвами, написаними
на зірваних дверях.
Ніхто не плакав. Часу не було. Тільки тиша
росла і росла,
і світло внизу, там, де море було прибране,
як дім убитої.
Що буде з ними, як злива ввійде у землю
з платановим листям гнилим,
що буде з ними, як висохне сонце
на вовняній ковдрі хмарин,
наче блощиця, розчавлена на ліжку сільському,
коли застигне на димарі холодних вечорів
недвижний лелека зі снігу?
Старі матері кидають сіль у вогонь,
посипають землею волосся;
З коренем вирвано виноградники Монемвасії,

щоб ягоди не смакували ворогам,
в один мішок вони складали кістки предків,
ножі й виделки
і блукали за стінами батьківщини,
шукаючи
місце ночівлі.

Нині нам важко віднайти мову черешні, –
не таку могутню і сувору, –
ті руки, що лишилися у полях, у горах, у морі,
не забувають нічого –
важко і нам їхні руки забути,

ще важче рукам з мозолями просити стокротку,
опам'ятатись вдячно над книжкою,
на грудях зоряної ночі.
Для цього потрібний час.

Ми будемо говорити. Доки вони не знайдуть
свій хліб і право.
Весла застромлені у пісок буряного ранку. Де
човен?

Плуг вривався в землю, і вітер над ним.
Спалений простір. Де ж плугатар?
Виноградник, маслини, будинок – все попів.
Вечір – скнара з поліченими зорями

в шарпетці.
Лавровий лист і майоран у шафі на стіні.
Їх сягнув вогонь.

Закіптюжений горщик в печі –
і тільки клекоче вода
в замкненій хаті. Вони не встигли поїсти.
На обгорілих стулках дверей вени лісу
пульсують –
кров у жилах тече.

Ось знайома хода. Хто це?
Знайомий стукіт цвяхів на узвозі.
Тягнеться корінь із каменя. Хтось іде.
Пароль. Відповідь. Брат. Добрий вечір.
Отже, світло дерева знайде, дерево знайде свій
плід.

У фляжці вбитого – світло й вода. Добрий вечір,
брате.

Захід сонця, рум'яний старий,
прянощі пробує в дерев'яному бараці.
Ніхто не купує. Вони зринули в вишину.
Тепер важко їм спускатися.
І важко визначити їхній зріст.

На току, де герої вечеряли,
лежать зернята маслин, і плями від крові
місяця,
і п'ятнадцятискладовий вірш їхньої зброї.
Наступного дня горобці поїли крихти
солдатського хліба,

діти зробили іграшки з сірників,
що від них загорались колись цигарки
і скалки зірок.

І під маслинами камінь,
на якому сиділи вони пополудні над морем,
завтра стане вапном у печі,

а позавтра побілимо хати і лаву під церквою
Спаса,
посіємо зерно там, де вони полягли,
і пуп'янком гранатового дерева прорветься
перший сміх на грудях спеки.
І тоді ми сядемо на камінь, щоб прочитати їхнє
серце,
ніби вперше прочитати історію цього світу.

6
Так проти сонця на морі, що відбиває інший бік
дня,
відчувається вдвічі, втричі дужче ув'язнення
й муки спраги,

відчувається заново рана стара,
серце сохне від спеки, як вінок цибулі
над дверима.

Що далі відходять вони,
їхні руки все більше схожі на землю,
Що далі відходять вони,

їхні очі все більше схожі на небо. Скінчилася
в глеку олія. На дні трохи осаду й дохла миша.
Скінчилася одвага матері

разом з водою криниці і глека.
Ясна самотності стали терпкими від порошу.
Де тепер дістанеш олії для лампади,
де м'яти дістанеш, щоб обкурити злотий образ
вечора,

де шмат хліба знайти для вечора-жебрака,
щоб на лірі зіграв він зоряну пісню?
У верхній фортеці острова,
мов привид, живе смоківниця.
Земля порита снарядами й могилами.
Зруйнована комендатура залатана небом.

Нема більше місця для мертвих. Нема місця
жалобі,
ніде їй перепочити, заплести срібні коси.
Спалені хати очима порожніми вдивляються
в скам'яніле море,

кулі загнані в стіни,
мов ножі в груди мученика, прив'язаного
до кипариса.

Весь день убитих палить сонце.
І тільки ввечері солдати повзуть по обгорілому
камінні

і ловлять ніздрями повітря поза смертю,
шукають черевики місяця, жуючи шмат устілки,
б'ють кулаками в скелю –
хочуть вимучить краплю води,

але з другого боку – порожня суха стіна,
і знову чути удар – і кола навкруг такі залишає
снаряд,
коли падає в море,

ще раз чути стогони поранених перед ворітьми.
Куди йдеш? До тебе волає брат.
Навколо ніч, збудована з тіней чужих кораблів.
Дороги завалені стінами.

Залишається одна дорога – в вишину.
 Вони погрожують кораблям, прикушують
 абі відчуті біль, що досі не заkostenів.
 В бійницях загиблі повстанці стоять,
 вартують фортецю.
 Під їхньою одежею зітліла плоть. Гей, брате,
 чи не стомився?
 Брунькою розкрилась куля в твоєму серці,
 п'ять гіацинтів випнулися з-під паху скелі,
 подих за подихом їхній аромат продовжує
 казку
 – чи пам'ятаєш?
 Шрами твої розповідають про життя.
 Ромашка проросла з-під нігтя великого пальця
 твоєї ноги
 і розкажує про красу цього світу.
 Хапаєш руку. Це твоя рука. Зрошена солоною
 хвилею.
 І море твоє. Крапає гірке молоко смоківниці,
 мов чуєш,
 як вириваєш волосся із голови тиші.
 Де б ти не був, небо бачить тебе.
 Вечірня зоря скручує пальцями твою душу,
 немов самокрутку,
 немов ти лежиш горілиць, вдихаючи дим
 своєї душі,
 вмочуючи в нічну синь ліву руку,
 правою обнімаючи рушницю – твою наречену,
 щоб, коли витягнеш із кишені старого листа
 і обгорілими пальцями місяць розгорнеш,
 і прочитаєш про мужність і славу, –
 пам'ятати, що небо тебе не забуде ніколи.
 Потім зійдеш ти на рівень варту свого острова,
 покладеш замість кресала зірку, злетиш
 у повітря,
 над стінами й щоглами,
 над горами, що зігнуті, мов поранені солдати, –
 так і тільки так можна прогнати привидів,
 щоб згинули під покривалом темряви;
 ти поринеш до вершин небосхилу,
 щоб знайти голубий знак,
 ніби сосок на сорочці єдиної жінки,
 що завтра годуватиме твоє дитя,
 ніби знаходиш після довгих років
 ручку дверей батьківського дому.

7

Хата, дорога, лушпиння сонця кури дзюбають
 у дворі.
 Ми добре знаємо це. Тут, на землі, між кущів,
 вуж скинув жовту сорочку.
 Тут, на землі, хатина мурашки,
 фортеця осі неприступна.
 На одній і тій самій маслині луска цикади
 торішньої
 і цьогорічної,

і твоя тінь повзе за тобою по очерету, ніби
 німий, замучений пес,
 який стереже твоє земляне забуття,
 вдихаючи дух олеандри,
 ввечері тулиться до твоїх ніг, дивлячись
 на зірку.

Тиша від груш, що ростуть у розпалі літа,
 дрімота від води, що байдикує
 під корінням річкового дерева,
 в її очах конає орел,
 там, високо за сосняком,
 висихає каплиця,
 як білий послід горобця
 на широкому листку шовковиці.
 Ми зміряли кожну тисячу квадратних метрів
 двома палицями, зв'язаними нахрест,
 прадавньою зливою, що до кісток пробирала
 землю і душу;

скрізь на шкірі сонця – рани,
 в цього чабана, закутаного у кожух,
 в кожній волосинці – пересохла річка,
 в кожній дірочці сопілки – золота дїброва,
 і на його ціпку сучки такі ж, як на веслі,
 що першим прорізало синь Гелеспонту.
 Не треба згадувати. У жилах платана
 тече твоя кров. І в каперсі.
 Німа криниця в полудень підносить
 круглий голос із чорного скла та білого вітру,
 круглий, як старий глечик, цей древній голос,
 той самий, яким ти завтра на вершині
 кричатимеш, голос,
 що переходить у блакитне й червоне.
 Небо синявою хвилі споліскує камінці і наші очі.

Щоночі місяць перевертає вбитих у землі,
 обмацує їх крижаними пальцями, шукаючи
 сина свого
 за формою підборіддя й бровами камінними.
 Нишпорить по кишнях. Завжди щось
 знаходить..

І ми завжди щось знаходимо.
 Амулет із коштовного дерева. Сигарету
 розмоклу.
 Ключ, лист, годинник, який зупинився
 о восьмій.

Знову його заводимо. Плине час.
 Коли їхня одежа зітліє
 і голі вони залишаться при солдатських
 гудзиках,
 – так клаптики неба залишаються поміж літніх
 зірок,
 так залишається річка серед мерехтінь олеандр,
 так стежки мерехтять
 серед цитринових дерев напровесні, –
 тоді ми, можливо, дізнаємося їхні
 справжні імена,
 і, можливо, вигукнемо: люблю!
 Тоді. Але й це видається аж надто далеким.

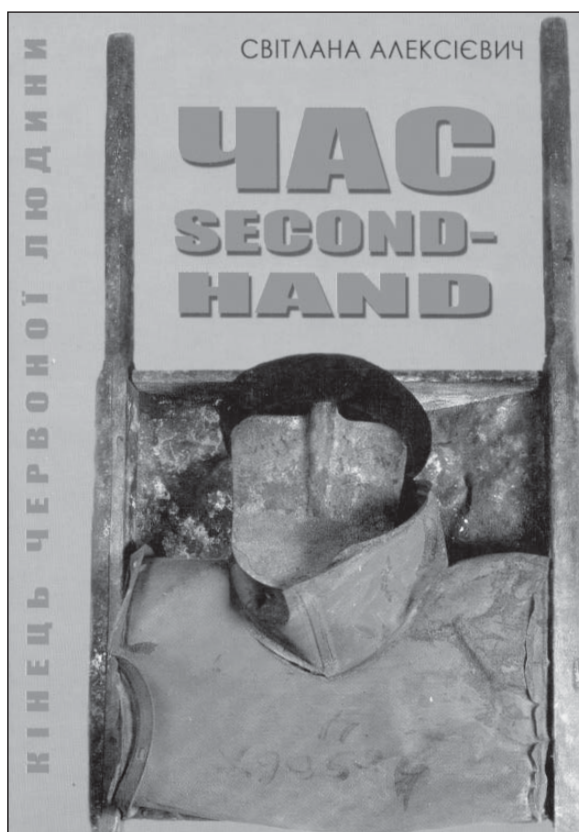

І разом з тим дуже близьким, наче в темряві
 руку береш
 і кажеш: добрий вечір –
 з гіркою вдячністю вигнанця, що повернувся
 додому,
 не впізнаний навіть рідними,
 бо пізнав у дорозі смерть,
 і пізнав у дорозі життя – до життя й після
 смерті,
 він і їх впізнає. Він не журиться. Завтра – каже.
 Він певний,
 що найдовша дорога – найкоротша до серця
 світу.

І тоді, коли місяць цілує його у шию
 зі смутком якимсь,
 Смоківниці, горщик із гіацинтом, ослін і камінні
 сходи
 кажуть йому: добрий вечір,
 і, струшуючи попіл цигарки через поруччя
 балкона,
 він, може, заплаче тоді від своєї певності,
 він, може, заплаче тоді
 від певності дерев, і зірок, і братів.

1947

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Алексієвич Світлана. **ЧАС SECOND-HAND (кінець червоної людини)** / Світлана Алексієвич ; пер. з рос. Л. Лисенко – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 456 с.

Ця книга стала останньою в циклі з п'яти праць Світлани Алексієвич під загальною назвою «Червона людина. Голоси утопії».

«Комунізм мав божевільний план, – розповідає авторка у передмові до книги, – переробити «стару» людину, «ветхого Адама». І це здійснилося... може, лише це й здійснилося. За сімдесят з гаком років у лабораторії марксизму-ленінізму створили окремий людський тип – «homo soveticus». Хтось вважає, що це трагічний персонаж, а хтось називає його «совком». Мені здається, я знаю цю людину, вона добре мені знайома, я з нею поруч, пліч-о-пліч, прожила чимало років. Вона – це я. Мої знайомі, друзі, батьки».

Монологи, що потрапили до книги, авторка записувала протягом останнього десятиріччя, мандруючи всім колишнім Радянським Союзом.

«Час секунд-хенд» – це мій діагноз нам, діагноз тому, що ми зробили за 20 років, нашому злочинному романтизмові та, як я вважаю, нашій мовчанці, нашій теперішній німоті й мовчанці».

ню еліти. Ми поступилися владою бандитам. Я навіть не знаю, як це назвати. Це вже навіть не політики, а такий орден тих, хто має доступ до російського пирога. Ось вони його розділили, і це такий своєрідний орден».

Для шанувальників інтелектуального тексту, громадянсько-політичної публіцистики, широким читачьким кіл.

Олена БУБЛИК – молода поетка. Народилася 28 серпня 1996 року в місті Лубнах Полтавської області. Закінчила спеціалізовану школу I–III ступенів № 6. Дворазова переможниця міського конкурсу «Поетична Весна», нагороджена дипломом третього ступеня в обласному конкурсі читців «Коли плачуть тюльпани» (2010), присвяченому 65-річчю Великої Перемоги, лауреатка міського конкурсу читців «І подвиг солдата в ім'я перемоги хай буде нащадкам на пам'ять» (2010–2013), міськрайонного конкурсу читців поезії Василя Симоненка (2012, 2013). Нині студентка I курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, акторка Молодіжного незалежного театру «Такт» і театру «Глобус» (ПНПУ).

* * *

Відчинила вікно.

Прямокуттям своїм лиш підкреслює те,
що вже душить давно, –
квадратуру стін.
Я корилася вам, ви ж осміюєте
мій низький уклін.

Тут задуха страшна.

Я накрила себе тінню шерхлої шафи.
В ній давно вже кишать
Бабаї кошлаті
та інші дитячі страхи.

Підвіконня вузьке,
тож не сила стояти,
ввіткнувшись обличчям в квартиру.

Мамо, що ж це таке?
Де подівсь горе-тато?
Ще досі ним пахнуть одвірки...

* * *

Відпускаю.
Все.
Йди.

Біжи,
спотикайся,
лети.

Все одно.

Можеш навіть
розбитися,
після різкого приземлення
в помилкові обійми.
Затемнення.
Я не буду за тебе молитися,
побиватися.
Хай за тебе помолиться скиглиця,
та, що на ратицях
кволих, як стогони вітру,
що ходить у тебе між пальцями.
Я всім вам учора вірила,
сьогодні захочу не-трапитися.

За всесвітом нашим під тиском пір року клятих
лишилась стояти остання береза розпатлана.
Ніяк не лисіє, як більшість сестер, розіп'ятих
морозами.
Це все, що лишили ми там,
разом із нашим розумом.
Листопад, що мене відпустив, йде до грудня з
погрозами.

Але.

Тихими дзвонами сполаху,
купами сивого мотлоху,
грізними зойками вулиць
стигне осіння пора.

Дерев оголених лапами,
доріг розгорнутих мапами,
теплыми руками-лампами

зима мене обняла.
Зникла самотність-мара.

За зиму цю осені вдячна.

* * *

Від учора топчу обличчя худого міста.
Вже синцями від кроків взялися вилиці вулиць.
Нам судилося.
Нам хотілося,
і не минулось.
Хоч на мить би побачити сонце, хай і плямисте.

Я між згубних губ-колій ходила налякана й боса.
Я сварилася з вітром, боялась, що він тебе носить
між пелюсток чужих, що так віддано кличуть у гості.
Надто жадібна. Параноя затягує, досить.

На очах у мільйонів я знов оголила душу.
У мільйонів зірок, не подумай, бо знаю – можеш.
Всіма снами, що зроблені з тебе, я очі запліваю
й прикладу до уяви хворої, мов подорожник.

Ніч – примара, а я їх з дитинства люблю і боюся.
Ніч – пора, коли з нір виповзають потворні комахи.
Щоб тебе не дісталися, – стану вдвічі потворнішим птахом.
Ну, а потім, якщо ти не проти, піду проблююся.

Третя ніч. А я все плетуся по коліях.
І мереживо снігу лишає на тілі подряпини.
Вже кінцева в мені майорить білим прапором.
Втома, наче змія, обвиває спокусливо ноги.
В боротьбі із собою являюсь лише аматором,
люди кажуть, тому, що я вірю у власного Бога.

Під ранковим невиспаним сонцем пітніє лід.
Я стою під дверима, і втома так різко минулася.
Відчиняє вона, твоя рідна, і каже: «Привіт.
Ти – по коліям, він – по небу. От і розминулися».

* * *

Де він зараз?
Нема...
А хвилину тому навпаки.
А годину тому ще сама.
Згадала таки...

Де ви, ті, хто були?
Сховались...
Прихисток тільки невдалий.

Ти ж туди не ходи,
бо роздавлять.
Їх там більше, ніж пилу
в розвалинах.

Чому я знов бліда?
Бо ви – пам'ять.
Лише пам'ять, а я безсила.
Доля знову безбожно ридає,
тільки вже не моїми очима.

Протягни мені руку – схвачуся.
Подаруй мені змогу – віддячу.
Я вдягну довгу чорну перуку
й не заплачу.

Припаду до долонь
і затихну.
Ковтну спокій,
помру ненадовго.
Лиш для тебе живою залишусь.
І за обрій
очей твоїх добрих...

* * *

Це відчуття...
Коли у горлі пече.
Коли повітря ковтати боляче.
Коли німіють слова й крижаніють губи.
Коли чужі дії тисячами маніяків гвалтують совість.

Коли слизова оболонка очей не витримує тиску і рветься.

Коли необережні погляди кинджалами врізаються в спокій.

Коли паралізує емоції і зводить ребра від їх судомного стукоту.

Коли довго йдеш до мети, в кінці дороги – кінець дороги.

Коли й Морфею віддаватися не хочеться, страшно.

Коли срібні хвилини, виявляється, ртутними були.

Коли світло ріже очі, а не розсіює страх темноти.

Коли на струнах душі чорти лісі танцюють.

Коли сіріє останній залишок кольоровості...
Допомогти б їй, так фарби, курви, покрали.
(майдану та падлам присвячується...)

* * *

Загадковість моя
надірвалася.
Глибина, як і сльози –

висохла.
Моя щирість мною
Скористалася
І сховалася там,
За завісами.

Моя гордість нестримно тлінна,
Як і амбра – гідка, та цінна,
Вже замучена і спустошена.
Я залякла.
Холодно.
Тошно.

Моїм тілом керує втома,
А душею каліка – аморфність,
Ніби знову і знову бездомна,
на паперті твоїй
Просить
Нових порцій,
Нових емоцій.

Розум твій породили тумани.
Тумани туманних поезій.
А батьки очей – океани.
Океани безсмертної Ельзи.
Вони знають,
Що ти вільний,
Бо живий...
Божевільний.

Я не вмію віршами брехати.
Мої вірші – не депутати,
що себе продають за мандати.
«Манда ти»: каже розум.
А мені чхати.
Друга Я моя хоче кричати.
Я вже стерла минулі дати
І потрапила за нові ґрати.
Ґрати. Невже знову ґрати?
Ридати. Та ні. Просто гнати
Тебе, як казала мати:
«Страшніше не давати, а брати».
Давати і брати будь-що,
Та не те, що можна продати.
А ти це «щось»
різним «комусь»
майже кожного дня – даром.

Дарма
упиваюсь швидким фіналом.
Карма,
Чи то як ти там звешся, дура?
Ти мільярди уже кидала.
Шмара.
На моєму безкрайньому сонці
Ти одна лише чорна хмара.

Так хвилюються мої пальці.
Мої пальці – неандертальці.
Танцюють під звуки клацань
Нісенітниць й відчаю танці.

Оскома моя
минулася.
Та ніжність в куток забилася.
Самотність до дна пригорнулася
І хоче, аби загоїлася.
Та взамін на те –
Загноїлася. Прикріпилася. Приліпилася.
Віддереться хіба що клешнями.
Може, ти прилетиш? Забереш мене?
Чи, може, обличчям не видалась?
Чи, може, душею схбила?
З минулих лещат я вирвалася.
Дозволь, щоб в нові не влипла.
Дозволь, щоб відразу ж виплила
з Гольфстріму, що не дай Бог замерзне,
достатньо вже крові випили.
Тепер вже моя черга, чесно.

Замордуй мене і вилікуй.
Вилікуй – замордуй.
Може, ти ще і справжній унікум,
Тоді посмішку намалюй
Там, в перервах між «боляче» й «лагідно».
З понеділка почну жити правильно.
Праведно.

Нехай хтось там і має рацію,
Хто пліткує про твою бездушність,
Та твій розум – моя прострація,
А мій фетиш – твоя непорушність.
Не гіпербола, це – констатація.

* * *

У відчаї втопились дві безкрайності.
П'яними росами та райдугами сплетені,
люттю вітрів піщаних до безсліддя зметені,
обділені в найменшій життєдайності.

І висміяні долею у щирості,
закуті ланцюгами безсоромності.
Навіщо сором, як немає гордості?
Навіщо гордість там, де брак можливості?

Розстріляні світил яскравих маревом,
розбещені жаданих снів чарівністю,
осипані м'яких пелюсток ніжністю,
в трояндовому викупані вариві.

Загублені і кривдою заручені.
Йшли до трофею кроками судомними.
Їх розсікали гострими, невтомними
серпами безнадійності болючими.

Їх пестоші в кривавицю заюшені,
їх душі розірвали, ніби клешнями.
Петлястими стежками мрії схрещені,
петлястими стежками і задушені.

Проб'є годинник: і нема майбутнього.
Проб'є годинник: і вони приречені.
Застигне серце у багряності запеченій,
і стане атомом безмежного «забутого».

Колись сплели їх райдугами-росами,
щоб потім упокорити знуцаннями,
щоб посміятись над пекучими благаннями,
щоб їхнє світле небо вбити грозами...

* * *

Чудова ніч сьогодні, правда?
Вона нагадала ту, коли ми не боялися...

Серед сну, вийду надвір, оголено-закохана,
одягнувши на себе лише щирість зимового ві-
тру. Я спатиму. Так, як спала останні чотири
мільйони годин. Я не відчуватиму холоду, який,
окутуючи свідомість, підкошуватиме ноги та
змусить ніби свитками згортатися ребра. Я не
буду жалітися на втому, на знесиленість... Вди-
хатиму крижане повітря з таким натхненням, з
такою насолодою! Буду беззвучно кричати твоє
ім'я, деручи горло. Я йтиму по холодному сні-
гу, ніби по розпаленій лаві, по жагучому багат-
тю. Боса. Мене цілуватимуть тисячі холодних
сніжинок. Так віддано, солодко танутимуть на
губах, перетворюючись в теплі краплі літнього
дощу. Колись так танув і ти...

Я шепотітиму їм слова, які для тебе були забо-
роною.

А потім я кинуся, як навіжена, до лісу. Там, на-
певне, чекаєш ти.

У цьому сні ти будеш кип'ячим озером. Серед
безлічі сніжних бугрів, льодових замків ти бу-
деш гарячим, як останній подих помираючого
янгола-охоронця, якого я у своїй душі вбила,
щоб лишити для тебе місце. Ти будеш єдиним
таким.

І от. Моє гаряче озеро, я попрямую до тебе.

Я бігтиму по кривавих від моєї наполегливості
гілках, які не пускатимуть, роздираючи геть-
чисто босі ноги. Я вириватимусь із лап жорсто-
ких білих вовків, які, впиваючи кігті в мою шию,
пускатимуть на мене зі своїх чорних щелеп гід-
ку слину...

Попереду пустеля. Я могла б утопитися в жов-
тому океані, але зі сипучих пісків мене витягне
твоя небайдужість. Моїх багряних сліз не по-
мітять хижі птахи, які задалегідь чують їх за-

пах. Мої внутрішні демони захочуть зжерти мое
єство, щоб не лишити і шматка моєї душі для
твоеї. Якщо спробую боротись, буду знищена.
І я піддамся їм, вони обожнюють покірність.
Коли не зможу бігти, я йтиму. Коли не зможу
йти, я повзтиму. Пам'ятай.

З останніх сил мої ноги здійснюють щось ледь
схоже на кроки. І я в знемозі зблизила свої гру-
ди із землею. Ще трохи, і я знову піду. Ні, поле-
чу. Я ж умію, хіба не знав? Ти навчив.

І ось. Я підіймаюся з пекучих зраних колін і
бачу вдалині твій образ. Над тобою сірими га-
дюками в'ється туманне кубло, яке розсікає
білий дерев'яний міст. І я не можу тебе розгле-
діти. Такого жаданого. Я шкутильгаю до тебе,
схожа на бридку примару: із заціпенілою кри-
вавістю по всьому стражденному тілі; я йду до
тебе судомними міліметрами, бо на більше ноги
не здатні; я йду до тебе, плачучи від щасливого
болю; в багряно-чорній одежині, якою послу-
жили скривавлені згустки землі, але на обличчі
видніється розстріляна усмішка.

Я йду і мрію, що зараз мені стане так тепло, як
ніколи... Ти зігрієш мене своєю гарячістю, очис-
тиш мене від того бруду, яким облив мене шлях
до тебе. Загоїш всі пекучості на моїй шкірі та
нагадаєш, як це – бути коханою. Ти чекав мене
вічність. Бачив крізь століття. І тут я вже твоя.
Я вже майже поряд. Я вибігаю на міст із заплу-
щеними очима, відчуваю, як серце вибиває ритм
хвилювання десь під ребрами. Зараз, зачекай. Я
маю насолодитися тим, що нас розділяє лише
мить. Ну все, я готова. Стрибаю! I...

Розбиваю на шматки свою мрію...

Я надто довго до тебе йшла... Та ще й з'явилася
такою жахливою. Такою страшною. По дорозі
до тебе я забула очі добра, а ти забув мої очі.

Я ніколи не змогла б подумати, що озеро з
кип'ячою водою враз замерзне.

А колись... Я вбила для тебе святе відроджен-
ня. Вискубала пір'я щойно народжених янголів;
повисмикувала крила чужих фей-думок, які, лі-
таючи в мене в голові, заважали тобі повністю
охоплювати мій розум. Ми створювали власний
світ. З іншими фарбами, створіннями, запаха-
ми... А головне – там було місце для «нас». І в
цьому мареві викупалися дві далеко не святі іс-
тоти.

Тепер. Такої безкрайності, як в чорних дірках
моєї душі, не бачила навіть безодня.

Юлія ГРУШЕВСЬКА – молода письменниця, художниця, педагог. Народилася 11 лютого 1991 року в місті Кременчуці на Полтавщині в російськомовній родині. Проте навчалася в українській школі, тож із дитинства комфортно почувається в середовищі білінгвізму. Справжнє прізвище Глаголь, але для творчої праці обрала псевдонім.

Закінчила Кременчуцьке педучилище імені А. С. Макаренка за спеціальністю «вчитель молодших класів, керівник гуртка образотворчого мистецтва». Хоч у художній школі не вчилася, має хист і стійкий потяг до малювання. Мріяла після училища здобувати фах режисера кіно і телебачення, навіть без схвалення батьків подавала документи в університет імені І. К. Карпенка-Карого – два роки поспіль. Однак у списку зарахованих себе не знайшла... «Ось так закінчилась моя пригода в Києві», – розповідає.

2014 року захистила диплом бакалавра на факультеті філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сюди привела її любов до слова.

Писати почала ще з дитинства. Першими книжечками були саморобки на тему природи, переважно проза та вірші. Років до сімнадцяти щомісяця писала принаймні по віршу, потім інтерес обірвався, сьогодні він розпалюється з новою силою: «Маю безліч ідей, загалом – на тему фантастики, сенсу життя та релігії. Побажаю книги, які розглядають глибокі почуття та сучасні теми і не слугують тільки розвагою...» Друкувалася в кременчуцькій періодиці.

Пропонуємо читачам один із творів драматично-фантастичного циклу літератури.

ВОЛОДАРКА ХОЛОДУ

За крижаним обличчям

Вечір. Сніг тихо падав великими пухкими пір'їнами, запорошуючи лісові дерева. Махнули чорні крила, їх ляскіт пролунав, приземлилися лапи, гілка колихнулась, і купка снігу солодко посипалася додолу, бо сніг – як цукор, проте легенький.

Мовчання.

– Вороно, лиш поглянь, се ти одна вирізняєш собою мій неосяжний світ із білого простору. Тобі не страшно? – обізвалася перша.

– Кар-р!

Вуста, ледь рожеві, посміхнулися.

– Ти мови не маєш, отже, не боїшся. Дуренька, се ж бо не цікаво, але, якщо ти тут, то, свідчить, так вже треба, то, значить, я існую. Реально й нецікаво. Якщо я голос тобі дам, уміння говорити?

– Я буду ненавидіти тебе! – враз мовила Ворона. – Служить тобі не хочу, – заявила.

Округлі брови ледь-ледь піднялися.

– Чому?

– Так холодно в твоєму світі.

– Змерзла? Бо ти тут одна чорна. Мені ж одинаково.

Ворона обтрусилася:

– У тому й річ, що байдуже тобі.

Уві сні.

Ще можу мислити, тому хочу прокинутись

Голі блакитні стіни відсторонювали, і я примостилася на кріслі для відвідувачів. Щось сіре, схоже на туман, клубочилось у всіх закутках. Здавалося, воно інколи спостерігало за мною, тому я намагалася якомога менше рухатися.

Не люблю блакитні стіни. Колись у лікарні я бачила фіолетові. Гарний колір, і приємно там було перебувати. Чому ж я потрапила до кімнати з блакитними стінами? Мабуть, усі так хвилювалися, що забули про цю мою примху.

Я сиджу тут днів шість і вже знаю кожну тріщинку в стелі. Спочатку було страшно, але до всього звикаєш. Дні і ночі минають однаково. Простір бачиться в невиразних тонах, можливо, виною тому мла. Часом до мене заходять лікарі або медсестри, часто приходять матір, сумна, у своєму діловому костюмі. Отже, працює... Але мені важко зрозуміти, що вони говорять. Голоси тануть, звуки розтягуються. Насправді, тут тихо, проте ця тиша не така, до якої ми звикли. Вона має свій голос, і він говорить зсередини. Я не прислухаюся до нього, я ще тут і найбільш за все хочу прокинутися. Напружую скроні, зажмурюю очі, відчуваю, як важкість стискає голову, як теплі мурахи пощипують руки.

Я намагаюся дотягнутися до свого тіла, але не знаходжу його.

Розплющую очі – так, це правда, я навіть його не бачу. На тому місці, де повинно стояти ліжко, – порожнє й темне жахливе провалля. Сірий туман хіхікає по закутках.

– Замовкни! – не витримую я.

Замовк. То й добре. Невже він гадає, що я довіку буду його боятися? Даремно сподівається. Хоча... до віку? До якого?

Відчай, закипаючи, заливає мені горло. Ні, я ж не мертва, не мертва, я тільки сплю.

Руками хапаюся за волосся.

Стук.

«Що це?»

Кап.

«Це вода». Вода – єдине, що лишилося незмінним. Її звук так само чистий, сяйво таке ж ясне. Звідки вона тут? Хтось забув добре закрити кран.

«Чому?» До мене легко підпливає духмяний, свіжий аромат.

«Квіти. Хто приніс їх сюди?» Я знаю, це мій брат. Шкода, що не зможу подякувати.

Туман заклубочився біля крісла, дістав звідкілясь круглі жовті очі і знизу вгору витріщився на мене. Напевне, я виглядаю жалюгідно.

– Що тобі треба? – питаю роздратовано.

Очі двічі блимають.

– Я знаю, ти щось лихе. Відійди подалі від мене.

Махаю на нього рукою, мов це комусь завадить. Туман ображено відходить. Я намагаюся глибше засісти в крісло, охоплюю ноги руками. Сірий згусток відпливає на протилежний бік кімнати, висовує товстезного рожевого язика і починає облизувати стіну, присмоктуючи, набираючи на очах об'єм. Це виглядає настільки жахливо, що я з хвилину не дихаю. Вві сні це робити можна. Шість днів дивне створіння поводило себе спокійно.

– Шість днів тому ти не мислила, – невиразно обіззався туман, і страх здавив мені все тіло. – Сиділа білим клубком і заважала мені їсти, а тепер у тебе руки, ноги й голова, та справи це не міняє.

Язык дістався до стелі, туман розширився, почорнів. Слина розповзалася, немов хвиля моря. Один її потік сягнув до мене знизу, інший – навис над головою. Вже не знаючи, чого боятися більше, я зіскочила з крісла, впала і покотилася до вікна. Жовті очі, опинившись на спині туману, якщо це можна вважати спиною, блимнули двічі в мою сторону.

– Ти ба! Воно тепер може рухатися, – хіхікали голоси.

– Х-хто-о ти?! – зірвалося моє горло мишиним писком.

Язык спинився, засунувся у чорну субстанцію, і все його тіло повернулося до мене.

– Ти ба! Не знає мене. І правда! Ми ж бо не знайомі.

Туман наблизився, та я різко відсахнулася. Я вирішила оборонятися словами:

– Не чіпай мене, примаро!

– Де?! – очі здивовано збільшилися. – Привид то ти! Ха-ха-ха!

– Ні, не я!

– Невже?

І змовкла. Чомусь мені стало ніяково. Чого туман так широко засміявся? Погана з мене оборона. Це я не знаю, хто я, а він усе знає, він тут існує, цей світ його.

– Мабуть, тобі потрібна допомога? – раптово цікавиться туман.

– Не потрібна.

Я піднімаюся, з-під лоба дивлячись на співрозмовника, оминаю його і гордо вмощуюсь у крісло. Мені ще страшно, та чорний туман цього не побачить. У цей момент слина, утворивши солідну краплину, не витримує ваги і падає згори мені на голову гарбузовим пузирем

– Хі-хі-хі-хі! – вибухнули голоси, різні: чоловічі й жіночі. Знається, деякі я чула тут – у кімнаті.

Боляче і гидко. Я зіскакую з крісла і потрапляю прямісінько в море слини.

– Хі-хі-хі-хі!

– Ха-ха-ха-ха, – туман сміється разом із голосами у своєму череві.

«Він їх їсть?»

Намагаюся відліпити від себе слиз.

– Замовкни вже, – обурено бурмочу.

Замовкає.

– Якщо це заважає...

І він, ніби роблячи мені велику ласку, протягує чорну прозору руку, плавно колише її, скочуючи слину зі стін у велику бульбашку. Слиз покійрно підкоряється, і водяниста бульбашка виростає до самої стелі, очищуючи кімнату та мене разом.

Так краще?

Ввічливий голос згладжує мою образу.

– Дякую, – кажу я.

– Тож тобі таки потрібна поміч, але ти не знаєш, яка.

– Хіба ти можеш мені допомогти, коли я справді нічого не знаю? – стомлено говорю.

Так, я не знаю, що зі мною, я не розумію, що справжнє – цей сон чи залишки моєї пам'яті.

– Гм... – чорний згусток дістає руки, складає їх за спину і починає повзати, як слизняк, зі сторони в сторону, ніби розмірковуючи: – Спершу треба схопити те, що тобі потрібно.

Він зависає наді мною, жовті очі насмішкують вато поблискують.

– Що тобі потрібно? – питає.

«Що мені потрібно?» Невже язикатий туман – чарівник, який вирішить мою проблему?

– Вибратися звідси! – відчай кричить у мені.

– Навіщо? Здається, тут непогано.

– Кому «непогано»? – перепитую. Ні, мій співрозмовник не розуміє мене.

Трохи подумавши, він виправляється.

– Мені непогано, а тобі – погано. Ха-ха-ха-ха! Як усе просто виходить!

– Чому радіти тільки, – не зрозуміло.

– Якщо так, тобі, звісно, необхідно покинути це місце. Недобре перебувати там, де погано.

Я озираюся на ліжку, сподіваючись побачити своє тіло, але нічого не змінилося. Ні ліжка, ні мене – одна бездоння. Так тривати далі не може. Туман помічає мій погляд.

– Гм... а там щось є? – солодко питає.

Його тон лякає мене.

– Провалля там, – кажу я збайдужіло. – То що робити?

Насправді мені було лячно покидати кімнату. Занадто незвично робити кроки, сприймати себе крізь сон. Можливо, чорний згусток має рацію, і шість днів я просиділа незворушно, тому що просто не думала, не відчувала. Мені це тільки здавалося. По суті, я на щось чекала, але скільки треба чекати, не рухаючись, особливо тепер, коли сплуталися дійсність та ілюзія?

– Що робити? Чи ж це не кожен сам вирішувати має? – тим часом розмірковував чорний згусток. – Ха-ха! Ти ба! Тобі як пощастило. Сьогодні я вирішую за тебе. Ходи сюди.

Прозора рука бере мене за лікоть. Дотик майже не відчувається.

– Ходи, ходи, – вмовляють голоси.

Ми підходимо до гігантської бульбашки. Вона переливається відтінками кімнати, промениться час від часу м'яким сяйвом. Усередині її хлюпочуться і вибухають баньки, немов хтось кип'ятить окріп. На гладенькій поверхні я помічаю своє відображення. Я помічаю і навіть не лякаюся.

– Не вражає? – питають мене.

Здається, я – це я. Волосся тільки сплутане, бліде обличчя, очі помарніли.

– Не вражає, – кажуть мої губи – синюваті, та це відтінок стін, а голос важко впізнати.

Туман аж підскочив, обурився.

– Як?! Я ж так старався. Та ти поглянь на форми, блиск і переливи. Доводилося бачити красивішу?

Тоді я розумію, що він спитав про бульбашку. І справді, чого я бачу в цьому тільки своє відзеркалення.

– Та ні, дуже гарно. Вибач, я просто там побачила себе й чомусь нічого не відчула.

Жовті очі підозріло дивляться на мене, перевіряють, чи справді мені прикро, потім переконуються в цьому і веселішають.

– Нічого, добре й те, що ти там угледіла щось ще, крім купи слини. Ха-ха-ха!

– А правда, що я білим клубком була? – питаю.

Туман бадьоро поклав мені руку на плече.

– Клубком білого димку! Та ти не хвилюйся, що було, тому немає вороття.

– Оскільки зараз я вирішую за тебе, – мовив урочисто, піднявши вказівний палець, – ти маєш іти туди.

– Куди? – перепитую розгублено.

Палець нахилився вбік і ткнув у кульку.

– Бульк, – обізвались голоси у череві, – хі-хі-хі!

Я завагалася.

– Ну, ну, вже вирішено, йди.

Прозорі руки нетерпляче підпихають мене до бульбашки. Круговорот у ній набирає швидкості, кольори змішуються, густішають, ковтають сяйво, перетворюючись у подобу чорної діри. Я впираюся ногами в підлогу. Голоси хіхикають звідусіль.

– Я не хочу! – кричу.

– Хочеш, – спокійно мовить голос, і якась сила штовхає мене прямісінько в слиз.

Поринаю у в'язку, густу речовину – і враз стає якось легше. Чорний туман махає мені рукою, прощаючись, звужує очі в посмішці. Йому не вистачає тільки театрального капелюха з різнобарвним пір'ям страуса.

– Куди я потраплю? – борюся з круговоротом.

– Туди, де маєш бути. Тут вже сама вибери, проте, можливо, ще знайдеться хтось, хто вирішить за тебе. Але, на щастя це чи ні, як відгадати?

Розважливий голос віддаляється, стихає, і світ разом зі мною поринає в темряву.

Перед стінами

Сніг холодними голками коловся вже аж за пазухою. Зла завірюха крутилася з вітром, завивала й сміялася, мов остання божевільна. Вона робила своє діло і ні на що не зважала. Замело кругом так, що кучугури, мов збиті вершки, діставали до гілок яворів і за ніч погрожували разом із фугою повалити старі дуби, що десь із глибини лісу виглядали, тріщали та гнівались. Ні неба, ні даліни – нічого не було видно в глухому лісі. Але цю стежку, навмисно розчищену вітром, я побачила. Здолавши багато кроків, дряпаючись об гілки, які чіплялися за все, що могли схопити, я нарешті ступила на неї – і одразу проясніло: вийшов молодий місяць, на-

повнивши ліс казковою чарівністю. Хуртовина вихором помчалася далі. Вітер ущух, іній заблищав на березах, ялинки нагадували морозиво, тільки зі смертельними ефектом.

Я відчувала чийсь присутність, та це не злякало мене, і я пішла далі. Сніг приємно рипав.

Рип та рип.

Дивлюся вниз, бо щось не так, звісно, – йду зовсім боса. Мої ноги, не погоджуючись до останнього з такою витівкою, трохи напухли і налилися рожевим. Та я йду далі по цій стежині серед дерев, серед блиску заметів.

«Мабуть, це боляче і дошкульно», – бідкаюся про свої ноги, але нічого не відчуваю серед страшного морозу. Навіть моя голова з кошлатим темним волоссям, притрушеним білим пушком, здавалася легкою і пустою. Ось тільки ніс не відпустив, тому дихати доводилося лиш ротом.

На мені овеча жилетка під сірим сарафаном. Здається, у мене такої не було, але не знаю, чи варто про це пам'ятати. Я чимдуж куталася в неї тільки з принципу, що довкола зима. Стежка вела прямо, інколи звиваючись змією. Звідусіль біле сяйво сліпило очі, але ліс починав розступатися, дерева порідшали і показали мені тісну галявину. За нею виднілася брама – місце, до якого я йшла.

Брама являла собою величезну льодову стіну аж до неба висотою і таку широку, що тягнулася з одного краю обрію до іншого. Деревця цілими купами примерзали до цієї крижаної брили. На ній мороз малював закручені візерунки та викарбовував, на диво, обличчя. Серед них я розгубилася.

Вони передавали безліч веселих і сумних емоцій із їх прихованими і щирими відтінками, та тільки найбільше, у кілька метрів, обличчя жінки в горельєфі не виражало нічого. Я заціпеніла перед ним. Льодові очі пронизували, заглядали в найглибші таїнства душі, вивертаючи нутро. Важкий погляд, заокруглені брови, правильно-пропорційний овал лиця і ледь помітна усмішка. Ні, це ж не Джоконда, але прихований відтінок ніким не розгаданого почуття беззвучно грає на кризі.

Байдужість, справді, цілковита байдужість.

Гіркота невидимою шовковою стрічкою обвиває мені горло. Я хапаюся за нього, задихаюся, падаю на коліна і плачу. Обличчя жінки незворушне. Гарячий потік сліз обпалює мені щоки, стирає іній з повік, пече пальці. Краплі летять на землю, важчають, набувають форми і – трісь! – розбиваються замороженими росинками об каміння. Гострі шматочки розлітаються в різні сторони. Я виявляю, скільки брил поховано в цих снігах. Я знаю, це не просто каміння, це залишки життя. Чи не тому так багато облич

пам'ятає стіна? Чи не тому так багато емоцій було розчавлено усмішкою цієї жінки? Хіба через це я плачу? Хто вона? Хто взагалі міг витримати цей погляд?

Мої гарячі сльози не оживлюють камінь, не гриють і не приносять болю. Її обличчя непорушне. Якщо ніхто, отже, повинна витримати я.

Дивлюсь на неї, як на зятятого ворога, як на останнє, що споглядаю, перед крахом світу, і світ звужується, натягується тонкою струною. Я не люблю і не ненавиджу, я не сміюся і більше не плачу, я нічого не відчуваю, я не маю емоцій. Ще б трішки витримати, допоки незримі ниточки-струни не почнуть рватися одна за одною. Ще б трішки витерпіти, допоки не відійде темінь, не прогляне світло. Ще б вистачило сили схопити те світло, холодне воно чи тепле, й побачити, чи є там хтось? Чи є там хтось?

– Володарка холоду й байдужих сердець, – видихаю і падаю лицем у замет.

Мороз проходить крізь мене, й від мене нічого не лишається.

Я програла.

Тихо, стурбовано починає спускатися сніг. І якби були в мене рани з червоною кров'ю, він би припорошив їх і сліду не лишив від мене. Ніхто б мене не згадав, і стала б я грудкою каміння. Але я ще можу мислити і промовляю ледь чутно:

*До болю розплакатись можна,
Це тяжко й не дуже.*

Ні, я не маю казати байдуже.

Ні, я не буду звучать в унісон,

*Ні, не говорять каміння у тон
Повітрю.*

Мовчать – це легко й не дуже.

Так, ти повинен казати байдуже,

Так голосами лунає у тон

Сила.

Ти – камінь, а я тільки сон.

Невже це все і більше нічого не чекає, і більше нічого нема? Сюди я мала дійти? Тут я хотіла бути?

Безтурботний ліс і неупереджений, мов давній споконвічний недруг, раптом вибухає дзвінким сміхом.

– Ха-ха-ха-ха, Нечувана, отдавай кожуха! – крикнули мені з ближнього явора. – Лежиш у нашому снігу, а кожуха не зняла. Що за неповага?

«Де ви бачили, щоб у житті так щось вибухало? – лежачи, думаю я. – Ні, там, якщо згасаєш, то згасаєш. Звісно, можна собі щось ще видумати, черговий сенс буття, і для цікавості почекати, скільки він протримається. Чи я просто знову хочу, щоб за мене вирішували?»

– Зажди, Маківко, – стурбовано обізався інший дівчачий голос від ближчої ялинки, – а хіба-то кожуха треба знімати?

Піднімаючи голову, спостерігаю два дивних створіння, схожих на дівчат у підлітковому віці. Волосся в них пишне, довге і точно не чесане з півстоліття, на голові красуються справжні тваринячі вуха, очі великі з густими віями. Самі вони худенькі, мов палиці, на яких почепили мішковину, бо саме на мішки було схоже їхнє просте вбрання. Ззаду виднілися лисячі хвости. Дівчата звисали на гілках униз головою, мов кажани, і з цікавістю дивилися на мене чи, точніше, на мою жилетку.

– Якщо треба, я зніму, – кажу, встаючи і струшуючи сніг.

Э Направду, це ж не моє.

Дівчата переглядаються і разом дзвінко промовляють:

– То нехай Дідух скаже. Де се він бродє?

– Ти його вчора в заметі закопала! – раптом крикнуло ще одне дівчисько і впало горілиць з дерева, тільки ноги та хвіст вистромилися зі снігу. Інші дві знову засміялися.

– Ось, Оксамитко, ти й відкопаєш!

– Хм! Ходімо, Маківко, – взяла руда за руку білявку, – заберемо її наступного року.

Вони зиркнули на мене.

Хіба це ввічливо? – білява засумнівалася.

– Нехай посидить, ходімо. Через століття її заберемо!

Сказали й пострибали по гілках, дзвінко сміючись. Мені стало моторошно. Стою далі, не знаю, що робити, поглядаю на рожеві ноги, думаю, чи скоро відпадуть пальці й чи хочеться мені плакати, чи не хочеться.

– Га? Що-що? Що ти думаєш? Чи хочеться падати? – із замету, мов пробка, вистрибнула чорноволоса Оксамитка з вовчим хвостом і вухами.

– І не хочеться, та доводиться! – мовить, посміхаючись. – А ось підніматися кожного разу ліньки. Поглянь, Дідух зі мною теж згоден.

Вона витягнула зі снігу пучок торішньої соломи і кинула під ноги.

– Що це таке? – питаю.

– Не що, а хто! – пучок ожив і сам мене миттю виправив.

– Вибачте, – я зніяковіла і відступила на крок.

– Буває, буває, – мовила солома, струшуючи з себе білий пух.

Тимчасом позаду мене підкрадалися...

– Вовча Шерстіна! Не займай нашої гості, – злегка гримнув Дідух.

Оксамитка відскочила, надулася:

– Та я ж не все одразу хотіла з'їсти, чого кричиш.

– Знаю я твоє «не все». Отямитися не встигнеш, як самі кістки залишаться. При самих кістках не погуляєш, – тоді до мене: – Я, до речі, не з соломи, а з найкращого сорту пшениці, то синиці, хитрюці, насіння ховрахам минулого року

віддали, але плутати з соломною все ж не варто, коли я пшениця...

– Е-е-е, стій, стій, тільки не починай знову про ховрахів! Ховрахи не винні, що їсти хотіли, а слова не скажуть, хто ти є насправді, – зі стовбура ясена вийшов русявий хлопець у джинсах і светрі.

– Сашко, дух непутящий, ану згинь! – образився Дідух. – Ти не з цього місця.

– То й що?! – зухвало обізвався незнайомець.

– Приперся, як його не звали, в невчасну okazію! Знову повчання почнеш роздавати за дарма. Не треба мені тут вдавати розумнішого, ти ж бо все зробив не так (тут Дідух натякає на обставини, що трапились у «Володарці темряви», іншій частині циклу. – *Авт.*), – нарікав пучок, аж квоктав, мов півень.

– Мов півень, облитий водою, – не зважаючи на його слова, жартома додав Сашко і підморгнув мені блакитними очима. Оксамитка за його спиною обнюхувала стовбур, ніби розмірковуючи, звідки відтіля можна вийти. Не знайшовши відгадки, вона розвела руками, показуючи мені, що не знає.

Дідух у цей час продовжував докоряти:

– І так завжди, чи хто тебе зве!? Як тільки я собі знайду щось цікаве, ти вже тут як тут. Не потрібен мені цей закон підлості на моїй галявині.

Я усміхнулась.

– Ну, чому зразу про підлість? А якщо я хочу таким чином допомогти, навчити, – заперечив хлопець.

– Куди годиться допомога від того, хто сам собі допомогти не здатен, – відмахнувся пучок.

– Мені, можливо, інші допоможуть.

– Можливо, так, можливо, ні. Можливо, й те, що все можливо, – скривився Дідух.

– Усе одно набридло бродити. Давайте не тягнути часу, ми ж тут не самі, тепер у нас є гостя. Як звуть тебе? – Сашко звернувся до мене.

Повисло мовчання, усі дивилися в мій бік. Я вагалась, але не тому, що не хотіла казати ім'я, а тому, що не могла його згадати.

– Лисячі Лапи, що були тут дотепер, обізвали її Нечуваною, – мовила Оксамитка.

– То що, ім'я її Нечувана? – розмірковував Дідух

– Певно, краще дати їй нове ім'я, – втрутився Сашко. – Хто які пам'ятає?

– Я знаю, я знаю! – застрибала Вовча Шерстина.

– Ні, мені більше відомо, – встряв Дідух, і галявина наповнилася суперечками.

Ця дивна компанія зі звичайного на вигляд земного хлопця, пучка настовбурченої соломки, чи то пшениці, і дівчинки-підлітка з вовчими вушками та хвостом, не вкладалися в жодні рамки мого сприйняття. Але чомусь ставало спокійніше, тілом котилася тепла хвилька. Ось сніг уже не здавався таким колючим, а ліс – таким насупленим.

– Не треба мені іншого імені, немає в мене нічого нового, – тихо мовила я.

– Е-е? – всі замовкли, спрямувавши на мене погляди.

Оксамитка якось злякано зиркнула. Дідух діловито підійшов і мовив:

– Чого ж ти одразу не сказала, що загублена?

– Звична справа, – сплюнув Сашко.

– Мовчи там, звідки тобі знати, хто такі загублені, – таємничо мовив він, – коли ти гульвіса!

– Я знаю, що ви про мене думаєте, і мене це не хвилює, бо я знаю, хто я.

Хлопець говорив легко, зовсім не гніваючись на образливі слова.

– Ну-ну, знає він.

– Це... – позаду почувся стурбований голос Вовчої Шерстини, – це вона схопила її ім'я, тому гостя потрапила до нас. Вона...

– Мовчи! – grimнув Дідух.

Небо потемніло, хмара підступно закрила місяць, дунув холодний вітер, десь здалеку загуло. Чорні гілки засичали, мов змії.

Ми стояли й не рухалися, мовби очікуючи, поки щось станеться неподалік. Я чомусь глянула на обличчя крижаної жінки. Тепер воно посміхалося, чи це лише так привиділось?

– Треба бігти у справах, поки сніг не пішов, – почувся задумливий голос Дідуха.

– Гм, здається я щось загубила, – мовила дівчинка, підносячи пальця до рота.

– Ось так і буває, що не буває! Загубила вона! – забурчав пучок.

Їх тіла поступово ставали прозорими, окутувалися ріденьким блиском, допоки не розчинилися.

Як і не було.

Остеронь стояв Сашко.

– Що відбувається? – турбуюсь я.

– Це знає лиш той, хто світом владає. Не лякайся, йди далі, вони пригадають тебе пізніше, – мовив він, зникаючи з посмішкою.

Я залишалася самотньою.

За крижаним обличчям

Холодно. Сліпить очі біле небо, сліпить біла земля.

Холод. Від нього немає рятунку. Він здавлює, сплющує, приневолює, спокійно та владно примушує підкоритися. Дає зрозуміти, що вибору немає в цьому світі, і ти мусиш стати його часткою: тріснути кригою на річці, припорошити снігом грона горобини, приспати інеєм березу, зійти лавиною з крутого шпилю гори або ж обгорнути його волохатою хмариною. Ще можна стати тишею і переслідувати кроки зайця, чорний ніс лисиці, подих вовка або політ дрібного птаха. Якщо вистачить сил, можна навіть заглушити перекличку синиць у глибині лісу, але туди не варто заходити. Ліс не відпускає тих, хто турбує його. Він спить удалині, ховає таємниці від ока небес. Тіні густих, тонко-гілчастих дерев падають на білий килим, злічуючи час, якого тут не існує, від сходу до заходу. Сплять гострі крижані гори на обрії, закутані пухкенькими хмарами.

Споконвічна зима – це царство Володарки холоду. Сон порядкує тут, і тільки його майже нечутні кроки видають, порипуючи, замети. Рип та рип – тишком ходить Сон, але Споконвічна Тиша в цю мить пронизує його тонким кинджалом, аби мовчав.

Дерева трохи розступаються і запрошують на невелику просіку, покриту крижаними квітами. Там, серед синіх тіней, у білому, всипаному льодовим бісером вбранні та в хутрі, розкинувши довгі срібні коси, спочиває на снігу Володарка холоду. Обличчя її ледь рожеве, чисте, як холодна вода, а сірі, спокійні та трохи презирливі очі споглядають зараз молодий місяць, що ледь напився крові в прозорому небі.

Неподалік, мов наляканий, упав з гілки сніг. Майнуло два чорних крила.

– Невже я стала настільки крижана, що навіть місяць, здається, дивиться на мене так само

зневажливо, як я на нього? – лунає її дзвінкий голос. – Ти тільки поглянь, Вороно! Се правда?

Та Ворона на гілці бачить, як лукаво поблискують очі холодної королеви.

– Неправда, Володарко, – каркає, кланяючись, вона.

– Брехунка, – стискає ображено рожеві вуста Володарка, а очі її сміються.

Рип та рип.

– Тиша перестаралася цього вечора, настільки безгомінний ліс. Це, мабуть, сумно?

– Сумно, – підтверджує Ворона.

Рип та рип.

– Шкода, не знаю, що таке сум.

Тонкі пальці торкаються до дрібних кришталіків снігу, зліплюють їх у грудку, скочують у маленькі кульки.

– То що тобі сказали хмари?

– Що справи не буде, Володарко.

– Гм... Ось як.

Кульки розсипаються перлами.

– То слід і надалі вести війну, допоки Час не прийшов.

– Лиш Час нас може розсудити, та в забуття йому дорога в хащах лісу, – кланяється Ворона.

– То й добре, – легко погоджується пані.

На мить по обличчю Володарки промайнула тінь. Одна перлина відділилася від інших і покотилася опріч. Сіре око Володарки мовби очікувало подібного, тож пальці витягнули із сукні шовкову нитку й хутко нанизали намисто.

– Кому б подарувати сльози снігу? – задумалася королева, розглядаючи власне творіння.

– Мабуть, тому, хто сліз не має, – каркнула служниця.

– Та ж плачуть усі, невже є ті, хто менше плаче?

– Буває.

Рип – шмигнув заєць під кущ.

– Хто ж це такі? Ти літала у світ і бачила, то розкажи.

– Кар-р-р, літала я і зустрічала Ваші відзеркалення.

– Вони існують? – у голосі лише здивування.

– І кожен із них – це Ваш служник, – увічливо поклонилася Ворона.

Жінка задумалася, схилила голову, з цікавістю вдивляючись у перли. У них угледіла, як на обличчя впали білі пасма. Завила їх за вухо.

– То кожному по намистині слід подарувати...

Місяць ковзнув променем по них, і вони заблищали в переливах. Ворона промовчала. Перлини ті несли в собі отруту, яка б навіки заохолодила серце людини... Чи має Ворона те слово, котре здатне роз'яснити крижаній королеві, що «добре» для неї – це, насправді, «погане» для інших? Ні, не має. Ворона розуміє це, тому мовчить. Слова, які так сильно боготворять люди,

часто не мають жодної вартості. Вони вигинаються й ухиляються, ховаються за вустами.

Та дещо Ворона пропустила. Нічого просто так не проходить повз Володарку холоду. Якщо загубилася перлина з намиста, то легка тінь на її обличчі щось устигла-таки сказати.

– Правда? Хоч я і не Володарка тіней, – усміхнулася жінка.

Чи пам'ятає Ворона, щоб щось просто так губила Снігова Королева?..

Перед стінами роблю я крок

Мої пальці почали обмерзати. Стіни з гуркотом розступилися, обличчя жінки тріснуло. Я гадаю, що ненадовго це сплюндрує її красу. Тонка щілина тягнулась аж до неба, запрошуючи мене увійти в її жахливе кремезне нутро.

Я обернулася й зрозуміла, що залишатися одній у лісі небезпечно. Як мені знати, що за створіння можуть з'явитися переді мною. Та й ліс насупився, неначе погрожував. Більше стояти не можна.

І я йду вперед, зі страхом, що стіни зімкнуться знову, але все ж іду, та потрапляю в справжню морозну камеру. Холодна пара дмухнула мені в обличчя, зашипіла. Товща стіни оприявила собою величезну брилу води. За шарком криги нею показалося справжнє дно чистої ріки. Там плавала гігантська скумбрія, по самому дну повзали величезні раки, а соми були розміром із кита. Сині тіні впали на моє обличчя, але ще мить – і його освітило біле сяйво. Тось на диво прекрасний запримітив мене за товщою льоду і підпливав.

Я задивилася із захопленням. До мене приглядалася справжня біла, неначе прозора, русалка, чоловічого роду. Створіння було дивовижно гарне й привітно усміхалося мені. Його рука з лапами припала до льоду, і я, трохи не сміливо, приклала свою.

«Можливо, цей світ не такий і лихий», – подумалося мені в цю мить.

У другій руці русалки сховалася маленька золота рибка, яка випурхнула у воду, наче плашка. Щось стривожило її. Я обернулась: і справді – підступним стінам набридло чекати. Брили почали сходитися.

Русалка махнула хвостом, дно стрепенулося, заходилося хвильками, і я чимдуж побігла вперед, збиваючи п'яти до крові.

«Дівчинко, – раптом почувся мені причаєний голос, – лише здогадуватися могла я, що він був русалчин, – як зустрінеш її, не лякайся. За її крижаним обличчям ховається серце. І навіть якщо ми загинемо всі, нехай воно сповниться...»

Скрегіт. І голосу не чую, а бачу лише смужку світла вкінці. Стіни змикаються, і все, що

встигаю, ковтаючи сльози, – це стрибнути туди і шкереберть покотитись у сніг.

Самотність у лісі

Ворона-служниця очікує наказу. Вона теж відчула, що брама прочинилася, впустивши когось. Це буває не часто, але Володарка мовчить, роздивляючись засніжену калину. Щось покляло сум на її очі. Чиїсь слова, що сказані у водах. Як необережно, вона ж почує все, їй швидко снігур доповість.

Птах не витримує:

– Якщо це новий ворог, лише скажіть, я миттю прокушу йому шию!

Білі вовки-служники визирнули з-за пагорбів напоготові.

Вона легко сідає на трон, що миттю виріс із снігу під калиною.

– Роби, як знаєш, – мовить без тіні емоцій.

Ворона каркнула вовкам виступати й здійнялась увись велетенським чорним шатром, передчуваючи поживу...

Микола БУГРИМЕНКО – поет, історик, підприємець. Народився 29 листопада 1958 року в райцентрі Кишеньки Полтавської області. Сьогодні ця територія, що знаходилася в гирлі річки Ворскли та була оточена мальовничим сосновим лісом і дубовим гаєм, – на дні Дніпродзержинського водосховища. 1981 року закінчив історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, 1992 року – Київський інститут політології та соціального управління. Після навчання в педінституті працював за фахом у Полтаві, потім проходив строкову службу в підрозділах військової розвідки. Від 1983 року мешкає в місті Кривому Розі, де впродовж 1983–1990 та 1992–1994 років працював у органах державної влади та місцевого самоврядування. У 1994–2002 роках був у керівництві спеціалізованого будівельно-монтажного підприємства, одного з найбільших і провідних у своїй галузі на теренах колишнього СРСР. 2004 року став приватним підприємцем. Одружений. Має двох дітей та двох онуків.

Зізнається, що відчуває душевну радість від «римованого сприйняття дійсності». Перший вірш написав у 14 років – рідною українською мовою, але згодом кілька років постіль віршував російською, поки не вичерпався (у 20 літ) його «перший романтично-поетичний період». Від 1984 року й досі систематично друкується в періодиці як автор аналітико-політологічних статей. Знову повернувся до поезії 2013 року: тише для себе і друзів, а підбадьорений їхньою похвалюю, «фізикнув» на цю публікацію.

ЖИЗНЬ

Наша жизнь – повесть
О любви и предательстве...
На жизни весов совесть
Порой в замешательстве.

Равно будь на тарелочке
Грехов да святости,
Ушла бы в рай по стрелочке,
А так – опять к распятию.

АНГЕЛУ ПОВСЕДНЕВНОСТИ

За прощеньность грехов,
За великодушие и терпение
Тебе, ангелу всех стихов,
Мое признание и поклонение.

Тебе, музе весенних снов,
Обожаемой и неповторимой,
Позволь подарить вновь
Любовь, с тобою сравнимой.

МАЛЬЧИК

В душе каждого мальчика
Страшная сказка живет,
А утром, покусывая пальчик,
Он врагов доброй феи убьет.

В жизнь каждого юноши
Сказка вечной любви придет,
Счастлив бессонницей, будучи
Уверен, что любовь он найдет.

Феи врагов всех победив,
Но помня горечь первой разлуки,
Седой мальчишка, все позабыв,
Попросит фею вернуть те муки.

МАМЕ

Тебе, мой вечный свет,
Судья и ангел во плоти,
Икона, солнце и рассвет,
Хочу признаться я в любви.

За жизнь, длиною в век,
Я многое тебе сказал,
Но, как обычный человек,
Порою что-то забывал.

Казалось, ах пустяк, все впереди,
Упущенное наверстать не сложно,
Невысказанные слова любви,
Сложу на полку осторожно.

Потом сниму, отдам их сам,
Но жизнь – небесная обуза,
Тебя давно уж нет, мама,
А полка валится от груза.

Тебе, мой вечный свет,
Судья и ангел во плоти,
Икона, солнце и рассвет,
Хочу признаться я в любви.

СТРОКИ

Бывает, строки так легко
Ложатся смело на бумагу,
Что забываешь обо всем,
Благодаря судьбу и маму.

Листок белеет на столе,
Душа летает в синей дали,
И мир покажется вполне
Счастливым, без печали.

СНЫ

Стирается в памяти прошлое,
С годами тускнеют детали,
Наивным видится взрослое
Осмысление детской печали.

Голоса и любимые лица,
Ушедшие, чтобы встретить нас,
Теперь лишь могут присниться
Ангелом в ранний час.

Сны – их любви награда
Оставшимся память хранить,
И больше ничего мне не надо,
Лишь знать – и я могу наградить.

ЛАДЬЯ И ВЕТЕР

В мире нет идеальных женщин,
Как нет идеальных мужчин.
Счастье строится с трещин,
Слезящихся без причин.

В мире нет зашторенных окон,
Как нет замков без дверей,
Сохраненный памятью локон
Будет искрой чужих огней.

В мире нет одиноких судеб,
Как нет случайных людей,
Ненашедшихся Бог не осудит,
Сделав ветром чужих морей.

В мире нет одинаковых судеб,
Как нет ненужных людей, –
Все мы когда-нибудь будем
Парусником чужих морей.

В мире штиля ладья и ветер
Ищут, молча, судьбу вдали,
Чтобы спросить при встрече:
«Привет, я могу тебя подвезти?»

САНТИМЕНТЫ

Сантименты – приложение к седине,
Пропуск в мир грез и поэтов,
Где в звенящей тоской тишине
Жизнь струится словами сонетов.

Вспомнится многое, и былое
Расцветет забытым цветком,
Посаженным мамой весной
И политым осенним дождем.

ВЕЧНОСТЬ

Если б молодость знала,
А старость могла, –
Это было б печально
И несправедливо сполна...

Я люблю запах снега
Робко вдыхать в ночи,
Настоящая зимняя нега...
Привет, как дела? Не молчи...

Я все помню дословно,
Побуквенно, как в кино,
Многое в жизни условно,
Но снегу этого не дано.

Если б молодость знала,
А старость могла, –
Это было б печально
И несправедливо сполна...

БЫЛЬ

Ты так хотела видеть рай,
В полтавском небе через край
С небес лилась душистая вода
И ты сиренево-изысканно цвела.

Светился счастьем лен кудрей,
Плывущий месяцем за семь морей,
Ты так хотела видеть рай...
Он был. Тогда. Не забывай!

ЛАВ СТОРИ

Моя безумная любовь
Была лишь для тебя «лав стори»,
Но вспоминаю вновь и вновь
Ее как счастье неземное.

Я помню все и много лет
Одну лишь книгу все листаю,
«Лав стори» надписи уж нет,
Но я тебя, как прежде, обожаю.

ПАМЯТЬ

Я помню запах рисовых котлет
С поджарой корочкой далеких лет,
Я помню трепет тех льняных волос,
Которые обнять не довелось.

Я помню блеск зеленых глаз,
Коралл зубов и губ алмаз,
И всю тебя, придуманную мной,
Богиню счастья, радости земной.

Я помню все, живу давно,
И эта память, что не мудрено,
Стремится ввысь, и ей не лень,
Рождать твой образ каждый день:
Сверкнувший блеск зеленых глаз,
Коралл зубов и губ алмаз,
И всю тебя, придуманную мной,
Богиню счастья, радости земной...

ВОЛНЫ

Ветер подарит волнам
Счастье шептать в ночи,
Ну, а они невольно
Расскажут о нас. Молчи...

Слушай песок и скалы,
Седой завиток волны,
Любви небесной главы,
Перешедшие в наши сны...

ТАБУ

Мне нельзя целовать твои губы,
Жизнь моя и манеры так грубы,
Что нельзя целовать твои губы.

Мне нельзя обнимать твои плечи,
В наши редкие поздние встречи,
Мне нельзя обнимать твои плечи.

Мне нельзя целовать твои руки...
Это все я придумал от муки,
Что нельзя целовать твои руки.

А придумал – застыл, позабыл и уплыл,
Целовать твои губы, обнимая плечи,
В придуманные мной редкие встречи.

СТИХИ БЕЗ ПОВОДА

Сегодня душа без повода
Просится Вам подарить
Стихи о любви без повода,
Дающие право любить.

Просто стихи без повода –
Счастье побыть вдвоем,
Где мы, по-прежнему молоды,
В парке полтавском идем.

Где волосы, грезы и снег
Были волшебным клубком,
С которого девичий смех
Связал мне судьбу тайком.

Василь Радєвич

ПОЛІТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ І НОСТАЛЬГІЯ: ПРО «ПЕРЕПИСУВАННЯ» МИНУЛОГО СУЧАСНИКАМИ

Проблема «історіописання», а не власне історіографії, полягає в напрочуд важливій ролі, яку відіграє історія в сучасному політичному процесі на пострадянському просторі. Подекуди складається враження, що без вирішення тієї чи тієї проблеми минулого на рівні парламенту не може бути ухвалений жоден законодавчий акт, чого б він не стосувався – економіки, соціальної сфери чи політики. І тут, незалежно від кольорів партійних прапорів, усі намагаються довести своє право або правоту якнайглибшою і найдавнішою історичною традицією, висмикуючи лише ті події і факти, які підтверджують «правильність» конкретного політичного табору. До цього процесу ангажуються більшість сучасних «гравців»: історики, цілі інститути й університети – всі, хто не проти долучитися до написання «єдино правильної» історії.

Пишу тут без особливого сарказму, оскільки, як мені видається, більшість науковців самі не можуть збагнути доцільності професії історика поза обслуговуванням конкретного державно-політичного режиму, без підготовки матеріалу, за яким усі мали б «учитися» на помилках минулого. Здавалося б, усе логічно: держава платить гроші науковцям, а ті проводять свої дослідження і заповнюють прогалини в наших знаннях про минуле. Але все ж таки є один нюанс. Він полягає у встановленні актуальності певної теми. Саме тут починається суб'єктивізм у виборі тем, у розставлянні акцентів, підтасуванні висновків, бо нема сенсу платити за «неправильні» (читай – некорисні) для конкретного політичного режиму результати. У такий спосіб політики інструменталізують історію, а історики цьому не дуже-то опираються, бо завдяки подібним відносинам можна досягнути кар'єрного росту чи отримати високу матеріальну винагороду. Благо, для цього ще з радянських часів у незалежній Україні

збереглися звання заслуженого діяча науки і техніки й заслуженого діяча культури. Узагалі, суб'єктивність відбору гідних претендентів на нагородження є очевидною, але від такого дієвого методу «заохочення» наші достойники аж ніяк не можуть відмовитися.

Інструменталізація історії

Зацікавлення історією було у «всі часи і всі народи». Одним із рушіїв появи бажання вивчати історію є ностальгія за минулим, ця вічна туга за тим, чого ніколи не повернеш. Таке відчуття, напевно, притаманне всім людям і є однією з «найчистіших» і «найблагородніших» мотивацій звернення до минулого. Ми любимо згадувати дитинство, як старі люблять згадувати часи своєї молодості або «пригадувати» давно минуле, почуте від своїх старших родичів. Спільність «пригадуваних» подій і героїв об'єднує нас в окремі колективи. Так історія виступає в ролі творця ідентичності: локальної, регіональної, національної. Хотів би зазначити, що в такій «нашій» історії немає негативу: наші предки вели лише справедливі війни і мали виключно благородні цілі. Людська психіка задля збереження власного здоров'я витісняє шокуючі моменти, примушує «забути» особливо травматичний досвід і таким чином «пригладжує» минуле, як правило, глорифікує його. Кожен із нас має власну історію й оперує її фактами для представлення себе назовні або з дидактичною метою.

Однак існують також інші мотивації розвитку історичної науки. З давніх часів літописці фіксували хронологію подій, але в центрі їхнього історіописання був князь, король або якийсь інший правитель. Історія певного королівства була звичайною хронологією життя його очільника. І якщо протягом якогось відрізка часу в житті цього сюзерена не відбувалося важливих подій, літописець писав: «Нічого не сталося».

Це аж ніяк не означає, що той період був такою собі «чорною дірою». Просто з точки зору монарха (а літописець відображав виключно його позицію) в історії справді нічого не відбулося. Наводжу цей теоретичний приклад для того, щоб продемонструвати хибність такого методу. З іншого боку, ми навіть тепер досить часто зустрічаємося зі схожими методиками, правда, у більш завуальованому вигляді, захищеному за сучасною термінологією і вживанням «правильних» слів.

Усім правителям треба було довести тяглість і спадковість своєї влади, у цьому їм завжди успішно допомагали історики. Історія як наука використовувалася і розумілася виключно як інструмент такого обґрунтування. Подальші потуги науковців у напрямку описування «цнот» того чи того політичного правління були нічим іншим, як ідеологічною пропагандою. Найбільших успіхів історія як ідеологічна наука досягала в авторитарних, тоталітарних суспільствах. Тут поза конкуренцією нацистська Німеччина і тоталітарний Радянський Союз. У першому випадку маємо справу з напівмістичними концепціями минулого німецької нації і «запрограмованою історією», її особливою місцією, а в другому – з історією класової боротьби через утвердження диктатури пролетаріату: появою нової історичної спільноти – радянської людини. Ні там, ні там не було наукової свободи: ні у виборі тем для дослідження, ні в інтерпретаціях поза конкретною ідеологічною доктриною.

Історична наука трактувалася не тільки як інструмент, але і як основа ідеологічної машини, що визначає політику пам'яті в державі. Добре пригадую, як у другій половині 1980-х викладач історичного факультету Львівського держуніверситету постійно повторював нам, студентам: «Перш за все ви – бійці ідеологічного фронту». От і навчили «бійців», які беруть під козирок за першої нагоди, бо так комфортніше, не треба особливо напружуватися, та й не ризикуєш утратити у халепу. Раніше були відомі чіткі рамки марксистсько-ленінської доктрини, коли більш-менш спритні люди могли скласти з цитат «класиків» відповідного обсягу роботу й успішно її захистити як дисертацію. Ніякого ризику, ніякої відповідальності, жодного інтелектуального напруження. За них думали, за них визначали, а найвище політичне керівництво «призначало» героїв і антигероїв, поділяло минуле на позитивне і негативне, свого роду кодувало майбутнє через минуле. Якщо уважно придивитися до сьогоденної української ситуації, то змінилося дуже мало, тільки місце комуністичної зайняла національна парадигма.

Розвал тоталітарних режимів аж ніяк не означав автоматичної зміни в історіописанні. Герої і антигерої помінялися місцями, але це було не фундаментальне переосмислення минулого, а заміна знаків «мінус» на «плюс». Ця «механічність» знову ж таки страждала односторонньою та надмірним суб'єктивізмом. Свого часу в Німеччині досить позитивно відбилася на історичній науці політика денацифікації суспільства. І хоч вона проводилася в перші повоєнні роки, сам процес затягнувся на десятиліття: сформувалися нові наукові школи, масової ревізії зазнали всі дотеперішні підходи та методи дослідження минулого.

Розвал Радянського Союзу й утворення на базі його колишніх республік нових незалежних держав привели до концентрування всієї уваги на національному минулому. І тут перед молодими державами постали нові виклики: довести історичність своєї появи і показати боротьбу за незалежність протягом багатьох століть. Ураз історія класової боротьби була замінена національною. Все, що виходило поза рамки цього процесу, опинилося поза увагою дослідників. Одна «історія боротьби» була замінена іншою. Постійне акцентування уваги на національній компоненті призвело до появи проблем, пов'язаних із питаннями сформованості модерних політичних націй, до різнобою в трактуванні самого поняття «нація» – етнічна чи політична спільнота.

У боротьбі за єдність нації

У Росії, з огляду на її федеративний устрій, а отже, й на законодавче закріплення її етнічної багатоманітності, виникла проблема з появою сепаратистських тенденцій, із прагненнями окремих регіонів вийти зі складу цієї держави і стати незалежними. Крилаті фрази про те, що «беріть стільки суверенітету, скільки зможете взяти», з часом були переосмислені новими лідерами й замінені іншими – централістичними. Велика армія істориків була мобілізована для пошуків таких подій у минулому Росії, які мали б наднаціональний характер і свідчили б про те, що держава стала сильною і могутньою лише завдяки сильному правителю. І така подія знайшлася – це 1612 р., коли тодішні росіяни згуртувалися в «народне ополчення» і перемогли «смуту». Подія для свого часу неординарна, але вона відбулася понад чотириста років тому. Виникає логічне запитання: для чого заглиблюватися аж так далеко в минуле й актуалізувати його? Відповідь проглядається достатньо чітко, якщо подивитися на неї з точки зору сучасних політичних процесів у Росії.

Російські історики допомогли знайти своїм політикам подію, з якою дуже легко можна

провести певні аналогії із сучасності. Тоді не було сильного правителя, почалася «смута», іноземні загарбники (поляки) дійшли аж до Москви, їм допомагали деякі «погані» українці. Над державою нависла загроза знищення, і тільки вихідці з народу Мінін і Пожарський підняли людей на боротьбу та привели не тільки до вигнання іноземних інтервентів, але й до встановлення сильної монархічної влади – початку правління династії Романових. Від чого й почалася ера «процвітання» Російської держави. Нині ж президент Росії Володимир Путін отримав у спадок від слабкого Бориса Єльцина розбурхану країну, на яку постійно зазіхав «Захід», «принижував» її, змушував жити за демократичними принципами, проводити реформи, зважати на права національних меншин, одним словом, доруйнував колишню наддержаву.

Путін як сильний і вольовий правитель дав відсіч «агресивному Заходу», «вирішив» проблему Чечні, ліквідував будь-які спроби сепаратизму й усунув «платних агентів» Заходу – своїх потенційних конкурентів. Для того, щоб пояснити росіянам, що він із тих героїв, які у 1612 р. перемогли «смуту», та провести прямі аналогії, в Росії 2005 р. запровадили нове свято – День національної єдності. Дозволю собі кілька цитат із виступів президента Путіна на урочистостях 2005–2006 рр.: «Це була перемога патріотичних сил, перемога курсу на зміцнення держави за рахунок об'єднання, централізації і з'єднання сил. Із цих героїчних подій почалось духовне відродження Батьківщини, почалось становлення держави – великої і суверенної». І ще одна цитата: «Майже чотири століття тому, в найважчі часи розколу і міжусобиць, багатонаціональний народ нашої країни об'єднався, щоб зберегти незалежність і державність Росії». Саме це, на думку російського президента, «зупинило Смуту і повернуло на нашу землю закон і порядок».

Як переконуємось, історики допомогли росіянам «побачити» прямі аналогії між початком царювання династії Романових і президентським правлінням Путіна. Вороги відтоді теж якось не дуже змінилися – непокірна Польща, та й Україна знову відсепарувалася. Наводжу цей епізод для того, щоб продемонструвати, як

може інструменталізуватися не тільки історія, але й які яскраві приклади моделювання політики пам'яті існують у наш час.

Викликом для української влади став віртуальний поділ на Схід і Захід. Ці два умовні регіони мали свою окрему історичну традицію, і вони не просто «вийшли з різних історій». Ці дві лінії є взаємними антагоністами. До того ж політики для досягнення власних цілей почали вульгарно маніпулювати цим фактом. Намагання одних істориків представити український національно-визвольний рух на Заході України як «соборницький», тобто такий, що мав усеукраїнський характер, наштотується на його чітку західноукраїнську локалізацію. Але вони не втратили завзяття й почали доводити, що це комуністи ввели всіх в оману, і варто лише почитати «справжню» історію, як усім стане зрозуміло, що західноукраїнський варіант є правильним і що українськими націоналістами – не меншими, ніж галичани – були й наддніпрянці.

Для цього з'явилася ідея «вирівнювання регіонів» щодо сили і масовості національного руху. Спроби зв'язати всі рухи на території сучасної України від 1917 р. до 1991 р. в один суцільний потік боротьби за незалежну державу не менше вульгаризують історію, аніж попередня радянська версія. Проте, не довівши нічого переконливо, що є насправді неможливим через багатоманітність і різновекторність тієї ж боротьби, історики й політики почали закликати до «віри», що саме так усе й було. Національний підхід у науці або політиці побудований, як правило, не на наукових аргументах, а на вірі. Те, що національному історикові здається переконливим, для людини з універсальними знаннями залишається бездоказовим.

Надзвичайна актуальність проблем історії для сучасного політичного процесу в Україні є очевидною. Це ще раз доводить її лідерам, що національна єдність і консолідація суспільства є вкрай необхідними для подальшого розвитку країни, але бачення ними цієї монолітності й розуміння самого поняття «нація» – доволі різне. А намагання механічно «гомогенізувати» історію за допомогою президентських указів ще ніколи не давали позитивних результатів, особливо в такій тонкій сфері, як людська пам'ять.

Артем Чернов

РОЗДУМИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА СТОСОВНО ОКУПАЦІЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Смутные события последнего десятилетия наводят на мысли, что их причиной являются специфические психические расстройства.

Если вы спросите психиатра, что он думает по этому поводу, то вполне можете надеяться на получения разъяснений с этой позиции.

К. Г. Юнг. Синхрония. Сборник. – К. : Ваклер, 1996

У цьому нарисі робимо спробу проаналізувати причини й передумови російської політики стосовно України та «исконно русских земель». Основні проблеми, які висвітлюємо, – це питання соціальних міфів, активізація деструктивних підсвідомих сил засобами пропаганди й відвертої брехні, міфічна особистість вождя в структурі індивідуального та колективного «безсвідомого».

Звернімося до надбань психологічної науки та визначмо, що таке «безсвідоме» і яке його місце в житті звичайної людини. Поняття «безсвідоме» пов'язане з ім'ям видатного австрійського вченого З. Фрейда. На його думку, людина – це енергетична система, яка весь час прагне до рівноваги, але в основному перебуває в стані збудження. Під «безсвідомим» він розуміє суму психічних процесів, актів та станів, зумовлених явищами дійсності, під впливом яких перебуває індивід. Психічні процеси створюють напругу в психіці індивіда та непідзвітні йому. Це форма психічного відображення, у якій образ дійсності і ставлення до дійсності не виступають предметом свідомої діяльності. «Безсвідоме» відрізняється від свідомого тим, що відображена ним дійсність зливається з переживаннями суб'єкта, його ставленням до світу. Тому «безсвідоме» безпосередньо не контролюється людиною; дії, що відбуваються за межами свідомості, індивідом не контролюються, хоч їхня активність має на нього безпосередній вплив. Сам З. Фрейд наводить такий приклад роботи «безсвідомого»: «Жодне, навіть найшвидкоплинніше, враження не проходить для нас безслідно. Воно залишає в психіці відбиток, який до певного часу осідає в глибинах несвідомого. Ці приховані, непомітні впливи можуть серйозно змінювати нашу поведінку. Часто ми самі не знаємо, чому засмучені, безпричинно агресивні або, навпаки, щасливі. А це спрацювали дрібниці враження, на які ми майже не звернули уваги й відразу ж їх забули; це може бути – сцена з переглянутого напередодні фільму, дружня посмішка перехожого або те, що дорогою на ро-

боту вас підрізав нахабний водій із сусіднього ряду» (З. Фрейд. Психоаналитические этюды. Мн. : ООО Попурри, 2003).

Російське телебачення від ранку до ночі розповідає про будівництво «Великої Єдиної Росії», цим самим готуючи підґрунтя для нових «блискучих» завоювань. Інформація за своєю суттю не може не впливати: якщо не задіяна зараз, – вона відкладається в підсвідоме, зберігаючись у стані спокою певний проміжок часу. Вище російське керівництво не залишило середньостатистичному росіянину жодних шансів залишитися психічно здоровою людиною, перекривши всі альтернативні джерела інформації.

Включення зомбувальної машини відбулося задовго до введення російських військ на територію України. Найбільш яскравий момент пропаганди – це навіювання тривоги щодо подій на Майдані, розповіді про фашистів, які хочуть знести легітимну владу та заборонити все російське. Здійснивши елементарний аналіз, «увімкнувши» свідомість, людина змогла б скинути зі своїх очей пелену брехні. Але цей потік бруду направлений на «безсвідоме»: він спокійно співіснує та взаємодіє з такими новоутвореннями, як образ вождя та великодержавницький міф. Структуру будь-якого суспільства можна пояснити на прикладі структури психіки людини, про що писав великий учений К. Г. Юнг: «Усе, що створила людина, має безпосередній стосунок до її психіки» (К. Г. Юнг. Синхрония. Сборник. – К. : Ваклер, 1996).

Користуючись психодинамічною моделлю психіки людини, спробуємо описати за принципом аналогії психіку держави. Хронологічно першим психічним утворенням є «ІДІ» – це біологічний компонент людської психіки, що діє за принципом задоволення потреб. «ІДІ» є носієм інстинктивної діяльності людини і під час розвитку особистості стає тим самим «безсвідомим». В «ІДІ» паралельно один до одного існують два протилежних за змістом інстинкти: перший із них – «Лібідо» (інстинкт, що відповідає за збереження життя та керує творчими

імпульсами), другий – «Танатос» (інстинкт смерті та руйнування, котрий керує всіма деструктивними потягами). Великодержавницький міф використовує обидва ці інстинктивні утворення. «Лібідо» ним задіюється як прагнення побудувати «велику та єдину Росію», а «Танатос» активізується в боротьбі із внутрішніми та зовнішніми ворогами. Через деякий час «ІДІ» вбирає в себе певну інформацію, формує внутрішній зміст і обростає комплексами та протиріччями. Зміст цих комплексів яскраво виявляє себе у творчості та мові вождів. У випадку Російської імперії це комплекс «великої нації, яка повинна об'єднати всі слов'янські народи». Згадаймо Гімн СРСР – «навеки сплотила великая Русь»; чого вартують самі фрази російського керівництва: «Крым – это исконно русская земля», «Возникла историческая необходимость». Цей психологічний комплекс нав'язувався росіянам давно: кожен новий-старий вождь був «собирателем земли русской». Із «Танатосом» трохи складніше, адже він постійно потребує об'єктів агресії: США, «бандерівці», фашисти – тут ціла специфічна зв'язка міфічних символів, які апелюють до колективного «безсвідомого». Можна це описати як набір містичних мантр: «Фашист – ворог, якого потрібно знищити»; «Окупант наших земель. Україна наша земля, на ній фашисти, потрібно звільняти Україну»; «Наші діди перемогли фашистів, тепер наша черга» і т. ін. Усі ці психологічно-історичні утворення успадковані від Радянського Союзу, правонаступницею якого Росія себе вважає.

Колективні міфи існують століттями, це складник етнічної культури, яку будь-яка людина засвоює з молоком матері. У міфах поєднано все: і ставлення до себе як до представника великої нації, і переконання у своїй надісторичній місії. Правителі держави – це носії і відтворювачі колективних міфів; вони борються із зовнішніми ворогами, знищують «фашистських молодчиков», будують великі імперії, роблять усе, щоб підтримувати спроможність соціальних міфів. В. Путін – це породження колективного «безсвідомого» Російської імперії, носій та втілювач у життя її міфів і легенд. Середньостатистичний росіянин сумує за радянською імперією, він невдоволений із того факту, що вона розвалилася, і вважає це несправедливим, готовий навіть терпіти будь-які негаразди, щоб її відновити. Цей приклад має виразну історичну аналогію. Після закінчення Першої світової війни держави-переможниці «принизили» німців як націю, забравши в них мрію про велику і могутню німецьку імперію. Німець почувався слабким та ображеним. І тут з'явилася постать Гітлера, який створив міф про тисячолітній рейх, запропонував узяти реванш та відновити імперію. Німці відгукнулися на його пропози-

ції. Те ж саме зараз відбувається в Російській імперії, приклад чому – анексія Криму, Абхазії, Осетії. Це реванш та помста росіян за розпад Радянської імперії, втілення мрії про відновлення двополярного простору, де вони знову – могутня країна, котра диктує волю всьому світу.

Розглянувши зміст «безсвідомого», або «ІДІ» та його інстинктивного наповнення, перейдімо до «ЕГО». «ЕГО» за своєю сутністю – це свідомість людини, те, ким вона себе уявляє. Ця психологічна структура стежить за зовнішнім світом, але існує за принципом реальності. Нагадаємо, «ІДІ» існує за принципом задоволення. «ЕГО» має свої захисні механізми й намагається вирішувати внутрішньоособистісні конфлікти. Повертаючись до аналогії з державою, можемо віднести до цієї психоструктури російську дипломатію, свідому інтелігенцію, громадян, які цікавляться політичним життям країни. «ЕГО» в Росії розколоте в співвідношенні десь 80:20%. Більша частина населення – дипломати, представники російської інтелігенції, які пояснюють агресивну поведінку своєї держави перед світом. Цю захисну реакцію можна ілюструвати таким прикладом: «щось украсти і всім потім розповідати, що то було колись твоє і ти просто його собі повернув». «ЕГО» шукає можливості задовольнити потяги «ІДІ»: нам хочеться мати Крим – треба влаштувати референдум про приєднання до Росії, щоб хоч якось виправдати свою поведінку, щоб знайти якісь слова для світової спільноти. Тобто «ІДІ» просто виказує бажання (жадає), а «ЕГО» втілює їх у життя. Якщо для внутрішньої пропаганди цей захисний механізм спрацював, бо він почав співпрацювати з колективним «підсвідомим», то для світу він виглядає божевільним (пригадаймо висловлювання А. Меркель тощо). Європа, як завжди, повела себе очікувано; вона звикла сонно дрімати, спостерігаючи за вікном марш окупантів: як кажуть, а може, нас обміне. Та історія має вдосталь прикладів – не обміне, тільки пізно буде тоді прокинутися на колись своїй землі з думкою «як так сталося»? Може, потрібно було щось робити раніше? Для 20% росіян, які реально бачать, що відбувається, і не згодні з цим, існує російська поліція. Цей захист своєї державної політики можна порівняти із психологічним витісненням: тобто, що мені не подобається, я схочу у в'язницю або просто не зважатиму на це.

«Над-Я» – психологічна структура, яка виконує функцію совісті. Вона формується в людини змалку під впливом батьків. Часто це внутрішній критик і консультант з етичних питань. У Російській державі таку місію виконує церква, яка має величезний вплив на росіян, та сам «імператор». Він – «із Божої ласки», тому й диктує всьому суспільству, що добре, а що погано, як намісник Бога на землі; його владу

не можна піддавати сумніву... Існує й радянська модифікація цього прояву. Вона має назву «батько народів» – це специфічне надколективне утворення, наділене міфічною владою над долею цілого народу.

Підсумовуючи, наголосимо, що неважко помітити: російська агресія у світі не закінчилася, а тільки почалася. Російські громадяни готові терпіти будь-яке свавілля з боку своєї влади, аби лиш вона діяла відповідно до колективних міфів і мрій. Нинішній президент Російської

Федерації успішно користується і радянськими, й імперськими міфами. Саме тому ще тривалий час його абсолютну владу ніхто не посміє піддавати сумніву. Європейський Союз майже нічим не допоможе Україні: він історично звик не звертати увагу на зовнішні виклики та небезпеки. Однак наше українське суспільство мусить швидко висунути контраргументи, які стримають зовнішню агресію: переконані, що поле для їх формування в нас також завжди існувало.

Борис Манжела

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА НАЦІОНАЛЬНОГО БЕЗПАМ'ЯТСТВА

*Свою Україну любить...
За неї Господа молить.*

Т. Шевченко

Збираючи краєзнавчий матеріал про перебування Т. Г. Шевченка на Полтавщині, я, як член Всеукраїнської комісії з підготовки до 200-літнього ювілею Великого Кобзаря, якось завітав до залізничної станції Хорол. Охайний і добротновідремонтований за часів міністра Укрзалізниці Кирпи вокзал радує очі. У залі очікування оформлена потрібна інформація для пасажирів, серед якої виділяється стенд «Історичної довідки» про цей населений пункт славного куточка самого серця України.

Читаємо: «У різні роки Хорольщину відвідали цар Петро I, російський фельдмаршал Шереметьєв, князь Потьомкін та інші». От тобі й на – справжнє колінкування перед іноземними «сатрапами», які залишили свій явно кривавий слід на цій благодатній землі та в історії козацької Гетьманщини. І хто ж це таке придумав – прославляти самодержавця та його вірних посіпак, які до ноги вирізали Батурина, загатили Сулу козацькими тілами, знищили колицу козацтва – Запорозьку Січ? Чи, може, за 350-річну неволю виробився в декого такий собі генотип Івана Безродного й національного безпам'ятства? Мабуть, тому й стоять у Полтаві пам'ятники слави російської зброї та пам'ятники європейським шведам, але жодного – українському козацтву... Як не змогли інтегруватися за часів гетьманства Мазепи до європейської співдружності, так не можемо це зробити й зараз – міцно тримає нас за горло північний сусід.

Ну, та Бог з тією набридлою політикою. Хай їй грець! Нас цікавить лише краєзнавство... Але чому забули написати, що Хорол неодно-

разово відвідував геніальний поет і художник Тарас Шевченко. Чи та «Історична довідка», яка йшла «з Києва до Хорола, й черевички свої попорола», забула всесвітньо відомі імена не лише Шевченка, Глібова, а й російських поетів Пушкіна та Жуковського?!

Дивно, що цей край пишається маловідомим поетом Аркадієм Родзянком, про якого в «Щоденнику» Т. Шевченко згадує доволі скептично: «...так наоел своей глупой эстетикой и малороссийскими грязнейшими и глупейшими стихами, что я убежал к его брату Платону, к его ближайшему соседу и, как водится, злейшему врагу. Я забыл даже, что я виделся когда-то с этим сальным стихоплётом». Але «Історична довідка» стверджує протилежне – Хорольщина ним «пишається». Не Шевченком, якого навіть не згадано, а Родзянком, якому Кобзар дав таку нищівну характеристику.

Уводить в оману читачів навіть такий солідний довідник, як енциклопедичний збірник «Полтавщина», у якому автори стверджують, що 22 липня 1845 року Т. Шевченко на Ільїнському ярмарку в Ромні познайомився з тим-таки Аркадієм Родзянком і разом з ним виїхав до Веселого Подолу. Тут він провів кілька днів, намалював портрет поміщицького сина Г. Родзянки. З Веселого Подолу виїжджав у розташовані поблизу села Вишняки, Платонівку (бо жив у брата Платона), Зайчинці, а також у Хорол (про що «Історична довідка» навіть не згадує), де описав історичні пам'ятки в «Археологічних нотатках». Свідчення про це є в повісті «Наймичка», у «Щоденнику». Справді, Т. Шевченко три дні

ковтав пилюку в Ромні на тому «торжищі», де й познайомився «с одним из бесчисленных членов фамилии Родзянки. И на третий день моего пребывания в Ромни с неименованным Родзянкою выехал из этого омота на Ромадановский шлях...» («Щоденник»). Але цим неназваним по імені членом сім'ї Родзянок був саме Платон, який на той час обіймав посаду Хорольського предводителя дворянства та проживав у Платонівці поблизу Веселого Подолу, до якого і втік Кобзар від Аркадія Родзянки. Тепер усе стає на свої місця... І не три дні гостював поет в Аркадія, як стверджує названий довідник, а всього кілька годин. Про це, знову ж таки, красномовно свідчить поет у «Щоденнику»: «Я, например, Аркадия Родзянку видел всего один раз и то случайно, в 1845 году в его деревне Весёлый Подол, и он мне в несколько часов так надоел, что

я убежал к его брату Платону», з яким приїхав із Ромна. Про це йдеться і в листі Т. Шевченка до самого А. Родзянки від 23 жовтня 1845 року з Миргорода, коли він просить повернути йому зошит із віршами, який забув у кімнаті, з якої так поспішно «виїхав»: «...из которой я бежал, на полке забыл я тетрадь». Там же повідомляє, що «страшно застудился, едучи с Хорола».

Але про це не згадає «Історична довідка» станції Хорол, а славна козацька братія Хорольщини «мовчить собі, витрищивши очі», читаючи про царя та його поплічників.

А жаль, бо цього, зокрема, якраз і вимагає 200-літній ювілей Великого Кобзаря – день за днем відтворити перебування його на нашій славній Полтавщині. Місцеві краєзнавці-шевченкознавці цьому повинні прислужитися найбільшою мірою.

Тетяна Луньова

КРИЛА

Для маленького пташеняти крила його мами – це тепла ковдра, і дах над голівкою, і небо. Для куріпки крила яструба – чорний зблиск і вбивча блискавка.

Для рибки крила чайки – гострі скалки сонця, що розітнули синю морську товщу.

Для Дедала крила Ікара – довічне розкаяння і туга.

Для Дороті Хей крила, подаровані їй Фрідю Кало, – весільне мереживо, якого красуня так прагнула.

Емілі Дікінсон сприймала свої крила як природну частину власного тіла, подібну до руки чи ноги, однак була свідомо того, що люди дивляться на це зовсім по-іншому, тим-то й не любила виходити до гостей.

Для Антуана де Сент-Екзюпері крила його літака – це зустріч із Маленьким Принцом.

Для батька, який утратив сина, крила метелика, що вилупився з шовкового індійського кокона по смерті дитини, – розверста безодня горя.

Для пірата крила його пошматованого вітрила – авантюра, здобич і кривава рана.

Для жаби крила бабки, котра сіла на листок латаття, – це розташоване під ними смачненьке комашине черевце, яким ця банькувата земноводна зібралася посмакувати на обід.

Для семиричного хлопчика крило вперше в житті побаченого дельтаплана – магічне віяло, що враз розчинило перед ним інший світ.

Для одинадцятирічної дівчинки, котра, за-

дерши догори своє гостроносеньке обличчя, стоїть біля підніжжя скульптури, крила Нікі – величне втілення жіночої гідності.

Крила буревісника пахнуть грозою, крила чайки – осиротілим материнством, крила лебедя – вірністю, крила колібри – тропічним нектаром, крила павича – містичною таємницею.

Крила кажана викликають у людей відразу, крила ангела – благоговіння, крила демона – захват і страх. Крила літака асоціюються з технічним прогресом і водночас з авіакатастрофами; крила роялів – з пишними концертними залами, накрохмаленими комірцями, вечірніми сукнями і діамантами, віртуозністю, екстазом; крила вітряків – із легким вітром і важкими жорнами, цівочкою золотого зерна і білою хмарою бо-рошна.

Відмінність між крилами мармурової статуї і крилами метеликів-одноденок – відмінність між тисячоліттями й ефемерністю, хоч немає сенсу їх протиставляти, бо й ті, і ті надихають на безсмертну поезію. Пластикові крила довговічніші за картонні, однак усі їх викинуть одразу після шоу чи банкету, – спожиті й зужиті ерзаці мрії про політ.

Відсутність крил гнітить, як недокрів'я, окриленість одухотворяє, як молитва, розкриленість дається, як хрест, – комусь як воскресіння, а комусь лише як розп'яття.

СТРАЖІ ЧАСУ

Навіяно картиною «Страж часу»
Дениса Городничого.*

Люди все частіше і з великою тривогою скаржаться, що з часом відбувається щось неладне. Віднедавна його катастрофічно не вистачає. І в солідних виданнях, і в глянце-вих журналах ставиться питання «Чому і куди зникає час?», на який усі звикли розраховува-ти. Астрономи, фізики, психологи й містики пропонують свої відповіді. Висловлюють здо-гад, що до Землі впритул підійшла велетенська чорна діра і почала засмоктувати в себе години і дні; попереджають про наближення кінця світу, у зв'язку з чим роки скорочуються до місяців, а місяці стискаються до тижнів. Припускають, що сама Земля стала обертатися повільніше, а тому, згідно з теорією відносності, час при-скорився для всіх, хто перебуває на цій планеті, тим-то його тепер бракує. Також грішать на комп'ютерні технології зокрема й на техноло-гічний прогрес у цілому. Окрім того, витлума-чують проблему суто суб'єктивним сприйнят-тям, котре викривлюється під тиском надміру стресів. Усе це може бути справедливим, кожен із факторів здатен виявляти свій вплив більшою або меншою мірою, однак – гай-гай, корінь про-блеми зовсім в іншому: люди власноруч знищи-ли надто багато охоронців часу.

Стоїть розверста брама без брамника; сві-тить сонце, а на посту немає вагтового, бли-мають зорі, та ніде не видно дозорця.

Тропічні й північні, а також розташовані в зоні помірного клімату ліси – вирубуються лю-диною в гігантських масштабах, котрі, до того ж, наростають із катастрофічною швидкістю. Віддаючи дерева на погибель із такою легкістю, люди прирікають себе на «знечаснення». Адже

дерева – акумулятори часу. Неспішність їхньо-го існування – стабілізаційна сила в часопро-сторі людського буття. Дерева вільні від метушні та шарпантини, далекі від авралів, непричетні до погонь, гонить, перегонів, утеч і переслідувань.

Вони живуть неквапливо і повагом. Дуб по-чинає плодоносити на відкритій місцевості на 15–20-й рік життя, а в насадженнях – на 50–60-й. Сосна – на 15–30-й і 40-й, а бук – на 20–40-й і 60–80-й роки відповідно.

Тихо і без поспіху змотують дерева час у свої річні кільця. Сосна проживає 150–200, іно-ді 400 років. Бук живе до 500 і навіть до 900 ро-ків. Дуб може дожити до 2000 років.

Там, де багато дерев, час поблажливіший до людей. Мешканці сільської місцевості меншою мірою потерпають від браку часу, ніж жите-лі позбавленого дерев мегаполіса. Вишенька в садку, чи тополя в полі, чи ясен у лісі вділяють людині своєї живучості, тривкості і тривалості. Ці зелені вартівники разом із яблунями, груша-ми, березами, в'язами, каштанами й іншими сво-їми побратимами й посестрами захищають ріку часу від обміління. Знищать цих оберігачів – і ввійдуть у мертвий пісок води днів і років, і не наповнять вони Всесвіт, і не напоять вони жит-тя.

Якщо картина Дениса Городничого «Страж часу» стала безпосереднім поштов-хом до написання цього есе, то книга Джона Фаулза «Дерево» – основним підґрунтям і кон-текстом. Думається, не випадково на обкла-динці одного з видань цієї книги, а саме Fowles John The Tree. – London : Vintage, 2000, зобра-жено могутнє дерево з гілками, що розкручу-ються в часопросторі...

---

* Безумовно, найкраще було б розмістити як епіграф саму картину, однак кольорове полотно не надається до чорно-білого репродукування, тому спробуємо словесно описати цю натхненну роботу. На прямокутному, значно більшому по горизонталі, ніж по вертикалі, полотні зображено могутнє дерево. Небо темне, чорно-сіро-брунатне, з пролисками темно-фіолетового й бірюзового. Стовбур дерева упевнено розтинає простір, а верхівка губиться у високості. Гілки спрямовані врізнобіч, розкриті в усі сторони Всесвіту, пружно й розгонисто входять у його виміри. Навколо дерева, обабіч його стовбура та поміж гілками, насипано дрібних зірок. Вони то мигтять журливо, як восени, то зблискують радісно-обнадійливо, мов навесні. Водночас ці маленькі білі цяточки схожі на зимовий сніг і на літніх світлячків. Тому Страж Часу перебуває в усіх вимірах вод-нораз, в усіх порах року, в усіх епохах. Із лівого верхнього кутка на нього летиться світло: чи то від місяця, чи від потужного прожектора. І тому навіть уночі дерево не одноманітно чорне, а сяє тонкими переливами коричневих, оранжевих, лілових і блакитних барв різних відтінків. Відчувається, як під його міцною корою стугонить життя, як воно розмірено й неперервно тече з однієї точки Всесвіту в іншу.

УДК 811.161.2'373.611'366

Оксана Кушлик

КОНТИНУУМ СЛОВОТВІРНИХ ЗНАЧЕНЬ ДЕРИВАТИВ ВЕРБАЛЬНОЇ ЗОНИ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ОБРОБЛЯТИ ОБ'ЄКТ НАЗВАНОЮ ТВІРНИМ ІМЕННИКОМ РЕЧОВИНОЮ»

У статті встановлено континуум словотвірних значень дериватів вербальної зони типової словотвірної парадигми відсубстантивних дієслів із семантикою «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною», утворених за допомогою суфікса -и/-ї-. У межах темпоральних, квантитивних та результативних модифікацій виявлено набір словотвірних засобів для їхньої реалізації, визначено глибину семантичних позицій словотвірної парадигми, простежено здатність деяких дериватів виражати додаткові семантичні відтінки.

Ключові слова: словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірне значення, словотвірний формант, твірна основа, семантична позиція, відсубстантивне дієслово, дериват, вербатив, девербатив, перфектив.

У становлення дериваційної спроможності того чи того лексико-граматичного класу або лексико-семантичної групи слів із метою з'ясувати роль мотивувальної основи в словотвірних процесах і пов'язані з цим проблеми передбачуваності формування дериватів із певним словотвірним значенням, визначення інвентарю словотвірних засобів для експлікації його, з'ясування причин нереалізації певної семантичної позиції, що здійснюється в рамках основоцентричного підходу до вивчення словотвірних процесів, набуває все більшої актуальності в українській дериватології. Засадничі принципи аналізу, розроблені відповідно до сформульованих завдань, уже дали змогу мовознавцям установити дериваційний потенціал прикметників [9], іменників [1; 3; 4; 19], деяких лексико-семантичних груп дієслів [10; 22].

У новітніх наукових розвідках предметом дослідження стала також дериваційна спро-

можність похідних дієслів сучасної української мови. Зокрема, виконано студії на матеріалі різних структурно-семантичних типів відприкметникових (інхотативних, есивних та каузативних) [14; 16; 17; 33] і відзвуконаслідувальних (бестіальних, гомональних та предметних) дієслів [13; 15]. Проте цей цикл студій був би неповним без дослідження дериваційного потенціалу відіменникових (відсубстантивних) дієслівних основ. З огляду на, по-перше, центральність дієслівного та іменникового класів слів, а по-друге, їхню полярність і водночас функціональну єдність [4, с. 136] обстеження цього матеріалу є актуальним насамперед для віддієслівного словотвору та важливим для розуміння й передбачуваності словотвірної поведінки всіх «учасників» дериваційного процесу.

Тривалий час увагу дослідників було зосереджено головню на з'ясуванні способів та засобів творення відіменникових дієслів [8; 30; 31], критеріїв установлення іменного походження дієслівних основ [27], історії становлення словотвірних засобів від староукраїнської мови XIV–XVIII сс. до сучасної української літературної мови та семантичних і формальних особливостей поєднання їх з іменними, зокрема й іменниковими, основами [28; 29], проблем множинності словотвірної похідності відіменникових дієслів [7, с. 306–313; 25], морфонологічних особливостей у системі відіменникового словотвору [26] та в системі відсубстантивних дієслів іншомовного походження [11], когнітивно-ономасіологічного підґрунтя українських відіменникових дієслів [12; 32].

© О. Кушлик, 2014

Важливу роль відведено також з'ясуванню їхньої словотвірної семантики, виявленню різних семантичних зрушень під час взаємодії твірного та похідного слова, установленню типології словотвірних значень [18]. Дослідниця словотвірної семантики відсубстантивних дієслів сучасної української мови Т. Лагута з огляду на здатність аналізованих вербативів виражати те чи те загальне словотвірне значення виокремлює дев'ять словотвірних розрядів. Один із них становлять дієслова із семантикою «надіяти тим /набувати того, що назване твірним іменником». У межах цього розряду виділено словотвірні підтипи з частковими словотвірними значеннями: 1) «обробляти (покриваючи, насичуючи, посипаючи тощо) об'єкт тим, що назване твірним іменником», пор.: *дріжджувати, одеколонити*; 2) «обладнувати об'єкт тим, що назване твірним іменником», пор.: *шинувати, затинити*; 3) «уподібнювати(ся) (через надання/набуття ознак, властивостей) до того, хто (що) названий(е) твірним іменником», пор.: *мармурувати, перлитися* [18, с. 13]. Об'єктом нашого зацікавлення є дієслова першого словотвірного підтипу. Вони утворюються здебільшого внаслідок суфіксації. Найбільш продуктивними словотвірними засобами постають суфікси: 1) *-ува-/-юва-*, пор.: *сіркувати, свинцювати, асфальтувати* та ін.; 2) *-и-/-ї-*, пор.: *вохрити, клеїти, солити* та ін.; 3) *-ізува-/-изува-*, пор.: *вітамінізувати, ароматизувати, іонізувати* та ін.

Увагу зосереджуємо на відсубстантивних дієсловах, утворених за допомогою суфікса *-и-/-ї-*. Їхню типову словотвірну парадигму формують три словотвірні зони – субстантивна, вербальна й ад'єктивна. За мету ставимо собі встановити континуум словотвірних значень дериватів вербальної зони.

Словотвірне значення «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною» передбачає різні способи дії (впливу) на об'єкт названої мотивувальним іменником речовини, зокрема: 1) покривати нею поверхню, пор.: *вохрити, воцити, золотити, каніфолити, маслити, мастичити, помадити, пудрити, оліфити, парафінити, скипидарити, смолити, сріблити, сурмити* та ін.; 2) наносячи на певні ділянки, з'єднувати частини чогось, пор.: *клеїти*; 3) занурюючи, просочувати об'єкт, пор.: *галунити, золити, крохмалити* та ін.; 4) посипаючи, змінювати смакові характеристики, пор.: *перчити, солити*; 5) обприскуючи, напахувати, пор.: *одеколонити, парфумити* та ін. Проте така диференціація способів оброблення об'єкта не впливає на дериваційну спроможність дієслів, які виражають ту чи ту дію, – тому їхні словотвірні парадигми аналізуємо разом.

Вербальна зона об'єднує деривати темпоральних, квантитативних та результативних модифікацій. Темпоральність представлено дієсловами на позначення завершального етапу дії. Виразниками цієї семантики є префікси *в-/у-, до-, за-, з-/с-, на-, над-, об-/о-, під-, при-*, пор.: *відзолити, дозолити, досмолити, заклеїти, засмолити, засолити, надклеїти, наклеїти, обклеїти, обсмолити, оклеїти, осмолити, підклеїти, приклеїти* та ін., напр.: *Я – бичок-третячок, / Смоляний в мене бочок. / Із соломи дід зробив, / Бік смолою засмолив* (Укр. нар. казка); *Я бенкетував – було з чим! Частину м'яса засолив, частину закоптив* (М. Дочинець). Така кількість словотвірних засобів для позначення завершального етапу дії засвідчує: по-перше, їхню строкатість; по-друге, відповідну глибину семантичних позицій у межах однієї конкретної словотвірної парадигми; по-третє, здатність експлікувати додаткові семантичні відтінки. Наприклад, від дієслова *клеїти* утворюються перфективи *вклеїти, доклеїти, заклеїти, наклеїти, надклеїти, обклеїти, оклеїти, підклеїти, приклеїти, склеїти, уклеїти*. Усі вони, виражаючи значення «завершити виконання дії», водночас передають додатковий семантичний відтінок – указують на спосіб виконання дії, що залежить від мети, місця (площі) поширення її та об'єктів, на які поширюється вплив. Наприклад, девербативи *заклеїти, склеїти* експлікують спільне значення «намазуючи липкою речовиною, скріплювати що-небудь». Проте їхня здатність передавати додаткові семантичні відтінки є різною. Дериват *заклеїти* розвиває до п'яти лексико-семантичних варіантів, які різняться залежно від мети виконання дії, зокрема: 1) «полагодити розірване, зруйноване, проколоте», напр.: *Три дні я мила і прибирала в бібліотеці. Витерла з книжок пилюку, розклала їх тематично на полиці стелажів, деякі заклеїла...* (Т. Малярчук); 2) «зберегти неушкодженим що-небудь для подальших дій», напр.: *Степан заклеїв конверт, загасив каганець і вийшов з землянки* (М. Дашків); 3) «не допустити проникнення небажаних речей, які можуть спричинити негативні наслідки», напр.: *Закриття рани проводити при вологій шкірі, але у разі необхідності заклеїти рану хірургічною плівкою...* (3 інструкції); 4) «прикрити вади, дефекти, небажане», напр.: *Залишковими шматочками шпалер заклеїли двері, сховавши під ними стару обшивку, тріщини, подряпини, дитячі каракулі* (Інтернет-ресурс); 5) «заповнити площу чогось через відсутність вільного місця», напр.: *...театральну афішу вже до половини заклеїли оголошеннями про курси англійської мови та вироблення еміграційних документів* (Н. Сняданко). Натомість семантична активність дієслова *склеїти* є значно нижчою

– здебільшого уживається в тому випадку, коли йдеться про скріплення двох однорідних предметів, напр.: *Я допомагав йому [аптекареві]: склеював картонні коробки, відносив рослини до художника замальовувати...* (М. Дочинець).

Похідні *наклеїти*, *приклеїти*, *підклеїти* об'єднані спільним значенням «прикріплювати що-небудь до чогось», яке актуалізує спосіб виконання дії. Проте за кожним із них тяжіє здатність передавати певний відтінок значення, пов'язаний із напрямком виконуваної дії. Дієслово *наклеїти* більшою мірою позначає дію, скеровану зверху на поверхню чогось, напр.: *Та чи знаєш ти, що тобі першому я показав винахід надзвичайної ваги? Ти гадаєш, що це так собі – тям-ляп, наклеїв на папір звукові значки, та й маєш живу мову? А ось бачиш? – шпурнув він на стіл списаний формулами зошит* (М. Дашкієв). Дериват *підклеїти*, навпаки, експлікує дію, виконувану під чим-небудь, зі споду або з вивороту, напр.: *Як і в кімнатах, підлоги яких оформлені штучним паркетом, на ніжки меблів знизу не завадить підклеїти шматки повстяної тканини* (Інтернет-ресурс). Значно рідше цей перфектив уживається тоді, коли йдеться про звичайне лагодження предмета нанесенням клею безвідносно до напрямку скерованої дії, напр.: *Цілий день китіла робота. Учні підклеїли порвані сторінки, повідтирали намальовані зайві малюнки, одягли обкладинки* (Я. Стельмах). Іноді девербатив *підклеїти* виражає фінитивне темпоральне значення, яке певною мірою поєднується з квантитативним – на позначення недостатньої інтенсивності названої дії, що зумовлене незначним пошкодженням предмета. Такий дериват може супроводжуватися прислівниками міри і ступеня вияву ознаки, напр.: *Злегка підклеїти стару книгу ви можете і самі – це не складе особливих труднощів, а ось відновити практично повністю зіпсовану книгу, ще й в оригінальній палітурці – це вже ціле мистецтво* (Інтернет-ресурс).

Третій девербатив *приклеїти* здебільшого передає дію, пов'язану з вертикальним розташуванням предмета, до якого щось прикріплюють, напр.: *Я приклеїв на стіну чергову роботу* (Л. Дереш). Проте рідше він може позначати дію, напрямком якої детермінують перші два дієслова. До того ж часто конкретизаторами семантики в таких випадках слугують відповідні прислівники «зверху» – «знизу», пор.: *Тепер Террі був поруч зі мною і я міг подивитися, що написано на тому аркуші, який Еміль зверху приклеїв до підлоги, але боявся читати* (Л. Денісенко) і *Із зеленого паперу розміром 3х8 см... вирізуємо 4 листочки з гострими краєчками та приклеюємо знизу до стрічки, яка скріпила стебельця кульбабки* (Інтернет-ресурс).

Дещо інший напрямок виконуваної дії виражає перфектив *вклеїти*, утворений за допомогою префікса в-. Експлікуючи завершальний етап дії, передає додатковий відтінок значення «вправляти, вставляти що-небудь за допомогою клею» (СУМ, т. I, с. 697), напр.: *Я порилася в шухляді і знайшла таку [обкладинку] з напівзотлілим написом «Посвідчення», видерла звідти своє посвідчення десятирічної давнини, охайно вклеїла потрібне* (І. Роздобудько).

Ще одним виразником фінитивної семантики є префікс об-/о-. Його функція залежить від значення вершинного дієслова. Якщо йдеться про вербатив на позначення руху, то формант експлікує просторове значення, зокрема напрямок дії навколо об'єкта з метою впливу на нього [24, с. 224]. Дещо видозмінюється функція словотворчого засобу, коли вершиною парадигми постають дієслова дії (впливу) на об'єкт, до яких належать слова аналізованої лексико-семантичної групи. Такий префікс в основному виражає значення «охоплення об'єкта дією з усіх боків», пор.: *обклеїти/оклеїти*, напр.: *Щоб було зручніше обклеювати двері, знадобляться ножиці, викрутка і лобзик* (Інтернет-ресурс). За умови актуалізації просторового чинника виконуваної дії він розвиває здатність передавати семантику поширення її на багато об'єктів, розташованих на певній площі. Іншими словами, фінитивне темпоральне значення поєднується з дистрибутивним як різновидом квантитативного значення, напр.: *А «таке врем'я» позначилось тільки на титаревих стінах: він, неначе шпалерами, обклеїв їх скатертинами керенок вартістю в сорок і двадцять карбованців...* (М. Стельмах).

Дієслово *доклеїти*, що постало за допомогою префікса до-, здебільшого виражає нейтральне, позбавлене будь-яких додаткових на шарувань значення «доведення дії до якоїсь межі», напр.: *Ремонт нарешті скінчився. Сьогодні Ви доклеїли останні шпалери і вкрутили останні лампочки. Ваше око тішиться новим і свіжим запахом ремонту* (Інтернет-ресурс). Проте рідко цей формант може розвивати додаткові семантичні відтінки, зокрема: 1) завершення повторно виконаної дії, необхідність якої зумовило те, що попередню дію вже було доведено до певної межі, напр.: *Але лист виявився дуже важким, і Наталя Василівна поїхала на Головношту доклеїти другу марку, щоб листа не завернули на півдорозі* (Є. Кононенко); 2) завершення дії, зумовленої бажанням доповнити щось чимось із метою зміни якості предмета, напр.: *Ті, з супермаркету, хотіли лише, щоб він [Павел Скорлінський] доклеїв всередині кожного екземпляра по три стрічки-закладки різних кольорів* (Із перекл. А. Окіс циклу А. Піліп'юка «Хроніки Якуба Вендровича»).

Квантитативні модифікації репрезентовано трьома підгрупами. Першу з них формують дієслова, які передають кратність вияву дії. Зокрема деривати на позначення багатократності, повторюваності виконуваної дії зафіксовано в словотвірних парадигмах дієслів *золити, клеїти, крохмалити, смолити, пересолити*. Виразником цього словотвірного значення є префікс *пере-*, пор.: *перезолити, переклеїти, перекрохмалити, пересмолити*, напр.: *Слід тільки освіжити стелю й переклеїти шпалери – вони [Марина і Сергій] це зможуть зробити самі (Р. Самбук); Човен протікав – потрібно було його пересмолити (Я. Стельмах).*

Другу підгрупу складають девербативи, що експлікують ступінь вияву предикативної ознаки. Вони вказують на недостатню, достатню та надмірну інтенсивність. Дієслова з недостатнім ступенем постають за допомогою префіксів *під-* та *при-*, пор.: *підвощити, підклеїти, підкрохмалити, підлужити, підоліти, приперчити, підпорошити, підсмолити, припорошити, підпудрити, припудрити, прислинити, присмолити, підсолити, присолити, підсурмити* та ін., напр.: *Вишиті лялі, бавовняні вироби після основного прання необхідно злегка підкрохмалити (Інтернет-ресурс); Ліза підсолила салат. Поставивши солянку на місце, скинула на нього [Вадима] сповнений подиву погляд (В. Хрущак).* Формант *під-* у дериватах з актуалізованою спрямованою дією на поверхню об'єкта є водночас виразником місця поширення дії [2, с. 179], пор.: *підвощити, підлужити, підпудрити, підсурмити, підсмолити*, напр.: *Він [Кукурузо] ходив по коліна в воді навколо човна і обмацував борти, бурмочучи «Отут треба було б зашпаклювати, а тут підсмолити, а цю дошку взагалі замінити» (В. Нестайко).* Значення неповноти вияву дії включає сему «не досягаючи норми», яку виражає префікс *недо-*. Його функція полягає в оцінці вияву дії відповідно до об'єктивно встановленої норми. Девербатив із такою семантикою виявлено у словотвірній парадигмі дієслова *солити*, пор.: *недосолити*, напр.: *Іноді краще недосолити страви, ніж пересолити, для вашого здоров'я це корисніше (Інтернет-ресурс).*

Засобами вираження достатньої інтенсивності є префікси *ви-*, *про-*, рідше *на-*. Експлікуючи загальну семантику «ретельно, ґрунтовно», кожен із цих формантів передає додаткові відтінки значення. Префікс *ви-* вказує на поширеність достатньо інтенсивної дії по певній поверхні, пор.: *визолити, вилужити, висмолити, висолити, висріблити*, напр.: *На голові мав [Свиридон] стару батькову кепку, якою баба затуляла в комині, – кепку випрала й визолити, вона стала, як нова (Ю. Яновський).* Префікс *на-* конкретизує кількісно-оцінне значення

«дуже добре, бездоганно діяти на об'єкт», пор.: *напомадити, напудрити*, напр.: *Балабушиха так напудрила лице й нарум'янила щоки, що наймички в пекарні почали говорити пошептом: «Що це за кумедія! Наша панія цілий тиждень чорна, а двічі на тиждень стає біла, як крейда, та гарна, як тисанка. Що то воно за знак?» (І. Нечуй-Левицький).* Префікс *про-* визначає якісно-оцінне значення як «наскрізь, ретельно проїняти чимось», пор.: *провощити, проклеїти, прокрохмалити, промаслити, прооліти, прооліфити, проперчити, просалити, просмолити, просолити*, напр.: *Витяг [я] човна на берег. І одразу заходився лагодити його. До обіду провозився, але всі дірки заново зашпаклював і просмолив добряче (В. Нестайко).*

Надмірний ступінь інтенсивності експлікує префікс *пере-*, пор.: *перекрохмалити, перемаслити, переперчити, пересалити, пересолити* та ін., напр.: *Сьогодні Єва трічі пересолувала механізаторський борщ, кілька разів у неї пригоряла смаження і падав хліб зі столу... (В. Яворівський).* Значно рідше, зокрема у відсубстантивних дієсловах із семантикою «обприскуючи речовиною, напахувати», виразником надмірної інтенсивності слугує конфікс *на-...-ся*, пор.: *наодеколонитися, напарфумитися*, напр.: *Толя гарно приготувався: викупався в іржавій ванні, що робив узагалі-то нечасто, виголився, рясно наодеколонився старим Шипром (О. Ганзенко).*

Вербативи третьої підгрупи квантитативних модифікацій визначають спрямованість дії на велику кількість об'єктів. Розподільні, або так звані дистрибутивні, дієслова постають за допомогою префіксів *пере-*, *по-*, *ви-*, *роз-*. Використання кожного з формантів детерміноване особливостями актуалізації того чи того чинника у вираженні семантики. Зокрема префікс *пере-* акцентує увагу на черговості поширення дії на кожен об'єкт зокрема, пор.: *переклеїти, перекрохмалити, перемаслити, пересмолити, пересолити*, напр.: *Робота не з легких – потрібно перепрлати сестринські халати, перекрохмалити куртки санітарів і все це перепрасувати, видати і скласти одягу після прогулянок (В. Рубан).* Натомість форманти *по-* та *роз-* актуалізують кількість об'єктів, на які поширюється дія, пор.: *поклеїти, посмолити, розклеїти*, напр.: *Налагодились козаки в похід-дорогу далеко. Посмолили байдаки, наготували харчів, узяли військовий рюштунок (П. Супруненко); Власниця цього кафе розклеїла оголошення про вакансії кухаря (Інтернет-ресурс).*

Дериват *виклеїти*, утворений за допомогою префікса *ви-*, перебуваючи в площині модифікаційних значень, виражає семантику всеохопленості з відтінком інтенсивного

виконання дії, напр.: *Австрійськими кронами Чорнота нібито виклеїв стіни чернечої келії, де він тоді мешкав, реставруючи ікони в Святоюрському храмі* (Р. Андріяшик). Рідше цей перфектив зосереджує увагу більшою мірою не на способі чи напрямку виконання дії, а на самому процесі створення об'єкта, напр.: *Я люблю роздивлятися світлини, тримаючи їх в руках. Цей альбом я виклеїла сама дуже давно* (І. Роздобудько). Така видозміна семантики дає підстави говорити про здатність префікса *ви-* в другому випадку більшою мірою виражати модифікаційно-мутаційне значення.

Результативні модифікації представлено дериватами, утвореними за допомогою префікса *на-*, пор.: *навожити, наканіфолити, накрохмалити, налужити, наоліити, наперчити, напорошити, насмолити, насолити*. Результативне значення є невіддільне від нагромаджувального (кумулятивного) [23, с. 72], що особливо виразнене, коли йдеться про дієслова конкретної фізичної дії, до яких належить аналізована група вербативів. У межах цих модифікацій виокремлюємо словотвірне значення «досягти результату приготуванням чогось у якій-небудь кількості», зокрема: 1) продуктів харчування, пор.: 1) *наоліити, наперчити, насолити* тощо, напр.: – *Пане Дмитре, люди, притягнуті мною за допомогою челядинців, наловили по річках та ставках риби й насолити* (А. Чайковський); 2) предметів побутового вжитку, пор.: *навожити, наканіфолити, накрохмалити, налужити, насмолити* тощо, напр.: *Заки ... хазяйка накрохмалила йому [Безбородькові] перед сорочки, заки дібрав краватку, минуло майже три години* (Ірина Вільде).

Окрім перфективів, до вербальної зони деяких дієслів належать деривати, сформовані за допомогою постфікса *-ся*. Постфікс *-ся* в сучасній українській мові виконує дві функції: словозмінну, тобто служить засобом вираження пасивного значення в предикатах стану, що постали від предикатів дії, та словотвірну, тобто вживається для утворення дієслів із новим лексичним значенням. Відсубстантивні дієслова, у яких формант *-ся* є засобом вираження пасивного стану, з огляду на належність граматичної категорії до словозмінних перебувають поза межами словотвірної парадигми. Натомість загальне значення, яке властиве всім дієслівним утворенням зі словотвірною, або, за Р. Михайлик, словотвірно-граматичною функцією афікса *-ся*, – це «зосередженість, замкнутість дії на суб'єкті, що виступає носієм предикатної ознаки» [20, с. 8], пор.: *одеколонитися, парфумитися, помадитися, пудритися*, напр.: *Ганько ввійшов у приймальню – секретарка пудрилась, милуючись у люстерко* (Б. Харчук).

Отже, вербальну зону типової словотвірної парадигми відсубстантивних дієслів зі словотвірним значенням «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною» на *-и(-ти)/-ї(-ти)* репрезентовано дериватами темпоральних, квантитативних та результативних модифікацій, які постають здебільшого внаслідок префіксації, рідше конфіксації. Серед *темпоральних* виокремлюємо похідні зі словотвірним значенням «завершення виконання дії», яке різні вершинні дієслова реалізують за допомогою різної кількості словотвірних засобів, що, відповідно, дає підстави для висновку про глибину семантичних позицій таких словотвірних парадигм. *Квантитативні* модифікації репрезентовано словотвірними значеннями: «багатократність, повторюваність виконуваної дії», «недостатній ступінь інтенсивності виконуваної дії», «достатній ступінь інтенсивності виконуваної дії», «надмірний ступінь інтенсивності виконуваної дії», «розподільність виконуваної дії на велику кількість об'єктів». Модифікації *результативного* характеру представлено словотвірним значенням «досягти результату приготуванням чогось у якій-небудь кількості».

Повністю реалізували всі семантичні позиції лише дієслова *крохмалити* і *солити*, пор.: *крохмалити – покрохмалити, перекрохмалити, підкрохмалити, прокрохмалити, накрохмалити*; *солити – засолити, досолити, посолити, обсолити, пересолити, підсолити, присолити, недосолити, висолити, просолити, насолити*. Проте наповнення їхніх словотвірних парадигм є неоднаковим, що зумовлене, з одного боку, здатністю одного форманта виражати кілька словотвірних значень (кількість девербативів зменшується), а з другого – наявністю кількох словотвірних засобів для вираження одного словотвірного значення (кількість девербативів збільшується).

Загалом вербальна зона типової словотвірної парадигми відсубстантивних дієслів зі словотвірним значенням «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною» на *-и(-ти)/-ї(-ти)* виявляє достатню, з потенційними можливостями для вираження додаткових семантичних відтінків заповненість семантичних позицій.

Література

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
2. Безпояско О. Морфеміка української мови / Олена Безпояско, Катерина Городенська ; АН УРСР, Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка, 1987. – 211 с.
3. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові : автореф. дис.

- <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / Валюх Зоя Орестівна. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; ред. І. Р. Вихованець. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. – 398 с.
6. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. М. Возний. – Львів : Вища школа, 1981. – 187 с.
7. Городенська К. Г. Префіксально-суфіксальний словотвір / К. Г. Городенська // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 285–313.
8. Городенська К. Г. Структура відіменних дієслів / К. Г. Городенська // Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / Городенська К. Г., Кравченко М. В. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 20–108.
9. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
10. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
11. Зюзькіна Г. М. Морфологічні особливості відсубстантивних дієслів іншомовного походження / Г. М. Зюзькіна // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : у 5-ти частинах. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2008. – С. 233–236.
12. Кочерга Г. В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (когнітивно-ономасіологічний аспект) : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / Г. В. Кочерга. – Черкаси, 2003. – 20 с.
13. Кушлик О. П. Вербальна зона словотвірної парадигми предметних дієслів-ономатопів / Оксана Кушлик // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / МОНМС України Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького / відп. ред. Г. Мартинова. – Черкаси : [Б. в.], 2012. – Вип. 14–15. – С. 159–67.
14. Кушлик О. П. Дериваційний потенціал відприкметникових каузативних параметричних дієслів / Оксана Кушлик // Spheres of Culture / Ed. by Ihor Nabytovych. – Lublin, 2012. – Vol. 1. – St. 176–185.
15. Кушлик О. П. Параметри словотвірної парадигми гомональних дієслів-ономатопів в українській мові / Оксана Кушлик // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), М. Федурко, Я. Яремко та ін. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 28 : Філологія. – С. 55–72.
16. Кушлик О. П. Словотвірні параметри есивних дієслів зі значенням фізичного стану суб'єкта / Оксана Кушлик // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : [зб. наук. праць наук. ред. Бунчук Б. І.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 648–649 : Слов'янська філологія. – С. 288–291.
17. Кушлик О. П. Специфіка структури та семантики словотвірних парадигм відприкметникових інхоативних дієслів / Оксана Кушлик // Українська мова. – К. : [Б. в.], 2012. – № 4. – С. 56–67.
18. Лагута Т. М. Семантико-типологічна характеристика відсубстантивних дієслів сучасної української мови : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / Т. М. Лагута. – Харків, 2003. – 20 с.
19. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
20. Михайлик Р. П. Семантико-граматична структура дієслів на -ся в сучасній українській мові : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / Р. П. Михайлик. – К., 1995. – 16 с.
21. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : [монографія] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.
22. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
23. Сидоренко Т. М. Семантичні засади виділення дієслів зі значенням кількісної характеристики дії або стану / Т. М. Сидоренко // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова / [відп. ред. А. П. Грищенко]. – К. : НПУ, 2002. – С. 71–85.
24. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
25. Топіха В. А. Множинність словотвірної мотивації дієслів у сучасній українській мові : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / В. А. Топіха. – К., 1998. – 17 с.
26. Федурко М. Ю. Морфологія відіменникового словотворення / М. Ю. Федурко. – К. ; Дрогобич : Вимір, 2003. – 271 с.
27. Чемерис К. Г. Дієслівні основи іменного походження в українській мові / К. Г. Чемерис // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С. 26–33.
28. Штанденко У. М. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у староукраїнській мові XIV–XVIII ст. : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / У. М. Штанденко. – К., 2003. – 20 с.
29. Штанденко У. М. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у староукраїнській мові XIV–XVIII ст. / Уляна Штанденко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2008. – 208 с.
30. Юрчук Л. А. Суфіксальний дієслівний словотвір / Л. А. Юрчук // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 171–210.
31. Юрчук Л. А. Питання суфіксального словотворення дієслів у сучасній українській мові / Л. А. Юрчук. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 100 с.
32. Ярмоленко Г. А. Віддієслівні іменники української мови в когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. дис. <...> канд. філол. наук. 10.02.01. Українська мова / Г. А. Ярмоленко. – Одеса, 2008. – 20 с.

33. Kushlyk O. Derivation potential of motivated by adjectives verbs of mental state of the subject in the Ukrainian language / Oksana Kushlyk // Management and Education. Humanities and Social Sciences. Academic Journal. University «Prof. Dr. Assen Zlatarov». – Burgas, 2013. – Vol. IX (4). – С. 71–78.

Oksana Kushlyk

CONTINUUM OF WORD-BUILDING MEANINGS OF VERBAL ZONE DERIVATIVES OF TYPICAL WORD-BUILDING PARADIGM OF SUBSTANTIVISED VERBS WITH SEMANTICS "TO PROCESS THE OBJECT WITH SUBSTANCE NAMED BY WORD-FORMING NOUN"

In the article we distinguish the continuum of word-building meanings of verbal zone derivatives of typical word-building paradigm of substantivised verbs with semantics "to process the object with substance named by word-forming noun" with u-(-mu)-i-(tu). Within temporal, quantitative and resultative modifications a set of word-forming devices for their realization is determined. The ability of some derivatives to express additional semantic meanings is traced.

Keywords: word-building paradigm, word-building zone, word-building meaning, word-building formant, derivative stem, semantic seat, substantivised verb, derivate, verbative, deverbative, perfective.

Оксана Кушлик

КОНТИНУУМ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ ДЕРИВАТОВ ВЕРБАЛЬНОЙ ЗОНЫ ТИПОВОЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ ОТСУБСТАНТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ «ОБРАБАТЫВАТЬ ОБЪЕКТ ВЕЩЕСТВОМ, НАЗВАННЫМ МОТИВИРУЮЩИМ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМ»

В статье установлен континуум словообразовательных значений дериватов вербальной зоны типовой словообразовательной парадигмы отсубстантивных глаголов со значением «обрабатывать объект веществом, названным мотивирующим существительным», образованных с помощью суффикса -u-/-i-. В пределах темпоральных, количественных и результативных модификаций обозначен набор словообразовательных средств для их реализации, определена глубина семантических позиций словообразовательной парадигмы, прослежена способность некоторых дериватов выражать дополнительные семантические оттенки.

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, словообразовательная зона, словообразовательное значение, словообразовательный формант, производная основа, семантическая позиция, отсубстантивный глагол, дериват, вербатив, deverбатив, перфектив.

Надійшла до редакції 31.05.2014 р.

УДК 811.161.2+811.512.1

Микола Гриценко

ПРИЗВИЩА МЕШКАНЦІВ ЗІНЬКІВЩИНИ ТА МІСЦЕВІ НАЗВИ СХІДНОГО (ТЮРКСЬКОГО) ПОХОДЖЕННЯ

У статті здійснено лексико-семантичний аналіз топонімів і антропонімів тюркського походження, зафіксованих на території колишнього Зіньківського повіту (Полтавщина); запропоновано версії їхньої етимологічної інтерпретації на історико-лінгвістичному тлі; встановлено зв'язок власних назв із позамовними чинниками – особливостями світогляду людини, рівнем соціального й культурного життя суспільства в певний хронологічний період; подано коротку передісторію українсько-тюркських контактів на теренах Зіньківщини; визначено основні віхи тюркського впливу на формування топонімікону й антропонімікону в цьому регіоні.

Ключові слова: тюркізми, топоніми, антропоніми, Зіньківщина, слов'яно-тюркські мовні контакти.

© М. Гриценко, 2014

На теренах Полтавщини слов'янська й тюркська культури взаємодіяли більше тисячі років. В українській мові є близько 4000 тюркізмів [14, с. 641], тюркські за походженням топоніми – другі за кількістю після слов'янських на Полтавщині [33, с. 218].

Проблему українсько-тюркського взаємовпливу висвітлювали у своїх працях такі українські дослідники: А. Кримський, В. Дубровський, Г. Халимоненко, Ю. Кочубей, В. Бушаков, С. Біляєва, Ф. Туранли, В. Луценко [27].

Розглядаючи порушену проблему в історичному аспекті, зазначимо основні віхи тюркського чинника в системі історико-культурних контактів [8, с. 205–209], а також проаналізує-

мо тюркські за походженням антропоніми й топоніми Зіньківщини.

Відомо, що в VII ст. тюркські сім'ї жили в общинах антів. Існувала практика шлюбних зв'язків між тюрками-чоловіками й місцевими жінками [32, с. 9]. Дослідники хозарських старожитностей говорять про участь етносів Хозарської держави у формуванні літописних сіверян [1, с. 210]. У золотоординський період Поворскля належало до так званого улусу Манкерман [53]. Описуючи битву на Ворсклі 1399 р., новгородський книжник указував, що вона відбулась «у реки Ворсклы в Татарской земле» [37, с. 36]. У 80–90-х рр. XIV ст. тут існувало татарське князівство Мансура, предка князів татарського походження Глинських [55]. Проте цілком імовірно є й можливість асиміляції татарських феодалів, прирівнювання їх до звичайних землевласників [37, с. 64]. Полтавський археолог І. Кулатова пов'язує унікальну знахідку із Зінькова – ординське скроневе кільце (друга половина XIV – початок XV ст.) із проникненням у басейн середнього Псла татарських чи потатарених елементів [26]. Третину шляхти Київщини, куди номінально входило й Лівобережжя, за підрахунками Н. Яковенко, становили вихідці з Орди [57, с. 188–192]. У складі місцевого населення – севрюків – чітко простежується тюркський елемент [3, с. 9]. 1502 р. ціла орда хана Ших-Ахмата опинилася біля Сули, де він хотів утворити якусь фортецю [34, с. 181]. 1637 р. 12 тисяч татар було поселено на Лівобережжі [6, с. 118]. 1650 р. 12-тисячна орда постійно кочувала неподалік Полтави [9, с. 13]. Поселення Білопілля виникло на місці татарського кочовища, рання історія Охтирки (в перекладі – «білий яр») та її околиць також пов'язана з татарами, які зумовили численні топоніми [25, с. 17]. У колишньому Зіньківському повіті (неподалік села Комиші) народна пам'ять зберегла, приміром, топонім «Ордина криниця» [33, с. 148].

Джерелами для дослідження прізвищ нам послуговували «Реєстр всього Війська Запорізького після Зборівського договору» 1649 р. [10], перелік козаків 1-ї Зіньківської сотні за ревізією 1732 р. [20], «Книга пам'яті України» [23, с. 249–737], «Книга скорботи Зіньківщини» [24], інші відкриті джерела. Топоніми взято зі «Списків населених місць...» за 1859, 1910 та 1926 рр. [39–40].

Базавлук – утворене від *бузавлыкь* – «місце для утримання чи випасання телят чи худоби взагалі» [13, с. 157; 42, с. 139; 50, с. 8, 163–164]. У тюрків був поширений звичай давати імена за назвами сузір'їв, кожне з яких відповідає певному місяцю. Так, *Buzavlık* могло позначати

«того, хто народився в квітні (травні)» (сузір'я Тельця) [4, с. 18]. Бузавлик (*Бузаулык*) – село в Башкортостані, ріка в Челябінській області, Бузулук – місто й річка в Оренбурзькій області.

Базалій – тюркізм: «тютхтій», «неповороткий» [19, с. 113].

Байбуза – прізвище приворсклянських феодалів XVI ст. татарського походження, родичів Глинських [58, с. 374]. Перекладається як «насичений напій». Буза – «хмільний напій із проса, гречки, ячменю в Криму та на Кавказі» [50, с. 162].

Байдаленко – слово тюркського походження. Байтала означає «ледащо», «незграба», «бовдур» [19, с. 116, 118]. Тюрколог Г. Халимоненко виводить від тюркського *baĭtal* – «кобилиця, що ніколи не була жеребною», в гагаузькій мові це слово означає «випещена, здорова молодиця чи дівчина»; турецьке *budala* – «дурень», «телепень» [50, с. 118].

Бакай; Бокай; Бакейський – прізвища, хутір у Зіньківському повіті. 1) кримськотатарське *бакъа* – «жаба», «жаб'ячий»; 2) від власного імені арабського походження Бакый – «твердий, постійний, вічний» [21, с. 25]; 3) тюркське прізвисько *Bökej* – «силач» [4, с. 32]. Назва казахського мікроетноніма – Бакай [12, с. 119]. Відома назва відгалуження Муравського шляху, що проходило між Пслем і Ворсклою, – Бакаїв шлях – від мурзи Бакая [25, с. 16]. Може також походити від народного географічного терміна тюркського походження бакай – «вир чи глибока яма в річці», «калюжа» [17, с. 16].

Бакань – від тюркізму *бакан* – «червона фарба, кошеньїл». Запозичення з турецької мови: *baqam/baqqam* – «кампешеве дерево», «дерево, з якого роблять червону фарбу» [50, с. 124].

Балакшій – від турецького *Balikçi* – «рибалка» [21, с. 28].

Барабаш – від тюркського *bar baş* – «є голова, з головою» [21, с. 29]. У переносному значенні – «розумна голова», «кмітливий», «начальник» і т. ін. Власне українська конструкція в сучасних тюркських мовах не зустрічається [54, с. 37].

Бахмат – тюркізм: «в'ючний кінь», «неповороткий» [50, с. 137–138]. Може походити також від складного імені Байахмат («багатий Ахмат») або бути спотвореною передачею імені пророка Мугаммеда (варіанти: Бахмет, Бахмут) [4, с. 32].

Башлій, Башлай – в основі лежить тюркське слово *baş* з основними значеннями «голова», «головний», «начальник», «початок» і т. ін. Похідні: *başla* – «керувати», «очоловувати»; *başla* – 1) «початок», «основа»; 2) «вільний», «сам

по собі»; *başlı* – «є голова», «є начальник» [18, с. 86–88].

Башловка – застарілий тюркізм: «розподіл здобичі (зняття шкури з тварини для приготування м'яса)», «почесний подарунок зі здобичі» [50, с. 141–142].

Бей; Бейова гора; Беївка – прізвище та назви місцевостей у селі Шилівці та Зінькові. Бей – «вищий військовий чин у середньовічній Туреччині та Кримському ханстві». Як частка в значенні «пан» ставиться після імені [50, с. 144–146]. Окрім Полтавщини, подібні топоніми трапляються в Криму, Татарстані, на Кіровоградщині [28, с. 63–65].

Бейгул – від *beu* («пан», «бей») + *göl* («троянда», «рожевий», «рожевощокій», «красивий») [5, с. 112, 362]. Для порівняння: баргамота «сорт груші» < *beg* + *armut* «груша для бегів» [50, с. 131].

Билим, Білим – у перекладі – «знання» (як прізвисько – «знавець») [21, с. 36].

Більга, Бельга – *Belgi* у кримськотатарській мові – «мітка», «замітка», «позначка», «символ» [13, с. 128].

Богаєвські – прізвище дворян Зіньківського повіту. Утворене від тюркського *buğa* – «племінний бик» [4, с. 212–213]. Від цього слова походить українське «бугай» [50, с. 160–162].

Болдырь, Васько – прізвище козака Зіньківської сотні (1649) [10, с. 286]. Очевидно, походить від слова *болдыр* – «нащадок зі шлюбу росіянина й азіатки», «байстрюк» [47, с. 187].

Бузовський; Бузові могили – сучасне прізвище й назва місцевості в Зіньківському повіті початку ХХ ст. [33, с. 218]. Вірогідно, від турецького *boz* – «бурий, сірий, кольору землі» [5, с. 129], звідси бузова земля – «чорнозем». Можливі й інші варіанти походження: 1) *Buz* – «лід» [18, с. 130]; 2) буза/боза (тюркізм) – «татарський хмільний напій» [50, с. 162]; 3) бузівок (тюркізм) – «однорічне теля» [50, с. 163–164]; 4) бузувати (тюркізм) від *buz-* – «ламати», «руйнувати» [19, с. 282].

Бучма – у кримськотатарській мові є слово *бучма* – «не розкроюй», «не пилай» [21, с. 40; 13, с. 165].

Визеренко, Яков; Визір – козак із села Дейкалівки (Зіньківська 1-а козацька сотня, 1732) [20], сучасне прізвище. Найімовірніше, від *визір* – титул вищого сановника в низці східних держав, зокрема в Османській імперії. Л. Падалка появу цього прізвища пов'язує з татарами князя Глинського [33, с. 44].

Гайдара – Гайдар – «вівчар», «пастух». Український новотвір від тюркського *гайда* + суфікс *ар* [50, с. 191–192, 196]. Можливий вплив тюркського чоловічого імені Айдар.

Гажієнко; Ганжіїв – прізвище та хутір у Зіньківському повіті. Можливе тюркське джерело – мусульманське ім'я (компонент у складі імені) Ходжа (Гаджі) – «паломник до святих місць ісламу, зокрема Ка'бе в Мецці» [46, с. 124].

Говтва – елемент назви кількох річок і хуторів Зіньківського повіту. Мовознавець Олексій Стрижак виводить від турецького *göl* («озеро», «ставок»). У ХVIII ст. ще існувала «татарська слобода» Голта на Південному Бузі [43, с. 43].

Гурин – походить від імені, поширеного серед литовських татар. Відомі дві шляхетські родини, що мешкали на території сучасної Білорусі, – Гуринови й Гуриновичі [58, с. 403].

Дендиберя – за іменем головного героя «Думи про Феська Ганжу Андибера» (Дендиберю) може стояти Хаджі-Гірай, засновник династії кримських ханів. За деякими даними, він народився й провів певний період свого життя у Великому Князівстві Литовському. Дендиберя – переключена форма імені, яке носив у молодості хан Девлет-Бірді (Девлет-Гірай) [2].

Джубакга, Корней; Джувага – козак 1-ї Зіньківської сотні (1732) [20], сучасне прізвище. Має значення «родовий підрозділ у киргизів» [44].

Кайдаш – кримськотатарське *койдеш* – «односець» [21, с. 17, 49].

Калембет, Каленбет – *Калимбет* – ім'я, поширене серед ногайців і казахів, *Кулумбет* – назва одного з родових підрозділів башкирів [4, с. 83–84]. *Қал* («родимка») + *Мбет* («скорочена форма імені пророка Мугаммеда»). Слово *Қал* уживалося для творення складних імен, коли в дитини була родима пляма незвичайної форми [22]. За переказами, неподалік Краснопілля в ХVI ст. сваволила шайка татарина Келембета [49].

Каліберда – від поширеного тюркського імені: *kelip* + *berdi* – буквально «прийшов + дав» [21, с. 43, 53–54] або від назви поселення Келеберда (тюркізм) неподалік Кременчука [47, с. 148].

Карабазівка – назва села. В українській мові є слово, що прийшло з іранських мов за посередництвом котроїсь із тюркських: *баз* (*база*) – «скотний двір», «хлів» [50, с. 112–113]. Дослівний переклад – «чорна яма», «чорний хлів». Може походити й від прізвиська «чорноголобий»; у казахській мові «голова» – *бас* [7, с. 91].

Карабаш – буквально – «чорна голова». Слово *Karabaş* у турецькій мові має такі значення: 1) [чорний] монах; 2) аскет, холостяк; 3) гречка; 4) лаванда; 5) рабиня (застаріле) [5, с. 512].

Кардаш – *Қардаш* – у кримських татар «молодший брат або сестра» [21, с. 52]. Уже в ХVII ст. у Речі Посполитій це слово вживалося

у значенні «товариш», «друг» [50, с. 144–146]. Турецький мандрівник того часу Е. Челебі зазначає, що за запорожцями в турецько-татарському середовищі закріпилася назва «*Kardaş Kazağı*», тобто «козаки-побратими» [51, с. 211].

Касимов, Костянтин – сотник першої Зіньківської сотні (1744). Касим – арабо-мусульманське ім'я, поширене серед тюрків.

Кацай, Куцай – Касай – особисте ім'я в тюркомовних народів. Має арабську основу – позначення сузір'я Стрільця, відповідає місяцю листопаду [4, с. 18].

Кашкалда – *Kaşkaldak* – назва качки-лисухи в тюркських народів, а також у степових районах [56, с. 176]. Походить від кореня *Къашкъа* – «біла пляма на лобі тварини» [13, с. 409].

Кизенко, Кизь – *Kız* у турецькій мові – 1) дівчина; 2) донька [5, с. 548].

Кизименко – буквально – «моя донька» [21, с. 54]. У казахській мові використовуються паралельні форми *кыз* і *кызым* – «донька» [7, с. 303, 305]. У ногайців був поширений звичай уникнення імені при зверненні до невістки, свекор чи свекруха називали її просто *кызым* – «донечка» [16, с. 150].

Кочубей – *Küçük Bey* – шанобливе звертання до сина вельможі, «хоробрий, сміливий пан». Рід татарських беїв із прізвиськом *Кошубей* ще в XVI ст. володарював між Дніпром і Дністром [21, с. 23, 58], ці татарські феодали вважаються предками диканських Кочубеїв [4, с. 125–126]. Найімовірніше, від подібного утворення походить назва жайворонка чубатого – кочубейка [50, с. 325].

Кужим – від *Ходжам* – «мій господар, учитель» [35, с. 646; 7, с. 288]. У ногайців жінка ніколи не зверталася на ім'я до чоловіка, замість імені вона використовувала вирази «мій багач», «мій господар», «батько дітей» [16, с. 150].

Кульбака – тюркізм, «різновид сідла»; кульбаки – «частина ярма: вигнуті під прямим кутом бруски»; кульбастиї – «викривлений». В основі або *qula* («кінь світлої масті»), або *külük* («скаковий кінь») із додаванням афікса присвійності *baq*. Д. Яворницький уважав, що це слово походить від *gol* («рука») + *baq* («зав'язка, ремінь») [50, с. 333–334].

Кунашенко, Ивашко – козак Опішнянської сотні (1649) [10, с. 287]. Тюркське *кунеш* – «сонце», «сонячний», «місце під сонцем» [21, с. 60].

Мамак – варіант імені пророка Мугаммеда; споріднений із Мамай. Татарське село в Криму – Мамак [12, с. 167].

Мурат – від власного імені арабського походження Мурад, поширеного серед тюрків, а в XV–XVI cc. – і серед росіян [21, с. 66].

Ослам – деформована версія східного імені. Засновником російського дворянського

роду Бахметєвих був татарин Ослам Бахмет. За тюркологом М. Баскаковим, – або від імені Іслам, або від імені Аслан (*Arslan* – «лев»). Більш імовірна друга версія, оскільки ім'я Іслам серед тюркських народів непопулярне і є пізнішою іншомовною калькою [4, с. 101]. Українською чи російською версією імені Аслан є Руслан.

Сага – назва річки в Зіньківському повіті та місцевості в селі Іщенківка. В українську прийшло з тюркських мов, де має аналогічне звучання й близьке значення: «затока річки», «болотисте, поросле очеретом місце в плавнях», «довга піщана коса». На Кіровоградщині також має значення «озеро» [29, с. 23–24].

Сакало – можливо, від кримськотатарського *сакъал* – «борода» [21, с. 72].

Салай – для порівняння: кримськотатарське *сала* – «село» [21, с. 73].

Сапсай – вірогідно, від назви виду сокола – сапсан (тюркізм). Менш імовірно – від *сап сау* – «дуже гарний», «дуже добрий» [18, с. 480, 485].

Ташань – назва річки. Мовознавець О. Стрижак пояснює слово як гіпотетичний тюркізм зі значенням «кам'янка» [43, с. 94]. Проте це явно не відповідає місцевим реаліям: у всьому басейні річки немає родовищ будівельного каменю. До того ж не зрозуміло, як *таш* або *ташлык* перетворився на «ташань». Натомість у турецькій мові існує поняття *ташан* – «переповнений», утворене від дієслова *ташмак* – «переливатись через край», *Ташан Nebir* – «переповнена річка» [5, с. 832; 11, с. 326–327].

Туган – або від *Туған* – «рідний» [7, с. 448], або від *Тоған* – «сокіл» [4, с. 167–168]. Відомий український економіст початку ХХ ст. М. Туган-Барановський (повне прізвище – Туган-Мірза-Барановський) вів свій родовід із литовських татар [30].

Чекердес – можливо, від турецького *çekirdek* – «кісточка», «зерно», «серцевина», «міра ваги»; *çekirdeksiz* – «без кісточки (про плоди)»; *çekirdeklik* – «ядерце» [5, с. 166, 176].

Чельмак – можливо, від турецького *çalmak* – «бити», «стукати» [5, с. 166]; в урумській мові *чольмек* – «горщик», «глечик» [15, с. 589].

Чугуй – походить від тюркської назви різновиду верхнього одягу, турецьке *çuha* – «сукно або одяг із такого сукна» [48, с. 377].

Шабалтаїв – хутір у Зіньківському повіті. Шабалта – «сокира з довгою ручкою». Назва струмка в Бахчисараї – *Шабалта чешмеси* [21, с. 90]. Російське *шабалда* М. Фасмер виводить від слова *балда*, що також має тюркські корені: *balta* – «сокира» [48, с. 391; 47, с. 114].

Шарай – походить або від діалектного *Шарай* (варіант імені *Шарафутдін*), або від калмицького імені *Шара*.

Шарапа, Іван; Шарапенко, Прокоп – отаман і козак із села Дейкалівки (Зіньківська 1-а козацька сотня, 1732) [20]. Турецьке *şarap* – «вино» (арабізм) [5, с. 804].

Шенгаріївка – Л. Падалка відносить назву села до тюркізмів [33, с. 218]. Очевидно, від імені-прізвища Шангирей. Для порівняння: Іван Шангирей – корсунський полковник за гетьманування Богдана Хмельницького, Шан Гіреї / Гіраї – родичі Михайла Лермонтова. За деякими даними, мати Григорія Сковороди іменувалася «Пелагея Степанівна, дочка Шангирейвна» [36]. Можливо, є перекрученою формою імені Шагін Гірай – (ім'я калги та одного з кримських ханів, що виріс серед роду *zrai'ib*) [46, с. 125–126, 11 ком.].

Шеремет – існує багато пояснень цього прізвища. Наведемо основні. Тюркське *şeremet* – «той, що має легку ходу», «різкий», «неввічливий». Можливо, походить від власних імен *Шереметь*, *Серемет* чи *Шерімбет* [21, с. 92].

Шикимаки – хутір колишнього Грунського району. Назва, утворена від прізвища. Очевидно, походить від *şektmeg / çeğmeg* – «виходити» [11, с. 77]. Може відповідати кримськотатарському топоніму *Şaqmaq*, турецькому й кримськотатарському *şaqmaq* «кресало»; також узбецькому імені [12, с. 136]. Версія М. Токія (від *şektmek* – «страждати») менш переконлива [44]. До цього слід додати назву приходу середини XVI ст. – Ачекмаково. З історичних джерел відома українська версія імені ханського слуги Шади Чекгімя, котрий утік 1507 р. із Криму до Черкас [52, с. 146].

Шиманський – прізвище полковника Зіньківського полку XVII ст. Походить від турецького *Şişman* («товстун», «повна людина») [4, с. 218]; Шиман, син Юнуса – татарин-землевласник у Великому Кнзязівстві Литовському (1567) [58, с. 446].

Отже, взаємини між тюрками й українцями на території Зіньківщини мають давню й самобутню історію. Дослідження антропонімів і топонімів тюркського походження, які побутують у цьому регіоні, є перспективними з огляду на необхідність їхньої етимологічної інтерпретації на історико-лінгвістичному тлі.

Література

1. Археология Украинской ССР : в 3 т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 3 – 575 с.
2. Бабенко В. М. О возможных исторических и литературных источниках образа «Казака Мамая» [Електронний ресурс] / В. М. Бабенко, П. В. Бабенко. – Режим доступу : http://www.iai.gov.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec2/stat21.html. – Назва з екрана, 10.12.2013.
3. Балушок В. Г. Ранняя козацька етнокультура / В. Г. Балушок // Історія українського козацтва : на-

риси : у 2 т. / редкол. : В. А. Смолій та ін. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – Т. 2. – С. 6–18.

4. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения / Н. А. Баскаков. – М. : Наука, 1979. – 279 с., 8 ил.

5. Баскаков Н. А. Турецко-русский словарь / Н. А. Баскаков. – М. : Русск. яз., 1977. – 967 с.

6. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець : джерелознавче дослідження / О. А. Бевзо. – К. : Наук. думка, 1971. – 200 с.

7. Бектаев К. Большой казахско-русский и русско-казахский словарь / К. Бектаев. – Алматы : Алтын Казына, 1999. – 705 с.

8. Біляєва С. О. Слов'янські та тюркські світи в Україні (з історії взаємин у XIII–XVII ст.) / С. О. Біляєва. – К. : Університет «Україна», 2012. – 523 с.

9. Бодак М. Походження назв та історія виникнення села Великий Кобелячок / М. Бодак // Край. – 2008. – № 50. – С. 12–15.

10. Бодянский О. М. Реестра всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня / О. М. Бодянский. – М. : Катков и К°, 1875. – 341 с.

11. Большой русско-турецкий словарь. 250000 слов и словосочетаний. – М. : Дом славянской книги, 2009. – 608 с.

12. Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму / В. А. Бушаков. – Київ, 2003. – 226 с.

13. Гаркавец А. Н. Крымскотатарско-русско-украинский словарь [Електронний ресурс] / А. Гаркавец, С. Усеинов. – Симферополь : СОНАТ, 2002. – Т. I. – 459 с.

14. Гаркавец О. М. Тюркізм / О. М. Гаркавец // Українська мова : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

15. Гаркавец О. М. Урумський словник / О. М. Гаркавец. – Алматы : Баур, 2000. – 632 с.

16. Гимбатова М. Б. Табу на имена людей и термины родства у ногайцев (XIX – начало XX в.) / М. Б. Гимбатова // Лавровский сборник : материалы Среднеазиатско-Кавказских исследований: Этнология, история, археология, культурология, 2006–2007. – СПб. : РИО МАЭ, 2007. – С. 149–151.

17. Громко Т. В. та ін. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко ; відп. ред. В. В. Лучик. – К., Кіровоград : РВГІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.

18. Древнетюркский словарь. – Л. : Наука, 1969. – 677 с.

19. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 634 с.

20. Зеньковская 1-я сотня [Електронний ресурс] // Генеалогический форум ВГД. – Режим доступу : <http://forum.vgd.ru/post/287/25104/p1002001.htm>. – Назва з екрана, 10.12.2014.

21. Ибрагимов В. Ф. Словарь русско-украинских фамилий тюркского происхождения / В. Ф. Ибрагимов. – Симферополь : ОАО «Симферопольская городская типография», 2009. – 116 с.

22. Калымбет [Електронний ресурс] // Что означает мое имя? – Режим доступу : <http://moeimja.kz/muzhskie-imena/kalyimbet.html>. – Назва з екрана, 10.12.2014.

23. Книга пам'яті України. Полтавська область : Диканський район, Зіньківський район, Карлівський район. – Полтава : Полтавський літератор, 1996 – 968 с.
24. Книга скорботи Зіньківщини / А. Літвішко, О. Літвішко, С. Максименко. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2010. – 672 с.
25. Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659–1765 рр. / О. М. Корнієнко. – К. : Наш час, 2008. – 488 с.
26. Кулатова І. М. Золотоординська прикраса із Зінькова / І. М. Кулатова // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – № 1.
27. Луценко В. Тюркський фактор в історії та етногенезі українців і їх предків [Електронний ресурс] / В. Луценко // Режим доступу : <http://vlatut.narod.ru/>. – Назва з екрана. 10.12.2014.
28. Лучик В. В. Тюркізми в гідронімії середнього Дніпро-Бузького межиріччя. I / В. В. Лучик // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 60–70.
29. Лучик В. В. Тюркізми в гідронімії середнього Дніпро-Бузького межиріччя. II / В. В. Лучик // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 17–27.
30. Михайло Туган-Барановський [Електронний ресурс] // Українці в світі. – Режим доступу : <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/33aed484cb571e4d/>. – Назва з екрана, 10.12.2014.
31. О городе [Електронний ресурс] // Город Буздук. – Режим доступу : <http://бузудук.рф/Город/Бузудук/>. – Назва з екрана, 10.12.2014.
32. Обломський А. М. Структура населення Лівобережного Подніпров'я в VII ст. н. е. / А. М. Обломський // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2007. – № 1–2. – С. 3–12.
33. Падалка Л. В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. Исследования и материалы с картами [три приложения] / Л. В. Падалка / предисловие и библиография В. А. Мокляка. – Харьков : Издательство «САГА», 2009. – 330 с.
34. Петрунь Ф. Е. Ханські ярлики на українські землі / Ф. Е. Петрунь // Східний світ. – 1929. – № 2. – С. 170–185.
35. Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий / В. В. Радлов. – СПб : Типография Императорской Академии Наук, 1899. – Т. 2. – Ч. 1. – 1054 с.
36. Романенко О. Сковорода із роду Шан-Гирейів [Електронний ресурс] / О. Романенко // Автотурист. – 2010. – Липень. – Режим доступу : <http://www.autotourist.net.ua/holovna-storinka/item/1489-skovoroda-iz-rodu-shan-hyreiv.html>. – Назва з екрана, 10.12.2014.
37. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою / О. В. Русина. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 320 с.
38. Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б» / Э. В. Севортян. – М. : Наука, 1978. – 350 с.
39. Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Статистическим комитетом Министерства Внутренних Дел. – XXXIII. Полтавская губерния. – СПб., 1862. – 263 с.
40. Список залюднених місць Полтавської округи за Всесоюзним переписом на 17 грудня 1926 року. – Полтава : Перша раддрукарня Полтаваполіграф, 1927. – 192 с.
41. Список населённых мест Зеньковского уезда Полтавской губернии. Составлен по данным подворно-хозяйственной переписи 1910 года. – Полтава : Электрическая типо-литография Г. М. Амчиславского, 1913.
42. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. – М. : Наука, 1988. – 560 с.
43. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини / О. С. Стрижак. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – 112 с.
44. Токий Н. Значение греческих фамилий, начинающихся на буквы Д, Е, Ж, З [Електронний ресурс] / Н. Токий // Старый Мариуполь. – Режим доступу : <http://old-mariupol.com.ua/familii-grekov-priazovya-d-e-zh-z/>. – Назва з екрана, 10.12.2014.
45. Токий Н. Значение греческих фамилий: Ц, Ч. [Електронний ресурс] / Н. Токий // Старый Мариуполь. – Режим доступу : <http://old-mariupol.com.ua/znachenie-grecheskix-familij-c-ch/>. – Назва з екрана, 10.12.2014.
46. Туранли Ф. Тюркські джерела до історії України / Ф. Туранли. – К. : В-во Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К. : [Б. в.], 2010. – 368 с.
47. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1. – 576 с.
48. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1987. – 864 с.
49. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской губернии [Електронний ресурс] / Филарет. – Режим доступу : http://dalizovut.narod.ru/filaret/fila3_11.htm. – Назва з екрана, 10.12.2014.
50. Халимоненко Г. І. Тюркська лексична скиба українського словника / Г. І. Халимоненко. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – Ч. 1. – 363 с.
51. Челеби Эвлия. Книга путешествия. Вып. 1. Земли Молдавии и Украины / Эвлия Челеби. – М. : Наука, 1961.
52. Черкас Б. Служиві татари в обороні українських земель Великого Князівства Литовського XV – XVI століть / В. Черкас // Надчорномор'я у IX ст. до н.е. – на початку XIX ст. : студії з історії та археології. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – № 1. – С. 144–148.
53. Черкас Б. Улус Манкерман : спроба реконструкції / Б. Черкас // Україна в Центрально-Східній Європі. – К. : Інститут історії України, 2011. – № 11. – С. 162–166.
54. Чолакова А. Д. Функционирование тюркизов в украинском языке / А. Д. Чолакова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Вип. 56 (846). Серія Філологія. – Харків, 2009. – С. 35–40.
55. Шенников А. А. Княжество потомков Мамая / А. А. Шенников // Депонировано в ИНИОН. – 7380. – Л., 1981. – С. 20–22.
56. Шипова Е. Н. Словарь тюркизов в русском языке / Е. Н. Шипова. – Алма-Ата : «Наука» КазССР, 1976. – 444 с.

57. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2008. – 472 с.

58. Dziadulewicz S. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce / S. Dziadulewicz. – Wilno : Tłozcono w drukarni «Lux» Ludwika Chomińskiego, 1929. – 510 s.

Mykola Hrytsenko

**THE SURNAMENES OF ZINKIV DISTRICT
RESIDENCES AND LOCAL NAMES OF
EASTERN (TURKIC) ORIGIN**

The article reveals lexical-semantic analysis of the place names and anthroponomy of Turkic origin which were recorded in the former Zenkovsky district (Poltava region); the version of their etymological interpretations on the base of historical and linguistic background were considered; the connection of proper names together with extralinguistic factors, features of a person's outlook, with the level of social and cultural life of society during a particular chronological period was established; a brief background of the Ukrainian-Turkish contacts on the territory Zinkiv was performed; the main milestones of Turkic influence on the formation of toponimikon and antronimikon in the region were determined.

Keywords: *turkism's, place names, anthroponomy, Zinkiv County, Slavo-Turkic language contacts.*

Николай Гриценко

**ФАМИЛИИ ЖИТЕЛЕЙ ЗЕНЬКОВЩИНЫ
И МЕСТНЫЕ НАЗВАНИЯ ВОСТОЧНОГО
(ТЮРКСКОГО) ПРОИСХОЖДЕНИЯ**

В статье осуществлен лексико-семантический анализ топонимов и антропонимов тюркского происхождения, зафиксированных на территории бывшего Зеньковского уезда (Полтавщина); предложены версии их этимологической интерпретации на историко-лингвистическом фоне; установлена связь имен собственных с внеязыковыми факторами – особенностями мировоззрения человека, уровнем социальной и культурной жизни общества в определенный хронологический период; дана краткая предистория украинско-тюркских контактов в Зеньковском уезде; определены основные вехи тюркского влияния на формирование топонимов и антропонимов в этом регионе.

Ключевые слова: *тюркизмы, топонимы, антропонимы, Зеньковщина, славяно-тюркские языковые контакты.*

Надійшла до редакції 17.12.2014 р.

УДК 81'367.624:81'37

Світлана Ківшик

**ПРИСЛІВНИКИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ
ІНТЕНЦІЙНИХ ВІДНОШЕНЬ У ПРОСТОМУ
УСКЛАДНЕНОМУ РЕЧЕННІ**

У статті з'ясовано роль прислівників мети у формуванні семантико-синтаксичної структури простого ускладненого речення, встановлено специфіку їхнього співвідношення з підрядними детермінантними частинами складнопідрядного речення; розглянуто наявні в українському мовознавстві класифікації цільових адвербантів; встановлено кількісний склад прислівників – репрезентантів інтенційного значення, здійснено їхнє внутрішньосистемне ранжування. Прислівники мети об'єднано у дві групи – автосемантичні й синсемантичні, які диференційовано на вузлі значеннєві сегменти: конкретні власне-цільові, антицільові, приховано цільові, питально-цільові.

Ключові слова: *інтенційні семантико-синтаксичні відношення, прислівники мети, автосемантичний, синсемантичний, конкретний власне-*

цільовий, антицільовий, приховано цільовий, питально-цільовий.

Прислівник займає особливе місце в граматичній системі мови, оскільки фокусує в собі особливості повнозначних (семантика, синтаксична функція) і службових (незмінюваність) слів. Він об'єднує здебільшого похідні утворення, співвідносні зі словами всіх самостійних частин мови. До обставинних адвербантів, крім прислівників часу, місця, причини, традиційно відносять прислівники мети, компонентний склад яких кількісно обмежений [3, с. 121; 5, с. 208; 8, с. 432; 9, с. 404–405; 10, с. 194; 11, с. 295–296]. Класифікацію прислівників як інтенційних поширювачів значеннєвої структу-

© С. Ківшик, 2014

ри простого речення здійснив М. І. Степаненко. Він поділяє адвербативи з цільовою семантикою на 1) інформативно достатні (автосемантичні) та 2) інформативно недостатні (синсемантичні). Перші конкретизують загальне значення «мета реалізації дії» за такими семантичними характеристиками: «дія відбувається з усвідомленим, переважно негативним наміром» (*вмисне, вмисно, навмисно, навмисне, наумисне, наумисно, нарошине, нароком, знарошине, назнарошине, зумисне, зумисно, нарочито, навзамін, свідомо, спеціально*), «дія відбувається без будь-якого усвідомлення, без будь-якого позитивного чи негативного наміру» (*безцільно, ненавмисне, ненавмисно, ненароком, незнарошине*), «дія відбувається зі злим наміром, з метою викликати негативну реакцію» (*на зло, зловмисно, зловредно*), «дія відбувається з несерйозним наміром, з метою викликати жартівливу реакцію» (*жартома, жартом, на сміх*), «дія відбувається з метою привернення уваги, створення необхідного враження» (*напоказ*), «дія відбувається з метою викликати неочікувану, небажану або й протилежну передбачуваній реакцію» (*наперекір*). Другі уточнюють вирізнений план змісту іншою значеннєвою характеристикою – «дія відбувається з невідомою метою, з невідомим наміром» (*навіщось, нащось, пощось*). Окремий тип становлять питальні лексеми *навіщо?* *нащо?* *пощо?* *чому?* *чого?* *чом?* *що?* [7, с. 176–184]. Подібну класифікацію адвербативів мети подає А. В. Висоцький, членуючи їх на 1) автосемантичні (власне прислівники мети) (*вжарт, на сміх, на зло, умисне, навмисне, ненароком, зумисно, напоказ* та ін.) і 2) синсемантичні (займенникові). Останні об'єднано у дві підгрупи – ті, що функціують як питальне слово (*навіщо, нащо*), і ті, що вказують на несвідомість мети (*навіщось, нащось*) [2, с. 43–44].

Мета статті – з'ясувати роль цільових прислівників у формуванні семантичної структури простого речення, розкрити їхню внутрішньо-семантичну диференціацію.

Відомо, що на рівні простого ускладненого речення основним виразником цільових семантико-синтаксичних відношень є прийменниково-відмінкові форми, прислівникам же відведено в цьому плані другорядну роль, оскільки вони становлять лексично замкнену групу, якій властива семантична уніфікованість [7, с. 178]. Адвербативи також експлікують цільову семантику в синтаксичних одиницях і пов'язані з предикативним центром речення адвербіально-інтенційними відношеннями. У запропонованому дослідженні найповніше представлено кількісний склад прислівників мети – 78 одиниць: *автоматично, безцільно, цілеспрямовано, вжарт, жартом, жартома, випадково, випадково,*

вмисне, вмисно, зумисне (діал.), *зумисно* (діал.), *навмисне, навмисно, наумисне, наумисно, ненавмисне, ненавмисно, пренавмисно, умисне, умисно, даремне, даремно, дарма, дармо, даром, надаремно, надарма, недарма, демонстративно, зловмисно, зловредно, на зло, знарошине* (розм.), *назнарошине* (розм.), *нароком* (розм.), *нарочито, нарочно* (розм.), *нарошине, незнарошине* (розм.), *ненароком, знехотя, капосно, марне, марно, машинально, механічно, мимовіль, мимовільно, мимоволі, невільно, мимохідь, мимохить, мимоходом, на втіху, на сміх, на щастя, навзамін* (діал.), *навіщо, навіщось, нащо, нащось, навмання, наперекір, напоказ, обачно, обачливо, пощо* (заст.), *пощось* (заст.), *свідомо, спеціально, уважно, чого, чогось, чом, чому, чомусь, що*.

У реченнях прислівники мети функціують найчастіше при дієслівних предикатах, напр.: *І, передаючи йому бідон, [Тоня] ненароком чи навмисне торкнулась рукою його руки* (О. Гончар); *І нащо тільки той Левко до лісу поїхав?* (М. Стельмах). Іноді вони можуть обґрунтовувати предикативну ознаку, виражену прикметником чи дієприкметником, які є іменною частиною складеного іменного присудка, прикметником або дієприкметником у позиції відокремленого означення, прислівником у складі обставини, дієприслівником у структурі відокремленої обставини, напр.: ... *навіщо ж їм [скіфам] потрібен був той плуг?* (Л. Костенко); *Нащо ж ми народжені тоді?* (В. Симоненко); *Ішла [Олена] побіч нього, навмисне мовчазна, з похнюпленою головою* (Ірина Вільде); *Доповідь робив начальник Набатов, спеціально запрошений на партійні збори* (Яків Баш); *Одвик [Артем] за цей тиждень рано вставати, а мати навмисне тихенько собі підвела і безшумно поралась біля печі...* (А. Головка); *...хлопці з менших класів, як кажани, літають у темряві вулиці на велосипедах, навмисне лякаючи своїх майбутніх подруг – дівчаток-підлітків...* (О. Гончар).

У функційно-синтаксичному плані обставинні прислівники співвідносні з підрядними детермінантними частинами складнопідрядного речення [1, с. 260; 4, с. 302]. Вони «передають цільові семантико-синтаксичні відношення, які встановлюються між вихідною підрядною цільовою та головною частинами в складнопідрядному реченні» [4, с. 307]. Тож речення з такими адвербативами можна розгорнути в складнопідрядні речення мети, зміст підрядної частини яких вони конденсують і з якою можуть корелювати. На відміну від підрядних частин, які відтворюють різні відтінки мети, прислівники здатні виражати тільки узагальнене цільове значення. Конкретний же намір суб'єкта

ситуації, його мету розкриває контекст, пор.: *Його* [професора Буйка] [жандарми] *штурхали чобітьми то з одного боку, то з другого... І це робили вони навмисне* (Яків Баш) → *Його* [професора Буйка] [жандарми] *штурхали чобітьми то з одного боку, то з другого... І це робили вони, щоб помститися йому*; *Його* [професора Буйка] [жандарми] *штурхали чобітьми то з одного боку, то з другого... І це робили вони, щоб убити його*; *Його* [професора Буйка] [жандарми] *штурхали чобітьми то з одного боку, то з другого... І це робили вони навмисне... Їм треба було вбити непоко́ру і не тільки в цьому селі* (Яків Баш) → *Його* [професора Буйка] [жандарми] *штурхали чобітьми то з одного боку, то з другого... І це робили вони, щоб убити непоко́ру селян*. Іноді такі прислівники можуть мати пояснення, що міститься в підрядній частині, напр.: *То їх* [мури] *спеціально зоставляємо між траншеями, щоб ґрунт на сторони не розповзався...* (О. Гончар); *Адже я* [Юля] *приїхала нарочито, щоб попроситися за тобою...* (Г. Тютюнник).

Послугуючись названими вище семантичними класифікаціями, подаємо власне внутрішньосистемне ранжування цільових прислівників:

I. Автосемантичні прислівники, або власне-прислівники мети. Вони репрезентують інтенційну семантику безпосередньо і вказують на те, що дію виконують із метою реалізації іншої дії. Такі адвербативи чітко диференціюються на вужчі значеннєві сегменти:

1) конкретні власне-цільові прислівники, які вказують на дію, що відбувається з певним наміром (здебільшого злим), із певною метою. Їхня семантика детермінована морфемною природою (корені зло(-), мис(л)н-, жарт-, -ціль-, сміх, -кір, -каз, спеціаль-, свідом-, мін-) [7, с. 178]. У складі аналізованих лексем виділено сім значеннєвих різновидів:

а) з усвідомленням, переважно негативним, наміром. До таких прислівників віднесено лексеми *вмисне*, *вмисно*, *зумисне* (діал.), *зумисно* (діал.), *навмисне*, *навмисно*, *наумисне*, *наумисно*, *пренавмисно*, *умисне*, *умисно*, *знарошне* (розм.), *назнарошне* (розм.), *нарошне*, *навзамін* (діал.), *нароком* (розм.), *нарочито*, *нарочно* (розм.), *недарма*, *свідомо*, *спеціально*, *цілеспрямовано*, напр.: *Він* [Чайченко] *її очима назорить між дівчатами і вмисне тоді до неї горнеться* (Марко Вовчок); *Потопельники – се ті небіжчики, що втопилися вмисно або припадково* (<http://traditions.org.ua/74.html>); *Мотр'я стояла за своєю хатою й виглядала зумисне Кайдашиху* (І. Нечуй-Левицький); *Такі* [фантастичні] *уявлення людина може викликати зумисно* (М. Варій); *З присутніх на-*

вмисне ніхто не встряє, хоч і кипить не один серцем на Павла... (А. Головка); *У Варшаві він навмисно удавав з себе бідного, навмисно приїхав до Грохольського з порожніми кишенями* (З. Тулуб); *А Степанида хитра! Як тільки зустріється, то, мов наумисне, моргає на мене* (М. Кропивницький); *Страшений голод в 1932–1933 роках на Україні та ще в декотрих місцевостях Радянського Союзу, а на Кубані в 1933–1934 роках, був пренавмисно спричинений всією зорудненою владою групи, що втвердила «культ особи»* (Василь Барка); *Вона* [Рахіра] *держатиме умисне Саву при собі...* (О. Кобилянська); *І поруч із тим – Леонтєва умисно вигинає всередину спину, випростовує груди, наче це їй здавна вже притаманна військова виправка* (Б. Антоненко-Давидович); *Але то я так знарошне чистив черевики* (Іван Багрянний); *Учора я назнарошне заходив до Миколи Андрійовича* (Панас Мирний); – *У монастир думаю...* *Нарошне це й забився у Київ...* (А. Тесленко); *Приніс* [я] *вам рибку, лину навзамін* (М. Стельмах); – *Чи ти вже мене узявсь нароком занапастити?..* (Марко Вовчок); *Той козак нарочито нас сюди направив* (Г. Тютюнник); [Жінка] *Говорила, мовби не бачила її зовсім або мовби усувалася від неї нарочно* (О. Кобилянська); *Вона* [Олена Антонівна] *знала, що недарма її там посадили* (Т. Осьмачка); *Граціані свідомо обдурював старого гетьмана* (З. Тулуб); – *Я приїхала спеціально з Берліна обізнатися з виноградарством у господарстві доктора Гальванеску* (Ю. Смолич); *А от чисельні туристи з Росії, яких деякі турфірми цілеспрямовано привозять до Галереї плакату епохи тоталітаризму, розпочинають бурхливі дискусії...* (<http://h.ua/story/387780/>);

б) зі злим наміром, з метою викликати негативну реакцію. Цю групу формують лексеми *зловмисно*, *зловредно*, *на зло*, *капосно*, напр.: ... [Шеффле і Ланге] *зловмисно перекручували ... ідеї соціалізму* (П. Колесник); *Чи то закон такий вийшов, чи зловредно робили, а тільки буксирна бригада з двору в двір ходила, зобов'язувала хліб здавати* (http://nekhvoroscha.net/index/nehvoroshha_v_roki_golodomoru/0-47); *Він* [мул] *тяг сани ... щоб тільки зробити наперекір, на зло* (І. Багмут); *Мовчун любить гратися словами... Як шкідливий пес, капосно робить, звичайно* (<http://coollib.net/b/239524/read>);

в) з несерйозним наміром, з метою викликати жартівливу реакцію. Сюди належать лексичні одиниці *вжарт*, *жартом*, *жартома*, на сміх, напр.: *Зі старійшинами гурту, як вони себе вжарт називають, ... розмовляємо в арт-барі «Коза»* (<http://artvertep.com/print?cont=11780>); *А далі додав* [Пшилуцький]

жартом... (А. Чайковський); *Ліда жартома піднесла до носа Шульженкові дорідний куц жалючої кропиви* (Я. Качура); *Вербівці на сміх назвали село Вербівочкою...* (І. Нечуй-Левицький);

г) з метою привернення уваги, створення необхідного враження. Цей тип адвербативів репрезентують лексеми *демонстративно, напоказ*, напр.: *Жінки демонстративно повиходили з салону до спочивальні або поховались у кухні* (Ірина Вільде); *Кайдашиха виставила навмисне напоказ громаді жовті нові сап'янци* (І. Нечуй-Левицький);

д) з метою викликати неочікувану або протилежну передбачуваний реакцію. Реалізатором розглядуваної семантики є прислівник *наперекір*, напр.: *А Грицько, як нарочито – не тільки не слухає, а ще і наперекір робить* (Панас Мирний);

е) з метою уникнення небажаної для себе чи когось (чогось) реакції. Аналізовану групу структурують лексеми *обачно, обачливо, уважно*, напр.: *–Тихо! Ми не вдома, – обачно схопився Чіпаріу, затуляючи собі рота й підморгуючи Сахно зробити те саме* (Ю. Смолич); *От тільки клястися слід більш обачливо* (http://www.ukrlit.org/Yacheikin_Yurii_Dmytrovych/vazhke_zhyttia_i_nebezpechni_pryhody_pavla_valerianovycha_hvalymona/3/); *Зал дуже уважно і напружено слухав* (А. Головка);

ж) з наміром, метою зробити комусь приємне, потішити кого-небудь. Сюди віднесено прислівники *на втіху, на щастя*, напр.: *Хочете жити на втіху, частіше помирайте від сміху* (<http://refmaniya.org.ua/vichovn-zachodi/stsenar-y-svyata-gumoru-chochete-zhiti-na-vtichu-chast-she-pomirayte-v-d-sm-chu>); *Відчиняли люди широко ворота, поливали на щастя дорогу...* (І. Цюпа);

2) антицільові прислівники, які вказують на відсутність чи недосягнення мети, марність наміру дії чи незрозумілість їх для мовця. Їх об'єднано в такі підгрупи:

а) без певної мети чи наміру. Корпус цих прислівників сформували лексеми *автоматично, безцільно, випадково, випадково, знехотя, машинально, механічно, мимовіль, мимовільно, мимоволі, невільно, мимохідь, мимохоть, мимоходом, навмання, незнарошне (розм.), ненароком, навмисне, навмисно*, напр.: *Владко автоматично простягнув руку до паперу* (І. Франко); *Антін безцільно блукав по тихих, малолюдних вулицях міста* (М. Коцюбинський); *На схилі віку я випадково зустрівся в Коломиї з старшим сином Козла* (Б. Антоненко-Давидович); *І от раз юнак той випадково / Здибав у якійсь закамарку / Свою паню, а вельможі жінку...* (І. Франко); *Знехотя ози-*

рається навкруги, чи не виглядають з-за куців чийсь очі (І. Нечуй-Левицький); *Не здаючи собі справи, для чого це роблю, а скоріше машинально, я накинув надвірний гачок на клямку й звільна подався геть* (Б. Антоненко-Давидович); *Механічно перегортає [Вова] листки, перебігає очима засіяні дрібним писанням сторінки* (С. Васильченко); *Вутанька з її зіркістю, бистроокістю мимовіль все тут запримічала* (О. Гончар); *Ми руки мимовільно простягли / Під чисту, свіжу, молоду вологу...* (М. Рильський); *Американець мимоволі позадкував (Яків Баш); Своім життям я невільно граю ролю в житті других людей, мені невідомих...* (М. Коцюбинський); *Про зустрічний [план] він [Знаменський] загадав мимохідь...* (Яків Баш); *Тарас почув мимохоть, що там уперше їздитимуть на залізниці* (О. Іваненко); *Полагають [Єгипта] якомусь колгоспові ставок мимоходом, і центнер пшениці на кін* (О. Гончар); *Горобенко помалу обернувся, перевів дихання й подався навмання* (Б. Антоненко-Давидович); *Якось незнарошне погляд його [Чіпки] впав на одного чоловіка* (Панас Мирний); *... [Тоня] ненароком чи навмисне торкнулась рукою його руки* (О. Гончар); *Воля ненавмисне розбив термометра, коли струшував* (Ю. Яновський); *... коли ж [гість] часом ненавмисно погляне на їх [дітей] тими льодовими очима, – так і пориває шугнути на піч* (С. Васильченко);

б) без досягнення певної мети, з марним наміром. Розрізнену семантику експлікують прислівники *даремне, даремно, дарма, дармо, даром, надаремно, надарма, марне, марно*, напр.: *Мені здається ... що так / Даремне, марне пролетять / Його [хлопчика із села] найкращії літа* (Т. Шевченко); *Але пан даремно обурюється* (З. Тулуб); *Сирітська сльоза не капає дарма* (http://uk.wikiquote.org/wiki/Українські_народні_прислів'я_та_приказки:сирітська_і_вдовина_доля); *...[пан] лиш чоловіком дармо звався* (І. Франко); *Оті прямиї колоски / Зовсім пустісінькі, ростуть на ниві даром* (Є. Гребінка); *Так що громадянин Малоштан надаремно протестує* (І. Микитенко); *[Ярчук:] Ви відкрили тільки краєчок свого серця, і я вже починаю втрачати розум. [Наталія:] Це надарма* (І. Микитенко); *Якби ви знали, паничі, / Де люде плачуть живучи, / То ви б елегій не творили / Та марне бога б не хвалили...* (Т. Шевченко); *Я марно придивлявся, бажаючи впізнати здавна знайомі місця* (С. Журахович).

II. Синсемантичні, або займенникові, прислівники. Вони вказують на наявність наміру, мети дії імпліцитно, не конкретизуючи її. Мета виконуваної дії може розкриватися через контекст або взагалі не есплікуватися, напр.: *Гликерія злазить з брочки й нащось підходить*

ближче до заробітчан. Злазять також Іван, Катя, Гусяр, Женя та інші й також підходять до них. – Чого ви так?.. Хіба роботи немає? – говорить Гликерія (В. Винниченко); «Питаю тебе, чого прийшла?» Юля затінилась віями, поклала сумочку на коліна: «Поговорити мені треба, мамо...» (Г. Тютюнник); Але самого станового чомусь ніде не видко було (А. Головка). Такі адвербативи зінтегровано у два семантичні підтипи, кожен із яких має свій конституентний склад:

1) приховано цільові прислівники, які позначають невідому мету чи намір дії. Їхній склад маніфестують лексеми *навіщо, нащо, пощо* (заст.), *чогось, чомусь*, напр.: *Заїздили до мене позавчора якись інженери, воду з колодязя на термометр прикидали навіщо...* (Гр. Тютюнник); – *Дядьку Юхиме, управитель у кузні та нащо кличуть!* (А. Головка); – *Нехай лише пан комісар і пан староста довідаються, що тут у мене пощо ведуть людей до присяги в церкві ... то зараз скажуть, що то русини бунтують* (І. Франко); *Тітка Лепестина зайшла із сходки чогось просто до одного селянина* (Т. Осьмачка); *Містер Фред чомусь іще раз поглянув на монтажників, потім на червоноармійців, що змішалися з каменоломами...* (Яків Баш);

2) питально-цільові прислівники, які містять запитання про конкретну мету, указують на бажання мовця отримати певну інформацію і спонукають до відповіді. До них належать адвербативи *навіщо, нащо, пощо* (заст.), *чого, чом, чому, що*, напр.: – *Ви ж маєте гарну жінку і сам талановитий письменник, то ж навіщо вам зараз брати напрямом на той світ?..* (Т. Осьмачка); *Марія не може йти на вечірню, і нащо їй туди йти?* (У. Самчук); *А зрештою... пощо чоловік живе?* (О. Кобилянська); *Та й куди ви підете і чого?* (Т. Осьмачка); *Чом же ласишся на папське щастя, а не ласишся на боже благословення?* (І. Вишенський); *Для чого ти обманював мене, чому брехав мені щодня й щовечора?* (О. Довженко); – *Товаришу сержант!... Що ви з себе Швейка корчите?* (О. Гончар). Речення із питально-цільовими прислівниками можуть бути питально-риторичними, тобто не потребувати відповіді, напр.: – *А навіщо я люблю? Навіщо ти любиш?* (О. Гончар); *Навіщо мене Бог на світ народив?* (Т. Осьмачка).

Отже, на рівні простого ускладненого речення цільові семантико-синтаксичні відношення можуть бути репрезентовані за участю кількісно обмеженої групи прислівників, які експлікують інтенційність узагальнено. Їх об'єднано у два типи – авторсемантичні та синсемантичні. У межах першого типу виокремлено конкретні власне-цільові прислівники, представлені сімо-

ма семантичними різновидами, й антицільові прислівники, конкретизовані двома значеннєвими відтінками. Адвербативи другого типу диференціюємо на приховано цільові й питально-цільові.

Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови : морфологія : підруч. / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові : монографія / Анатолія Васильович Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Рад. школа, 1982. – 208 с.;
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
5. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : підручник для фак. мови і літератури пед. ін-ів / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища школа, 1972. – 402 с.
6. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова : морфологія / Марія Василівна Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.
7. Степаненко М. І. Прислівник та інфінітив у функції інтенціонального поширювача семантичної структури простого речення / М. І. Степаненко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – 1999. – Вип. 2 (6). – С. 176–189.
8. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
9. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
10. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / О. М. Григор'єв, С. Є. Долман, Ю. В. Лисенко та ін. ; за ред. О. Д. Пономаріва. – 2-ге вид., переробл. – К. : Либідь, 2001. – 395 с.
11. Сучасна українська літературна мова : підруч. / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. – 4-е вид., стер. – К. : Вища школа, 2003. – 430 с.

Svitlana Kivshyk

ADVERBS AS REPRESENTATIVES OF INTENTIONAL RELATIONSHIPS IN SIMPLE COMPLICATED SENTENCES

The article reveals the role of adverbial modifiers of aim in forming of semantic and syntactic structures of the simple complicated sentence, the specific features of their relationship with subordinate units which determined the complex sentence are imposed; the

available classification of target adverbial modifiers in the Ukrainian linguistics are considered; the number of adverbs - representants of intentional meaning by their internal ranking system is given. Adverbial modifiers of goal are classified into two groups – autosemantic and syn semantic, which are differentiated into narrower content segments: specific actually targeted, antitargeting, hidden targeting, question-targeting.

Keywords: intentional semantic-syntactic relation, adverbs of aim, auto semantic, synsemantic, specific actually targeted, antitargeting, hidden targeting, question-targeting.

Светлана Кившик

НАРЕЧИЯ КАК РЕПРЕЗЕНТАНТЫ ИНТЕНЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОСТОМ УСЛОЖНЕННОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

В статье определена роль наречий цели в формировании семантико-синтаксической структуры

простого усложненного предложения, специфика их соотношения с подчиненными детерминантными частями сложноподчиненного предложения; рассмотрены имеющиеся в украинском языкознании классификации целевых адвербатов; установлен количественный состав наречий – репрезентантов интенционального значения, осуществлено их внутрисистемное ранжирование. Наречия цели объединены в две группы – автосемантические и синсемантические, которые дифференцируются на более узкие семантические сегменты: конкретные собственно-целевые, антицелевые, скрыто целевые, вопросительно-целевые.

Ключевые слова: интенциональные семантико-синтаксические отношения, наречия цели, автосемантический, синсемантический, конкретный собственно-целевой, антицелевой, скрыто целевой, вопросительно-целевой.

Надійшла до редакції 27.02.2014 р.

УДК 81'42:32.019.5

Наталія Стасюк

ЗАКЛИК ЯК АГІТАЦІЙНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблему здійснення агітаційного впливу, його мовних особливостей у сучасному українському політичному дискурсі. Розкрито поняття заклику як мовленнєвого акту та агітаційної форми, визначено особливості структури та функціонування його різних типів в українському політичному дискурсі. З'ясовано прагмалінгвістичний підхід до аналізу заклику в політичному дискурсі України, описано характерні особливості мовленнєвого акту заклику. Виявлено відмінні риси закличного мовленнєвого акту, за якими він вирізняється з-поміж інших видів спонукань.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, агітаційний вплив, прагмалінгвістика, мовленнєвий акт, заклик.

Кінець ХХ ст. ознаменувався появою нового напрямку мовознавства – політичної лінгвістики, яку російські дослідники Н. і Л. Мухарямови визначають як «субдисципліну на перетині політики і лінгвістики, що досліджує мову політики (мовні аспекти відносин влади) і мовну політику (політико-правовий режим мовного суспільства)» [5, с. 49]. За останні роки ХХІ ст., набувши стрімкого розвитку, ця дисципліна має вже чітко окреслену предметну сферу,

«яка включає в себе не тільки аналіз дискурсів і дискурсивних практик, але й широкий спектр проблем політичної мови, комунікацій, мовної політики, політико-правового режиму мовного життя суспільства» [6, с. 64]. Її поява зумовлена посиленням інтересом суспільства до мовної поведінки політиків, зокрема, їхніх мовних засобів, комунікативних, а саме маніпулятивних стратегій і тактик, які використовують політики для спонукання та переконання, змістового боку політичних текстів, проблем використання мови як засобу влади і соціального контролю.

Одним із центральних визначень політичної лінгвістики стало поняття політичного дискурсу, який являє собою «будь-які мовленнєві утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких належать до сфери політики» [10, с. 23]. Іntenційною базою політичного дискурсу є боротьба за владу, а головним інструментом цієї боротьби стала агітація, у якій яскраво виражене відношення політика до подій, що відбуваються навколо нього, та здійснення прямого впливу на формування політичної волі народу. Тому актуальною проблемою сьогодні в Україні є проблема формування і здійснення агітаційного

© Н. Стасюк, 2014

впливу в політичному дискурсі, зокрема його мовної організації.

Питання про сучасний стан цієї проблематики у слов'янському мовознавстві розробляють у кількох напрямках: теорія дискурсу (А. Баранов, В. Борботько, В. Карасик, Г. Почепцов, І. Мац, К. Серажим, М. Макаров, Н. Арутюнова); лінгвістичний аналіз політичного дискурсу (А. Баранов, В. Дем'янков, Л. Климанська, Л. Нагорна, М. Ільїн, О. Фоменко, С. Онуфрив, Я. Чайковський); дослідження українського дискурсу (Г. Заболотня, І. Тулуська, Н. Кондратенко, Р. Попов); проблеми агітаційного впливу (А. Баранов, А. Любавина, В. Різун, М. Осадчий, О. Нарушевич-Васильєва, Ц. Саранцацрал, О. Філатова); питання прагмалінгвістики (А. Маслова, В. Кравченко, Г. Ленець, Г. Матвеева, І. Кобозєва, К. Петрова, О. Дьомкіна, Н. Хабарова, О. Селіванова, Т. Космеда, Ф. Бацевич). Одним із важливих, але недостатньо вивчених прагмалінгвістичних аспектів сучасного українського політичного дискурсу залишається питання функціонування агітаційних форм мовленнєвого впливу на суспільну свідомість.

Мета нашого дослідження полягає в з'ясуванні різновидів закликів як агітаційних форм та мінімальних одиниць мовленнєвої діяльності (мовленнєвих актів) у сучасному українському політичному дискурсі. Для досягнення її вирішуємо такі завдання: 1) розкрити поняття заклику як мовленнєвого акту; 2) установити різновиди закликів на засадах прагмалінгвістики; 3) проаналізувати особливості структури та функціонування різних типів закликів у сучасному українському політичному дискурсі.

Політичний дискурс – це «сукупність усіх мовленнєвих актів, що використовуються в політичних дискусіях...» [2, с. 6]. Одним із таких мовленнєвих актів є заклик, який є прагмалінгвістичним складником суспільно-політичної комунікації. Агітаційний текст із позицій прагмалінгвістики репрезентує «інтерактивну діяльність учасників спілкування, встановлення і підтримку контакту, емоційний та інформаційний обмін, здійснення впливу один на одного, переплетіння комунікативних стратегій, що змінюються, та їх вербальних і невербальних втілень у практику спілкування, визначення комунікативних ходів у єдності їхнього експліцитного й імпліцитного змісту» [3, с. 5].

Оскільки головним завданням нашої статті є з'ясування різновидів закликів як агітаційних форм, важливо окреслити дефініцію заклику.

Для поняття «зклик» характерна багатозначність. Наприклад, «Словник української мови» подає таке тлумачення: «Зклик, -у, ч. 1. Прохання, запрошення прийти, приїхати,

з'явитися куди-небудь. // Звук, вигук, що кличе, закликає. 2. без додатка і до чого. Звертання до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання; відозва, гасло. // Прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе. 3. рідко. Те саме, що виклик» [8, с. 147]. «Короткий тлумачний словник української мови» визначає: «Зклик – 1. Прохання, запрошення прийти, приїхати, з'явитися куди-небудь; вигук, що закликає, кличе. 2. Звертання до народу, до певної групи людей, у якому стисло висловлено провідну ідею, політичне завдання; гасло, лозунг» [4, с. 86]. Лексему «зклик» «Сучасний тлумачний словник української мови» інтерпретує як «-у, ч. 1. Запрошення прийти, приїхати і т. ін.; звук, вигук, що кличе, закликає. 2. без додатка, до чого. Звернення до якоїсь групи людей, де стисло викладено суть політичної ідеї, вимоги і пропозицію діяти певним чином; відозва; клич» [9, с. 315].

Отже, поняття заклику має полісемічний характер. Проте варіації всіх визначень мають спільний смисловий відтінок – заклик до дії. Це поширений спосіб поведінки, спрямований на переконання особистості, групи людей з метою спонукання їх до дії після наведення вагомих аргументів. Крім того, у всіх цих формулюваннях ми спостерігаємо наявність трьох елементів (складників), які тісно взаємодіють між собою: відправника (того, хто надсилає повідомлення, адресанта, суб'єкта дії), самого повідомлення (інформації, дії) та отримувача (того, хто його сприймає, адресата, об'єкта дії). Такі елементи передбачені найпростішими теоріями комунікації. Оскільки заклик відображає певну комунікативну інтенцію продуцента (суб'єкта дії: того, хто цілеспрямовано впливає на об'єкта дії, реципієнта), поняття заклику слід розглядати в теорії мовленнєвих актів, яка є теоретичною основою прагмалінгвістики. Отже, заклик – це особливий тип мовленнєвого акту, під комунікативним призначенням якого розуміємо наявність наміру вплинути на адресата шляхом повідомлення певної інформації.

Найточніше визначив поняття заклику, на нашу думку, російський мовознавець А. Баранов: «Зклик – це мовленнєвий акт, звернений до адресата з метою спонукання його до виконання певної дії або сукупності дій, які розуміють як важливий складник суспільно значущої діяльності, що сприяє досягненню певних ідеалів, чи спонукання адресата враховувати у своїй повсякденній поведінці ці ідеали...» [1, с. 420]. Крім того, як він зазначає, учасниками мовленнєвого акту заклику є політичні суб'єкти чи конкретні особи, які є представниками політичних суб'єктів, а власне заклик розглядають

як частину суспільно-політичної комунікації. До того ж заклик можливий тільки в офіційній обстановці.

Заклик містить низку ознак, за якими він вирізняється з-поміж інших видів спонукань. Так, від наказу він відрізняється відсутністю субординації, від прохання – наявністю великої залежності від адресата, від поради – характером зацікавленості при збігові субординаційної лінії. Такі типи мовленнєвих актів використовують для передачі комунікативних намірів, які різняться між собою.

На відміну від інших спонукань, заклик «не потребує негайного виконання і, найпевніше, є рекомендацією для поведінки, базованою на тих чи тих морально-етичних, ідеологічних, ціннісних категоріях» [1, с. 421].

Особливістю заклику є відношення між комунікантами, їхнє ставлення до того, що має бути зроблене, та мовна організація. Ще однією характерною ознакою проголошення заклику, яка стосується площини адресантно-адресатних відношень, є те, що учасники не завжди протиставлені щодо передбачуваної дії (діяльності). Так, у зразках *«Ми маємо продовжувати боротьбу! Ми маємо бути господарями на своїй землі»* (О. Сиротюк) не передбачено, що мовець не буде братися до роботи чи не продовжуватиме боротьбу задля господарювання на своїй землі. З іншого боку, заклик Президента до уряду України: *«Тому я закликаю вас до реальної оцінки стану справ у кожній галузі, у кожному напрямку життєдіяльності нашої країни»* передбачає, що майбутню діяльність спільно й злагоджено виконуватимуть урядовці нашої держави. В останньому випадку адресант виключає себе з адресатів заклику. Отже, заклик, який не виключає адресанта з майбутньої діяльності, називається закликом інклюзивної дії, а заклик, що виключає мовця з групи реципієнтів – закликом ексклюзивної дії. Наприклад, заклик інклюзивної дії спостерігаємо в українському політичному дискурсі у виступі Президента України на засіданні Громадської гуманітарної ради: *«Переступаймо через себе, нам'ятаймо – нам є чим пишатись у минулому, нам є на основі чого проектувати наше самодостатнє майбутнє»*.

Заклик голови Львівської ОДА до представників фракцій в облраді *«Дотримуйтеся своєї політичної програми, але не забувайте про людей»* є яскравим вираженням заклику ексклюзивної дії.

Окрім ранжування закликів на заклики інклюзивної та ексклюзивної дії, ці мовленнєві акти агітаційного характеру можна класифікувати ще за пропозитивними показниками та

умовами успішності: заклик-лозунг, заклик-апеляція, заклик-звернення, заклик-відозва, а також заклики до насильницьких дій, оцінно-немотивовані, оцінно-мотивовані заклики та заклики до дій, що спрямовані на пропаганду винятковості та переваги адресанта.

Заклик-лозунг («Лозунг, а, чол. Те саме, що гасло» [8, т. 4, с. 541]; «Гасло, а, сер. 1. Висловлена у стислій формі ідея, політична вимога, завдання; заклик» [8, т. 2, с. 39]) – це окремий мовленнєвий акт, який має низку характерних ознак, що дають змогу вирізнити його з-поміж інших суміжних закликів, а саме: відсутність формування зв'язного тексту; тлумачення як змістового скорочення, за яким прихований вагомий політичний зміст, за допомогою чого відбувається розпізнавання політичного суб'єкта і за яким упізнається політичний суб'єкт; переважна деперсоніфікація і продуцента, і реципієнта; інклюзивна інтерпретація. Так, у заклику-лозунгу громадянської кампанії «Бойкот» *«Жодної копійки «регіоналам»! Від сьогодні – і назавжди!»* мова йде про те, що не лише жителі Ужгорода, а й самі члени кампанії мають відмовитися від покупки товарів торгових марок, що належать представникам цієї політичної партії.

Заклик-апеляція («Апеляція – Звернення із проханням, із закликом про що-небудь» [7]) – вирізняється з-поміж інших закликів тим, що цей мовленнєвий акт звернений до реципієнта – як до суспільства, соціальної групи, так і до важливого, значущого політичного суб'єкта, з метою спонукати його виступити в ролі судді в суперечці між продуцентом та іншою особою, а опосередкованим реципієнтом такого мовленнєвого акту виступає саме ця інша особа. Причому розв'язання такої конфліктної ситуації оцінюється як суспільно значуща дія. Прикладом подібного заклику є цитата представниць опозиційних фракцій, що входять до Міжфракційного об'єднання «Рівні можливості», щодо побиття народного депутата Л. Орбець *«При цьому [про ескалацію конфлікту на вулиці Грушевського] представники силових структур замість того, щоб захищати законність, вчергове порушують закон. Цього разу жертвою жорстокості спецвідділів стала жінка – народний депутат, яку повалили на землю, били, пошкодили її техніку. Ми засуджуємо дії силових структур, їх планомірне і навмисне застосування сили проти жінок-опозиціонерок. Ми вимагаємо від керівництва правоохоронних органів припинити практику тортур і жорстокості. Ми <...> звертаємось з вимогою до Генерального прокурора розслідувати та покарати правоохоронців, які брутально порушили закон щодо народного депутата Лесі Орбець»*, де вони закликають очільника

Генпрокуратури як важливого політичного суб'єкта вирішити конфлікт між представниками спецпідрозділу «Беркут» та народним обранцем, а розв'язання цієї ситуації є значущою подією для суспільства.

Для українського політичного дискурсу характерний ще один вид заклику – заклик-звернення («Звернення, я, сер. 2. Сповідання, розпорядження або заклик, привітальна промова іт.ін., адресовані народові, якому-небудь колективу, організації, спеціалістам якої-небудь галузі» [8, т. 3. с. 465]). Принциповими ознаками його є присутність конкретного адресата (частіше – політичного суб'єкта, рідше – суспільства, соціальної групи) та складність структури (входить кілька простих закликів). Заклик-звернення утворює зв'язний текст, який загалом є зверненням. Яскравим прикладом цього заклику є виступ зі зверненням Президента України до молоді на Всеукраїнському форумі молоді: «Я закликаю кожного з вас діяти за відомим висловом: *«Не питай, що країна зробила для тебе. Питай себе, що ти зробив для країни»*. Ви маєте усвідомлювати свою відповідальність не тільки за ваше життя, але й за життя вашої родини, вашого міста, вашої країни. Я закликаю вас до постійного відкритого діалогу. Для мене дуже важливі думки наших молодих співгромадян, які прозвучать сьогодні на форумі». Прості заклики введені в текст означеного заклику-звернення формами «закликаю» та «модальне дієслово+інфінітив».

Заклик-відозва («Відозва, и, жін. Звернення, заклик уряду, організації або окремої особи до широких верств населення» [8, т. 1, с. 614]) за ознаками дуже схожий до заклику-звернення, але відмінними рисами є те, що для відозви, по-перше, в ролі реципієнта виступають великі й різні групи людей, по-друге, це документ, написання якого вимагає дотримання якихось правил. Прикладом є цитата із відозви ініціативної групи Народного Комітету Порятунку України до українського громадянства та до всіх політичних партій: «...закликаємо створити Народний Комітет Порятунку України... Закликаємо громадські, молодіжні, екологічні, профспілкові, правозахисні та інші організації увійти в таке об'єднання. Закликаємо світове українство підтримати нашу відозву. Звертаємося до міжнародної спільноти підтримати український народ в боротьбі за збереження своєї держави. Звертаємося до патріотичних сил України організувати всенародний «крутий стіл» для обговорення трагічної ситуації та прийняття доленосних рішень. Ми маємо стати на захист державного суверенітету України, демократії, європейського цивілізаційного вибору нашого народу».

Особливою агітаційною формою українського політичного дискурсу є заклик до насильницьких дій. «Насильницький, а, е. Який здійснюється шляхом насильства, заснований на насильстві» [8, т. 5, с. 184]. Іменник, від якого утворений цей прикметник, тлумачать як «1. Застосування фізичної сили до когось-небудь. 2. Застосування сили для досягнення чогось-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [8, т. 5, с. 184]. Тому суть цього мовленнєвого акту полягає в заклику до застосування фізичної сили або примусу. Яскравим прикладом такого акту є заклик Ю. Романчука в його перевиборчій промові: *«Ліквідуємо кримінальний капіталізм, знищимо корупцію»*.

Закликами до дій, спрямованих на збудження ворожнечі та приниження національної гідності, є оцінно-немотивовані й оцінно-мотивовані заклики. Для закликів першої групи відмінною рисою є спосіб вираження змісту комунікативного наміру: вони не містять мотивації дій по відношенню до реципієнта. У цих закликах описують власне дію і вказують соціальну групу (адресата). Наприклад: *«Україна лише для українців! Геть з теренів України московські церкви та молитовні будинки баптистів-псевдохристиян!»* (Із листівки Рівненського обласного представництва Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна»).

Зміст оцінно-мотивованих закликів базується на експліцитному протиставленні декількох національних, расових і релігійних груп. Надання негативних ознак одним групам і позитивних – іншим – найвірогідніший шлях створення протиставлення. Структурування оцінно-мотивованих закликів полягає в тому, що спочатку шляхом негативної (або позитивної) оцінки формується протиставлення між двома (і більше) співтовариствами, при цьому негативні характеристики надають за допомогою зниженої лексики, а також за допомогою слів, що містять у своєму значенні негативний або заперечний компонент. Далі негативна (або позитивна) оцінка використовується для мотивації дії, до якої закликає продуцент. Наприклад: *Кандидат від опозиції Віктор Ющенко у разі його обрання гарантує запровадити національну диктатуру, через яку до влади повинні прийти справжні патріоти-українці! Ми вдовольнилися віковим колоніальним гнітом москалів і пшеків! Нам досить слухати провокаторів-жидів! Геть з нашої землі запроданців – бульбашів, москалів, пшеків та жидів! Геть всю нечисть з України! У нас є своя Церква – Українська! У нас є свої герої – Українці, які боролися зі зброєю в руках за нашу Незалежність!* (Із листівки Рівненського обласного представництва Блоку Віктора Ющен-

ка «Наша Україна»). У наведених прикладах негативна оцінка реалізована в таких лексемах: *бульбаші, москалі, пшеки, жиди, нечисть*, а позитивна – *патріоти-українці, герої* (за ставленням до українців).

Побудова закликів до пропаганди винятковості та переваги однієї групи громадян над іншою за релігійними, расовими, національними та соціальними ознаками ґрунтується на введених контрастивної оцінки, яка передбачає експліцитне чи імпліцитне протиставлення однієї групи іншій. Аналіз таких мовленнєвих актів передбачає виявлення цієї оцінки і демонстрацію того, що оцінка є контрастивною. Відповідно, якщо відносно однієї групи використовують позитивну оцінку, то стосовно іншої – негативну, і навпаки. Варто відзначити, що заклики до пропаганди винятковості, переваги або неповноцінності громадян у суто експліцитному вигляді практично не вживають. Так, у заклику *Пройдемо шлях від стабільності до добробуту разом!* (Із передвиборної програми політичної партії «Партія регіонів») через імплікацію розкривається такий зміст: продуцент за допомогою позитивної оцінки, прихованої за лексемами *стабільності* та *добробуту*, засвідчує те, що саме для нього характерні ці якості, а отже, відсутні в групі, що з ним конкурує.

Отже, серед розглянутих мовленнєвих актів агітаційного характеру виокремлюються такі різновиди закликів: за співвідношенням між продуцентом та реципієнтом при виголошуванні аналізованого акту спонукування та їх протиставленні за відношенням до передбачуваної дії (діяльності) (класичні заклики) – заклики інклюзивної та ексклюзивної дії; за пропозитивними показниками та умовами успішності – заклик-лозунг, заклик-апеляція, заклик-звернення, заклик-відозва, а також заклики до насильницьких дій, оцінно-мотивовані, оцінно-мотивовані заклики та заклики до дій, що спрямовані на пропаганду винятковості та переваги адресанта, останні чотири з яких є публічними закликами до здійснення екстремістської діяльності, що є особливо характерним для сфери політики.

Заклик-лозунг, заклик-апеляція, заклик-звернення та заклик-відозва диференціюються ще й за формуванням зв'язності тексту та рівнем складності структури. Наприклад, до тих, що не формують зв'язний текст і відносно простих належить заклик-лозунг, інші три різновиди закликів є зв'язним текстом і структурно складними мовленнєвими актами агітаційного характеру в межах політичного дискурсу, зокрема й українського.

Отже, завдяки семантичному та структурному аналізу дефініції заклику, з'ясуванню

особливостей структури та функціонування його різних типів у сучасному українському політичному дискурсі ми дійшли висновку, що заклик – це прагматичний різновид висловлення, який є частиною суспільно-політичної комунікації, форма агітаційного впливу і особливий тип мовленнєвого акту, під комунікативним спрямуванням якого є намір вплинути на реципієнта через повідомлення інформації. Всі проаналізовані різновиди закликів використовують політики з метою агітаційного впливу в українському політичному дискурсі. Вони є важливими з погляду лінгвістичної прагматики.

Дослідження в цьому напрямку є перспективними з огляду на те, що проблема здійснення агітаційного впливу в українському політичному дискурсі, а саме його мовної організації, продиктована необхідністю пошуку політиками оптимальних шляхів мовленнєвого впливу на аудиторію, зокрема таких мовних засобів, які максимально виразили б намір адресанта, з одного боку, і необхідністю розуміння аудиторією справжніх інтенцій і прихованих прийомів мовного маніпулювання, з іншого боку. Тому подальше розв'язання цієї проблеми ми вбачаємо в необхідності дослідження експліцитних та імпліцитних закликів, їхніх граматичних характеристик.

Література

1. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста : теория и практика : [учеб. пособие] / А. Н. Баранов. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 592 с.
2. Баранов А. Н. Парламентские дебаты : традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич // Сов. полит. яз. (от ритуала к метафоре). – М. : Знание, 1991. – 63 с.
3. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность : институциональный и персональный дискурс. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.
4. Короткий тлумачний словник української мови / [за ред. Д. Г. Гринчишина]. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Рад. школа, 1988. – 320 с.
5. Мухарямов Н. М. Политическая лингвистика как научная дисциплина / Н. М. Мухарямов, А. М. Мухарямова // Политическая наука. – 2002. – № 3. – С. 44–45.
6. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика : діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. П. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
7. Словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://invivio.net/ua-dict/17490/>. – Назва з екрана, 12.10.2014.
8. Словник української мови : [Академічний тлумачний словник 1970–1980: в 11 т.] / [під ред. І. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
9. Сучасний тлумачний словник української мови : [65000 слів] / [ред.-упоряд. В. Дубічинський]. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

10. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М.: ИТДГК «Гнозис». – 326 с.

Nataliya Stasiuk

**AN APPEAL AS A FORM OF PROPAGANDA
IN POLITICAL DISCOURSE: A PRAGMA-
LINGUISTIC ASPECT**

This article deals with the tackling of propaganda impact problem, its linguistic features in modern Ukrainian political discourse. The appeal concept is considered as speech act and form of propaganda; the peculiarities of the structure are defined and operation of its various types in Ukrainian political discourse. The pragma-linguistic approach to the analysis of appeal in Ukrainian political discourse has been implemented; the characteristics of the appeal as a speech act are described. The distinctive features of appeal speech act, which distinguish it from other types of motives, are revealed.

Keywords: appeal, discourse, political discourse, propaganda impact, speech act, pragma-linguistics aspect.

Наталія Стасюк

**ПРИЗЫВ КАК АГИТАЦИОННАЯ
ФОРМА ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА:
ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье рассмотрена проблема осуществления агитационного влияния, его языковых особенностей в современном украинском политическом дискурсе. Раскрыто понятие призыва как речевого акта и агитационной формы, определены особенности структуры и функционирования его разных типов в украинском политическом дискурсе. Выяснен прагмалингвистический подход к анализу призыва в политическом дискурсе Украины, описаны характерные особенности речевого акта призыва. Обнаружены отличительные черты зазывного речевого акта, по которым он выделяется среди других видов побуждений.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, агитационное влияние, прагмалингвистика, речевой акт, призыв.

Надійшла до редакції 17.02.2014 р.

УДК 811.161.2'38

Олена Горіздра

**СИНЕСТЕТИЧНІ ВТОРИННІ ПЕРЕНЕСЕННЯ
В БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ**

У статті розглянуто синестетичні вторинні перенесення в терміносистемі біології, з'ясовано, що явище синестезії має психофізіологічну основу. Феномен синестезії в останні роки привертає увагу не лише мовознавців, а й музикознавців, живописців, літературознавців. Досліджено, що в біологічній термінології української мови функціонують спеціальні лексеми, утворені внаслідок вторинної номінації на основі психологічних відчуттів. Викремлено п'ять груп біологічних метонімічних синестетичних термінів, де основою семантичного перетворення є смакові властивості, тактильні, нюхові, зорові та слухові відчуття. Вторинне перенесення відбувається здебільшого з назви психологічного відчуття на назву рослини, риби, птаха, ссавця, комахи тощо.

Ключові слова: синестезія, вторинна номінація, денотат, спеціальне значення, системне значення, основа семантичної трансформації, сема.

У наукових студіях останніх десятиліть спостерігаємо тенденцію до активного вивчення процесів формування лексичного складу сучасних термінологій. Особливий інтерес викликає

функціонування термінологічних одиниць, що постали внаслідок вторинної номінації. Їх кваліфікують як особливий витвір людського мислення, що ґрунтується на категоріях порівняння, аналогії й асоціації.

Дослідження сутнісних характеристик вторинної номінації як чинника утворення спеціальної лексики є одним з аспектів глобальної проблеми сучасної лінгвоукраїністики – проблеми закономірностей формування термінології української мови. У зв'язку з цим надзвичайно важлива роль належить вивченню біологічних термінів, утворених унаслідок процесів метафоризації та метонімізації загальноживотної лексики, які ще не були об'єктом комплексного спеціального дослідження, як і саме явище вторинної номінації в системі біологічної термінології. В українському мовознавстві останнім часом помітно зріс інтерес до вивчення метафори й метонімії як чинників творення термінів окремих наукових галузей. Вагомий внесок у дослідження метафоричних та метонімічних процесів зробили такі вчені: О. Виник та

© О. Горіздра, 2014

Г. Чорновол (економічна лексика), Є. Ткаченко (географічна лексика), Н. Цісар (медична лексика), Н. Костюк (технічна лексика), – Н. Китарова (металургічна лексика). Частково торкалися проблеми творення метафоризованих термінів у біологічній термінології Р. Бавольська, В. Калько, В. Кобилюх, І. Коломієць, І. Сокол. Проте ці дослідження не подають повної характеристики явищ вторинної номінації в мові біологічної науки, яка є однією з найдавніших і найдиференційованіших галузей природознавства, що перебуває на перетині багатьох наук та розгалужується на низку власних субтерміносистем. У біологічній термінології функціонують спеціальні лексеми, утворені внаслідок вторинної номінації на основі психологічних відчуттів, адже в процесі пізнання навколишнього світу людина вчиться не лише розрізняти предмети, але й зіставляє їх, робить узагальнення, виражає результати своєї діяльності за допомогою нових слів.

Пропоноване дослідження ставить за мету проаналізувати особливості вторинної номінації в біологічній термінології української мови. Його завдання – виокремити в складі синестетичної метонімії групи термінів, утворених через асоціації за подібністю до тактильних, смакових, нюхових, зорових і слухових відчуттів.

Феномен синестезії в останні роки привертає увагу багатьох дослідників. Явище синестезії досліджують музикознавці (твори А. Дебюссі, М. Римського-Корсакова, О. Скрябіна), живописці (картини Дж. Бельмонта, В. Кандінського), літературознавці (вірші О. Блока, А. Рембо, П. Тичини). Г. Гофштеттер висуває не лише концепцію синестезійної основи мистецтва, а й доводить, що психологічним рушієм синтезу є явище синестезії. При цьому вчений розмежовує явище синестезії і явище синтезу. «Якщо синестезія – здатність викликати у адресата асоціативний відгук у свідомості на звук, на колір, на запах; похідна реакцій підсвідомості, явище суб'єктивного, глибинного плану, – зазначає автор, – то синтез є феноменом зовнішнього плану, де наочно, матеріально і конкретно використовують у царині одного мистецтва засоби іншого» [3, с. 132].

Отже, явище синестезії має психофізіологічну основу. Звичайно, у психології під терміном «синестезія» розуміють «виникнення у людини відчуттів не лише в чуттєвому органі, на який діє подразник, а й водночас у іншому органі чуття» [2, с. 615]. Лінгвісти використовують цей термін для позначення механізму вторинної аналогізації, що ґрунтується на сфері зорових, смакових, слухових, тактильних відчуттів індивіда, які «постачають власні одиниці на позначення інших концептуальних сфер» [1,

с. 195]. Саме вторинна номінація сприяє формуванню синкретизму різних відчуттів, поєднує враження зорові і слухові. Т. Єщенко зазначає, що синестезія і вторинні перенесення мають однакове ество, ґрунтуючись на природному тяжінні когнітивної діяльності людини до аналогії. «Синестезія покладається на відчуття та образи як фрагменти ментально-психологічного комплексу, – наголошує дослідниця, – що поєднуються при аналогізації» [1, с. 196]. Тож природно, що синестезія посідає значне місце в наукових терміносистемах. У складі біологічного терміна, утвореного за суміжністю, що репрезентує психологічні відчуття, виокремлюємо п'ять груп.

Першу групу утворюють метонімічні терміни, де основою семантичного перетворення слугують тактильні відчуття, тобто такі, що виникають унаслідок стикання шкіри з навколишнім середовищем. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатори на позначення дотикових властивостей: «колючий» – який викликає почуття болю, що нагадує укол; гострий» – який має колючий кінець або ріжучий край, здатний колоти або різати; «жорсткий» – який має тверду, нерівну поверхню; «пухнастий» – який укритий пухом, пушком або пишний. Пор.: *Рибка-колючка* – дрібна костиста хижа риба, у якої на животі і на спині замість черевного і спинного плавців розміщені гострі кісткові пластинки. Спеціальне значення ґрунтується на системному значенні. Основа семантичної трансформації – сема «гострі кісткові пластинки, що колються»; *гостролуската лепіота* – нейстівний гриб родини агарикових. Спеціальне значення пов'язане із системним значенням, адже шапинка гриба оповита загостреними лусочками. Основа семантичної трансформації – сема «гострі лусочки, що здатні колоти»; *жорстковолосистий нечуйвітер* – багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Спеціальне значення випливає із системного значення, бо рослина має багаторічні жорсткі пагони. Основа семантичної трансформації – сема «жорсткі пагони»; *пухівка* – багаторічна водяна трав'яниста рослина родини осокових. Плоди рослини вкриті довгим шовковистим пухом, тому спеціальне значення ґрунтується на системному значенні. Основа семантичної трансформації – сема «пухнастий плід».

Отже, у найменуваннях першої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: гострі кісткові пластинки, що колються → назва риби, що має такі пластинки (*рибка-колючка*); гострі лусочки, що здатні колоти → назва рослини, що має такі лусочки (*гостролуската лепіота*); жорсткі пагони → назва рослини, що має такі пагони

(жорстковолосистий нечуйвітер); пухнастий плід → назва рослини, що має такий плід (*пухівка*).

До другої групи входять метонімічні терміни, де основою вторинної номінації слугують смакові властивості, що виникають у людини чи тварини при подразненні слизової оболонки язика харчовими та деякими нехарчовими речовинами. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатори на позначення смакових властивостей: «солодкий» – який має приємний смак, властивий цукрові, медові; «гіркий» – який має своєрідний їдкий, різкий смак; «кислий» – який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона. Напр.: *Солодка* – рослина родини бобових. Спеціальне значення ґрунтується на системному значенні, адже рослина має солодкий корінь. Основа семантичної трансформації – сема «солодкий корінь»; *гіркокаштан* – рослина родини *гіркокаштанових із гіркими плодами*. Спеціальне значення випливає із системного значення. Основа семантичної трансформації – сема «гіркі плоди»; *гіркуша* – польова *трав'яниста рослина із рожево-пурпуровими квітками різних відтінків*. Спеціальне значення ґрунтується на системному значенні, бо рослина має дуже гіркий корінь, який використовують у медицині під час лікування малярії. Основа семантичної трансформації – сема «гіркий корінь»; *солодко-гіркий паслін* – *напівчагарник із родини пасльонових*. Спеціальне значення пов'язане із системним значенням, тому що свою назву рослина отримала через плід – яскраво-червону ягоду (незріла – гірка, а дозріла – солодкувата). Основа семантичної трансформації – сема «солодко-гіркий плід»; *кисличник* – *трав'яниста рослина родини гречкових із кислими листками, що багаті на вітамін С*. Спеціальне значення випливає із системного значення. Основа семантичної трансформації – сема «кисле листя».

У найменуваннях другої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: солодкий корінь → назва рослини, що має такий корінь (*солодка*); гіркі плоди → назва рослини, що має такі плоди (*гіркокаштан*); гіркий корінь → назва рослини, що має такий корінь (*гіркуша*); солодко-гіркий плід → назва рослини, що має такий плід (*солодко-гіркий паслін*); кисле листя → назва рослини, що має таке листя (*кисличник*).

Третю групу формують метонімічні терміни, де основою семантичного перетворення слугують нюхові відчуття – здатність людини і тварини сприймати й розрізняти різні запахи. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатори на позначення нюхових властивос-

тей: «смердючий» – який виділяє неприємний запах, погано пахне; «запашний» – який має приємний запах; «пахучий» – який має сильний запах. Пор.: *Запашна маренка* – *трав'яниста рослина родини маренових із запашними квітками*. *Запашна фіалка* – *трав'яниста рослина родини фіалкових із запашними квітками*. Спеціальне значення термінів ґрунтується на системному значенні. Основа семантичної трансформації – сема «запашна квітка»; *смердюча троянда* – *багаторічна кущова рослина родини трояндових із великими квітками*. Спеціальне значення випливає із системного значення, адже квіти троянди мають неприємний запах. Основа семантичної трансформації – сема «смердюча квітка»; *пахучка* – *трав'яниста рослина родини губоцвітних*. Спеціальне значення пов'язане із системним значенням, адже квіти і листки рослини містять ефірну олію. Основа семантичної трансформації – сема «пахучі листки і квітка».

У найменуваннях третьої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: запашна квітка → назва рослини, що має таку квітку (*запашна маренка, запашна фіалка*); смердюча квітка → назва рослини, що має таку квітку (*смердюча троянда*); пахучі листки і квітка → назва рослини, що має такі листки і квітку (*пахучка*).

Четверту групу утворюють метонімічні терміни, де основою семантичного перетворення слугують зорові відчуття – здатність людини і тварини бачити. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатор «сліпий» (який позбавлений зору, здатності бачити) на позначення зорових властивостей. Пор.: *Сліпець* – *рід гризунів родини сліпакових*. Спеціальне значення пов'язане із системним значенням (у сліпця очі недорозвинені, сховані під шкірою, спосіб життя підземний). Основа семантичної трансформації – сема «недорозвинені очі, через що тварина є сліпою»; *сліпень* – *двокрила комаха, самка якої живиться кров'ю тварин і людини і здається сліпою*. Спеціальне значення випливає із системного значення, адже в комахі непомітні очі. Основа семантичної трансформації – сема «непомітні очі, що сприймаються як сліпі».

У найменуваннях четвертої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: недорозвинені очі, через що тварина є сліпою → назва ссавця, що має такі очі (*сліпець*); непомітні очі, що сприймаються як сліпі → назва комахи, що має такі очі (*сліпень*).

До складу п'ятої групи входять метонімічні терміни, де основою семантичного перетворення слугують слухові відчуття – здатність людини і тварини сприймати звуки за допо-

могою спеціального органа – вуха. Такі терміни у своїй структурі містять конкретизатор «глухий» (який нічого не чує або недочуває) на позначення слухових властивостей. Пор.: *Глухар* – великий птах із родини тетеревових. Спеціальне значення ґрунтується на системному значенні (самці «співають» характерну «пісню» і при цьому майже нічого не чують). Основа семантичної трансформації – сема «глухий».

У найменуваннях п'ятої групи метонімічне перенесення відбувається в межах категорій денотатів: глухий → назва птаха, який нічого не чує (*глухар*).

Отже, синестетична метонімія відіграє важливу роль у формуванні біологічної термінології. Синестетичні метонімічні терміни в терміносистемі біології утворюються через асоціативні психологічні відчуття. Досить чисельними є групи вторинних термінів, що утворилися через асоціації за подібністю до тактильних, смакових і нюхових відчуттів. Поодинокими прикладами в біологічній термінології представлені метонімічні терміни, утворені за подібністю до зорових і слухових відчуттів. Вторинне перенесення відбувається здебільшого з назви психологічного відчуття на назву рослини, риби, птаха, ссавця, комахи. Вторинна номінація сприяє розбудові біологічної термінології української літературної мови як складника загальної термінологічної системи. Біологічні синестетичні терміни становлять особливу підсистему в українській біологічній термінології й засвідчують тісний зв'язок мови та мислення в актах вторинного називання.

Література

1. Єщенко Т. А. Синестезія як феномен психолінгвістики та культурології (на матеріалі української поезії кінця ХХ століття) / Т. А. Єщенко, Н. В. Дмитрієва // *Донецький вісник Наукового товариства імені Тараса Шевченка*. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2007. – Т. 16. – С. 194–207.
2. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977. – 775 с.
3. Hofstatter H. H. *Symbolizm* / H. H. Hofstatter. – Warszawa, 1980. – 135 p.

Olena Horizdra

SYNTHETICAL SECONDARY POSTPONENTS IN THE BIOLOGICAL TERMINOLOGY

The article deals with the synthetical secondary transfers in the system of biology terms. It is ascertained that the phenomenon of synesthesia has a psychophysiological background. During the recent years, the phenomenon of synesthesia has been calling attention not only of linguists, but also of musicologists, painters and literary critics. It has been studied that there are special lexemes in Ukrainian biology terminology that are formed due to the secondary nomination based on the psychological feelings. Five groups of biological metonymic synthetically terms, where the base for the semantic transformation is taste characteristics, tactile, olfactory, visual and auditory feelings have been distinguished. The secondary transfer is mainly held in the direction from psychological feeling due to the name of a plant, fish, bird, mammal, insect etc.

Keywords: *synesthesia, secondary nomination, denotation, special meaning, system meaning, semantic transformation stem, seme.*

Елена Гориздра

СИНЕСТЕТИЧЕСКИЕ ВТОРИЧНЫЕ ПЕРЕНОСЫ В БИОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ

В статье рассмотрены синестетические вторичные переносы в терминосистеме биологии. Выяснено, что явление синестезии имеет психофизиологическую основу. Феномен синестезии в последние годы привлекает внимание не только языковедов, но и музыковедов, живописцев, литературоведов. Исследовано, что в биологической терминологии украинского языка функционируют специальные лексемы, образованные в результате вторичной номинации на основе психологических ощущений. Выделены пять групп метонимических синестетических терминов, где основой семантического преобразования служат вкусовые свойства, тактильные, обонятельные, зрительные и слуховые ощущения. Вторичные переносы происходят в основном от названия психологического ощущения на название растения, рыбы, птицы, млекопитающего, насекомого и др.

Ключевые слова: *синестезия, вторичная номинация, денотат, специальное значение, системное значение, основа семантической трансформации, сема.*

Надійшла до редакції 04.03.2014 р.

Іванна Фецько

ГІПЕРО-ГІПОНІМНІ ВІДНОШЕННЯ В МУЗЕЙНІЙ
ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті з'ясовано сутність гіпонімії, якій належить вагомий роль систематизатора лексичних систем національних мов узагалі й термінологічних підсистем зокрема, схарактеризовано гіперо-гіпонімію відношення між термінами музейництва, досліджено їхній зв'язок із дефініціями, визначено основні функції гіпонімів і сукупність засобів вираження гіперо-гіпонімії відношень.

Ключові слова: термін, гіпонім, гіперонім, система, відношення.

На початку третього тисячоліття неабиякої актуальності набуло дослідження особливостей мов певних предметних галузей. Фахова мова деякою мірою протиставляється загальноживаній, хоч і користується її словниковим запасом та, власне, бере з неї початок. Проблематика, пов'язана зі специфічною лексикою фахових мов, сприяла бурхливому розвитку окремої науки – термінознавства.

Термінологічна лексика має низку ознак, за якими вона відрізняється від загальноживаної. Однією з характерних особливостей терміносистеми є системність, яка передбачає: 1) системність плану змісту, тобто системність семантичного, або поняттєвого, наповнення терміносистеми; 2) системність плану вираження, тобто системність словникового наповнення терміносистеми; 3) системність відповідності плану вираження планові змісту.

Найяскравішим свідченням системності будь-якої терміносистеми є наявність родо-видових, або гіперо-гіпонімії відношень. Систематизацію теоретичного матеріалу здійснюють передусім через виявлення ієрархії наукових понять. Основним завданням термінів як спеціально створених номінативних одиниць є не тільки позначати поняття, а й передавати зв'язки між ними. Звідси – наявність гіпонімії парадигми як однієї з найважливіших категорій, що формують термінологічні структури [12, с. 193]. Розподіл термінів за парадигматичними об'єднаннями – яскраве свідчення системної організації термінолексики.

Як уважає Ю. Маслов, найважливішим із семантичних зв'язків є ієрархічний зв'язок за лінією рід-вид між позначенням загальнішого, родового поняття <...> і гіпонімами. Смысловим відношенням терміноодиниці, з одного боку, до його гіпероніма, а з іншого, – до сусі-

дів, інших гіпонімів того самого гіпероніма, визначено обсяг і значення вираженого в терміноодиниці поняття [8, с. 118].

Важливість дослідження гіпонімії відношень мовних одиниць зумовлена тим, що гіпонімія як самостійна лексико-семантична категорія відіграє дуже важливу роль систематизатора лексичних систем національних мов узагалі й термінологічних підсистем зокрема. Тому інтерес мовознавців і термінознавців до вивчення гіпонімії відношень є цілком закономірним і зрозумілим. Питаннями гіпонімії цікавилися Д. Лотте [4], Т. Канделакі [5], Л. Новиков [11], Б. Головін, Р. Кобрін [2], гіперо-гіпонімію в термінології досліджували такі українські науковці, як Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк [12], М. Кочерган [7] та ін.

Українська терміносистема музейництва, незважаючи на бурхливе піднесення термінознавства, ще не була об'єктом детального аналізу й потребує всебічного наукового опрацювання. Вивчення гіперо-гіпонімії відношень сприятиме кращому пізнанню системних відношень у терміносистемі музейної справи, що й пояснює актуальність дослідження.

Мета дослідження – з'ясувати особливості родо-видових відношень у термінології, проаналізувати специфіку гіперо-гіпонімії відношень терміносистеми музейництва, визначити характер протиставлень між музейними термінами.

Гіперонім – термін чи терміносполучення з родовим, більш узагальненим значенням стосовно термінів або терміносполучень видового, менш узагальненого значення. *Гіпонім* – термін чи терміносполучення видового, більш спеціального значення відносно терміна чи терміносполучення родового, більш узагальненого значення [10, с. 163].

Питання визначення гіперо-гіпонімії відношень, як констатують автори монографії «Українське термінознавство», перебуває на початковій стадії. За їхніми спостереженнями, домінує погляд, відповідно до якого гіпонімії парадигми логічно уґрунтовані взаємодією між родо-видовими поняттями та частиною й цілим, базуються на імплікації чи виключенні понять. На їхній погляд, гіперо-гіпонімії відношення між термінами конкретних систем

виникають або внаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів, або через актуалізацію їхніх парадигматичних значень [12, с. 192].

На думку М. Кочергана, «гіпонімія – це найбільш фундаментальні парадигматичні відношення, за допомогою яких структурується словниковий склад мови» [7, с. 269]. Гіпонімія, наголошує цей учений, характеризується привативною опозицією: видові назви завжди є семантично багатшими від родових. Саме тому на відміну від синонімії, яка допускає взаємну заміну, для гіпонімії притаманна одностороння заміна гіпоніма на гіперонім, але не навпаки [7, с. 125].

Відношення роду й виду є одним з основних типів найзагальніших відношень між поняттями. Терміни-гіпероніми виражають родові поняття, а терміни-гіпоніми – видові поняття, які є когіпонімами, або співгіпонімами. Варто зауважити, що М. Нікітін запропонував називати *гіпонімами* імена видових понять лише стосовно їхнього спільного гіпероніма, а стосовно один одного на тому самому рівні узагальнення – *еквонімами*.

Рід – це клас предметів (понять), у складі якого – інші групи предметів (понять), що є видами цього роду. Гіпероніми й гіпоніми створюють відкриті гіпонімні ряди, кожен із яких має один гіперонім, що позначає загальне поняття, та один або більше гіпонімів, які підпорядковуються цьому гіпероніму. Звернемо увагу, що когіпоніми взаємно означувальні, чим їх більше, тим ширше значення гіпероніма [13, с. 32].

Гіперо-гіпонімні, або родо-видові, відношення дослідники називають також *гіпонімичними*, *інклюзивно-ексклюзивними* тощо. Існують протилежні погляди науковців стосовно того, чи варто поширювати на мову запозичене з логіки поняття *родо-видові відношення*. Одним дослідникам використання цього терміна щодо термінологіки видається проблематичним, натомість інші вчені гіперо-гіпонімію вважають самостійною лексико-семантичною категорією, заснованою на об'єктивних філософських відношеннях, що має свої мовні особливості [16, с. 37–38].

Гіперо-гіпонімія належить до найважливіших категорій у музейній терміносистемі, свідчить про наявність ієрархічних відношень у ній. Терміни мають «чітко виявляти градацію понять: де родові поняття, а де видові» [15, с. 57].

У гіперо-гіпонімні групи об'єднують термінологічні одиниці, які виражають ту саму семантичну ознаку з різним ступенем конкретизації: гіперонім позначає родові поняття, гіпоніми – конкретні видові поняття. Наприклад, термін *екскурсія* (відвідування музейної виставки або експозиції під керівництвом музейного

екскурсовода, який веде розповідь за темою експозиції, логічно переходячи від експоната до експоната, даючи додаткові коментарі та відповідаючи на запитання екскурсантів) [9, с. 67] є гіперонімом до гіпонімів *археологічна екскурсія*, *військово-історична екскурсія*, *етнографічна екскурсія*, *історико-краєзнавча екскурсія*, *меморіально-історична екскурсія*, *музейна екскурсія*, *оглядова екскурсія*, *тематична екскурсія*; гіперонім *колекція* (сукупність предметів, зібраних за яким-небудь принципом) [9, с. 41] охоплює гіпоніми *віртуальна колекція*, *геральдична колекція*, *експозиційна колекція*, *еталонна колекція*, *історична колекція*, *меморіальна колекція*, *моніторингова колекція*, *музейна колекція*, *навчальна колекція*, *науково-технічна колекція*, *систематична колекція*, *таксономічна колекція*, *тематична колекція*, *фондова колекція*, *художня колекція* та ін.

Терміни, що відповідають видовим поняттям (наприклад, *авдіогід*, *автогід*, *анемограф*, *анемометр*, *анемоскоп*, *анероїд*, *ареометр*, *атмометр*, *курвіметр*, *мікроскоп*, *мікротом*, *планетарій*), виступають гіпонімами стосовно терміна, співвіднесеного з родовим поняттям *прилади* і як співгіпоніми відносно один одного; терміни *анкета*, *атлас*, *буклет*, *експлікація*, *експозиційна легенда*, *експозиційна тема*, *етикетка*, *іконотека*, *індекс*, *карта*, *обліковий номер*, *орієнтаційна таблиця*, *систематична картотека*, *тезаурус музею*, *топографічний шифр*, *фонотека*, *шифр* є гіпонімами до гіпероніма *довідкові музейні елементи* та ін. Аналіз розвитку гіперо-гіпонімних відношень від гіпероніма до гіпоніма дає змогу вказувати на звуження семантики, і, навпаки, у напрямку від гіпоніма до гіпероніма спостерігаємо розширення значення.

Родо-видові відношення є складними й багатоплановими, на що вказують терміни, коли гіпонім є гіперонімом щодо інших термінів-гіпонімів унаслідок розвитку синтагмозначень. Наприклад, гіперонім *акт* має гіпоніми *акт видачі*, *акт втрати*, *акт деклясації*, *акт передачі*, *акт пошкодження*, *акт приймання*, *акт списання*. Зі свого боку, гіпонім *акт передачі* є гіперонімом для терміна *акт внутрішньої передачі*.

Ієрархічність гіпонімії ґрунтується на логіко-семантичній субординації: гіперонім підпорядковує собі терміноодиноци, значення яких він у себе включає. Відносність гіпонімії розкривається в тому, що гіперонім може сам виступати як гіпонім стосовно термінів із більш широким смисловим значенням, що дає можливість послідовно виокремлювати класи й підкласи лексичних одиниць.

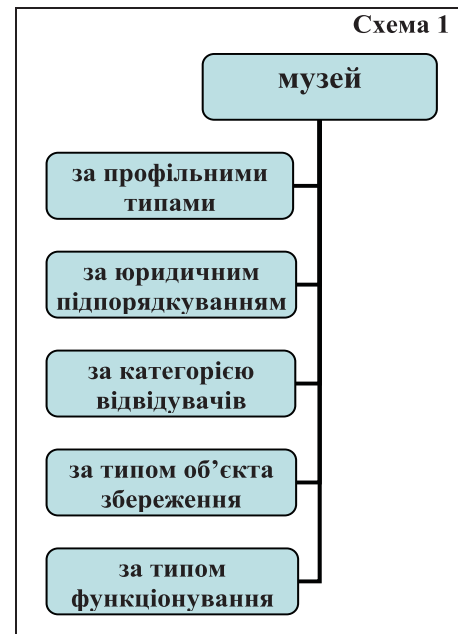

Д. Лотте вирізняє такі «основні правила поділу понять, які перебувають у родо-видових відношеннях: 1) основа поділу (тобто ознака, за якою відбувається поділ обсягу поняття) повинна лишатися однією й тією самою під час утворення будь-якого видового поняття; 2) межі видових понять повинні вичерпувати межі родового поняття» [4, с. 29]. Через те, що гіперонімом може бути поняття, схарактеризоване з різних боків, конкретизоване за різними критеріями, гіпоніми групуємо не в одне велике родо-видове утворення, а на основі одного гіпероніма формуємо кілька гіперо-гіпонімних груп з огляду на різні розрізнявальні класифікаційні ознаки, кожна з яких є підставою поділу родового поняття на видові й слугує об'єднувальним чинником групи. Наприклад, термін *музей* є гіперонімом у таких групах (схема 1): за профільними типами (*антропологічний музей, археологічний музей, синкретичний музей, ботанічний музей, військово-історичний музей, галузевий музей, геологічний музей, ґрунтовий музей, екологічний музей, етнографічний музей, зоологічний музей, індустриальний музей, історико-археологічний музей, історико-архітектурний музей, історико-краєзнавчий музей, історико-побутовий музей, історичний музей, краєзнавчий музей, ландшафтний музей, літературний музей, літературно-краєзнавчий музей, мистецький музей, музей етнографії, музей літератури, музей науки і техніки, музей образотворчого мистецтва, художній музей, науково-технічний музей, політехнічний музей, природничий музей, промисловий музей, синкретичний музей, тематичний музей, художньо-меморіальний музей*); за юридичним підпорядкуванням (*виробничий музей, державний музей, земський музей, комунальний музей, корпоративний музей, національний музей України, приватний музей, церковний музей*); за типом об'єкта збереження (*ансамблевий музей, дієвий музей, колекційний музей, середовищний музей*); за типом функціонування (*віртуальний музей, музей під відкритим небом*).

Поняття, пов'язані між собою родо-видовою залежністю, створюють групи різної структури: 1) у формі дериваційного дерева, де кожен наступний елемент послідовно «розгалужує» свої відношення за певною спільною семою, наприклад: *клас – підклас, ряд – підряд, тип – підтип*; 2) у формі «ялинки», коли родо-видові відношення формуються з декількома ознаками водночас, наприклад: *акт експертизи дорогоцінних металів і коштовного каміння, акт збірвання наявності та прийому-передачі, музей науки і техніки* та ін.

Для музейної терміносистеми досить поширеними є найменування-терміносполучення,

у яких іменник виражає родове поняття, а прикметник та іменник у непрямому відмінку вказують на його видові ознаки: *тезаурус музею, художник експозиції, виставка нових надходжень, виставка приватних колекцій, виставка фондів* та низка інших. Родо-видові зв'язки,

властиві для терміносистеми музейництва, відображають взаємозумовленість та ієрархічність понять музейної сфери.

У гіперо-гіпонімних рядах можуть бути і формально-семантичні, і власне семантичні зв'язки. Якщо гіперонім і гіпоніми не мають спільного формального елемента, то їм властива лише семантична близькість: мінерали – *агат, азбест, алмаз, аметист, берил, галіт, гіпс, гірський криштал, графіт, доломіт, кварц, корунд, лазурит, малахіт, опал, пірит, рубін, сапфір, сидерит, силвін, тальк, халькопірит* та ін.; речовини – *амбра, атрактанти, ауксини, балзами, гібереліни, дейтоплазма, ілювій, інгібітори, індиго, інсектициди, каучук, мускус, нафталін, озон, перламутр, репеленти, скипидар, смоли, телургони, фітонциди, формалін, хітин* та ін. Якщо гіпоніми відношення виражені не лише семантично, але й формально, гіпоніми мають спільні елементи як у плані змісту, так і в плані вираження: *породи – гірські породи, корінні породи, магматичні породи, метаморфічні породи, осадові породи* та ін.; *паспорт – музейний паспорт, уніфікований паспорт, реставраційний паспорт*; *парк – дендрологічний парк, зоологічний парк, історичний парк, національний природний парк, регіональний ландшафтний парк* та ін.

Варто зазначити, що в окремих гіпонімних парадигмах можна визначити кілька рівнів родо-видової організації термінів. Наприклад, систематизуючи назви книг як музейних документів, виділяємо: а) терміносполуки-гіпоніми з трьома рівнями членування (*книга обліку депозитів, книга тимчасових надходжень, книга первинного обліку, книга реєстрації актів* та ін.) та б) терміносполуки з чотирма й більше рівнями членування (*книга обліку надходжень на реставрацію, книга обліку сировинних наукових матеріалів, книга реєстрації фондово-облікової документації* тощо).

У термінознавстві усталеною є думка, що в межах терміносистеми однозначні терміни, здебільшого, є гіперонімами, довкола яких групуються переважно терміносполучення (гіпоніми), що передають видові відмінності родового поняття. Наприклад, термінологічна група з гіперонімом *моніторинг: базовий моніторинг, біологічний моніторинг, геолого-географічний моніторинг, екологічний моніторинг, природничо-музеологічний моніторинг*. Гіперо-гіпонімній парадигмі, створеній однозначними термінами, притаманна нестабільність, тобто здійснюється постійне поповнення її новими гіпонімами.

В. Девкін виокремив декілька різновидів відношень у гіпонімній парадигмі: 1) гіпероніма до гіпоніма, коли можна замінити гіпонім гіперонімом без особливих утрат змісту; 2) гіпоніма до гіпероніма, коли замінити гіперонім гіпонімом не можна; 3) між когіпонімами за умови, що один гіпонім виключає другий когіпонім, зберігаючи зв'язок однопорядковості – однакових ярусів та ієрархій [3, с. 81]. Така типологія є досить слушною, що й потверджує проаналізований мовний матеріал.

Крім родо-видових зв'язків, терміни музейної сфери пов'язані між собою відношеннями «частина – ціле». Науковці вказують на істотну відмінність між гіперо-гіпонімією (рід – вид) та голо-партонімією (частина – ціле), адже перша ґрунтується на подібності / відмінності предметів, друга – на зв'язках (взаємодіях, залежностях) предметів. У складі терміносистеми музейництва виявлено невелику кількість термінів, пов'язаних голо-партитивними зв'язками, наприклад: музейні підрозділи – *архів музею, бібліотека музею, відділ фондів, екскурсійне бюро, лабораторія музею, редакційно-видавничий відділ, реставраційна майстерня* та ін.; оболонки Землі (природничі музейні терміни) – *атмосфера, біосфера, геосфера, гідросфера, літосфера, мезосфера, ноосфера, озоносфера, педосфера, соціосфера, стратосфера, тропосфера* та ін.

У термінології родо-видові відношення тісно пов'язані з дефініцією. Дефініція, за висловом Н. Арутюнової, «не просто пояснює значення терміна, а встановлює це значення», причому значення впливає із взаємозв'язків термінів усередині певної системи. Дефініції термінів формують у процесі наукового дослідження. Вони дають мінімум даних, потрібних для розуміння, сприйняття й розмежування окремих понять [1, с. 43–44].

Найбільш поширеним на практиці різновидом дефініцій є так звані родо-видові дефініції. Як наголошує С. Шелов, у родо-видових дефініціях завжди виділяють родове поняття та його видову ознаку, яка дає можливість виділити відповідне видове поняття й назвати його значенням означуваного терміна [14, с. 37]. Необхідно додати, що для завдань термінологічних досліджень існує досить повний опис родо-видових дефініцій і вимог, які вони мають задовольняти. Цей тип дефініцій має універсальність, яка пояснює існування тлумачних термінологічних словників, що містять саме родо-видові дефініції. «Для того, щоб отримати вдалу дефініцію терміна, потрібно побачити в позначуваному терміні предметі (і відповідному понятті) його родові й видові ознаки» [2, с. 82]. Побудована за цим принципом дефініція, пояснюючи особливості видового поняття через найближче родове, розкриває не тільки його зміст, а й взаємозв'язок з іншими поняттями терміносистеми: «*бонітування* – якісна оцінка окремих природних ресурсів (вод, ґрунтів, тваринного світу тощо), їхніх територіальних угруповань (біогеоценозів, заповідних ділянок, ландшафтів, угідь) або окремих господарських цінностей з метою продуктивнішого їх використання» [6, с. 25], «*дереставрація* – здійснення комплексу науково-обґрунтованих заходів щодо усунення спотворень музейного предмета, які виникли внаслідок застосування застарілих методів реставрації; у деяких випадках – нейтралізація слідів попередньої реставрації» [9, с. 29], «*картографування* – нанесення на карту (на основі різних типів зйомки, застосування будь-яких матеріалів про просторові особливості явищ тощо) контурів, які окреслюють ареали більш-менш однорідних явищ, або точок, які відображають місця зустрічі об'єктів» [6, с. 83], «*колекціонування* – цілеспрямоване збирання та зберігання, як правило, однорідних предметів, що зазвичай мають наукову, історичну або художню цінність» [12, с. 51], «*реєстрування* – надання постійного номера надходження для ідентифікації пам'ятки та занотування цього номера відповідно до системи» [9, с. 98] та ін. У наведених прикладах дефінітовані терміни є гіпонімами стосовно виділених у визначеннях

термінів-гіперонімів. Гіпероніми в таких випадках позначають переважно формою іменника в Н. в. однини або номінативним терміносполученням, що є семантичним центром дефініції, довкола якого формуються додаткові семантичні компоненти.

Отже, термінологічна система музейництва пронизана родо-видовими відношеннями. Інтерес до гіпонімних відношень у семантиці термінологічних одиниць зумовлений тією важливою функцією, яку вони виконують у терміносистемі мови науки, а також тим, що сітка родо-видових відношень визначає місце терміноодиниць у термінологічних системах. Останнє вможливує передбачення появи нових термінологічних одиниць, які можуть займати вільні місця в гіпонімних структурах.

Гіпонімія, яка базується на об'єктивно-філософських відношеннях, є самостійною лексико-семантичною категорією, яка має свою мовну специфіку в термінології. Гіпонімні взаємозв'язки є найуніверсальнішими, найфундаментальнішими парадигматичними відношеннями, за допомогою яких може бути структурований як словниковий склад національної мови загалом, так і його термінологічна лексика. Гіпонімні відношення є важливим чинником системної організації термінології музейництва. Вони відображають взаємозумовленість та ієрархічність понять музейної сфери. Наявність розгалужених гіпонімних груп свідчить про складність системи понять, що обслуговує музейну сферу.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що гіперо-гіпонімна парадигма є однією з визначальних категорій, яка створює систему музейних термінологічних найменувань і є засобом їхньої тематичної ієрархічної організації.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Синтаксические функции метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия : ОЛЯ. – 1978. – Т. 37. – № 3. – С. 40–45.
2. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пособ. / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. школа, 1987. – 104 с.
3. Девкин В. Д. Немецкая лексикография / В. Д. Девкин. – М. : Высш. школа, 2005. – 670 с.
4. Как работать над терминологией. Основы и методы : [пособ. сост. по трудам Д. С. Лотте и Ком. науч.-техн. терминологии АН СССР]. – М. : Наука, 1968. – 76 с.
5. Кандаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Кандаки ; Ком. науч.-техн. терминологии АН СССР. – М. : Наука, 1977. – 167 с.
6. Климишин О. С. Природничка музейна термінологія : словник-довідник / О. С. Климишин. – Львів : Державний природознавчий музей НАН України, 2003. – 242 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
8. Маслов Ю. С. Введение в языкознание : учеб. / Ю. С. Маслов. – М. : Высш. школа, 1987. – 272 с.
9. Микульчик Р. Словник-довідник термінології музейництва / Р. Микульчик, П. Слободян, Є. Діденко, Т. Рак. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 128 с.
10. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособие / М. В. Никитин – М. : Высш. школа, 1988. – 168 с.
11. Новиков А. А. Семантика русского языка : учеб. пособ. [для филолог. спец. ун-тов] / А. А. Новиков. – М. : Высш. школа, 1982. – 272 с.
12. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
13. Романова О. О. Гіперо-гіпонімія в українській швацькій термінології / О. О. Романова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія : Філологічна. – Вип. 50. – №765. – С. 32–35.
14. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. – СПб. : Филологический фак-т СПбГУ, 2003. – 280 с.
15. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.
16. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові : монографія / Н. О. Яценко. – К. : Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 179 с.

Ivanna Fetsko

HYPER-HYPONYMIC RELATIONS IN MUSEUM TERM SYSTEM

The article clarifies the essence of synonymy possessing an essential role of systematizing the lexical systems of national languages in general and terminological subsystems in particular. Characterization of hypero-hyponymic relations among Museology terms is made, as well as research of their links to the definitions done, with the determining of the hyponyms' major functions, and the set of means to express the hypero-hyponymic relations.

Keywords: term, hyponym, hyperonym, system, relation.

Иванна Фецо

ГИПЕРО-ГИПОНИМНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В МУЗЕЙНОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ

В статье выяснена сущность гипонимии, которой принадлежит весомая роль систематизатора лексических систем национальных языков вообще и терминологических подсистем в частности, охарактеризованы гиперо-гипонимные отношения между терминами музейного дела, исследована их связь с дефинициями, определены основные функции гипонимов и совокупность выразительных средств гиперо-гипонимных отношений.

Ключевые слова: термин, гипоним, гипероним, система, отношения.

Надійшла до редакції 16.03.2014 р.

Тетяна П'ятковська

КОНЦЕПТИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В МОВНОМУ ДИСКУРСІ ПАРЕМІЙ

У статті розглядаються концепти національної концептосфери українців – праця, воля, доля, свій/чужий – у зв'язку з рисами характеру українців – працелюбністю, волелюбністю, фаталізмом, індивідуалізмом. Вербальним утіленням концептів виступають паремії.

Ключові слова: концепт, концептосфера, паремії.

Дослідження взаємозв'язків мови та менталітету народу сьогодні є вельми актуальною мовознавчою проблемою, адже саме в мові виявляється характер і духовний овид нації, а відтак проявляється її світобачення, національна мовна картина світу. Для кожної нації, народу існують певні значущі слова-домінанти – концепти, які і є тими *посередниками, містками* між мовою та ментальністю, втіленою в мові за їхньою допомогою.

Національна мовна картина світу, будучи вербальним вираженням концептуальної картини світу певного народу – так званої концептосфери, – це спеціальний предмет лінгвокультурології. Центральна ідея, яка об'єднує численні дослідження в межах лінгвокультурологічного напрямку, полягає в тому, що знання представлені у вигляді певних структур-моделей, або ментальних репрезентацій, чільне місце серед яких займає концепт, умовна ментальна одиниця, що використовується при *комплексному вивченні мови, свідомості і культури*. Концепт має внутрішню структурну організацію компонентів, що формують його зміст. Більшість дослідників обстоюють польову модель концепту, за якою в структурі концепту міститься ядро та периферія. Ядерна зона нерідко отожднюється зі значенням відповідної ключової лексеми, з образом предмета чи явища. Периферійна зона концепту представлена по-різному: дистрибуцією ключового слова, асоціативними зв'язками з іншими концептами, фразеологізмами, пареміями [8, с. 111]. У цьому дослідженні увага зосереджена на периферії концепту – пареміях.

Концепти української ментальності стали предметом дослідження в працях І. О. Голубовської, Н. В. Жайворонка, В. І. Кононенко, О. О. Селіванової, які зосередилися на таких різновидах, як *душа, серце* в українській, ан-

глійській та китайській мовах [1]; концептах, пов'язаних передусім із народними звичаями, – *батько, мати, берегиня, весілля, вечорниці, домашнє вогнище, доля, дума, душа, вогонь, земля, калина, козак, тополя, хата, хліб* [3]; присутніх та визначальних для українців словапоняттях: *земля, мати, хліб, доля* [4]. Більшість досліджень здійснювалися на матеріалі фразеологізмів і паремій української мови.

Саме через концепти, оречевлені в мові, можливе розкриття сутності такого складного поняття, як менталітет. Український менталітет став предметом осмислення в працях багатьох учених, зокрема І. А. Гончаренка, І. В. Мінерви, Ю. В. Липи, А. О. Фурмана та ін. Виділяючи такі ознаки українського менталітету, як індивідуалізм, емоційність, релігійність, деякі з дослідників цього питання виходять за межі названих рис. Так, письменник і вчений Юрій Липа вважав, що українцям притаманні *прив'язаність до землі, інстинкт оборони свого, рідного, первинність жіночого початку, родинний характер соціальних груп, прагнення до особистої свободи в суспільстві* [6, с. 52]. Ці ідеї ще раніше репрезентував Микола Костомаров у своїх історичних дослідженнях, стверджуючи, що для українця характерна перевага особистого над загальним, що виявляється в громадському житті – у прагненні до самовияву, в родинному – як утворення сімей, у колективному – як утворення громад, де на першому місці стоїть особиста самостійність кожного [5, с. 50]. Подальший розвиток цієї системи поглядів простежується і в праці «Психокультура української ментальності» А. В. Фурмана, котрий підсумував такі риси українського менталітету, як інтровертність, що дається взнаки через схильність канонізувати внутрішнє духовне життя; емоційність національної культури, що проявляється в нетрадиційній логіці образів і почуттів, імпульсивності, раціональності, сенсорності, ексекутивності [9, с. 101]. З огляду на проаналізовані праці, можна виділити найбільш прикметні для українців риси – індивідуалізм, що є породженням інтровертності українця, зосередженості на своєму внутрішньому світі; працелюбність, прив'язаність до землі,

плодючої та легкої для обробітку; волелюбність, тісно пов'язана з індивідуалізмом, прагненням особистої свободи; фаталізм, породжений емоційністю українця.

Предметом нашого дослідження є паремії, оскільки вони найбільш яскраво ілюструють специфіку кожного народу, здатні транслювати стереотипні уявлення етносу. Під терміном *паремія* слід розуміти анонімні висловлювання, які є придатними для вживання в дидактичних цілях [2, с. 78]. Як правило, це прислів'я і приказки. Паремії становлять посутнє осердя вербалізації принципів для національного характеру концептів, якими насичена й пересипана українська мова, інкрустована талановитими спостереженнями про моделі поведінки українців, що склалися історично й зафіксувалися в мовних конструкціях.

Саме тому метою статті є спеціальне дослідження концептів національної концептосфери українців, вербалізованих у пареміях із лексемами *праця, доля, воля, свій/чужий* у зв'язку з рисами українського менталітету – працелюбністю, фаталізмом, волелюбністю, індивідуалізмом; матеріалом для дослідження стали паремії, дібрані зі збірки «Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми» (див. [7]).

За допомогою кількісно-статистичного методу обстеження матеріалу нами було встановлено обсяг паремій, які репрезентують названі концепти. Так, концепт *свій/чужий* фігурує у 175 пареміях, *праця* – 89, *воля* – 81, *доля* – 79 із загальної вибірки. Відповідно до встановлених даних, можна зробити висновок про ступінь значущості цих концептів для українців.

Концептуальна опозиція *свій/чужий* представлена, зокрема, такими лексико-семантичними групами:

1. «Своє найкраще»: *Свій сухар смачніший від чужих пирогів* [7, с. 104]; *Своє личко краще чужого реміньця* [7, с. 104]; *Своє піде й за кулаком, а чуже не піде й за калачом* [7, с. 104]; *Хто своє носить, чужого не просить* [7, с. 104]; *Чуже не хапай, свого тримай* [7, с. 102]; *Ліпше моє, ніж наше* [7, с. 102]; *Чуже краще, своє найкраще* [7, с. 106]; *Бодай умирати, а в свій горщик зазирати* [7, с. 102]; *Що є, то моє* [7, с. 102] та ін.;

2. «З чужого не матимеш користі»: *На чужому коні не наїздишся, на чужому добрі не нахвастаєшся* [7, с. 105]; *Не в свої сани не сідай* [7, с. 105]; *На чужий коровай очей не поривай* [7, с. 105]; *Не квапся на чуже – пильнуй свого* [7, с. 105]; *Чужого возьми жменю, а свою віддади пізніше пригоршню* [7, с. 107]; *Чужого не хочи і свого не дам* [7, с. 107] та ін.

Низка наведених паремій із ключовим розмежуванням *рідного/нерідного* доводить, що в

етнокультурній свідомості існує розрізнення *свого* і *чужого*. Відповідно *свій* наділений позитивними ознаками, *чужий* – оцінюється негативно. Українець трепетно ставиться до *свого* і вбачає в ньому існування особистої свободи, натомість *чужий* виступає символом залежності, несвободи.

Це дає підстави співвіднести репрезентовані в пареміях концепти з індивідуалізмом українців, із характерним для нього відособленням від зовнішнього світу, передусім у прагматичному плані, на рівні матеріальних цінностей, а також співвіднести з інтровертністю, тобто зосередженістю на власних потребах та ідеалах, закритістю характеру і внутрішніх інтенцій. Індивідуалізм – це справді глибинна риса української ментальності. Розвиток українського індивідуалізму пішов шляхом прямо протилежним європейському, а саме: він має інтровертний характер і спрямований на відособлення індивіда від інших людей та від суспільства. Зусилля особистості спрямовані на створення свого індивідуального світу, на ізоляцію в ньому й забезпечення себе від впливу інших людей і від соціуму. Соціалізований українець комфортно почуває себе вдома і на своїй території, ним обстоюється індивідуалістичний культурний цикл.

Концепт *праця* репрезентується в таких лексико-семантичних групах:

1. «Необхідність праці»: *Корінь праці гіркий, але овоч солодкий* [7, с. 281]; *Гірко зароби, а солодко з'їж* [7, с. 277]; *Без труда не виловиш рибки з пруда* [7, с. 276]; *Без роботи не чекай доброти* [7, с. 276]; *Без праці не будуть калачі* [7, с. 276]; *Без роботи ані хліба, ані хати* [7, с. 276]; *Без праці жити – тільки небо коптити* [7, с. 276]; *Коли праця вийде дверима, то біда лізе в хату* [7, с. 281].

2. «Важкість праці»: *Від роботи аж згорбився* [7, с. 277]; *Від тяжкої праці скоріше будеш горбатий, чим багатий* [7, с. 277]; *Латане не хватане, а зароблене замозольване* [7, с. 281]; *Легко втратити, тяжко заробити* [7, с. 281]; *Доробиться горба на плечах* [7, с. 277]; *Все робиться трудовими ручками та пучками* [7, с. 277].

3. «Лінощі»: *Їсти дай, випити дай, а про роботу не питай* [7, с. 281]; *Вбирало би ся красно, їло би ся масно, а робити страшно* [7, с. 276]; *Жило би ся пишно, їло би ся смачно, та робити лячно* [7, с. 276]; *До роботи не силуйте, а до їди таки бийте* [7, с. 279]; *До їжі вовк, а до роботи заєць* [7, с. 278].

У цих лексико-семантичних групах кристалізувалося народне ставлення до праці, оцінка її, засудження ледарства, що свідчить про важливість концепту *праця* (*робота*) для

українця. Праця виступає передумовою добробуту, достатку, проте підкреслюється й те, що праця важка, потребує зусиль. В іронічному ключі засуджуються лінощі як протилежність працелюбності. Наведені паремії підкреслюють шану до працелюбності, що виступає основною рисою ментальності українців. Перше в українській природі, що не могло не позначитися на українському національному характері, – це власне фізичний ґрунт, зокрема чорнозем, м'який, родючий, легкий для обробітку. Він стимулював урядне, синівське ставлення до землі. З цього виникає дивовижна працездатність і працелюбність українського народу.

Концепт *воля* реалізується в таких лексико-семантичних групах:

1. «Цінність волі»: *На волі я й гори потоплю* [7, с. 179]; *Вільному воля, а спасенному рай* [7, с. 177]; *Моя воля, моя сила* [7, с. 179]; *Воля дорожча за життя* [7, с. 178]; *Воля дорожча від усього* [7, с. 178]; *Воля – це вічна молодість народів* [7, с. 178]; *Воля – то маленьке слово, а всі йому раді* [7, с. 178]; *Хотя й голі, аби на волі* [7, с. 179] та ін.;

2. «Тяжкість неволі»: *Краще вмерти, чим сидя в неволі жити* [7, с. 179]; *В неволі ніщо не миле* [7, с. 179]; *Чоловік без волі, що кінь на припоні; ...то кінь на припоні; ...як кінь на припоні* [7, с. 180]; *Народ без свободи – як риба без води* [7, с. 180]; *Без волі плачу доволі* [7, с. 177] та ін.

Наявність цих паремій свідчить про значущість концепту *воля* для українців. Воля виступає життєвою необхідністю, потребою, чи не найвищою серед людських потреб. Це з достатньою часткою вірогідності свідчить про характерну рису українського менталітету – волелюбність, бажання особистої свободи. І ця риса тісно пов'язана з індивідуалізмом, орієнтованим на створення свого незалежного світу. Українець понад інші духовні вартості ставить свободу своєї особистості, йому нестерпно перебувати під владою чийогось авторитету. Волелюбність українця породжує демократизм у всіх сферах життя.

Концепт *доля* представлений у таких лексико-семантичних групах:

1. «Непередбачуваність долі»: *Не у всіх доля однакова: одним сиплеться зерно, а другим полова* [7, с. 136]; *Доля карає й вельможного ... й неможливого* [7, с. 175]; *На торгу долі не купиш* [7, с. 176]; *Долі й найбистрішим конем не об'їдеш* [7, с. 175]; *Доля не питає, що хоче, те й дає* [7, с. 176];

2. «Суворість долі»: *Погладила судьба його, але проти шерсті* [7, с. 176]; *Долі скаргами не власкавиш* [7, с. 175]; *Від лихої долі не сховаєшся* [7, с. 175]; *Лихая доля і під землею надібає* [7, с. 176].

3. «Необхідність зусиль задля здобуття долі»: *Доля тому дасть силу, честь і владу, хто здобуде її у боротьбі* [7, с. 176]; *Як будеш чекати долі, то не будеш мати й льолі* [7, с. 175].

4. «Приреченість долі»: *Бездольному всюди недоля* [7, с. 175]; *Моя доля як з собачого хвоста сито* [7, с. 176]; *Не займай голяка – його доля така* [7, с. 176]; *Не збереш поля, коли лиха доля* [7, с. 176]; *Хто не має долі, то від вінця і до кінця* [7, с. 177].

У зауважених лексико-граматичних групах концепт *доля* виступає як значущий для українця. З одного боку, *доля* розцінюється як вищий суддя, котрий керує, виносить свої присуди людині, а з іншого, – як об'єкт, що його людина може змінювати відповідно до своїх життєвих прагнень. Існування цього поняття в паремійному фонді української мови підтверджує фаталізм українців, що проявляється у вірі людини в ірраціональні сили, залежність її від зовнішніх обставин. А це є однією з істотних ознак українського етносу. На відміну від прагматичного європейця, який у всьому покладається на власні сили, українець вважає, що все залежить від долі. На нашу думку, фаталізм є породженням емоційності українців: він не наслідок раціонального осмислення дійсності, а результат чуттєвого, безпосереднього її сприйняття.

Отже, розглянувши вербальні репрезентації концептів *праця*, *воля*, *доля*, *свій/чужий* у пареміях, установивши високу частотність уживання паремій з цими концептами, простежуємо не тільки значущість їх для українця, але й безпосередній зв'язок із сутністю національного характеру. Репрезентація паремій доводить їх співвіднесеність із рисами менталітету українців – індивідуалізмом, працелюбністю, волелюбністю, фаталізмом. Проаналізовані концепти є лише невеликою частиною концептосфери українського народу, що знаходить своє вербалізоване втілення не тільки на лексико-семантичному рівні мови, а передусім – на фразеологічному та у невичерпних фольклорних джерелах.

Література

1. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мови) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 5–9.
2. Даниленко Л. І. Лінгвокультурологічна характеристика прецедентності паремійного тексту / Л. І. Даниленко // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 78–83.
3. Жайворонок Н. В. Українська етнолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

4. Кононенко І. В. Концептологія в лінгвістично-му аспекті / І. В. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 75–79.

5. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб., 1861. – № 3. – С. 33–80.

6. Липа Ю. О. Призначення України / Ю. О. Липа. – Л.: Просвіта, 1992. – 270 с.

7. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.

8. Сердюк А. М. Теоретичні засади вивчення концепту / А. М. Сердюк // Нова філологія: зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2009. – № 34. – С. 108–112.

9. Фурман А. О. Психокультура української ментальності: наукове видання / А. О. Фурман. – Тернопіль: Думка, 2008. – 132 с.

Tetiana Piatkovska

CONCEPTS OF UKRAINIAN MENTALITY IN LANGUAGE PAREMIAS DISCOURSE

The article examines the concepts of national conceptosphere of Ukrainians, which is verbalized

in proverbs with lexical units the following notions as work, fortune, will, we/they [pratsia, dolia, volia sviyu/cbuzhyu], in connection with the character traits of Ukrainian mentality – industriousness, love of freedom, fatalism, individualism. Paremiias are carrying the verbal embody of the concepts.

Keywords: *concept, concept sphere, paremiias.*

Татьяна Пятковская

КОНЦЕПТЫ УКРАИНСКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ В РЕЧЕВОМ ДИСКУРСЕ ПАРЕМИЙ

В статье рассматриваются концепты национальной концептосферы украинцев – праця, воля, доля, свій/чужий – в связи с чертами характера украинцев – трудолюбием, свободолобием, фатализмом, индивидуализмом. Вербальным воплощением концептов выступают паремии.

Ключевые слова: *концепт, концептосфера, паремии.*

Надійшла до редакції 19.05.2014 р.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Степаненко М. І. Мовознавча Полтавщина: довідник / М. І. Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2014. – 568 с.

До енциклопедичного видання ввійшли об'єднані в тематичні групи статті, які висвітлюють найважливіші моменти історії розвитку української мови, лінгвістичної думки на Полтавщині.

Для мовознавців, учителів-словесників, студентів-філологів, студентів гуманітарних факультетів, усіх, хто цікавиться історією української мови, проблемами мовознавства, хто шанує українську культуру й намагається примножувати її здобутки.

УДК 821.161.2.09 (477.53)

Віра Мелешко

ПЕТРО ЗАГАЙКО ПРО ЗВ'ЯЗКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА З ПОЛТАВЩИНОЮ

Стаття присвячена аналізу дослідницької манери одного із представників крайового шевченкознавства – Петра Кузьмича Загайка (1928–2013) на основі розгляду його науково-популярного нарису «Полтавські дороги Кобзаря». Автор статті твердить: нарис Загайка – своєрідний підсумок краєзнавчих шевченківських досліджень другої половини ХХ століття в цілому та самого вченого (до цього він опублікував багато матеріалів у місцевій пресі); це приклад поетичної критики, основу якої все-таки складає значний фактичний матеріал; прагнення привернути увагу наступних поколінь краєзнавців до питання «Шевченко і Полтавщина». У статті доведено, що дослідницький метод Загайка – художньо-інформаційний, а це суттєво відрізняє його від інших полтавських краєзнавців.

Ключові слова: літературна Полтавщина, краєзнавство, дослідницький метод.

На карті України багато географічних точок, пов'язаних із життям та творчістю Тараса Шевченка. Чи не найбільше – на Полтавщині. Тому до з'ясування обставин перебування великого українського поета на полтавських теренах зверталися й науковці, й аматори-краєзнавці, й журналісти тощо. Про тих із них, хто народився, жив, творив чи якимось іншим чином дотичний до Полтавської області, в енциклопедичному вимірі сказав Петро Петрович Ротач (1925–2007). Маємо на увазі його унікальну працю «Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії» [8]. Проте назріла необхідність розглянути набуток полтавських шевченкознавців, до яких належить і Петро Кузьмич Загайко, докладніше.

Про Загайка-викладача є розлога стаття в часописі «Рідний край», авторка якої Ганна Радько розкриває Петра Кузьмича «як фахівця своєї справи» [7, с. 93], талановитого «педагога і лектора» [7, с. 92]. «Бібліографічний покажчик» [3] подає життєпис та перелік літературознавчих праць тоді 75-річного ювіляра (покажчик укладено 2003 року). А втім, За-

гайко-науковець, зокрема й автор краєзнавчих досліджень про Шевченка, залишається мало представленим. Мета нашої статті полягає в тому, щоб на матеріалі книги «Полтавські дороги Кобзаря» [5] проаналізувати дослідницьку манеру П. К. Загайка – відомого краєзнавця другої половини ХХ століття.

З-поміж його наукових інтересів (українська полемічна література, творчість Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Юрія Федьковича) особне місце посідає Тарас Шевченко. П. Загайко протягом кількох десятиліть публікував в обласній газеті «Зоря Полтавщини» статті про нашого Тараса, зокрема й краєзнавчої тематики [2; 4; 6]; був учасником наукових шевченківських конференцій (на «обласній науково-практичній конференції 1989 р., який виступив із доповіддю «Шевченко і Полтавська „Громада”» [8, с. 261]). Найвагомим шевченкознавчим набутком Загайка вважаємо працю «Полтавські дороги Кобзаря». Звичайно, тема «Шевченко і Полтавщина» має «понадстолітні наукові напрацювання» [10, с. 7], пов'язана з іменами знаних, призабутих, а то й забутих дослідників. З-поміж полтавців, котрі по-різному розкривали її, подвижницьки й кількісно виособлюється вже згадуваний нами П. Ротач, краєзнавчо-шевченківський набуток якого подає «унікальні факти перебування [Шевченка] на Полтавщині, творчі зв'язки з краєм, його містами, містечками, селами, хуторами людьми...» [10, с. 7]. Але книга Загайка стала першим синкретичним оприлюдненим у Полтаві розглядом «крайових» періодів поета-пророка, підсумком «досягнення Полтавської Шевченкіани на той час» [7, с. 4].

Дослідницький метод Загайка – художньо-інформаційний, що суттєво відрізняє його із працями Ротача, який послуговується інформаційно-аналітичним. Отже, викладову манеру Загайка відносимо до художньої (поетичної) критики (про неї у свій час і з іншої причини го-

ворив еміграційний лірик Олекса Веретенченко [1, с. 52]). Сучасна дослідниця Оксана Сліпущко зауважила, що художня критика – це така, у якій «людинолюбство <...> взагалі, любов до письменника зокрема, і насамперед зрозуміння твору не в розважальному аспекті, а лише в його суті, ідейності, художніх засобах, вартості даного літературного твору...» [9, с. 13] є головними стильовими ознаками.

П. Ротач видання П. Загайка назвав *брошу-рою* [7, с. 4], маючи на увазі не жанрову специфіку дослідження краєзнавця, а його типологічний статус, адже брошура – «невелика (не більше як 4–5 друкованих аркушів) книжка, звичайно у м'якій оправі» [11, с. 60]. На нашу думку, жанр «Полтавських доріг...» можна означити як науково-популярний критичний нарис.

П. Загайко майже не покликається на інших науковців (він по одному разу цитує І. Франка [5, с. 3] й Олеся Гончара [5, с. 20] та двічі апелює до П. Ротача [5, с. 12, 14], не паспортизуючи послань). Для підтвердження того чи того свого повідомлення краєзнавець подекуди наводить спогади, розмисли, листи тощо О. Афанасьєва-Чужбинського, Варвари Рєпніної, А. Родзянки, П. Таволги-Мокрицького, В. Кулика, О. Кониського (теж без указання вихідних бібліографічних даних). Усі використані в тексті уривки із творів Шевченка (ліричних, ліро-епічних, прозових, мемуарних) виконують одну функцію: ілюструють попередньо сказане Петром Кузьмичем (таких уривків – понад тридцять). Інколи цитата є частиною речення. Наприклад: «...біль за скривджену батьківщину породив у Шевченка пророческу любов до всіх народів – «од молдованина до фіна» («Кавказ»)» [5, с. 20].

Привертає увагу перша сторінка обкладинки брошури, оформлена двома кольорами: червоним (назва) та коричневим (написи: «П. Загайко», «Бібліотечка „Криниці“», «Полтава – 1990» і два малюнки: символічний – бандура на фоні вишитого рушника та автопортрет, нарисований на Полтавщині – в Яготині – 23–26 вересня 1843 року); на останній сторінці обкладинки – колаж із «Кобзарів», друкованих у різний час і в різних країнах. Видання ілюстроване репродукціями двох автопортретів Шевченка (1843 і 1840 рр.); портрета Ганни Закревської пензля великого Тараса та його ж малюнками (їх чотири) та портрета Глафіри Псьол, що його виконала Варвара Рєпніна.

Автор поділив книгу на п'ять розділів, кожен із яких озаглавив цитатою із творів Шевченка (нумерація розділів відсутня):

– «В Україну ідуть діти» (слова з вірша «Думи мої, думи мої...»);

– «Його знають люди» (цитата з поезії «Перебендя»);

– «Доле, де ти?» (уривок із твору «Минають дні, минають ночі»);

– «Шляхи биті заросли тернами» (назва розділу взята з «Думки» («Тече вода в синє море»));

– «...Не вмере, не загине» (вираз із послання «До Основ'яненка»).

Усі назви передають ідейно-змістову сутність розділу.

У композиційному плані розділ «В Україну ідуть діти» є вступом, чи, точніше, заспівом, наступні три складають основну частину дослідження. Останній, п'ятий, розділ, за нашим переконанням, виконує функцію висновку-савословія. Таким чином, структурно праця Загайка збігається з народними думами. Збіг простежуємо й на внутрішньому, змістово-художньому рівні. Так, для думи, крім багатьох інших прикмет, характерні епічність та відображення «національної самосвідомості» (М. Дмитренко). Подібні риси спостерігаємо і в «Полтавських дорогах...». Для їхнього автора Шевченко – не лише об'єкт наукового аналізу, а й постать, що викликає безмір емоційно-почуттєвих візій; митець, «до живлющих джерел поезії» котрого припадають українці віддавна, «черпаючи у ній снагу для своєї духовності» [5, с. 3].

У вступному розділі Загайко експресивно-художніми мовними засобами говорить про нероздільність долі народу та його мови й культури, символом якої (нероздільності) стали «пекучі думи» [5, с. 3] Шевченка. Слово геніального Пророка «налилося енергією» [5, с. 4] мільйонів сердець, переконаний літературознавець, і спричинило грандіозні суспільні та духовні зміни.

Три розділи основної частини праці полтавця – закономірні: Шевченко тричі приїздив в Україну й кожного разу відвідував, а інколи тривалий час безвиїзно перебував у Полтавській губернії. Загайко дотримується такої «полтавської» періодизації життя поета: 1) 1843–1844 рр.; 2) 1845–1846 рр.; 3) 1859 р. Петро Кузьмич намагається конкретизувати дати приїзду Кобзаря в наш край. Так, ведучи мову про перші відвідини великим митцем полтавської землі, науковець пропонує розлогий хронологічний: «Виїхавши з Петербурга на Україну в середині травня 1883 року, Шевченко після нетривалого перебування на Чернігівщині і Києві побував у рідній Кирилівці, звідки направився на Полтавщину, в маєток батьків Є. Гребінки „Убежище“ ...» [5, с. 4]. Про другий приїзд він зауважує: «На Полтавщину Шевченко приїхав знову у червні... (підкреслення наше – В. М.)» [5, с. 11]. Таким чином, у червні, за П. Загайком, Кобзар прибув до нашого краю й першого разу. Це твердження збігається з матеріалами «Шев-

ченківського словника», де зазначено: «В 2-й пол. червня, відвідавши Кирилівку, Шевченко виїхав на Полтавщину...» [12, с. 116]. Про кінцеву часову межу першої подорожі поета Загайко пише: «В кінці лютого 1844 року він був уже в *Петербурзі* (підкреслення наше – В. М.)» [5, с. 11]. Проте з України Шевченко зразу попрямував до Москви на початку лютого. Таким чином, перші відвідини полтавської землі тривали близько восьми місяців – із червня 1843 по лютий 1844 року.

Другий період перебування поета в Полтавській губернії обмежений початком квітня 1845 року («задумав він [Шевченко] прибути на Миргородщину у село Мар'їнське <...>. Проте тут <...> пробув тільки пару днів на початку квітня...» [5, с. 11]) – «не пізніше 19 лютого 1846 року...» [5, с. 21].

«Короткочасним було перебування Шевченка на Полтавщині під час третьої його подорожі на Україну...» [5, с. 22]: 10 червня – серпень 1859 року.

Визначаючи населені пункти, пов'язані з Шевченком, Загайко бере до уваги територію Полтавської губернії середини XIX століття, межі якої значно ширші за обриси сучасної Полтавської області (зі слів автора: «...за тодішнім адміністративним поділом» [5, с. 18]). У цьому він солідарний з іншими крайовими шевченкознавцями, передовсім із Ротачем. У «Полтавських дорогах...», за нашими підрахунками, йдеться про 37 міст, сіл, хуторів, що їх за різних обставин відвідав Шевченко. Автор виокремив їх і на основі документальних джерел, і на основі творів поета.

У праці Загайка знаходимо відповідь на питання, чому зв'язки «Великого Кобзаря з полтавським краєм тісніші, ніж із будь-яким іншим куточком України (виключаючи хіба що його рідну Київщину, тепер – Черкащину)» [7, с. 3]. Відповідь розкидана по всій книзі полтавця, але її концентрація припадає на другий розділ, і ця відповідь – люди. Найперше – знайомі Шевченкові петербуржці, які мали полтавське коріння. До них Загайко зараховує письменника Євгена Гребінку, художника Аполлона Мокрицького, конференц-секретаря Академії мистецтв Василя Григоровича, культурного діяча Петра Мартоса. Прив'язаність Шевченка до Полтавщини визначили, в потрактуванні Петра Кузьмича, й великі таланти цього краю – Іван Котляревський, Микола Гоголь та Михайло Щепкін, сценічна майстерність якого викристалізувалася на полтавській землі [5, с. 4]. У цьому ж, другому, розділі Загайко повідомляє про знайомства Шевченка під час першого приїзду на Полтавщину з «небуденними людьми» [5, с. 5]. Він називає прізвища колишнього декабриста Олексія Капніста, художника, «нащадка фран-

цузьких емігрантів» [5, с. 4] Якова де Бальмена, відставного ротмістра Віктора Закревського, поета Олександра Афанасьєва-Чужбинського, фольклориста Платона Лукашевича, близької «до декабристського руху» [5, с. 4] родини Репніних, сестер Псьол – поетки Олександри та художниці Глафіри, Миколи Маркевича, письменниці Софії Закревської, Ганни Закревської, художника-кріпака Андрія Третячевського.

У науково-популярній праці Загайко також наголошує на життєдайних джерелах Шевченкової музи та на фактах формування його як митця. Так, на думку дослідника, саме під час першої подорожі Кобзаря в Україну, «зокрема на Полтавщину, відбувалася інтенсивна кристалізація його ідейно-естетичних поглядів» [5, с. 8]. Ми погоджуємося з таким висновком, адже рік 1843, коли поет після вимушеної довгої розлуки знову приїхав на Батьківщину, став початком нового творчого періоду – «трьох літ». Назву «Три літа» період отримав від однойменної поезії, що відкривала альбом під таким же заголовком: твори, написані протягом 1843–1845 років, письменник занотував в окремі зошити, а пізніше об'єднав в альбом (усього 33 поезії).

Вірш своєрідно підсумовував пережите. «*Невеликій три літа*» пов'язані з перебуванням Шевченка в Україні, яку він залишив дитиною, а провідав уже дорослою, сформованою особистістю. Кобзар Тарас «*прозривати став потроху*»:

... *Доглядаюсь, –
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...* [13, с. 173].

Шевченкове прозріння – то усвідомлення новітньої трагедії України: національна, соціальна та економічна неволя призвела до народження духовного рабства, до втрати почуття людської і національної гідності. Отже, в програмному вірші «Три літа» автор осмислив свою творчість 1843–1845 років як «ідейно-художню цілісність» (В. Бородін), ствердив звернення до політичної сатири.

Загайко згадує ті поезії Шевченка, які були написані на Полтавщині, передовсім під час другого приїзду. За словами краєзнавця, це був «дивовижний час спалаху творчої енергії поета, коли у всій величч розкрився його художній геній...» [5, с. 18]. Самих лише полотен, що «становлять ядро циклу «Трьох літ», він називає п'ятнадцять [5, с. 18].

Петро Кузьмич не вдається до всебічного аналізу «полтавської» лірики та ліро-епосу Шевченка. Окремі художні зразки дослідник розглядає в ідейно-естетичному плані, акцентуючи на тому, що вони образно виражають «концепцію рідного народу» [5, с. 18], пору-

шують проблему (особливо містерія «Великий льох») «загальнонаціонального значення – відповідальності кожної окремої особистості перед майбутнім за непродумані рішення чи дії, які привели на грань катастрофи великий слов'янський народ – український» [5, с. 18–19].

В останньому розділі – «...Не вмере, не загине» – Загайко веде мову про полтавців, які, починаючи з кінця 50-х років ХІХ століття, проводили активну культурно-просвітню діяльність. Активізація «добрих людей» (Т. Шевченко) зумовлена і впливом Великого Кобзаря та його творів, переконаний науковець. Він простежує діяльність Полтавської громади, ту діяльність, яку визначали ідеї Шевченка. З-поміж громадивців автор виокремлює Віктора Лободу, Дмитра Пильчикова, Василя Кулика, Олександра Кониського. За словами Загайка, і сучасники-полтавці «бережуть пам'ять про перебування Т. Шевченка на нашій землі» [5, с. 26], люблять і шанують його.

Отже, «Полтавські дороги Кобзаря» – це 1) своєрідний підсумок краєзнавчих шевченківських досліджень у цілому (маємо на увазі кінець 80-х років ХХ століття) та самого автора (до цього він оприлюднював різноматичні статті в місцевій пресі); 2) приклад художньої (поетичної) критики, основу якої все-таки складає значний фактичний матеріал, концентрована інформативність; 3) спроба привернути увагу наступного покоління дослідників до питання «Шевченко і Полтавщина».

Література

1. Веретенченко О. Тобі, Маріє, мій уклін... / Олекса Веретенченко // Ми не розлучались з тобою, Україно : вибране : 1952–1998 / М. Білоус-Гарасевич ; вступ. слово Яра Славутича ; – Детройт : [Б. в.], 1998. – С. 49–56.
2. Загайко П. «Добрі люди» з Полтави / Петро Загайко // Зоря Полтавщини. – 1989. – 28 січ.
3. Загайко Петро Кузьмич. Педагог. Літературознавець. Громадський діяч. Біобліографічний покажчик / упор. Кулик О. В., Радько Г. І., Білик Г. М. – Полтава : АСМІ, 2003. – 12 с.
4. Загайко П. Поет і математик / Петро Загайко // Зоря Полтавщини. – 1987. – 23 серп.
5. Загайко П. Полтавські дороги Кобзаря / П. Загайко. – Полтава : [Б. в.], 1990. – 27 с. : іл. – (Бібліотечка «Криниці»).
6. Загайко П. Тарасові стежки / Петро Загайко // Зоря Полтавщини. – 1990. – 18 травн.
7. Радько Г. Фанатично залюблений у літературу (Петру Кузьмичу Загайкові присвячується) / Ганна Радько // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2009. – № 2 (21). – С. 92–98.
8. Ротач П. Полтавська Шевченкіана : Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2 книгах / Петро Петрович Ротач. – Кн. 1 : А – К. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 432 с. ; Кн. 2 : Л – Я. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – 532 с.

9. Сліпушко О. Марія Гарасевич – письменниця, мислителька і громадська діячка / О. Сліпушко // Ми не розлучались з тобою, Україно / М. Білоус-Гарасевич. – Т. 2. – К., 2003. С. 2–23.

10. Степаненко М. Завершуючи справу подвижника / Микола Степаненко // Ротач П. Полтавська Шевченкіана : Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2 книгах. Кн. 2 : Л – Я / Петро Петрович Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – С. 7–9.

11. Глуначний словник української мови / уклад. Ковальова Т. В., Коврига Л. П. – Харків : Синтекст, 2002. – 672 с.

12. Шевченківський словник : у 2 т. Т. 2 : МОЛ – Я. – К. : Головна редакція УРЕ, 1978. – 410 с.

13. Шевченко Т. Кобзар. Повна нецензурована збірка / Т. Шевченко. – Х. : Школа, 2012. – 352 с.

Vira Meleshko

POLTAVA AND TARAS SHEVCHENKO IN PETRO ZAGAIKO'S RESEARCH

This article analyzes the research manners of one of the representatives of the regional researcher of Shevchenko – Peter Kuzmich Zagayko (1928–2013) on the base of his consideration of the popular science essay «Poltava roads of the Poet».

The author argues that the sketch of Zagayko is a kind of local history Shevchenko result of recent investigations of the second half of the twentieth century in general and the scientist (he has published many materials in the local press); it is an example of poetic criticism, the foundation of which is still based on a significant amount of factual material; intention to draw the attention of the next generation of local lore to the issue «Shevchenko and Poltava. The author proves that the research method of Zagayko is artistic and informational which substantially distinguishes it from other ethnographers of Poltava.

Keywords: literary Poltava, local lore studies, research method.

Віра Мелешко

ПЕТР ЗАГАЙКО О СВЯЗИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО С ПОЛТАВЩИНОЙ

Статья посвящена анализу исследовательской манеры одного из представителей краевого шевченковедения – Петра Кузьмича Загайко (1928–2013) на основании рассмотрения его научно-популярного очерка «Полтавские дороги Кобзаря».

Автор статьи рассматривает очерк Загайко как своеобразный итог краеведческих шевченковских исследований второй половины ХХ века в целом и самого ученого (до этого он опубликовал много материалов в местной прессе); это пример поэтической критики, основу которой все-таки составляет значительный фактический материал; намерение привлечь внимание следующих поколений краеведов к вопросу «Шевченко и Полтавщина». В статье доказано, что исследовательский метод Загайко – художественно-информационный, а это существенно отличает его от других полтавских краеведов.

Ключевые слова: литературная Полтавщина, краеведение, исследовательский метод.

Надійшла до редакції 20.03.2014 р.

Ганна Радько

ВИТОКИ «МАР'ЯНСЬКОЇ ОСЕНІ»: ЛЮБОВНА ІСТОРІЯ Й ОСОБИСТІСНА ДРАМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ФЕОДОСІЇ КОШИЦЬ

У статті йдеться про витоки з'яви геніальних творів Тараса Шевченка восени 1845 року. Їхнє написання автор пов'язує з дуже глибоким ураженням людської гідності поета, болем, який розкрив у його естві нечувані досі можливості й поставив на двобій із кривдою і злом в ім'я торжества правди, та спиняється на двох ліричних віршах – «Не завидуй багатому» та «Не женися на багатій», що є зачином «Мар'янської осені» Тараса Шевченка.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Феодосія Кошиць, «Мар'янська осінь», Петро Ротач, Валерій Шевчук, Петро Загайко, ліричні вірші, особистий біль, суспільний біль, людська гідність, любов, слава.

Період творчого піднесення в Тараса Шевченка, який є складником періоду «трьох літ», деякі дослідники-шевченкознавці умовно називають «Мар'янською осінню» (за аналогією з «Болдинською осінню» О. Пушкіна). Так, наш земляк, літературознавець Петро Петрович Ротач, який майже півстоліття досліджував духовне, творче й особистісне споріднення Шевченка з Полтавщиною, у «Полтавській Шевченкіані» з'ясовує це явище в окремій статті [3, с. 89]. Мова тут іде про жовтень 1845 року. Село Мар'янське (Мар'їнське, раніше Шимкове) Петро Ротач описує так: «Село колишнього Миргородського повіту, тепер Великобагачанського району. У ХІХ столітті належало старшому раднику Ф. А. Шимкову, від нього перейшло до зятя О. А. Лук'яновича, який мешкав тут із 1842 року і мав 173 ревізькі душі. Жив він у будинку на 10 кімнат, але вкритому соломою, мав флігель, стайню, льохи, сад і ліс. <...> Друге тривале (2–3 тижні) перебування Шевченка в цьому селі, – вважає дослідник, – припадає на середину осені – приблизно від 5 до 22 жовтня. <...> Очевидці свідчили, що жив поет в окремому приміщенні (флігелі, який не зберігся), дуже рано починав працю <...>. У колишньому маєтку Лук'яновича зберігся дерев'яний житловий будинок, а також одна з господарських будівель. На подвір'ї росте віковий дуб, який, за переказами, пов'язаний із перебуванням Т. Шевченка в Мар'янському» [3, с. 89–90].

Про цей період життя і творчості Т. Г. Шевченка не написана жодна книга, хоч саме тоді

сповна проявився талант поета. Саме в ту осінь народилися «Єретик», «Сліпий», «Великий льох», «Наймичка», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Псалми Давидові», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні», «Три літа», що стали справжнім виявом його літературного генія. «Творче горіння поета просто вражає» [1, с. 18], – захоплено вигукує дослідник П. К. Загайко.

Простежмо хронологію визначальних творів, написаних у Мар'янському: поеми «Єретик», 10 жовтня; «Сліпий» («Невольник»), 16 жовтня; містерія «Великий льох» з епілогом «Стоїть в селі Суботові...», 21 жовтня. П. П. Ротач підрахував: «...за три тижні, які Шевченко провів у Мар'янському, він написав 1610 поетичних рядків, тобто понад 400 строф» [3, с. 89]. Творчий спалах тієї осені продовжився: «Наймичка» – Переяслав, 13 листопада; «Кавказ» – Переяслав, 18 листопада; «І мертвим, і живим...» – В'юнища, 14 грудня; «Холодний Яр» – В'юнища, 19 грудня; «Маленькій Мар'яні» – В'юнища, 21 грудня; «Три літа» – В'юнища, 22 грудня; «Заповіт» – Переяслав, 25 грудня. Твори, написані восени 1845 року на Полтавщині, стали «ядром» циклу «Три літа». Письменник Валерій Шевчук у своєму «Слові іпостасному» зазначає: «Та осінь була фатальною. Осінь великого болю, шалених пристрастей, осінь хвороб, коли довелося зирнути в очі двом істотам жіночої статі, які незмінно диктують свою волю життю і світу, – Любові та Смерті! Осінь, після якої він відчув потребу написати „Заповіт”» [8, с. 199].

Ми хочемо звернути увагу не на вищенаведені архітвори, а на два невеличкі ліричні вірші, майже не помічені широким загалом читачів, які передували творчому спалаху Тараса Шевченка і були написані в один день – 4 жовтня 1845 року – в Миргороді, по дорозі в Мар'янське. Першим глибоким дослідником причин їхньої появи був Вал. Шевчук [7]. Не можна не погодитися з письменником про важливість цих поезій для розуміння в цілому психоемоційного стану Тараса Шевченка на початок жовтня 1845 року [8]. Та осінь стала щастям і бідною поета. Він

хворів тілом і душею, але біль переплавлявся в слово, яке такою могутньою силою пробуджує і сьогодні нашу свідомість.

Мова йде про вірші «*Не завидуй багатому*» та «*Не женися на багатій*». У вже названій вище «Полтавській Шевченкіані» П. П. Ротача дізнаємося про те, що ці вірші написані Шевченком під час перебування в Миргороді 4 (16) жовтня 1845 року, куди він заїхав, направляючись у село Мар'янське. Первісний автограф віршів невідомий. Весною або на початку літа 1846 року Тарас Григорович переписав їх до рукописної збірки «*Три літа*» (зберігається в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка в Києві, ф. 1, № 74). Уперше надруковані обидва вірші, що становлять своєрідний диптих, у журналі «*Основа*» (1861, ч. 3) із певними змінами («...очевидно, через зауваження цензури», – припускає П. П. Ротач). Вірш «*Не завидуй багатому*» друкувався ще в збірці «*Кобзарь Тараса Шевченка*», що вийшла в Санкт-Петербурзі 1867 року на кошти Д. Ю. Кожанчикова. Відновив текст вірша «*Не женися на багатій*» за автографом у збірці «*Три літа*» В. Доманицький («*Кобзар*» – СПб., 1907). Пізніше вірш став романсом, музику до нього написали М. Лисенко, згодом – В. Заремба та інші (див. [3, с. 145–146]). Наведемо повністю тексти цих віршів:

*Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приятні, ні любові –
Він все те наймає.
Не завидуй могучому,
Бо той заставляє.
Не завидуй і славному:
Славний добре знає,
Що не його люблять люди,
А ту тяжку славу,
Що він тяжкими сльозами
Вилив на забаву.
А молоді як зійдуться,
Та лобо, та тихо,
Як у раї, – а дивилися:
Ворушиться лихо.
Не завидуй же нікому,
Дивись крiгом себе:
Нема раю на всій землі,
Хіба що – на небі!*¹[6, с. 205].

*Не женися на багатій,
Бо вижене з хати,
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.
О женись на вольній волі,
На козацькій долі:*

*Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола.
Та ніхто не докучає
І не розважає –
Чого болить і де болить,
Ніхто не питає.
Удвох, кажуть, і плакати
Мов легше неначе;
Не потурай: легше плакати,
Як ніхто не бачить* [6, с. 205–206].

Щось важливе відбувалося в житті Шевченка 1845 року, адже в «Кобзарі», який укладений за хронологічним принципом, бачимо, що інтервал між творами становить майже рік. Вірш «Гоголю» датується 30 грудня 1844 року (Санкт-Петербург), а наступними є ці вірші, датовані 4 жовтня 1845 року (Миргород). П. П. Ротач припускає те, що це, «можливо, настрої самотності викликаний невдалим сватанням до доньки кирилівського священика Кошиця, з яким поет мав зустріч перед тим, як повернутися на Миргородщину» [3, с. 146]. П. К. Загайко узагальнено говорить про факт появи цих віршів: «На початку жовтня поет прибув до Миргорода. Наче полова по вітру, розлетілися його надії на сімейне життя. Це підтверджують написані тут 4 жовтня 1845 року вірші „Не завидуй багатому” та „Не женися на багатій”» [1, с. 16].

Д. Чуб історію з Феодосією Кошиць уважає дрібним захопленням поета (див. [5]). І тільки Вал. Шевчук ствердно заявляє, що саме в цій історії і схована любовна драма Тараса Шевченка, «яка боліла йому потім усє життя і стала зрештою причиною його самотності, бо всі захоплення поета по тому <...> можна назвати або самолікуванням, або ж спробою імітації саме цього почуття» [8, с. 198]. Цю історію Вал. Шевчук дослідив, розуміючи й гіпотетичність своїх розгадок, але логіці й здоровому баченню самої історії вони не суперечать. Таку роботу письменник проробив ще 1983 року, результати її були опубліковані 1990 року [7], перевидано статтю 2001-го [8]. Підтримуємо думку письменника й літературознавця про те, що основною жінкою в житті Т. Шевченка була Феодосія Кошиць і саме зневаження Шевченка її батьком спричинило трагедію мрії молодого Тараса про сімейне щастя і водночас стало поштовхом до створення вершинних творів митця. З'ясуємо питання детальніше.

Знаємо, що поети люблять згадувати свої колишні захоплення і сумувати над утраченим коханням. У шевченківській поезії можна знайти згадки про трьох жінок: Оксану Коваленко

¹ За вид. Шевченко Т. Г. *Кобзарь / Тарас Шевченко*. – Х. : ВД «Школа», 2014. – 576 с. можемо спостерегти деякі відмінності в тексті вірша (на с. 149): «Нема раю на всім світі, хіба що на небі!».

– об’єкт дитячого кохання, Ганну Закревську – об’єкт молодечого захоплення і Ликеру Полусмакову – об’єкт пізнього кохання, якій присвячено тільки два вірша. Отже, інтимної лірики Т. Шевченка майже не писав: хоч любовних віршів у нього й багато, але вони є переказом чужих історій і почуттів, а не власною рефлексією. Погоджуємося з думкою Вал. Шевчука, що причиною цього може бути те, що «поет мав у серці любовну рану, яка ніколи не загоювалася і так йому боліла, що це відчуття з естетичної сфери усувалося, залишаючись глухо зачиненим для світу» [8, с. 196].

Вивчаючи життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка, не можемо не помітити, що історія з Оксаною Коваленко відтворена в нього по-особливому: Оксана – дівчина – і справді предмет дитячого кохання («*ота маленька, кучерява, що з нами гралася колісь...*» [6, с. 458]) у поезії Т. Шевченка переросла в літературну героїню. Вона згадується в поезії «*Три літа*» серед літературних героїв, це ім’я носили й інші його героїні, як-от дочка сліпої з однойменної поеми. Біограф Тараса Шевченка П. Зайцев писав: «Оксана стане потім Шевченковою Беатриче. Ім’я її він надавав улюбленим героїням своїх поем» [2, с. 29]. Отже, Оксана лишилася в емоціях поета не як любовне переживання, а як яскраве дитяче враження, що стало одним з імпульсів творчості поета. Реальна ж Оксана Коваленко не переживала ніяких романтичних історій, а вийшла заміж за кріпака М. Сороку, жила в селі Пединівці і мала двох дітей. Одружитися з нею поет ніяк не міг, бо, коли приїхав до України 1843 року, та вже три роки була заміжня, отже, і драми з нею пережити також не міг. Варто в цьому аспекті розглянути і спогад про Оксану у вірші «Не молилася за мене...» [6, с. 464], де вона згадується як «*безталанна*», тобто як своєрідний символ, а не реальна істота. Таким чином, образ дитячої любові поета переріс у поетичний образ, яким він, на думку Вал. Шевчука, «затулявся і ховав незагоєну в серці рану» [8, с. 197]. Дослідник звертає нашу увагу і на статично витворений в уяві Т. Шевченка образ молодої дівчини, з якою він хотів би одружитися, і саме такого образу він і шукав у тих, у кого закохувався пізніше – після осені 1845 року. Отже, вірогідними є припущення П. П. Ротача та В. О. Шевчука про те, що драма Тараса Шевченка періоду «Мар’янської осені» пов’язана з іменем Феодосії Кошиць.

У рідному селі Тарас Шевченко не був упродовж 1829–1843 років. У Кирилівку він повернувся лише в червні 1843 року, а згодом приїде восени цього ж року, потім 1844 і 1845 року. Він знав, що не зустрине його тут ні мати, яка померла 20 серпня 1823 року, ні батько, який

помер услід за матір’ю через два роки (у 39-річному віці). Але в селі було багато знайомих, залишалася й багато загадок – Тарас рвався сюди душею. Тут жив ще його дід, майже 100-літній Іван Андрійович Шевченко, брати і сестри, родичі поета – родинні гілки Шевченків-Онистратенків та Грушівських. Окрім того, що це був рідний край, Кирилівка по-справжньому була красива. Біограф поета Олександр Кониський, який відвідав її через 70 років, це підтверджував (див. [8, с. 202]).

Мабуть, прибувши до села, завітав Тарас із короткою гостинною й до священика Григорія Кошиця, в якого колись наймитував, побачився з його дружиною Ксенією Прокопівною, сином Ясем, може, й привітався з юною дочкою Феодосією, чи Тодосею (детальніше див. [7; 8]). Припускаємо, що під час першого приїзду в Кирилівку Т. Шевченко міг тільки познайомитися з Феодосією, розгортання ж стосунків між ними тоді не могло відбутися, бо перебування поета в рідному селі було короткочасним (16–17 червня 1843 року).

Удруге, на думку дослідників, поет приїхав на батьківщину того ж року восени, втретє – в січні 1844 року. Бачимо, що час для побачень не досить удалий. Мабуть, у всі приїзди він міг заходити до Кошиців і мав змогу бачити дівчину. Вал. Шевчук дотримується версії, що почуття між молодими зароджувалися не так відразу, як оповів Григорій Жорновий, колишній Тарасів приятель, котрий служив за наймита в Кошиця саме тоді, коли поет сватався до Тодосі. Його розповідь, записана Юрієм Клименком, надрукована 1912 року в «Літературно-науковому віснику», т. 57, у статті «Під Шевченковою калиною». У цій розповіді виразно згадуються солов’ї, отже, це могло бути весною 1845 року, бо, як уже зазначалося вище, 1843 року перебування поета в Кирилівці було нетривалим. Важко сказати, коли запримітив стосунки Тараса Шевченка і своєї дочки отець Кошиць. Можливо, в травні 1845 року. Помітивши, зробив усе, щоб шлюб Тодосі з Тарасом став неможливим... Чому Григорій Кошиць не бажав бачити своїм зятем митця Шевченка, при тому знаючи, що може занепасти життя своєї дочки? Вал. Шевчук описує отця Григорія як людину практичну, зовсім позбавлену духовності: «Суворий і вимогливий, скупий, а відтак не без деспотичних нахилів, схильний до тупого, стандартного мислення <...>. Наймит для нього був наймитом, пан – паном, а піп – попом, про людину в тих іпостасях він думав найменше» [8, с. 211]. «Поет» чи «художник» – для отця Григорія та його дружини було поняттям без значення. Отож, сама думка про те, що колишній його наймит-попихач, шкодливий сирота,

на якого він і не дивився інакше, як на істоту меншовартісну, міг стати його зятем, була йому немислима. Він міг прийняти його вдома (бо й великі пани його приймали!), але поріднитися з ним, – ні.

Восени 1845 року, після храмового свята, яке в Кирилівці відбувається 26 вересня, Тарас Шевченко відвідав отця Кошиця з наміром умовити його й отримати бажану згоду на одруження з Тодосоєю. Тараса Шевченка знову було відштовхнуто, зневажено. Не звичайного гарбуза одержав він від Кошиців, йому ніби плюнули в обличчя: піп ставив на місце зарозумілого колишнього наймита, а колишній наймит «навчав любові до ближнього попів, тих, кому годилося б дбати про так звану християнську рівність усіх людей, а котрі виявилися зарозумілими стовпами» [8, с. 216].

Ураження людської гідності для кожної людини є болючим і глибоким, а в цій історії біль переживав не простий чоловік, а геній, і його образниця виявилася також тонкої душевної організації. Душа Тараса Шевченка була вражена дуже глибоко. Як наслідок цього болю і з'являються поезії «Не завидуй багатому...» та «Не женися на багатій...», написані 4 жовтня в Миргороді. Вони – результат думок, що роїлися в голові від недавно пережитої драми і які він намагався впорядкувати, важко ладнаючи слова: «Не завидуй багатому: багатий не знає ні приятні, ні любові – він усе наймає (підкреслення наше)» [6, с. 205]. Слово «наймає» і є болючим відкликом на колишнє власне наймитство. Шевченко з боєм скаже і про славу: «Не завидуй і славному: славний добре знає, що не його люди люблять, а ту тяжку славу, що він тяжкими сльозами вилив на забаву». І наприкінці вірша – разуючий висновок-ствердження: «Нема фаю на всій землі, хіба що – на небі». Там, у Миргороді, поет спробував писати про те, що вразило його як людину, про втрату можливості жити як усі люди. Якщо немає людського щастя, то поет кидає виклик долі: «Не женися на багатій, бо вижене з хати, не женися на убогій, бо не будеш спати. Оженись на вольній волі, на козацькій долі: яка буде, така й буде, чи гола, то й гола» [6, с. 205]. Його біль, ви-йшовши з особистого зневаження, самотності, повинен був злитися з великим суспільним боєм, боєм свого народу, «бо лише так, – уважає Вал. Шевчук, – міг вийти з тієї дикої самотності, в якій опинився раптом, оголений перед світом і собою» [8, с. 217]. Цей біль розкрив у його естві нечувані досі можливості, і він, борючись із застудою, їде до Мар'янського, під Миргородом, знову до Миргорода і Переяслава, ховається на цілий місяць у В'юнищах на Переяславщині і пише, пише твори, які згодом стануть класи-

кою української літератури, пробує підсумувати своє життя в поезії «Три літа»: «Невеликі три літа марно пролетіли... А багато в моїй хаті лиха нарobili. Опустошили убоге моє серце тихе, погасили усе добре, запалили лихо <...>. І засохли мої сльози, сльози молодії. І тепер я розбитее серце ядом гою, і не плачу, й не співаю, а вию собою» [6, с. 282–283]. Здавалося, що все найпотаємніше, найвагомніше, виношене упродовж життя, прорвалося із глибини душі і стало на двобій із кривдою і злом в ім'я торжества правди. Зовсім хворий, у виснажливій гарячці, коли йому вже ввижалася смерть, він пише вірш «Як умру, то поховайте...», датований 25 грудня 1845 року (Переяслав) [6, с. 284]. Отже, зневага зарозумілого попа породила нечуваний спопеляючий вогонь у душі поета, в якому він гоїв своє розбитее серце, не знаючи, що доля приготувала йому ще більше море болю та великих тілесних і духовних страждань.

Ім'я Феодосії Кошиць ми не зустрічаємо ні в «Щоденнику», ні в листах, ні у творах Тараса Шевченка, писаних після цих подій. Але, як припускає Вал. Шевчук, поет її не забував. У пустельному Кос-Аралі, коли його душа страждала від самотності, далеко від Батьківщини, позбавлений близького товариства, він буде перебирати в пам'яті «бозна-колишній випадок». Згадуватиме Ганну Закревську, веселу красуню серед веселого танцю, напише ряд віршів про багату, вродливу, безталанну дівчину, яка радо б одружилася «з чорнобровим сиротою», але не в її це волі. Згадає оту, що «убокого полюбила» і яка залишилася у високих палатах «увесь вік свій дівувати». Приєднуючись до думки літературознавців, уважаємо їх опосередкованими ремінісценціями на нещасливе кохання й на дружні стосунки з княжною Репніною.

Не пройшов повз увагу дослідників і вірш «Якби зустрілися ми знову», який не має ніякої присвяти. П. К. Загайко, П. П. Ротач уважають, що він присвячений Ганні Закревській, із якою Шевченко зустрівся 1843 року в Мойсівці (див. [1, с. 9; 3, с. 508]). Поділяємо думку Вал. Шевчука про те, що цей вірш може бути адресований і Феодосії Кошиць. Дозволимо тут навести його повністю, бо саме ним поет підводить ризику під колісь для нього милою й такою гіркою історією:

*Якби зустрілися ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?
Якеє тихее ти слово
Тойді б промовила мені?
Ніякого. І не пізнала б.
А може б, потім нагадала,
Сказавши: Снилось дурній.
А я зрадив би, моє диво,
Моя ти доле чорнобрива!*

Якби побачив, нагадав
Веселеє та молодеє
Колишнє лишенько лихеє,
Я зарідав би, зарідав!
І помоливсь, що неправдивим,
А сном лукавим розійшлось,
Слізьми-водою розлилось
Колишнєє святее диво [6, с. 380–381].

Повернувшись із заслання, Тарас Шевченко навідає і Кирилівку, заїде до Феодосії Кошиць. Ця остання зустріч була сумною, зі словами та розмовами про свої життєві незгоди, зі споминами про колишнє й жалкуванням про безнадійне сучасне.

Засновник знаменитого журналу «Киевская старина» Ф. Лебединцев востаннє навідував отця Григорія і Ксенію Прокопівну Кошиць незадовго до того, як Шевченкове тіло мали привезти до Києва. «Отець Григорій, – пише Ф. Лебединцев, – і тепер не міг визнати в своєму колишньому наймиті якогось безсмертного поета і судив про нього, як про простого наймита, яким і зістався той у його спогадах» [4, с. 42].

Таким чином, геніальні твори «Мар'янської осені» Тараса Шевченка стали наслідком душевної драми поета, яка почалася з кохання, звичайного людського почуття, одного з найприродніших, на яке має право кожна особистість. Два ліричних вірша – «Не завидуй багатому» та «Не женися на багатій» – є її зачином. Ця любовна історія й персональна драма митця розкриває причини невдалих спроб Тараса Шевченка до утворення гармонійної родини, яка була його ідеалом.

Література

1. Загайко П. К. Полтавські дороги Кобзаря / П. К. Загайко. – Полтава : Полтава, 1990. – 28 с.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / [упор., комент. та іл. : Ю. Іванченко ; передм. : В. Шевчук ; худ. І. Динник]. – К. : Мистецтво, 1994. – 352 с.
3. Ротач П. П. Полтавська Шевченкіана : Спроба обласної крайової Шевченківської енциклопедії у двох книгах. – Кн. 2 : Л–Я / П. П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – 532 с.
4. Спогади про Т. Шевченка / [упор. і приміт. : В. С. Бородін, М. М. Павлюк; передм. : В. Є. Шубравський]. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с.

5. Чуб Д. Жінки в житті Т. Шевченка / Д. Чуб // Живий Шевченко / Д. Чуб. – Мельборн : Ластівка, 1987. – С. 22–60.

6. Шевченко Т. Кобзар : [текст] / Тарас Шевченко. – К. : Рад. школа, 1986. – 608 с.

7. Шевчук В. О. Любов, що розійшлася сном / В. О. Шевчук В. // Дорога в тисячу років / В. О. Шевчук. – К., 1990. – С. 236–247.

8. Шевчук В. О. «Personae verbum» (Слово іпостасне) : Розмисел / В. О. Шевчук. – К. : Твім інтер, 2001. – 264 с.

Hanna Rad'ko

THE BACKGROUND OF “MARIANIVSKA AUTUMN”: LOVE STORY AND PERSONAL DRAMA OF TARAS SHEVCHENKO AND FEODOSIA KOSHYTS

The article is devoted to the background of coming out of masterpieces by Taras Shevchenko in autumn 1845. The author considers that these masterpieces appeared because of the deep vulnerable pain and humiliating of man's dignity which revealed unbelievable opportunities of the poet's heart and set him on the enmity between good and evil for the sake of the truth. The author points out two lyrics “Ne zavayduj babatomy” (“Don't envy the rich”), “Ne zhenysia na babatij” (“Don't marry the rich”) are the preconditions of poet's “Marianivska autumn”.

Keywords: Taras Shevchenko, Theodosia Koshyts, “Marianivska autumn”, Petro Rotach, Valeriy Shevchuk, Petro Zabaiko, lyrics, personal pain, social pain, man's dignity, love, respect.

Анна Рад'ко

ИСТОКИ «МАР'ЯНСКОЙ ОСЕНИ»: ЛЮБОВНАЯ ИСТОРИЯ И ЛИЧНОСТНАЯ ДРАМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И ФЕОДОСИИ КОШИЦ

Статья посвящена истокам появления гениальных произведений Тараса Шевченко осенью 1845 года. Историю их написания автор связывает с очень глубоким унижением человеческого достоинства поэта, болью, которая раскрыла в его сущности невиданные доселе возможности и толкнула на поединок со злом во имя торжества правды, а также изъясняет содержание двух лирических стихотворений – «Не завидуй багатому» и «Не женися на багатій», которые служат прологом к произведениям «Мар'янської осені» Тараса Шевченка.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Феодосия Кошиц, «Мар'янская осень», Петр Ротач, Валерий Шевчук, Петр Загайко, лирические стихотворения, личностная боль, общественная боль, достоинство, любовь, слава.

Надійшла до редакції 20.03.2014 р.

Ніна Осмак, Світлана Дика

МОТИВ КОХАННЯ В ПОВІСТІ «КУДЕЯР» МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

У статті досліджується мотив кохання в повісті «Кудеяр» М. Костомарова. Розглядається потрактування кохання в період античності, Середньовіччя, в добу романтизму, що внесла в українську літературу образи нових героїв, нові сюжети та нове тлумачення кохання, а саме – як очисного вогню. Кохання між Настею і Кудеяром є одним з основних стовпів, на якому тримається склепіння сюжету твору. Воно сильне і слабе, велике і надміру мізерне, здатне окриляти і підносити до вершин блаженства та кидати боляче на грішну землю.

Ключові слова: кохання, материнство, повість.

Протягом багатьох століть категорія кохання є найбільш дискусійною в різних галузях суспільного життя – таких, як мистецтво, культура, релігія, наука. Кохання є однією з основних характеристик духовності людини, однією з умов формування цілісного образу «Я». Одноставною є думка про те, що воно відкриває той природний потенціал людини, який полягає в резервному зберіганні почуттів, що залишаються невикористаними до того моменту, поки не з'явиться інший індивід, на якого можна було б людині спрямувати всю свою внутрішню енергію, тобто перенести потенціальні внутрішні почуття на зовнішній об'єкт – коханого. Людство намагається знайти відповідь на питання, що ж таке кохання, але й досі не існує однозначної відповіді на нього, а можливо, і не потрібна відповідь, бо побічне сприйняття такого високого почуття призведе до стереотипізації та шаблонності, позбавить кохання індивідуальності. Тому краще, щоб питання «Що таке кохання?» залишалося риторичним, і відповідь на нього мають знаходити лише закохані серця, а не теоретики сірої буденності.

Мета нашої статті – з'ясувати мотив кохання у творчості Миколи Костомарова на прикладі повісті «Кудеяр».

Відповідно до періодів існування людства потрактування кохання було різне. Наприклад, у період античності з'являються два ідеали любові: архаїчний та езотеричний [1]. Архаїчний ідеал пов'язаний із релігійно-міфологічними уявленнями й спирається на те, що чуттєва основа кохання є домінантною. Езотеричний ідеал ґрунтується на платонічній основі розуміння

кохання. У період Середньовіччя потрактування любові дещо модернізується, з'являється так званий «амор» – поняття, пов'язане з основною вимогою того часу – свободою, котре виступає як особисте та виборче почуття, за якого суб'єкт кохання вільно обирає об'єкт власних почуттів.

Тема кохання збурювала уяву відомих митців – В. Шекспіра, О. Пушкіна, П. Неруди, О. Олеся, В. Симоненка, Л. Костенко та багатьох інших, торкалася чарівних струн душевного оркестру, симфонія якого підштовхувала їх на створення неперевершених шедеврів культури.

Доба романтизму дала українській літературі образи нових героїв, нові сюжети й нове потрактування кохання, а саме кохання як очисний вогонь. Благодатним ґрунтом для висвітлення цієї теми є романтичні історичні твори, зокрема історичні романи, які набули широкого розвитку в ХІХ ст. Зображуючи історичні події та діячів, які відігравали важливу роль у формуванні та становленні української державності, письменники не обмежувалися лише сухими фактами *magistra vitae*, а намагалися першочергово поставити перед очі читача людину в усіх барвах поривів її душі, тому не могли оминати увагою основу всіх природних поривань – кохання.

Розглянемо втілення мотиву кохання у творчості Миколи Костомарова на прикладі повісті «Кудеяр». Повість містить риси вальтер-скоттівського типу роману, що зображує любов як ланцюжок у сюжетній канві твору.

Зауважимо, що кохання між Настею і Кудеяром є одним зі стовпів, на якому тримається сюжет твору. Воно сильне і водночас слабе, велике й надміру мізерне, здатне окриляти і підносити до вершин блаженства та кидати боляче на грішну землю, залишаючи по собі Прометеві муки.

Кудеяр і Настя – молоде подружжя, яке жило тихим, спокійним життям, поки доля не зіграла з ними злий жарт. У той час, коли Георгій був на війні, бусурмани забрали Настю в полон. Проте Кудеяр не може змиритися з втратою коханої, і пошуки викраденої стають ціллю його життя та одним із рушіїв еволюції

образу героя. Коли ж Настя повертається з полону, окрилена світлою надією, вона не помічає наближення горя, котре переверне не тільки її світ, але й кардинально змінить коханого чоловіка. Здавалося б, що ось воно – щасливе майбутнє в рідних обіймах, але злий фатум не дає волі люблячим серцям і випробовує їх на міцність. Побачивши маленького хлопчика, який горнеться до його Насті, Кудеяр зрозумів, що його сердешну було збезчещено, і це мале створіння – бусурманське дитя. У Георгієві прокинується ненависть, спопеляюча ненависть до цієї дитини. В душі героя відбулося зіткнення двох фронтальних позицій, які б мали виступити в ролі виправдання жахливому дітовбивству. Зокрема, з одного боку, це вбивство заради зволення коханої від тягара ганьби, бо вона повернулася додому з байстрюком (за християнською мораллю, неприпустима поведінка), а з іншого, – гіпертрофований егоїзм, головним критерієм якого є право на володіння, у нашому випадку, – Настею. Можемо зазначити, що це ніщо інше, як керування почуттями, які тяжіють до типу стосунків, що їх Еріх Фромм розглядав як любов-власність. Кудеяр міг проявити інший вид ставлення до Насті під час довгоочікуваної зустрічі – продуктивну любов, яка полягала б у прийнятті хлопчика як рідного сина, або ж він міг дарувати хлопчикові життя, бо то рідна кровина його коханої Насті, проте чоловік невблаганний. Кудеяр ставить Настю перед найскладнішим і найтрагічнішим вибором у житті матері й говорить: «Выбирай теперь, что хочешь, кто тебе милее, кого тебе больше жаль» [2, с. 170]. Настя як істинна мати намагається врятувати хлопчика, бо, незважаючи ні на що, любить своє дитя. У цьому виборі поміж чоловіком і дитиною полягає трагедія Насті. У ній прокидається найприродніше – материнська любов, не підвладна жодним поясненням і доведенням, по-своєму фатальна. Автор загострює увагу на самовідданий боротьбі матері за дитину, на тому, як оборона Насті слабшає і вона зраджує материнству заради Кудеяра: «Я не то что женою, невольницей твоей буду. Позволь же у тебя, моё сердце, жить в неволе; женись, возьми другую, а меня её работницей возьми; только бы возле тебя быть недалеко, только бы на тебя глядеть» [2, с. 170]. Вони обоє сподівалися на те, що в них будуть ще спільні діти, народжені в злагоді та любові, але Бог розпорядився інакше. З цього страшного моменту – вбивства дитини – й починається руйнівний шлях кохання героїв, яке в подальшому знищить ще багато людських життів. Але поки що Настя звільнилася від ганьби, Кудеяр задовольнив своє его та спраглу від жаги помсти бусурманам душу, і, здавалося б, сімейне щастя ось-ось постукає у двері до подружжя.

Але цар відправляє Кудеяра в похід, де той потрапляє в полон. Разом із невпинним благанням Бога про скоріший прихід смерті він згадує свою сердешну Настю, і серце його кров'ю обливається. А Настя в той час усіма своїми силами намагалася повернути коханого. Жінка-борець, яка заради свого чоловіка здатна на все, навіть на вбивство власної дитини, постає у всій повноті своїх учинків та помислів. У пошуках чоловіка доходить аж до Івана Грозного, сама опиняється в руках тирана. Повернувшись із полону, Кудеяр стрімголов мчить додому, щоб побачити її, але страшна звістка спантеличує чоловіка, й він їде до царського палацу по Настю. Цар загадує Георгієві три подвиги, після звершення яких він би міг знову зажити родиною. Помічаємо паралель між Кудеяровими та Геракловими подвигами, але з однією великою відмінністю: Кудеяр чинив їх ціною безневинних життів. Він намагається виправдатися: «Столько людей безневинных побил, а теперь такой срам терплю! Всё за тебя, мол, Настя, всё для того, чтобы тебя увидеть» [2, с. 262]. Однак побачивши дружину повішеною, він умить скипає ненавистю, жагою помсти Іванові Грозному. Адже те найдорожче, заради чого він жив, убито...

М. Костомаров використовує кохання як точку відліку – водночас кінця і початку – зовнішнього життя головного героя та внутрішньої еволюції його характеру. Смерть Насті стала кінцем у зовнішньому плані образу Кудеяра в статусі чоловіка й початком періоду вдівця, а у внутрішньому – було покладено кінець світлим ілюзорним сподіванням на щасливе подружнє життя і початок поглиблення жорстокості й агресивності, які не мали вже зворотного шляху.

Отже, можемо зробити висновок, що М. Костомаров майстерно втілює мотив кохання в повісті «Кудеяр» на прикладі своїх трагічних героїв Насті й Георгія. Письменник, за вальтер-скоттівською традицією, використав це світле й високе почуття як точку відліку сюжету твору і як художній прийом творення характеру головного героя, якого кохання одночасно підносило до небес і несподівано боляче било об землю, змушуючи відчутти межі душевних страждань і боротьби між вищими пориваннями та злочинною жорстокістю. Душу центрального персонажа огортав криваво червоний оксамит кохання, гаптований чорним мереживом помсти.

Література

1. Буквар : Психологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bukvar.su/psihologija/86546-Lyubov-kak-sociopsihologicheskoe-yavlenie>. – Назва з екрана, 10.06.2014.
2. Костомаров М. І. Твори в двох томах / М. І. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. Повісті / упоряд., передм. та прим. В. А. Смілянської. – 780 с.

Nina Os'mak, Svetlana Dyka

THE MOTIF OF LOVE IN THE STORY "KUDEYAR"
BY N. KOSTOMAROV

The article examines the motif of the love in the story «Kudeyar» by N. Kostomarov. The interpretation of love in the time of antiquity, in the Middle Ages and in the romantic period, which brought into the Ukrainian literature the images of the new characters are considered, new stories and new interpretation of love, such love as cleansing fire are given. The love between Nastya and Kudeyar is one of the main pillars which keeps the plot of the work. It is strong and weak, big and too lean, can elate and rise to the heights of bliss and pain and then be thrown onto the ground.

Keywords: love, motherhood, story.

Нина Осмак, Светлана Дикая

МОТИВ ЛЮБВИ В ПОВЕСТИ «КУДЕЯР»
НИКОЛАЯ КОСТОМАРОВА

В статье исследуется мотив любви в повести «Кудеяр» Н. Костомарова. Рассматривается трактовка любви в период античности, Средневековья, в эпоху романтизма, что привнесла в украинскую литературу образы новых героев, новые сюжеты и новые трактовки любви, а именно любви как очистительного огня. Любовь между Настей и Кудеяром является одним из основных столпов, на котором держится сюжет произведения. Оно сильное и слабое, большое и слишком скудное, способно окрылять и подносить к вершинам блаженства и бросать больно на землю.

Ключевые слова: любовь, материнство, повесть.

Надійшла до редакції 19.06.2014 р.

УДК 821.161.2'01.09

Лариса Йолкіна

ПРОБЛЕМА МІЖЛІТЕРАТУРНИХ ВПЛИВІВ
У СЛОВЕСНОМУ МИСТЕЦТВІ XVI–XVIII СТОЛІТЬ
У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА

У статті проаналізовано праці Володимира Перетця, присвячені взаємовпливам української, російської та польської літератур XVI–XVIII ст. Вивчено систему підходів, які дозволили науковцю виявити джерела окремих явищ у російській літературі. Виявлено шляхи аналізу здобутків давньої української літератури у сфері віршування, зокрема у творчому доробку Герасима Смотровського та Андрія Римші. Окреслено питання вивчення шляхів проникнення в літератури силабічної системи віршування. Зафіксовано, що низка відомих російських авторських текстів походить із польської та української літератур, а інколи український варіант стає «посередником» між польською та російською літературами.

Ключові слова: Володимир Перетц, міжлітературні впливи, віршування.

На кожному етапі розвитку національної літератури виникають нові явища, які стають основою або служать поштовхом для народження ще інших. Відомо, що на розвиток національної літератури певним чином упливають сусідні літератури. Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'явилася низка наукових праць Володимира Перетця, у яких автор простежує українсько-російські взаємини в царині літератури

й фольклору, а також розкриває взаємовпливи слов'янських літератур у давні часи. Зокрема, відомими стали такі ґрунтовні дослідження науковця, як «Ляльковий театр на Русі» (СПб., 1895) «Малоросійські вірші й пісні» (СПб., 1899), «Історико-літературні дослідження і матеріали» (СПб., 1900). На жаль, цей аспект у доробку вченого досі не став предметом активної уваги літературознавців, хоч і є вагомим внеском на шляху вивчення літературної взаємодії.

Метою нашої статті є аналіз праць знаного вченого-філолога В. Перетця, у яких висвітлено взаємовпливи української, російської та польської літератур XVI–XVIII ст.; вивчення системи підходів, які дозволили науковцю встановити джерела окремих явищ у російській літературі, виявити шляхи аналізу здобутків давньої української літератури у сфері віршування.

Досліджуючи поетичні народні тексти, В. Перетц звернув увагу на подібність між українськими і сербськими творами. Спроба зіставити кілька пісенних сюжетів не дала бажаних результатів, і науковець дійшов висновку, що для об'єктивного порівняльного аналізу писемних пам'яток необхідна своєрідна «археологія

© Л. Йолкіна, 2014

пісенної поезії» [5, с. I]. Джерелом для вивчення історії російської поезії, зокрема й народної пісні, В. Перетц обрав збірки старовинних псалмів та кантів, які, за його переконанням, дають підстави робити наукові висновки щодо історії деяких пісенних сюжетів та їх обробок. Значну частину таких пісень дослідив О. Соболевський у ґрунтовній багатотомній праці «Великоруські народні пісні» [6].

В. Перетц констатував, що джерела російської літератури своїм корінням сягають у давню віршовану творчість, «яка зародилась у південно-західній Росії, імовірно, уже в другій половині XVI століття» [5, с. II]. Учений проаналізував здобутки української літератури у сфері віршування, зокрема в праці «Малоросійські вірші й пісні» увагу дослідника привертає творчий доробок Герасима Смотрицького та писання Андрія Римші. Твори другого різняться досконалою формою, мовною своєрідністю й певним чином свідчать про глибоку ознайомленість його з польською літературою. Поезія А. Римші (за походженням він білорус; освіту, можливо, здобув в Острозькій школі) розглядається як така, що мала вплив на розвиток не лише малоросійського письменства, а й поезії великоросів.

Дослідження сучасних літературознавців не лише підтверджують високий поетичний хист А. Римші, а й визначають вагомість його перекладницьких текстів, як-от польськомовного перекладу латинського тексту О. Поляка «Хорографія, або Топографія Святої землі». Так, у дисертації «Еволюція хождений в восточнославянских литературах XII–XVIII вв.» Елла Дюкова подає свідчення щодо популярності роботи кальвініста А. Римші в Росії й доходить висновку, що ідея паломництва й відповідний літературний жанр сприяли зближенню представників різних конфесій: католиків, православних, протестантів. Водночас у цій праці дослідниця зауважує, що тексти А. Римші були якісними й мали вплив на розвиток не лише української та білоруської, а й російської літератур. А. Дюкова зазначає: «Переклад Римші мав запит навіть у Росії, де виникли російськомовні відтворення його тексту. Перекладні «подорожники», створені в «західноруському краї», були покладені в основу паломницьких творів, які створювались у XVI, XVII cc. з ініціативи російського царя в Москві» [1, с. 7]. Такі дослідження підтверджують слушність думок, висловлених В. Перетцом ще наприкінці XIX ст., стосовно українського впливу на розвиток російської літератури та поглиблюють його припущення про те, що саме через українську літературу досягнення польських митців часто ставали поштовхом для розвитку окремих явищ у російській літературі.

Хоч у першому томі праці «Історико-літературні дослідження і матеріали» питання про вплив української (малоросійської) поезії на розвиток російської (великоруської) літератури розкривається лише частково, та науковцю вдалося проаналізувати і класифікувати окремі вірші, простежити історію побутування деяких сюжетів українських пісень на російському ґрунті, розглянути форми пісень та народну символіку. Цей том містить підрозділ із промовистою назвою: «Початок штучної поезії в Росії. Дослідження про вплив малоросійської віршованої й народної поезії XVII–XVIII ст. на великоруську. До історії Богогласника».

Поглиблюючи дослідження віршової форми при визначенні міжлітературних впливів, В. Перетц у частині «З історії російської пісні» праці «Історико-літературні дослідження і матеріали» здійснює екскурс в теорію віршування Київської Русі, наближаючись поступово до «малоросійських» досягнень у царині «еллінських» форм та силабіки. Розглядаючи теоретичні й практичні надбання українських науковців і поетів другої половини XVI – початку XVII ст. (зокрема, праці Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького), В. Перетц чітко визначає, що «на початку XVII ст., до двадцятих років його, більшість малоросійських поетів пишуть уже правильні силабічні вірші, за виключенням небагатьох, які віддавали перевагу римованій прозі, або не вміли вкласти текст у межі 11- чи 13-складового вірша» [5, с. 12], як, наприклад, у творі «Ключ царства небесного» (1587), присвяченому князю Олександру Острозькому, де чергуються віршорядки на 13, 12 і 11 складів (13, 13, 11, 12). Хоч вони й нерівноскладові, та все ж близькі до основного розміру, популярного на той час в Україні. Зовсім інші зразки віршування відмічає науковець у творах «Лямент дому княжат Острозьких» (1603), «Перло Многоцінное» (1646) Кирила Транквіліона Ставровецького, «На Різдво Бога і Спаса нашого...» (1616) Памви Беринди, в текстах Касіяна Саковича. Це засвідчує дальший розвиток віршування в українській літературі наступних періодів.

Ці версифікаційні досягнення поступово трансформуються в російській літературі, що дослідник доводить, фіксуючи окремі зразки віршових текстів. Так, на прикладах текстів Григорія Сковороди В. Перетц демонструє, як популярні в народі твори перероблялись спочатку в українській пісенній творчості, а потім і в російській. Доволі частими є випадки, коли тексти зберігали головну думку, форму і навіть перші рядки оригіналу, але далі за тими рядками здебільшого йшов зовсім новий матеріал. Приміром, «Пісня на Різдво Христове про бідність, у запитаннях і відповідях» має такий початок:

- В. *«Пастыри мили!
Гдѣ вы днесь были?
Гдѣ вы бывали,
Что вы видали?»*
- О. – *«Грядемъ днесъ из Вифлеема,
Из града уничиженна,
Но днесъ блаженна»* [5, с. 238].

Цей кант дослідник розглядає як своєрідну переробку перекладу з польської відомого за багатьма списками вірша. У сучасному для Г. Сковороди варіанті початок звучить так:

*Pasterze mili,
Coście widzieli?
Widzieliśmy maleńkiego?
Jezusa narodzonego?
Syna Boskiego* [5, с. 238].

Далі постають запитання про умови побуту новонародженого й те, чим харчуються мешканці того дому. Порівняння цих двох текстів указує на їхній тісний зв'язок. Автор дослідження наводить низку інших прикладів, які свідчать про «процес вироблення нових штучних пісень зі старого матеріалу на ґрунті малоросійської літератури XVIII ст.» [5, с. 240].

Аналізуючи російські й українські збірки пісень, дослідник спостеріг багато таких зразків, у яких збігаються не лише сюжети, а й деякі мовні форми й розміри, що вказує на факт за-позичення.

У рукописі Імператорської публічної бібліотеки Q–XIV № 141 В. Перетц виявляє, «слідом за духовними псалмами, кілька віршів світського змісту з ознаками польського чи малоросійського походження <...>. Перша елегія – звичайного в малоросійській штучній і народній поезії розміру [(4 + 4) + 6]» [5, с. 226]. З метою унаочнення дослідник уміщує повний текст твору, розкриваючи титла й знімаючи надрядкові знаки. Ми ж цитуємо фрагмент:

*Во печали во великой
всегда пребываю,
По себѣ, милое сердце,
тяжко воздыхаю* [5, с. 226].

Окремі пісні цього рукопису мають розмір [6 + 6] + [(4 + 4) + 6], що повністю збігається з ритмоладом українських пісень «Ой за гаєм, гаєм зелененьким // там орала дівчинонька во-ликом чорненьким» та «Казав мені батько, щоб я оженився, по досвітках не ходив, та й не во-лочився».

У багатьох випадках свідченням запозичення є «малорусизми». Так, у цитованій поезії дослідник виокремлює низку відповідних епізодів: «забыти тебѣ», «презлична», «у мене», «мене», «дѣть» [5, с. 226]. У зв'язку з тим, що

українські псалми і канти мали специфічні «мовні звороти» та «риторичні порівняння» [5, с. 226–227], В. Перетц виокремлює їх наявність і в російському тексті та робить висновок, що на обробку світської пісні впливають певним чином і духовні тексти. Для порівняння з цитованим текстом він подає уривки з різних псалмів і пісень:

*О прекрасная царице,
Златая Дияна... (Псалом на Покров
пресв. Богородиці) [5, с. 226];
О Діанно всѣхъ моцнѣйша,
Монархия найславнѣйша
(Псалом на Успіння) [5, с. 227];
Земныхъ краснѣйшая Діанна,
Параскевою названа.
Радуйся Панно, Свята Діанно (Пісня
про св. великомуч. Параскеву) [5, с. 227].*

Зауважену подібність В. Перетц пояснює тривалим «шкільним впливом», хоч і не заперечує можливості усної передачі. Одним з аргументів на доказ причетності шкільного впливу є «пом'якшення полонізмів і малорусизмів» [5, с. 227]. Серед досліджуваних творів знаходимо й жартівливу пісню про комара, яка у своїх переробках популярна й сьогодні. Науковець відзначає, що російський варіант цієї пісні зберігає значну кількість «малорусизмів». Популярною в XIX ст. була пісня «Что ж я кому виноват, за что погибаю», яка містить так багато «малорусизмів» і типових для українських текстів рим, що походження її не викликає сумніву.

На підставі аналізу української поезії в польських джерелах В. Перетц вивчає вплив окремих польських текстів на розвиток російської поезії. Дослідник розглянув ставлення московської влади до пісні й окреслив значення появи в Росії українських музикантів, органістів і співаків. Активній діяльності цих митців всіляко сприяв патріарх Никон. Значний спротив натомість чинили старообрядці, творчість яких В. Перетц також розглядає.

Науковець спостерігає за проникненням у Московську Русь не лише української поезії, а й «шкільної, протонародної, духовної і світської» творчості, засвідчуючи завоювання нею все більшого статусу [4, с. 59]. Автор констатує проникнення театру-вертепу «до Сибіру разом з діяльністю вихідців з Малоросії» [4, с. 69]. Так, у VI частині праці «Ляльковий театр на Русі» В. Перетц пише: «Хвиля південно-руської освіченості, яка хлинула в Москву й розлилася по всій Великій Росії, принесла з собою зразки шкільної драми й ознайомила з ними великоросів. Ця хвиля дійшла й до Сибіру, куди занесена була архієреями з південноросів (майже всі кафедри на початку XVIII століття посіли, через брак освічених людей, вихован-

ці Київської Академії, які принесли в керовані ними епархії звичаї і традиції своєї *almae matris*)» [3, с. 73]. На підтвердження сказаного дослідник подає приклади, зафіксовані в працях Морозова [2]. Зокрема, він згадує про Філофея Лещинського, який полюбляв театральні дійства, сам здійснював постановки й скликав глядачів дзвонами. Любов до таких дійств зберіг і його наступник: «Академік Гмелін зафіксував у своїх записах про подорож до Сибіру детальну вістку про виставу, яку він бачив у Тобольську на Пасху 15 квітня 1734 року» [3, с. 74].

В. Перетц засвідчує, що елементи вертепу зафіксовані й в Іркутську в другій половині XVIII ст. Науковець зазначає, що сибірський вертеп, імовірно, зовні не відрізнявся від українського, але мав свої особливості тексту. «Носили по домівках вертеп семінаристи, приказні й показували його за плату від 5 до 30 копійок, зважаючи на кількість ляльок, яких бувало від 30 до 60, при цьому чорти особами, що наймали театр, цінувалися найбільше, і їх кількість відзначалась окремо» [3, с. 74]. Новим елементом у сибірському вертепі була сцена повернення царя Ірода після смерті, але вже в труні, за якою йшли його дружина й дочка. Після похорону жінки поверталися й сідали на трон. У цей час з'являвся кавалер, який починав танок із дочкою Ірода під пісню: «О, коль наше на семъ свѣтъ житіє плачевно // И коль скоро, и коль кратко, аки однодневно...» [3, с. 74]. По завершенні танцю з'являвся мудрець або генерал і кликав до танцю жінку Ірода. Далі танцювали дами і кавалери, після чого арлекін сповіщав про завершення вертепу. Опісля, за свідченням М. Польового, на працю якого й посилається В. Перетц, інколи самими вертепниками розігрувалася пантоміма. Науковець апелює й до спогадів Щукіна, який зафіксував розігрування після вертепного дійства комедії. Свідчення Щукіна віддзеркалюють враження, яке справляли псалми, що співалися у вертепі. Після порівняння зібраної з джерел інформації дослідник робив висновок, що жартиливо-комедійна частина вертепу не була популярною серед священиків і публіки, оскільки, імовірно, жителям цього краю не були цікаві історії з українського чи польського побуту, а щось своє творити вони не могли через заборону з боку духівництва. Така заборона також була зафіксована в спогадах Щукіна: «Вертеп заборонений за наполягання одного з колишніх архієреїв, родом білоруса» [7, с. 392].

Те, що сибірський вертеп значно відрізнявся від малоросійського народного вертепу, привело В. Перетца до думки, що джерела цього жанру в Росії ховаються в шкільній драмі. Російський вертеп, на переконання вченого, поступово зникає через байдужість населення та відповідні заборони, але все ж залишає по собі «окремі канти і псалми, які співають під час колядування в тих місцевостях, у яких ще не зник цей звичай» [3, с. 78].

Різні джерела засвідчують присутність українських бандуристів та співаків при російському царському дворі. В. Перетц проаналізував репертуар цих виконавців і тексти українських авторських і фольклорних творів у джерелах XVIII ст., вивчив специфіку записів українських текстів у російських джерелах, виявив світські українські елементи в російських збірниках другої половини XVIII ст.

Серед жанрів українських пісень у російському репертуарі значне місце посідають пісні-пародії («Пісня про комара», «Пісня про тещу й зятя» тощо), ліричні пісні («Броду-броду», «Заболіла буйна голівонька» тощо). Науковець визначає шляхи передачі творів і головні особливості їх переробок у релігійній та світській поезії.

Отже, можемо констатувати, що В. Перетц детально проаналізував версифікаційну систему XVI–XVIII сс. в Україні, визначив особливості творів тих митців, які започатковували цю справу в національному письменстві, спираючись на досвід польської літератури; виявив взаємовпливи літератур, визначив домінування силабічної системи віршування, функціонування народнопісенного розміру, який якісно вирізняє українську поезію; проаналізував збіги в текстах на змістовому й формальному рівнях. В. Перетц дійшов висновку, що низка відомих російських авторських текстів походить із польської та української літератур, а інколи український варіант стає «посередником» між польською та російською літературами.

Наша стаття окреслила окремі позиції щодо взаємовпливів слов'янських літератур, виявлені в працях В. Перетца, які надалі мають бути глибше осмислені й зіставлені з дослідженнями наступників ученого.

Література

1. Дюкова Э. Ю. Эволюция хождений в восточнославянских литературах XII–XVIII вв. : автореферат дисс. <...> канд. филол. наук : спец. 10.01.03. Литература народов стран зарубежья (украинская) / Э. Ю. Дюкова. – Минск, 2010. – 24 с.
2. Морозовъ П. О. История русскаго театра : До половины XVIII столетія / П. О. Морозовъ – СПб. : Типографія А. М. Котоміна, 1889. – 450 с.
3. Перетць В. Н. Кукольный театр на Руси : Исторически очеркъ / В. Н. Перетць / Отдѣльный оттиск изъ «Ежегодника Императорскихъ театровъ» сезона 1894–1895 гг. – СПб. : Типографія Императорскихъ Спб. театровъ, 1895. – 107 с.
4. Перетц В. Малоросійські вірші і пісні у записях XVI–XVIII ст. / Володимир Перетц. – СПб. : Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1899. – Т. I. – 84 с.
5. Перетць В. Н. Историко-литературныя изследованія и матеріали / В. Н. Перетць. – Т. 1 : Изъ истории русской песни. Ч. 1. Начало искусственной поэзии въ Россіи. Изследованія о вліянні малорусской виршевой и народной поэзии XVI–XVIII вв. на великорусскую. Къ истории Богогласника. – СПб. : Типографія Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1900. Пе-

чатано по определению Историко-Филологического факультета Императорского С.-Петербургского Университета. – I–IV, 425 с.

6. Соболевский А. И. Великорусские народные песни : у 7 т. / А. И. Соболевский. – СПб., 1896. – Т. 1. – 1895. – XII, 628 с. ; Т. 2. – 1896. – XVI, 588 с. ; Т. 3. – 1897. – XVI, 512 с. ; Т. 4. – 1898. – XXVI, 722 с. ; Т. 5. – 1899. – XVI, 644 с. ; Т. 6. – 1900. – XVI, 544 с. ; Т. 7. – 1902. – XX, 708 с.

7. Щукинъ Н. Вертепъ / Н. Щукинъ // Вѣстник Русскаго Географическаго Общества. – 1860. – Ч. 29. – № 7. – С. 32–36.

Larysa Yolkina

THE PROBLEM OF CROSS LITERATURE INFLUENCES IN VERBAL ART IN XVI–XVIII CENTURIES IN THE SCIENTIFIC RECEPTION BY V. PERETS

The article analyzes the work of Volodymyr Perets, dedicated to the mutual influences of Ukrainian, Russian and Polish literature in the XVI–XVIII centuries. The system of approaches that allowed the scientist to reveal the source of certain phenomena in Russian literature has been studied. The ways to analyze the achievements of the ancient Ukrainian literature in the field of poetry, particularly in the creative work of Gerasim Smotrytsky and Andrew Rymsha were found. The problems of the ways of penetration of the syllabic system of versification into the literature were considered. A number of famous Russian author's texts derived from

the Polish and Ukrainian literature, and sometimes Ukrainian variant becomes an «intermediary» between the Polish and Russian literature.

Keywords: *between literatures influences, Volodymyr Perets, versification.*

Лариса Ёлкина

ПРОБЛЕМА МЕЖЛИТЕРАТУРНЫХ ВЛИЯНИЙ В СЛОВЕСНОМ ИСКУССТВЕ XVI–XVIII ВЕКОВ В НАУЧНОЙ РЕЦЕПЦИИ ВЛАДИМИРА ПЕРЕЦА

В статье проанализированы труды Владимира Перетца, посвященные взаимовлияниям украинской, русской и польской литератур в XVI–XVIII вв. Изучена система подходов, которые позволили ученому выявить источники отдельных явлений в русской литературе. Выявлены пути анализа достижений древней украинской литературы в сфере стихосложения, в частности в творчестве Герасима Смотрицкого и Андрея Рымши. Определены вопросы изучения путей проникновения в литературу силлабической системы стихосложения. Зафиксировано, что ряд известных российских авторских текстов берут своё начало в польской и украинской литературах, а иногда украинский вариант становится «посредником» между польской и русской литературами.

Ключевые слова: *Владимир Перетц, межлитературные влияния, стихосложение.*

Надійшла до редакції 19.06.2014 р.

УДК 821.161.2.09:7.035–0.54.72(430)«193»

Галина Білик

МЮНХЕНСЬКІ СТОРІНКИ В ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОГО НЕОКЛАСИЦИЗМУ

У статті здійснено літературознавчу рецензію Мюнхена як історіографічного топосу проблеми розвитку українського літературного неокласицизму, розглянуто культивування цього стилю представниками української діаспори: публікацію творів поетів-неокласиків у періодиці, збірниках та окремих виданнях; створення мемуарних і наукових матеріалів про них; увіковічення пам'яті митців; розвиток неокласицистичних традицій мюнхенською літературною еміграцією після заборони наряду й репресивного знищення його представників в Україні в 1930-х рр.

Ключові слова: *неокласицизм, неокласицизм, стиль, генеза, україністика Мюнхена.*

Неокласицизм – один зі стилів в українському письменстві ХХ століття, якому, як

жодному іншому, від самого свого зародження й до наших днів доводиться йти дорогою контроверз, повсякчасно обстоюючи власну художньо-естетичну присутність у культурі, себто цілісність, системність, самтотожність як мистецького явища. Концептуально визрівши на початку 1920-х років у творчості київських поетів і вчених – неокласиків Миколи Зерова, Максима Рильського, Павла Филиповича, Освальда Буртгардта, Михайла Драй-Хмари, текстуально втілюючись у низці їхніх оригінальних і перекладацьких речей – збірках «Антологія римської поезії» (1920), «Нова українська поезія» (1920), «Камена» (1924) М. Зерова, «Під осінніми зорями» (1918), «Синя далечинь» (1922), «Поєми»

© Г. Білик, 2014

(1925), «Крізь бурю і сніг» (1925), «Тринадцята весна» (1926), «Гомін і відгомін» (1929), «Де сходяться дороги» (1929) М. Рильського, «Земля і вітер» (1922), «Простір» (1925) П. Филиповича, «Залізні сонети» (1926) О. Бурггардта, «Проростень» (1926) М. Драй-Хмари, публікаціях кожного з авторів у літературних збірниках і періодиці (див., зокрема, перелік у кн. [9, т. I, с. 12–13, 145–147, 635; с. 183–185; с. 408–414; с. 519–521]), промовах на диспуті «Шляхи розвитку сучасної літератури» 24 травня 1925 року й науково-критичних виступах у пресі (див. у кн. [9, т. II, с. 324; с. 327; с. 331]), неокласицизм викликав на себе різку партійно-пролетарську критику (Д. Загул, «Література чи літературщина («Про українських неокласиків»)» (1926); Я. Савченко, «Азіятський Апокаліпсис» (1926), «Поети й белетристи» (1927), «Проти реставрації греко-римського мистецтва» (1927) тощо), опонування, а подеколи й відверте неприйняття з боку окремих письменників-сучасників (П. Тичина, «Замість сонетів і октав» (1920), В. Сосюра, «Неокласикам» (1927), ін.), що було виразно зартикульовано під час літературної дискусії 1925–1928 років. Невдовзі результатом духовного геноциду України з боку тоталітарно-комуністичного режиму стало в'язничне присилування М. Рильського змінити творчі орієнтири (1931), по суті, примус до еміграції О. Бурггардта (1931), арешт і фізичне знищення М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмари в соловецьких і колимських таборах (1937–1939). Таким чином в Україні на кілька десятиліть – фактично до середини 1980-х років – тему неокласицизму було закрито, а імена й твори його чільних представників (окрім М. Рильського) зайве не афішувалися. Правда, після XX з'їзду КПРС (1956) були «тихо» реабілітовані М. Зеров і П. Филипович (1958); журнал «Жовтень» (1965, № 1) опублікував посмертно статтю М. Рильського «Микола Зеров – поет і перекладач», яка по інерції «відбілювала» митця та його колеги від «реакційного мистецтва»; вийшло «Вибране» М. Зерова (1966) і тоді ще «ворога народу» М. Драй-Хмари (1969; реабілітований 1989), а втім, повного поновлення в правах ані стиль, ані його репрезентанти на батьківщині не здобули. Та й навіть сьогодні в Україні, попри те, що захищено близько двох десятків дисертацій із проблеми, існування неокласицизму викликає сумнів («...термін «Н[еокласика]» потребує відмежування від неадекватного йому неокласицизму. У «неокласиків» немає творів, що відповідали б суворим вимогам класицистичної поетики як замкнутої художньо-стильової системи з притаманними їй раціоналістичним мімізисом, статичністю, пластичністю, у якій відсутні інтимні мотиви та переживання, із урів-

новаженою версифікацією та використанням лише античних алегорій. <...> Ю. Шерех <...> неадекватно перейменував [київську «Неокласику»] на неокласицизм...» [5, т. II, с. 115], – пише Ю. Ковалів), а художня якість творів носіїв стилю декому з науковців усеяє недовіру («...«правильного» ідеологічного спрямування, але невисокого художнього рівня» [6, с. 29], – так оцінює В. Моренець творчі потуги продовжувачів київської неокласичної традиції М. Ореста і Ю. Клена). Тож цілком підтримуємо дослідницю В. Агеєву в її висновку про те, що «рецепція неокласицизму» в ті чи ті періоди ХХ століття (і так само сьогодні) прочитується «як діагноз стану вітчизняної культури» [1, с. 51], засвідчення рівня її самоцінності, «само-собою-наповнення», водночас стаючи посвідкою на фаховість і науковому товариству.

У цьому контексті вмотивовано визріває твердження про те, що саме завдяки українській спільноті західного закордону й еміграції пам'ять про митців-неокласиків протягом нищівних десятиліть репресій, війни і застою було збережено, їхні твори й науково-критичні праці віднайдено й перевидано, перекладено іншими мовами, а стильову систему творчості не тільки теоретично осмислено, але й розвинуто й переконливо вписано у європейський та світовий контекст.

Український неокласицизм проникав у ширший міжнародний простір разом із потоками наших інтелігентів-біженців уже від початку 1920-х років. Можемо вирізнити кілька етапів і площин його європейського утвердження:

1) діяльність «Літературно-наукового Вістника» («Вістника») й «вістниківської квадриги», «празької» та «варшавської» шкіл (Галичина – Чехословаччина – Польща, 1922–1939–1943), закладення фундаменту професійних неокласицистичних студій;

2) діяльність Мистецького Українського Руху (Німеччина, 1945–1948) із його форумами, дискусіями, періодикою;

3) діяльність Українського Вільного Університету (Відень (Австрія, 1921) – Прага (Чехословаччина, 1921–1945) – Мюнхен (Баварія, 1945 – наші дні)) з його науковими товариствами, виданнями, фундаціями й симпатиками в багатьох країнах світу і – ширше – цілого мюнхенського українознавчого середовища.

Звісно, що ці українські інтелектуально-творчі центри зарубіжжя вже не раз висвітлювалися дослідниками, і зокрема – з проєкцією на неокласицизм. Приміром, в останні роки потужними ретрансляторами теми вісниківства в Україні є Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка й Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова,

завдяки яким видрукувані були наукові збірники «Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму» (2004, гол. ред. Л. Кравченко), «Вісниківство: літературна традиція та ідеї» (2009, гол. редкол. Л. Кравченко; 2012, гол. редкол. О. Баган), низка літературно-художніх, есеїстичних, культурологічних видань; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, де в започаткованій 2009 року серії «XX століття: від модерності до традиції» вийшли наразі збірники наукових праць «Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза» (2010, гол. редкол. І. Руснак), «Творчість Юрія Клена і міжвоєнна доба в українській літературі» (2012, гол. редкол. І. Руснак). МУР і функціонування науково-літературного осередку українства в Мюнхені нині активно вивчаються в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті «Києво-Могилянська академія» тощо, і так само важливим кроком тут є видання (співвідносно з нашою темою) науково-критичної спадщини й мемуаристики В. Державина, І. Качуровського, І. Костецького, Г. Костюка, В. Петрова, Н. Полонської-Василенко, Д. Чижевського, Ю. Шевельова та ін. діячів діаспори, підготовлені сучасними вітчизняними вченими. Адже ці документи епохи, крім того, що становлять собою глибокі й оригінальні дискурси та є джерелом знань про духовні інтенції їхніх авторів, ще й дають історичну реляцію фактів культурного процесу, за якими дослідник може дошукатися відповідей на багато запитань.

Наша робота стосується мюнхенського інтелектуального українства, а саме визрівання в ньому фахового погляду на український неокласицизм, культивування і творчого розвитку цього стилю літераторами. **Маємо на меті** окреслити ті головні форми діяльності, які скервані були на реабілітацію чесних імен київських неокласиків, збереження пам'яті про них та популяризацію їхньої творчості й естетично-кредо.

Вивчення саме мюнхенського контексту неокласицистичного стилю, на наш погляд, дозволяє судити про його остаточне утвердження як художньо-естетичної системи, котра еволюціонувала від «школи неокласиків» до напрямку і вже прочитувалася не тільки в бінарних опозиціях із неоромантизмом, класицизмом, «національно-органічним стилем», а як самодостатнє художнє явище, що має свою історично-світоглядну зумовленість, формозмістову парадигму, культурну місію.

Важливо, що неокласицизм у літературному житті української діаспори мав, умовно кажучи, своїх «повпредів»: це один із «грона п'ятірного» О. Бурґардт (Ю. Клен, 1891–1947), який увічнив творчих колег, занотувавши, як свідок, їхні трагічні долі у хвилюючих «Спогадах про неокласиків»; брат і духовний послідовник лідера неокласиків М. Зерова – М. Орест (1901–1963), котрий, як тільки звільнився з ув'язнення й вибрався за кордон, окреслив перед собою чітку мету: «Я хочу зробити для пам'яті брата, якому я багато чим зобов'язаний, все, що зможу...» (з листа до С. Гординського від 6 лютого 1943 року (цит. за [7, с. 1236]); знаний філолог-полеміст В. Державин (1899–1964), який уже в 1920-х роках в Україні засвідчив свої літературні вподобання, підготувавши передмови до видань М. Зерова, П. Филиповича й давши однією зі статей гідну відсіч нападникам на неокласиків («Уваги з «марксівської літературної критики» (З приводу книжок Я. Савченка «Поети й белетристи» та «Проти реставрації»)), ж. ВА-ПЛІТЕ, 1927, № 5, с. 174–182), а на еміграції продовжував обстоювати неокласицистичну стилістику в дискусіях із МУРОм, заснував літературну групу «Світання» й однойменний альманах, який маніфестував його із соратниками погляди; «шостий у гроні» неокласиків, їхній колишній близький приятель і колега – блискучий прозаїк, критик, учений, правда, з репутацією «завербованого» й «розвідника», В. Петров (1894–1969), котрий, за науковим свідченням В. Брюховецького, свого часу і запровадив назву «групи» («...ще 30 червня 1923 року на засіданні Історико-літературного товариства у Всеукраїнській Академії Наук саме він виголосив доповідь «Українські неокласики» (інша згадувана в літературі версія назви цієї доповіді: «Український неокласицизм /Филипович, Зеров і Рильський/»)» [3, с. 14]), у 1920-х роках зробив низку публікацій і виступів про митців, а в еміграційний період життя (1942–1949) розвинув тему; пізніше до кола adeptів неокласики долучився яскравий письменник, літературознавець, педагог, радіожурналіст І. Качуровський (1918–2013), який утілював собою не лише творчу, а й суто психологічну парадигму людини-митця-неокласика.

Безумовно, що з цими діячами культури прийшла на мюнхенські терени й тема неокласицизму – як вияв індивідуального смаку й особистої людської пов'язаності, а підігріта на певному історичному етапі дискусіями, вона набула доволі масштабного висвітлення. Однак не можна не зацентувати й вагу власне мюнхенського інтелектуального середовища в поширенні «українських наукових студій в німецькомовному просторі», і тут покликаємося на

твердження У. Пацке: «Особлива роль Мюнхена зумовлена кількома факторами. Ставши після 1945 р. центром української діаспори, Мюнхен був дуже вигідним місцем для тих доволі чисельних інституцій, що займалися Україною чи Східною Європою. Окрім того, розвиткові україністичних досліджень у Мюнхені сприяла також тісна взаємодія усіх наявних тут інституцій, а також велика кількість осіб українського походження, які перебували в Мюнхені та його околицях» [8, с. 116–117].

Опрацьовуючи мюнхенську історіографію українського неокласицизму, вирізняємо 4 основні контексти репрезентації культурному середовищу цього стилю та його носіїв:

1) пресовий – діяльність низки періодичних видань, які публікували твори неокласиків і статті про них;

2) видавничий – упорядкування і друк книжкових видань митців «грона п'ятірного» та присвячених їм мемуарних збірників;

3) науково-дослідницький – фахова розробка проблеми неокласицизму й предметний аналіз творчого набутку його представників українськими науковими й українознавчими осередками Мюнхена, як-от УВУ, АМУ;

4) художньо-творчий – культивування неокласицистичного стилю як естетичної системи й літературної традиції його послідовниками.

Так, 1946 року мюнхенська діаспора долучилася до появи МУРівської друкованої продукції: МУР (Мистецький Український Рух) : зб. літературно-мистецької проблематики / ред. В. Домонтович, М. Іванейко, Борис Подоляк, Юрій Шерех. – Зб. 1. – Мюнхен-Карльсфельд, 1946. Уміщено статтю Ю. Шереха «Стилі сучасної української літератури на еміграції» (с. 54–80), яка простежує «відхід від неокласицизму» Ю. Клена, М. Ореста; у Хроніці подибуємо заувагу «неокласичний» стосовно поезії Ю. Чорного; Зб. 2. – Мюнхен-Карльсфельд, 1946. Уміщено статтю В. Державина «Проблема клясицизму та систематика літературних стилів» (с. 19–36), у якій дано теоретичну характеристику класицизму (розвідка задумана як вступ до ширшої праці – «Клясицизм і неоклясики»); опубліковано вірш Ю. Клена «Міста» (с. 37).

Того ж 1946 року В. Петров-Домонтович публікує в періодиці кілька матеріалів, так чи так пов'язаних із творчістю неокласиків: [Петренко В.] Мистці слова – бійцями революції // Самостійник: Суспільно-політичний місячник (Мюнхен, № 3 (7), с. 13–16), Петров В. Драматична поема Л. Українки «Касандра» // Рідне слово (Мюнхен-Фрайман, ч. 3–4, с. 69–76), Проблема Олесья // Рідне слово (Мюнхен-Фрайман, ч. 6, с. 20–28), Микола Зеров та Іван Франко:

(До історії історико-літературних взаємовідносин) // Рідне слово (Мюнхен-Карльсфельд, ч. 6, с. 31–46), Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945) // Науково-літературознавчий збірник «Світання» (Мюнхен, ч. 2, с. 43–52), [Бер В.] Злидні днів. До питання про «багату літературу» // Українська трибуна (Мюнхен, 1 лист., с. 4), Проблема великої літератури // Українська трибуна (Мюнхен, 17 лист., с. 3).

1947 року побачило світ перше книжково-мемуарне видання про поетів «грона п'ятірного»: Клен Ю. Спогади про неоклясицизм. – Мюнхен: Накладом Української Видавничої Спілки в Мюнхені. Тоді ж тижневик «Українська Трибуна» (ред. З. Пеленський) друкує статті В. Державина «Наша літературна романтика, її зразки та претензії» (ч. 53), «Войовничий неоклясицизм С. Гординського» (чч. 79, 81), а додаток до нього «Арка» (за ред. В. Домонтовича, Ю. Косача, Б. Нижанківського, З. Тарнавського, Ю. Шереха) подає цілу низку публікацій із теми: № 2–3 (серпень-вересень). Уміщено статтю Ю. Шереха «Року Божого 1946. Замість огляду українського письменства 1946 р.» (с. 1–8), у якій у руслі дискусії з В. Державиним трактується неокласицистична поетика та її практичне втілення у творах сучасників, учергове акцентується «відхід від неокласицизму» Ю. Клена, М. Ореста, Л. Мосендза, О. Ольжича, О. Стефановича, О. Лятуринської; водночас високо оцінюється Орестове й Кленове перекладацтво; йдеться про різне стильове обличчя групи «Світання» (хоч «і там не обійшлося без випадкових гостей і недовготривалих попутників (Костецький, Лиман, Гординський)»); опубліковано оригінальні вірші М. Ореста з циклу «Карби і кола» (с. 37) і його переклад із Р. М. Рільке (с. 33–34); № 4 (жовтень). Подано переклад М. Ореста з Г. Ф. Гофманстала (с. 41); № 5 (листопад). Уміщено сповіщення про смерть Ю. Клена (с. 5); вірші М. Зерова «Лестфигони», «Параду», «Вечір», «Я не складав тобі ні гімнів, ні поем...» (с. 7–8), «Баяду про час» М. Ореста (с. 25); № 6 (грудень). Уміщено допис «Пам'яті поета» [Ю. Клена] Ю. Шереха (с. 1–2), Кленів «Медальйон» (с. 2–5) (на жаль, повного доступу до ч. 6 ми не мали).

1948 року «Арка», яку редагує вже один Ю. Шерех, продовжує презентувати творчість неокласиків: № 1 (січень). Уміщено сонет М. Зерова «Під Новий рік» (с. 5), переклад М. Ореста з К. Ф. Маєра (с. 14) (на жаль, із п'яти чисел журналу ми змогли віднайти тільки перше).

У 1950-х роках у Мюнхені виходило кілька газетних видань, більшою або меншою мірою заангажованих у творче доквілля: це тижне-

вик «Український Самостійник» (1950–1957, за ред. К. Кононенка, С. Ленкавського, Д. Штикала, З. Пеленського, Є. Штендери, а з 1954 року – З. Пеленського, Б. Кордюка, Л. Ребета), двотижневик «Сучасна Україна» (1951–1960, у 1952–1955 роках мав сторінки «Література, мистецтво, критика», гол. ред. В. Стахів) і місячник «Українська Літературна Газета» (липень 1955–1960, ред. І. Кошелівець та Ю. Лавріненко), у редакціях яких співпрацювали, зокрема, В. Державин і М. Орест. На сторінках цих газет було видруковано такі матеріали: *Державин В. Книга артистичного збагачення: Рецензія на книгу Михайла Ореста Гість і господа. Книга поезій четверта. – Філадельфія, 1952. – 58 с. // Сучасна Україна, 1952, ч. 19; Державин В. З останніх днів земного буття Юрія Клена // Сучасна Україна, 1952, чч. 23–24; Державин В. Сонети Ередія і сонети Зерова // Сучасна Україна, 1952–1953, № 50; Державин В. Поезії Юрія Клена та її місце в українському письменстві // Український Самостійник, 1952, ч. 45; Клен Ю. Бій може початися // Український Самостійник, 1953, чч. 39–41; Петров В. Українська інтелігенція – жертва більшовицького терору // Українська Літературна Газета, 1955, чч. 1–6; 1956, чч. 1–2, 4–9; Кошелівець І. Зустрічі з Юрієм Кленом (До десятиліття з дня його смерті) // Українська Літературна Газета, 1957, ч. 11; Чижевський Д. Юрій Клен, вчений та людина // Збірник Української Літературної Газети – 1956. – Мюнхен: Українське товариство закордонних студій, 1957. – С. 157–166 та ін.*

1961 року починає видаватися журнал «Сучасність» (гол. ред. І. Кошелівець (1961–1966, 1976–1977), Ю. Шевельов (1978–1980), М. Скорупська (1981–1983) та ін., від листопада 1990-го до кінця 1991 року він виходить у Нью-арку (Нью-джерсі), потім переноситься в столицю України), який поступово поглинає названі вище часописи; паралельно діє видавництво «Сучасність», котре спеціалізується на книжковій продукції. У період мюнхенської діяльності в журналі було опубліковано чимало матеріалів неокласицистичної проблематики: тільки за перше десятиліття їх вийшло близько 60-ти (якщо ж урахувувати контекстні згадки про літераторів в інших матеріалах, то ця цифра принаймні вдвічі більша). Це в основному переклади й оригінальні поезії М. Зерова, М. Ореста, Ю. Клена, спогади про покійних уже митців, літературознавчі й перекладознавчі погляди на їхню творчість, презентації авторських і пошанувальних видань. Навіть людині, яка не знайома з усім архівом «Сучасності», достатньо буде ознайомитися з бібліографічним довідником до журналу (2003), укладеним М. Чубуком [2], аби

пересвідчитися в неослабному інтересі видання до неокласики, прагненні зберегти, а за можливості й розвинути її традиції.

Відмітимо, що 1957 року М. Орест разом із колективом очолюваного ним Інституту Літератури підготував і видав книгу *П. Філіпович. Поезії. Редакція М. Ореста. Біографічний нарис О. Ф. Вступна стаття В. Державина*, за яку був удостоєний звання «доктор філософії», але розцінив таке рішення з боку наукового товариства за несерйозне й не прибув на імпрезу. 1958 року він упорядкував і видав уже третю, але першу в Мюнхені (після «Sonnetarium», 1948, Берхтесгаден; «Catalepton», 1951, Філадельфія) збірку М. Зерова – *Corollarium. Збірка літературної спадщини під редакцією М. Ореста. Інститут Літератури, Мюнхен*; 1960 року випускає наукову розправу брата: *Зеров М. Нове українське письменство. Історичний нарис. Випуск перший. Інститут літератури, Мюнхен*, яка презентується вже й на сторінках «Сучасності» (1961, ч. 2, с. 100), і в тому ж таки числі в розділі «Критика і бібліографія» автор огляду про цю працю (іс) відмічає: «Хто прочитає передне слово і повідомлення в кінці книжки, той ствердить, що «Літературний інститут» – це Михайло Орест і гурт ентузіастів, які складаються на видання книжок і самі ж поширюють їх» («Сучасність», 1961, ч. 2, с. 121). 1963 року вийшла вистраждана «молодшим неокласиком» книга-меморіал *Безсмертні. Збірник спогадів про М. Зерова, П. Філіповича і М. Драй-Хмару. Редакція текстів та примітки М. Ореста. Інститут Літератури ім. М. Ореста, Мюнхен*, яка стала його лебединою піснею, а засноване письменником видавництво набуло його ім'я. Варто наголосити, що М. Орест і свої оригінальні та перекладацькі творчі набутки активно видавав, із них у Мюнхені виходили, щоправда, тільки переклади: це книги *Антологія французької поезії (1954)*, *Ш. Леконт де Ліль. Поезії (1956)*, *Море і мушля. Антологія європейської поезії (1959)*, *Сім німецьких новел (1962)*. 1965 року була видана в Мюнхені посмертна авторська збірка митця – *Пізні вруна. Книга поезій н'ята [підготовка до друку І. Качуровського]. Інститут Літератури ім. М. Ореста, Мюнхен*. Слід також відзначити як джерело неокласицистичної теми й зокрема творчості Ю. Клена німецькомовну працю: *Burghardt Josefina. Oswald Burghardt. Leben und Werke. München, Verlag Ukraine, 1962*.

Після відходу в засвіти Ю. Клена, М. Ореста, В. Державина, здавалося б, потьмяніло українське неокласичне світання у Європі, у Мюнхені зокрема, а проте з'являється тут 1969 року І. Качуровський – і неокласика на-

буває свого продовження. Тільки на сторінках «Сучасності» митець і вчений публікує більше сорока своїх текстів (не рахуючи перекладів), у яких говорить про Ю. Клена, сонет, поетичну мову тощо, а при цьому виразно втілює духовну «неокласицистичну формулу» – людини високої книжної культури, залюбленої в знання і водночас відкритої до світу. Книги цього «останнього неокласика», як говорили нещодавно про нього медійники [4], а саме поетичні збірки «Над світлим джерелом» (Зальцбург, 1948), «В далекій гавані» (Буенос-Айрес, 1956), «Пісня про білий парус» (Мюнхен, 1971), «Свічада вічності» (Мюнхен, 1990), позначені неокласицистичною естетикою; переклади, і зокрема книжкові – Франческо Петрарка, «Вибране» (Мюнхен, 1982); «Окно в українську поезію» (Мюнхен-Харків-Ніжин, 1997); «Золота галузка: антологія іберійської та іberoамериканської поезії» (з іспанської, португальської і каталанської; Буенос-Айрес-Мюнхен, 1991) тощо, демонструють його високу школу, засвоєну від братів Зерових, а чимала колекція авторських літературознавчих видань potwierджує, що тут він мав своїм учителем і В. Державина. Видані нещодавно в Україні «Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки» (Київ, 2008), «150 вікон у світ. 3 бесід, трансльованих по радіо „Свобода”» (Київ, 2008) поважного «мюнхенівця» узагальнюють і систематизують діаспорний досвід осягнення нашої вітчизняної неокласики та її закордонно-еміграційну творчу рецепцію.

Наголосимо, що мюнхенські культуртрегери-інтерпретатори неокласицизму – в основному професори Українського Вільного Університету, як-от О. Бурггард, В. Петров, М. Степаненко, О. Оглоблин, О. Шульгин, донька М. Драй-Хмари Оксана Ашер, сучасна українська дослідниця Тамара Гундорова та ін., багато з них тут-таки здобули докторський ступінь, а саме В. Державин, М. Орест, Ю. Шерех-Шевельов, Д. Чижевський, І. Кошелівець, І. Качуровський, Ю. Бойко-Блохин (був також професором-славістом Мюнхенського Університету Людвіга Максиміліана) та ін. Звичайно, внесок того чи того з названих учених у розробку проблеми українського неокласицизму неоднаковий: хтось присвятив їй усе своє наукове життя, а хтось залишив тільки мемуарні свідчення про котрогось із літераторів чи порушив питання їхньої творчості в контексті власних досліджень. Однак усі ці напрацювання надзвичайно цінні завдяки своїй фаховій вивірності й уважливому ставленню до текстів, глибокому знанню доби в її найприкметніших ознаках, виразному естетизмові, розумінню природи художньої творчості.

Таким чином, можемо твердити, що в післявоєнному Мюнхені, передусім завдяки сумлінній праці національно свідомої професури, митців і людей державницького чину, було сформоване високоінтелектуальне духовне українське середовище, в якому знаходить своє друге життя чутлива до саме таких культурних вимірів неокласика. У 1945–1990 роках тут активно функціонує українська преса, зокрема й літературного спрямування, одним з аспектів уваги якої стає репресоване письменство Радянської України. Тему українського неокласицизму періодика висвітлює в динаміці – критику й теоретизування з часом змінюють репрезентаційно-мемуарні матеріали. У Мюнхені з’являються кілька фундаментальних книжкових видань (спогадових і літературно-художніх), які започатковують наукове вивчення київської неокласики й неокласицизму; вони і досі не втратили своєї пізнавальної ваги й авторитету, передруковуються й перевидаються в Україні. Українські наукові, а згодом українознавчі кола Мюнхена, зосереджені переважно в УВУ та АМУ, активно долучаються до неокласицистичних студій через свою провідну професуру та вихованців. У цілому, добре помітно, надто з віддалі десятиліть, що Мюнхен стає містом-меморіалом української неокласики в 1945–1960-х роках і водночас центром тяжіння до стилю, який тут активно культивується «молодшими неокласиками». Форми, причини, особливості вкорінення неокласицизму в мюнхенсько-українське інтелектуальне середовище, ретельна бібліографія та історіографія цієї проблеми ще не раз привертатимуть до себе увагу дослідників, як і топос Мюнхена – міста, яке, ймовірно, стало для діячів нашої культури в закордонні «другим Києвом».

Література

1. Агеєва В. Мистецтво рівноваги : Максим Рильський на тлі епохи / В. Агеєва. – К. : Книга, 2012. – 392 с.
2. Бібліографічний довідник до журналу «Сучасність», 1961–2003 / ред.-упоряд. Микола Чубук. – Львів : Кальварія, 2003. – 480 с.
3. Брюховецький В. Здійснення дійсності, або via Dolorosa навспак / В. С. Брюховецький // Розвідки / В. Петров. – Т. 1. – К. : Темпора, 2013. – С. 6–91.
4. Костюк Б. Із відходом Качуровського закінчилась ера української неокласики – експерт, Радіо свобода, 19.07.2013 [Електронний ресурс] / Б. Костюк. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.ua>. – Назва з екрана, 25.07.2013.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с. ; Т. 2. – 624 с.
6. Моренець В. Оксиморон : Літературознавчі статті, дослідження, есеї / В. П. Моренець. – К. : Аграр Медіа Груп, 2010. – 526 с.

7. Москаленко М. Микола Зеров: доля і доробок / Михайло Москаленко // Українське письменство / Зеров М.; упоряд. М. Сулима; післям. М. Москаленка. – К.: В-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 1302 с.

8. Пацке У. Україністичні студії в німецькомовному світі та роль Українського Вільного Університету / Уна Пацке // Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011 / упоряд. Уна Пацке, Микола Шафовал, Роман Яремко. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 2011. – С. 105–128. – (Серія: Varia, ч. 56).

9. Lejtes A. M. Desjat' rokov ukrajins'koji literatury (1917–1927) / Lejtes A. M., Jašek M. F.

Tom 1: Bio-Bibliografičnyj. Charkiv 1928. Zehn Janre sovjetukrainischer Literatur (1917–1927). Band 1: Biobibliographische Übersicht der sovjetukrainischen Literatur 1917–27, Charkiv 1928 / Herausgegeben und eingeleitet von O. Horbatsch. Verlag Otto Sagner. – München: Verlag Otto Sagner, 1986. – IV, XVI, 673 s.;

Tom 2: Orhanizacijni ta ideoložični šljachy ukrajins'koji radjans'koji literatury. Literaturna dyskusija 1925–28. Charkiv 1928. Zehn Janre sovjetukrainischer Literatur (1917–1927). Band 2: Literarische Gruppierungen der Sovjetukraine in den Jahren 1917–27 und ihre Programmanifeste. Die literarische Diskussion 1925–28. Charkiv 1928 / Herausgegeben und eingeleitet von O. Horbatsch. – München: Verlag Otto Sagner, 1986. – 440 s.

Halyna Bilyk

MUNICH-PAGES IN HISTORIOGRAPHY OF THE UKRAINIAN NEOCLASSICISM

In this article the literary reception of Munich as historiographical topos of the problem of the development of the Ukrainian literary neoclassicism

was realized, the cultivation of this style by the representatives of Ukrainian Diaspora: the publication of the poets-neoclassicists' works in the periodicals, anthologies and single editions; the creation of memoir and scientific materials about them; the perpetuation of the masters; the development of the neoclassicist traditions by the Munich's literary emigration after the prohibition of this stream and repressive abolishment of the Ukrainian representatives of 1930th were considered.

Keywords: *poets-neoclassicists, neoclassicism, style, genesis, Munich ukrainistic.*

Галина Билык

МЮНХЕНСКИЕ СТРАНИЦЫ В ИСТОРИОГРАФИИ УКРАИНСКОГО НЕОКЛАССИЦИЗМА

В статье воспроизведена литературоведческая рецепция Мюнхена как историографического топоса проблемы развития украинского литературного неоклассицизма, рассмотрено культивирование этого стиля представителями украинской диаспоры: публикацию произведений поэтов-неоклассиков в периодике, сборниках и отдельными изданиями; создание мемуарных и научных материалов о них; увековечивание памяти писателей; развитие неоклассицистических традиций мюнхенской литературной эмиграцией после запрета направления и репрессивного уничтожения его представителей в Украине в 1930-х гг.

Ключевые слова: *неоклассики, неоклассицизм, стиль, генезис, украинистика Мюнхена.*

Надійшла до редакції 03.03.2014 р.

УДК 821.161.2–4.09(71)

Василь Савич

ДЖЕРЕЛА ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ Р. ВОЛОДИМИРА

У статті висвітлено проблему розкриття особливостей художнього мислення Р. Володимира, які вплинули на поетику його творів. Наведено основні підходи до трактування поняття «художнє мислення», які зазначені в різних наукових джерелах. Простежено основні домінанти цієї дефініції. Проаналізовано публіцистичні та художні тексти Р. Володимира з метою виявлення головних рис його художнього мислення. Проілюстровано взаємозалежність між художнім мисленням автора та особливостями поетики його творів.

Ключові слова: *художнє мислення, Р. Володимир, світобачення, мистецька самобутність.*

© В. Савич, 2014

У сучасному літературознавстві домінує тенденція до контекстуальних узагальнень, що сприяє більше осмисленню творчих особистостей, аніж глибинних текстуальних структур. Однак практика світової науки про літературу показує, що розкриття саме цих структур, із властивою їм своєрідністю проявів мовних явищ та мисленневих процесів, є передумовою для визначення об'єктивної цінності будь-якого художнього твору.

Такі принципи є найсуттєвішими при вивченні аспектів творчості Р. Володимира

(псевдонім Романа Кухаря) (1920–2007) – відомого в США українського поета, прозаїка, перекладача, публіциста, ученого, літературного та музичного критика, оперного співака й педагога. Про феномен цього автора заявляли побіжно (нерідко тривіально), аналізуючи творчість письменників 1960–1990-х рр., тобто не виходячи за межі історичного виміру. Спроби системного підходу до творчості Р. Володимира взагалі не здійснювалися через різні, зокрема й позалітературні, причини. Ті, хто аналізував його твори, дотримувалися, як правило, застарілих формул, але ніхто, по суті, не ставив перед собою іншого завдання, як тільки обґрунтувати змістову сутність текстів, зосередитися на ідейно-тематичній їх інтерпретації. Звісно, такий підхід не міг сприяти осмисленню своєрідності художньої свідомості поета, хоч і дозволив виявити деякі її особливості.

У цьому контексті важливими є міркування тих літераторів, які визначили головні аспекти художнього стилю Р. Володимира, насамперед В. Радзиковича, І. Овечка, Ю. Бураківця П. Сороки, О. Астаф'єва тощо. Перспективи, окреслені ними у зв'язку з цим, цінні тезою, що значення творчості Р. Володимира яскраво проступає в ідеологізованих прочитаннях і в глибинних структурах мислення письменника.

Таким чином, актуальність проблеми зумовлена відсутністю цілісного бачення творчого доробку Р. Володимира як самобутнього явища в просторі українського світу, а також можливістю розширити систему уявлень про письменство межі ХХ–ХХІ століть. Тому мета дослідження полягає в тому, щоб виявити й окреслити концептуальні основи художнього мислення Р. Володимира, з'ясувати мотивацію його творчої діяльності та джерела мистецької самобутності.

Перш за все варто звернути увагу на науковість поняття «художнє мислення автора». Його використання дозволяє «підключитися» до потужностей психологічної науки, що є особливо важливим моментом онауковлення літературознавчого дискурсу. Та й саме поняття «художнє мислення» все більш набуває актуальності в різних контекстах [3; 11; 4; 12].

Розглядаючи категорію «художнє мислення автора», звертаємося до праці Г. Клочка «Художнє мислення письменника як формотворчий чинник», у якій зазначається: «Одним із найбільш вживаних понять аналізу художнього мислення автора є його художнє бачення <...>. Художнє бачення перш за все треба розуміти як сприйняття художником дійсності. У кожної людини воно специфічне <...>. Особливості художнього бачення формують художній світ письменника. Звідси – і важливий мето-

дичний принцип: пізнання художнього бачення автора має відбуватися через пізнання його художнього світу – і навпаки» [5].

Демократично-світоглядні орієнтири Р. Володимира, спрямовані на індивідуально-стильове поліваріантне шукання світу і буття, знаходять своє практичне втілення в художньо-філософській палітрі письменника. Відповідно до цього простежується трансформація художнього світу Романа Кухаря на різних рівнях.

Літературознавець Григорій Клочек зазначає: «Враховуючи, що кінцевою метою художнього мислення письменника є створення літературного твору, воно спрямоване не тільки на осмислення дійсності, а й на якомога повніше вираження осмисленого. Ось чому завжди гостроактуальною для художнього мислення є проблема форми вираження» [5]. Варто зауважити, що художнє мислення Р. Володимира відбувалося в уже вироблених формах. Головна особливість художнього таланту Романа Кухаря виявляється в глибині проникнення його погляду в дійсність, у служінні не формі художнього твору, а його ідеї. «Ідея чи форма? – запитує автор. – Тут відповідь є ясна. Яскравим прикладом примату ідеї (змісту) над формою, очевидної зверхності першої над другою, в практичному виведенні, є часто цитована в СРСР фраза: „національна (для прикладу, українська) формою, а соціальна (треба розуміти – російська) змістом”» [7, с. 49]. Таке твердження підтримує й Лариса Мурович у рецензії на повість «Андрій Первозваний»: «Апостол Андрій посіяв тоді зерна Христової науки в душах молоді. Р. Володимир добре виправдав цей факт психологічно, бо ж молоді завжди перша сприймає нові ідеї. <...> Вийшла повість саме в ту пору, коли москвини присвоюють собі нашу історичну спадщину, дату хрещення України, обмосковлюють наш народ і намагаються вбити в ньому свідомість про його самобутність та й споконвічну автохтонність на рідній землі. Ідея повісті дасть натхнення й іншим письменникам до відважного і в правдивім наświetленні розроблення праісторії України» [10, с. 19]. Роман Кухар вважає, що «в мистця існує ще й окреме післанництво – формувати мистецьке відчуття в публіки шляхом передачі мистецтва без будь-якого еґотизму, доцільно заховавши свою особистість у тінь і поставивши її на поступ ідеї твору» [7, с. 49].

Оскільки літературна творчість мислителя прямо пов'язана з його філософськими ідеями, більшість із яких знайшли свій розвиток і відображення саме в художніх творах, то необхідною умовою для розуміння специфіки творчості письменника є звернення до дослідження основних положень його релігійно-ідеалістичної філософії.

Щодо формування Р. Володимира як самостійного мислителя необхідно відзначити і тих філософів, критиків, письменників, які на нього здійснили найбільший вплив. На наш погляд, це в першу чергу Г. Сковорода, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, Гете, Б. Паскаль тощо. Письменник був упевнений, що кожен творець художнього явища відповідальний за те, що продукує, оскільки мистецтво – явище глибоке, воно не може бути залежним від примітивізму пересічного читача, а має бути високим поетичним зразком. «Мистець, дійшовши розуміння мистецтва, добровільно відмовиться від дешевих ефектів та від усієї рутини гробокопателів мистецтва – тих жонглерів та атлетів, які йдуть за покликом невибагливих мас – „rapem et circitnses”» [7, с. 51], – констатує Роман Кухар.

Глибина художнього бачення Р. Володимира характеризується здатністю автора наблизити читача до об'єктивної істини. «Скільки й не намагалися відомі колись ініціатори літературної орієнтації на т. зв. „велику літературу” обоснувати свої духовні спрямування категоричною вимогою дати нарешті високоякісні твори, що служили б своєму народові, вносячи, при тому, нове в скарбництво світового письменства, проте в методах здійснювання цього самим-по-собі конструктивного, літературного гасла чільні його представники опинилися в різкому конфлікті: подумані ідеологічні засновки виявилися, в кращому випадку, лиш красномовною, звісно, не позбавленою демагогії, теорією, якій наочно суперечила дійова практика даного мистецького руху» [2, с. 153], – зазначає Роман Кухар.

У світоглядному плані поезія і проза Р. Володимира становлять одне ціле, взаємодоповнюють одне одного, розвивають ті самі ідеї, відображаючи та висловлюючи їх у різних жанрах. Юліян Мовчан підкреслює: «Всі, або майже всі його твори, починаючи від поезій «Прапори думки» і «Височій життя», кінчаючи прозою на зразок «Простір і Воля» та «Нація на світанку», написані глибоким психологічним стилем, у філософському, інколи майже містичному дусі» [9, с. 371].

Для Р. Володимира поетичне слово функціональне в найвищому розумінні, бо зв'язане з формотворчим духом нації, тому воно підпорядковане чітким завданням пробудження нації, підготовки її до майбутніх вирішальних випробувань, тобто воно виразно заангажоване, тенденційне. Завдання української поезії митець сформулював у статті «Сучасна лірика в Україні»: «Сучасна лірика, отойчи не найшляхетніший вицвіт поетичної творчості, сказати б – чистої поезії, виявила себе довершеним мистецтвом супроти інших за-

вдяки продуховленій життєвій правді, без якої немає справжнього мистецтва; далі – завдяки виявленню свого власного кращого «я», духові новаторства, модернізму, особистій, не стандартно-визначеній філософії» [8, с. 48].

Найголовнішою ідеєю, що проймала і поезію, і прозу, і публіцистику Р. Володимира, була ідея української державності, яка становила енергетичне джерело творчості митця, була його вірою і головною настановою. Державність із політичної категорії переходила у світоглядну, творила систему відношень поета до світу, перетворювалася на своєрідний моральний імператив. Усе, що сприяє державності, – беззастережно добре; усе, що протистоїть їй, – вороже. О. Астаф'єв зауважує: «У площину зору Р. Кухаря потрапляє насамперед українська людина та її «ареал», національно-свідома особа, яка, щоб запобігти подібній кризі, здатна осмислити генезу своєї нації (як моделі української історії), досягнути її континуальну динаміку. Такий ретроспективний погляд, на переконання автора, допоможе глибше осмислити гострі культурно-національні проблеми, що постають саме сьогодні, у період становлення в Україні відкритого і демократичного суспільства» [1, с. 3].

Нерозривний зв'язок митця з національним корінням, помітний в усьому доробку Р. Володимира, свого часу обстоював Іван Франко: «Кожний чільний сучасний списатель – чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, – являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввіссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, етичних і моральних змагань. Тільки той списатель може нині мати якесь значення, хто має і вмє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих великих питаннях, що ворущать її душею, та zarazом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі» [13, с. 29].

Прагнення охопити життя в його загальних формах, показати суть фактів, подій, характерів, процесів в об'єктивному типі образності і породжує тягу до відтворення, відображення реальності, до збереження її, очищення предметних, наочних форм від усякої суб'єктивності. Так, наприклад, усі основні моменти, психологічні стани й міркування головного героя Корнила з повісті «Прощай, минуле!» пов'язані саме з його долею та долею родини, яка, гнана вихором війни, опинилася на чужині.

Правдивість відображення дійсності, чесність із читачем – основа творчості самого Р. Володимира і його вимога до колег. Цю вимогу він формулює так: «Справжнього мистця визначатиме прямування за одиноко правильним дороговказом, на якому видні слова: «в шуканні за правдою». – Бо тільки в правді сенс мистецтва» [7, с. 51].

Моделюючи дійсність, Р. Володимир не відвертається від її конкретних проявів, однак і не обмежується роллю реєстратора фактів, прагне пояснити життя і дати йому оцінку. І з цією метою певним чином узагальнює свої образи. У романі «Нація на світанку» нація діє через селянську робітничу родину, оскільки один з основних конфліктів нації є її боротьба з ворогом-поневолювачем. Узагальнений образ родини передає творчий задум Романа Кухаря: показати націю в її рості та націю в її дії. Цей задум обумовлює характеристику героїв і саму інтерпретацію подій. Способом узагальнення в цьому випадку є вибір тих характеристик і ситуацій, які найадекватніше відтворюють сутність явищ та найповніше розкривають сукупність суспільних відносин, не втрачаючи своєї чуттєвої конкретності, своєї неповторної індивідуальності.

Охоплюючи цілісність нашої літературно-духовної традиції, Роман Кухар доходить висновку про намагання української літератури до єднання з найбільш піднесеним у характері типом західноєвропейського письменства і відкидає її схильність перехоплювати абсолютно всі школи і течії європейської чи всесвітньої літератури. Автор наголошує: «Поряд із «службою своєму народові» дальшою метою «Рухістів» мало бути «нове внесення в скарбницю світового письменства». Досі відомо нам про впливи, і то невисоких зразків, світового письменства, що їх можна було спостерігати в їхніх творах. Щодо нового внесення, то невже випадає таким назвати реалістичну й натуралістичну манеру, авантюриницьку тематику, а то й психологічні методи й гуманістичний підхід, що становлять характер «переломових» досягнень т. зв. «великої літератури?»» [2, с. 157].

Р. Володимир дещо традиціоналістськи вважає, що українська література не має чого шукати в сучасній атмосфері західноєвропейського формалізму – з його психологізмом, модернізмом, експериментаторством, а досліджуючи творчість світових та українських письменників, відзначає, що кращі представники новітнього світового письменства доходять нарешті до тих самих висновків, до яких уже десятки років тому дійшли світочі нашої літератури. «Навіть символізм, експресіонізм, та й всі оті футуризми, дадаїзми, необ'єктивізми, не то що реалізм і натуралізм, не є вже ніяким новим словом у сві-

товій літературі. Та й чи варто взагалі змагатися нашим літераторам для того тільки, щоб задовольнити суєтні амбіції в площині новаторства, чи приналежності до найбільш відомих літературних шкіл, занедбавши при тому найсуттєвішу справу – ідейного змісту творчості? Бо саме вбогістю ідейного змісту творів хибують чи не всі оці літераторські зусилля найбільш аплодованих сьогодні модерністів» [2, с. 157], – стверджує Роман Кухар.

Отже, художнє мислення як складник психопоетики відкриває таємниці художності письменника, які ми можемо достеменно відкрити через мегатекст митця. Зазначимо, що головна особливість художнього таланту Романа Кухаря виявляється в глибині проникнення його погляду в дійсність. Творчість митця емоційна, лірична, свідчить про інтелектуальний талант та демократично-світоглядні орієнтири Р. Володимира, спрямовані на індивідуально-стильове поліваріантне шукання світу і буття. У своїх творах письменник здатний наблизити читача до об'єктивної істини, що є свідченням глибини художнього бачення.

Стаття не охоплює аналізу всіх особливостей художнього мислення письменника-емігранта, тому їх вивчення становить перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Астаф'єв О. «Щоб нація жила...» [передмова] / О. Астаф'єв // Буття в літературі : розвідки, статті, записки / Р. В. Кухар. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 2002. – 476 с.
2. Володимир Р. Література зневір'я і література віри / Р. Володимир // Визвольний шлях. – 1956. – № 2 (100). – С. 153–163.
3. Ермаш Г. А. Искусство как мышление / Г. А. Ермаш. – М. : Искусство, 1982. – 277 с.
4. Ігнатенко М. А. Генезис сучасного художнього мислення / М. А. Ігнатенко. – К. : Наук. думка. – 287 с.
5. Ключек Г. Д. Художнє мислення письменника як формотворчий чинник [Електронний ресурс] / Г. Д. Ключек. – Режим доступу : http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Klochek2.htm#_ftn8. – Назва з екрана, 01.06.2014.
6. Кухар Р. В. Буття в літературі : розвідки, статті, записки / Р. В. Кухар. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 2002. – 476 с.
7. Кухар Р. Мистець та його епоха / Р. Кухар // Фенікс. Журнал молодих. – 1953. – Рік. 3. – Зощ. 5. – 63 с.
8. Кухар Р. Сучасна лірика в Україні / Р. Кухар // Визвольний шлях. – 1969. – № 1 (250). – С. 41–59.
9. Мовчан Ю. Незакінчена повість / Ю. Мовчан // Визвольний шлях. – 1981. – № 3 (396). – С. 371–373.
10. Мурович Л. Апостол Андрій Первозванний серед наших предків / Л. Мурович // Гомін України. – 1984. – Ч. 44. – 31 жов. – 24 с.

11. Селиванов В. В. Соціальна природа художественного мислення / М-во высш. і сред. спец. образования РСФСР / В. В. Селиванов. – Л. : Издательство ЛГУ, 1982. – 143 с.

12. Силантьєва В. И. Художественное мышление переходного времени (литература и живопись) / А. П. Чехов, И. И. Левитан, В. А. Серов, К. А. Коровин / В. И. Силантьєва. – О. : АстроПринт, 2000. – 351 с.

13. Франко І. Вибрані твори : у 3 т. / І. Франко. – Дрогобич, 2004. – Т. 3. – С. 60–64.

Vasily Savytch

THE SOURCES OF ARTISTIC THINKING OF ROMAN KUKHAR (R. VOLODYMYR)

The article deals with the problem of disclosing features of artistic thoughts of Roman Volodymyr, who created his own poetic of his works. Here we find the basic approaches to the interpretation of the term «art of thinking» which is defined in various scientific sources. It traces the main dominants of this definition. This research includes the analysis of journalistic and literary texts of Roman Volodymyr in order to identify the main features of his creative thinking. We also have illustrated and explained the interdependence between

artistic thoughts of the author and features of the poetics of his works.

Keywords: *artistic thinking, Volodymyr, world view, artistic identity, Ukrainian literature.*

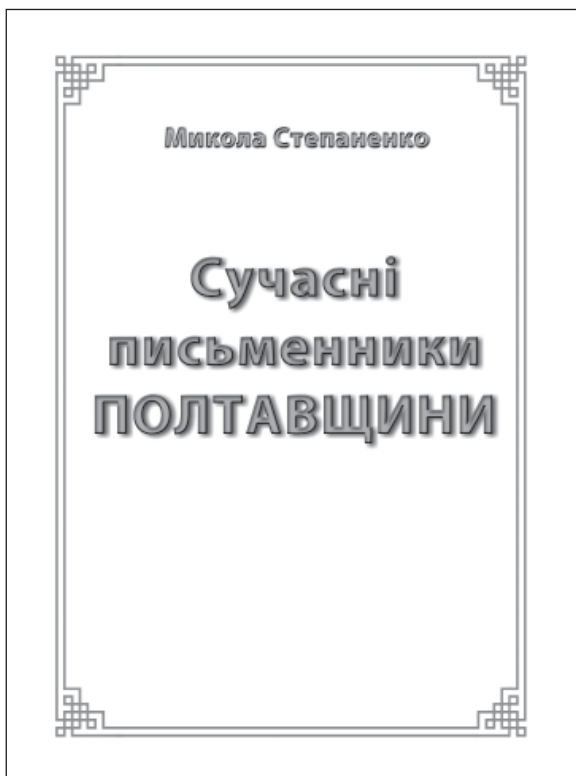
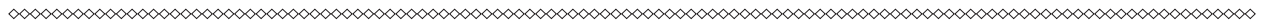
Василий Савич

ИСТОЧНИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ Р. ВЛАДИМИРА

В статье выяснена проблема раскрытия особенностей художественного мышления Р. Владимира, которые повлияли на поэтику его произведений. Приведены основные подходы к трактовке понятия «художественное мышление», которые указаны в различных научных источниках. Прослежены основные доминанты этой дефиниции. Проанализированы публицистические и художественные тексты Р. Владимира с целью выявления главных черт его художественного мышления. Проиллюстрирована взаимозависимость между художественным мышлением автора и особенностями поэтики его произведений.

Ключевые слова: *художественное мышление, Р. Владимир, мировоззрение, творческая самобытность.*

Надійшла до редакції 19.06.2014 р.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Степаненко М. І. Сучасні письменники Полтавщини : довідник / Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 90 с.

У довідникові викладено коротку історію створення Полтавської обласної організації Національної спілки письменників, розміщено відомості про сучасних поетів, прозаїків, драматургів, публіцистів, критиків, літературознавців, які своїм життєвим і творчим шляхом пов'язані з Полтавщиною.

Для вчителів-словесників, студентів гуманітарних факультетів, учнів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться літературно-мистецькими традиціями Полтавщини.

Михайло Шкурка

ПОШУКИ БЕЗЦІННИХ СКАРБІВ МАЛЯРСЬКОЇ СПАДЩИНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ПРОДОВЖУЮТЬСЯ

Малярська спадщина Тараса Григоровича Шевченка воістину багатогранна. Це і портрети, пейзажі, зарисовки архітектури, малюнки часів солдатської неволі, і досконале володіння гравюрою, за що йому було присвоєно звання академіка-гравера. Більшість малярських творів митця передано до музеїв України, якась частина його художницького набутку нині знаходиться в Росії, Казахстані, інших країнах близького й далекого зарубіжжя. Okремо слід вирізнити приватних колекціонерів, які мають значний інтерес до творчості українського генія, хоч це питання поки що мало вивчене: практично ніхто не володіє інформацією про наявність на теренах нашої держави таких Шевченкових артефактів, як і про те, в яких умовах вони зберігаються, як використовуються, яка ймовірність їх потрапляння до рук перекупників або й за межі України.

...Якось на виставці старожитностей в музеї Івана Гончара я зустрів земляка з Лебедина Сумської області Олександра Полікарповича Дубровського і почув від нього цікаву бувальщину. Працюючи в школі села Лифино, де 1859 року був Т. Г. Шевченко, він натрапив на оригінал картини, автором якої був наш Великий Кобзар. Неймовірно, але факт... Як науковець, я не міг не звернути на це уваги. Попросив товариша виготовити для мене якісну кольорову фотокопію картини. Справді, в правому нижньому куті картини значиться криптонімом підпис автора і рік написання. Усе свідчить про те, що картина написана в роки перебування Тараса Григоровича на засланні в Новопетровському укріпленні. Телефоную в Шевченківський музей міста Форт Шевченка (колишнє Новопетровське укріплення) Мангишлацької області Казахської Республіки. У відповідь чую приємний жіночий голос директора музею Суйін Нурсулу. Перші слова привітання, захоплення подвижницькою діяльністю братів-казахів зі збереження пам'яті

про видатного Сина України... Про картину відповідають коротко: «Уперше чуємо». Просять надіслати фотокопію.

Моє знайомство (за публікаціями) з малярською спадщиною Тараса Шевченка, з фондами різних музеїв також закінчилося безрезультатно, не проливши й променя світла на цю загадку. Тому ухваюю остаточне рішення дослідити, як Шевченкова картина з далекого Закаспію, подолавши не одну тисячу кілометрів, опинилася на глухому хуторі Лифиному в Україні, а далі – аж у Києві, яка подальша доля цього шедевра в наш час. Отож, розпочнімо крок за кроком наш пошук...

Як відомо, написано картину в час відбування Т. Г. Шевченком покарання в Новопетровському укріпленні, куди його доставили 17 жовтня 1850 року. Прибуття митця в це укріплення збіглося в часі з формуванням геологічної Каратауської експедиції з вивчення покладів кам'яного вугілля на Мангишлацькому півострові. За рекомендацією Броніслава Залеського до складу експедиції включили й Тараса Шевченка, який мав робити замальовки місцевості по маршруту експедиції – тимчасових стоянок, унікальних гірських ландшафтів, елементів етнографії кочівників тощо. З Новопетровського укріплення Каратауська експедиція вирушила 28 травня 1851 року і діяла до 7 вересня того ж року.

За весь польовий період експедиції Т. Г. Шевченко створив 18 завершених малюнків і 59 ескізів та начерків. 9 малюнків гірських ландшафтів, як стверджує шевченкознавець Г. П. Паламарчук, не знайдені [4]. У похідних експедиційних умовах лише незначна частина робіт писалася аквареллю, решта – олівцем, малювати олійними фарбами взагалі не було змоги. Повернувшись з експедиції й до повного завершення строку свого заслання Тарас Григорович безвиїздно перебував у Новопетровсько-

му укріпленні. Саме з ним і пов'язана таємнича походження досі мало відомої його картини, яку Микола Шудря у своїй статті умовно назвав «Вечірня»* [7].

Сюжет картини такий. Надвечір'я. У широко прочинених дверях місцевого храму видно чимало прихожан. Із вулиці в церкву поспішає молода жінка з дитям. Вона вже наблизилася до входу. Але чому зацікавлено звернула погляд на обличчя солдата, який на колінах перед храмом зосереджено молиться? А втім, той ні на кого не звертає уваги і продовжує молитись. Хто ж той солдат? Чому на ньому парадне спорядження? І чому саме він зголосився бути моделлю для художника? Поки що ніхто не може певно відповісти на ці запитання, – існують лише припущення.

Як відомо, в останній рік Шевченкового заслання в Новопетровське укріплення кілька разів навідувалося високе корпусне начальство з Оренбурга – з метою т. зв. «формального смотра рот». Ті «смотри» нагадували стихійне лихо. У своєму «журналі» про один із таких «смотрів» – 23 червня 1857 року – Тарас Шевченко напише: «Бедная рота всю ночь готовилась к этому истинно страшному суду и в 5 часов утра 23 июля, умытая, причёсанная, нафабрённая, выстроилась на полянке, точно игрушка, вырезанная из картона». Після тривалих моралізувань генерал починав огляд вишикуваних, по черзі зупиняючись проти кожного солдата:

«– Ты за что? – спросил он у первого.

За утрату казённых денег, ваше высокоблагородие и...

– ...А ты за что?

– По воле родительницы, ваше высокоблагородие.

– Хорошо. Надеюсь, впредь, не будешь и...

– А ты за что? – спросил он, обращаясь ко мне.

– За сочинение возмутительных стихов, ваше высокоблагородие.

– Надеюсь, впредь, не будешь и...» [6, с. 28].

Екзекуція тривала до вечора...

Не виключено, що на своїй картині Т. Г. Шевченко і відтворив надвечір'я саме того

дня. А постать солдата – ніхто інший, як сам Тарас Григорович. Таким може бути мій варіант розгадки таємничої картини митця під умовною назвою «Вечірня».

...За всі сім років заслання в Новопетровському укріпленні найтяжчими для Т. Г. Шевченка були останні півтора-два місяці: «Семь тяжёлых лет в этом безводном заточении мне не казались так длинными и страшными, как эти последние дни испытаний». Кожного дня він чекав поштового пароплава з Гур'єва. Та все було даремно. Нарешті 21 липня 1857 року об 11 годині ранку підпоручик М. Бажанов привітав Шевченка з волею, а 1 серпня комендант Новопетровського укріплення І. Усков видав Тарасові Григоровичу квиток на право проїзду до Петербурга [3, с. 12]. На другий день о 9 годині вечора митець залишив укріплення й човном вирушив із рибалками до Астрахані.

2–3 дні мандрів Каспійським морем, і Тарас упевнився, що він таки остаточно вирвався на волю. Майже місяць тривала подорож Т. Г. Шевченка пароплавом «Князь Пожарський» по Волзі. Долаючи відстань у 2072 версти до Нижнього Новгорода, пароплав робив зупинки в Саратові, Самарі, Сибірську, Каза-

ні. Тарас скористався при цьому можливістю відвідати своїх друзів, оглянути визначні історичні пам'ятки. Далі була Москва, а 27 березня 1858 року Шевченко прибув у Петербург, де впродовж року жив на правах «піднадзорного». Але й тут його чекали утиски. В листі до А. Т. Аксакова від квітня 1858 року він із гіркою пише: «Меня обязали не оставлять Питер в протяженные года. Трагедия переросла в комедию»...

Увесь той час – від Новопетровська і до Петербурга – картина «Вечірня» була при ньому. Виникає питання, а де ж її було зі знанням справи опрацьовано: паспарту, металева рамка, внутрішній орнамент тощо. Усе це було зроблене або в Нижньому Новгороді, або в Петербурзі, оскільки там поет мав найбільш тривалі зупинки в дорозі.

У Петербурзі Тарас увесь час мріяв знову відвідати Україну, зустрітися зі своїми рідними

Подружжя Н. О. і Д. О. Хрущови (с. Лифине Лебединського повіту Харківської губернії) – перші власники картини «Вечірня», подарованої їм Т. Г. Шевченком у червні 1859 року. Портрет. Власність Лебединського художнього музею.

* Репродукцію картини «Вечірня» див. на обкладинці видання.

та друзями, домовитися про купівлю ділянки землі для своєї садиби, відпочити. Коли ж дозвіл на таку поїздку нарешті було отримано – в кінці травня 1859 року, знайомий поміщик-ліберал Олександр Дмитрович Хрущов запросив його до себе в маєток у селі Лифиному Лебединського повіту Харківської губернії. Тож упродовж кількох днів – 6–9 червня – Тарас відпочивав на Лебединщині, в Лифиному, в Лебедині на хуторі Нові. Тоді Т. Г. Шевченко й подарував подружжю Хрущових свою картину «Вечірня», – нагадування лише про один день семилітньої каторги на півострові Мангишлак: 23 червня 1857 року.

Після смерті Хрущових їхній маєток перейшов у спадок родичам (адже подружжя було бездітним), а вже після жовтневого перевороту 1917 року хто тут тільки не «господарював»... Спочатку на базі маєтку організували комуну «Новий світ», потім колгосп; після війни тут були то клуб, то школа, то магазин, одного разу – навіть склад міндобрив. Як і в кожному поміщицькому маєтку, в Лифиному також зберігалися оригінальні мистецькі цінності. Деякі з тих скарбів було передано в Лебединський художній музей, деякі, звісно, розкрадено, а останки купують звалили на горищі палацу...

Лебединський письменник, член НСПУ Борис Іванович Ткаченко (ліворуч) і житель с. Лифино Григорій Іванович Хуторний (праворуч), який розповідає, ким і за яких обставин у селі було знайдено картину Т. Г. Шевченка «Вечірня»

Так понад сорок років картина «Вечірня» пролежала на горищі палацу Хрущових, аж поки 1959 року в Лифине не приїхав молодий учитель Олександр викладати в школі малювання та креслення. Працюючи педагогом, він готувався й до вступу в Одеське художнє училище, удосконалював техніку малюнку. Тоді ж

у школі працював нічним сторожем літній чоловік, на вроду й статуру – видний козарлюга. Олександр запропонував дідусеві бути йому за модель, і той погодився: «Робота ніяка, а копій-

Палац Хрущових у с. Лифиному (тепер Лебединського району Сумської області), на горищі якого було знайдено картину Т. Г. Шевченка «Вечірня». Фото, вересень 2013 р.

чину зароблю». Одного разу прийшов дід на сеанс, постояв у хаті хвилину-дві, а потім дістав із-за пазухи якийсь малюнок: «Ось подивіться, що я знайшов на горищі панського палацу. Якщо хочете, то візьміть це собі...» Не здогадувався старий, що доля обрала його врятувати від загинелі безцінний скарб Шевченкової малярської спадщини часів заслання в Новопетровському укріпленні – картину «Вечірня».

...Відтоді, як картина «Вечірня» потрапила до рук Олександра Дубровського, минуло більше п'ятдесяти років, а з моєї свідомості все не виходить думка про те, як сьогодні живе Лифине, чи зберігся до наших днів палац Хрущових, чи пам'ятають ще в селі дідуся-сторожа школи... Дослідники-краєзнавці, як відомо, люди невгамовні. Тож і я звернувся до свого земляка – лебединського письменника Бориса Івановича Ткаченка із проханням з'їздити в Лифине й докладно довідатися про все, що мене цікавить. Через деякий час із Лебедина прийшли невітністі вісті: в Лифиному залишилося п'ять-сім «живих хат», у яких без елементарних побутових зручностей добувають свої дні 80–90-літні мешканці, а палац Хрущових купив якийсь бізнесмен і тримає його в занедбаному стані. Діда-сторожа, котрий знайшов Шевченкову «Вечірню», там пам'ятають. Звали його Федір Данилович Хілько, він дожив до 80 років і похований на сільському кладовищі. Єдина його донька після смерті батька кудись виїхала. Про це все Борис Іванович довідався від Григорія Івановича Хуторного – сусіди Федора Даниловича.

Р.С. А яка ж подальша доля «Вечірні»?

Олександр привіз картину в Лебедин до своєї матері, а закінчивши навчання в Одесі, в 1960-х роках із сім'єю перебрався до Києва. Тож і сьогодні «Вечірня» є окрасою приватної колекції старожитностей родини Дубровських. Я щиро раджу цій чутливій до краси й уважній до національної культури людині – шановному Олександрові Полікарповичу – активніше пропагувати своє зібрання старожитностей серед учнівської молоді, читачів бібліотек, через пресу тощо. І хай би такий почин підхопили інші колекціонери, щоб якомога більше людей відкрили для себе духовну могутність нашого українського народу-генія. Та й картина «Вечірня» зажила б новим суспільно-корисним життям.

Література

1. Анісов В. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / В. Анісов, Є. Серета. – Вид. друге, доп. – К. : «Дніпро», 1976. – С. 205–209.
2. Антонович Д. В. Шевченко – маляр / Д. В. Антонович. – К. : «Україна», 2004. – С. 192–194.
3. Большаков Л. Н. Їхав поет на заслання... Пошуки. Роздуми. Дослідження / Л. Н. Большаков. – К. : «Дніпро», 1977. – 328 с.
4. Паламарчук Г. П. Новопетровське укріплення та його околиці в малюнках Т. Г. Шевченка / Г. П. Паламарчук // Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка [матеріали, присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника] / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії, Державний музей Т. Г. Шевченка. – К. : АМ УРСР, 1959. – Вип. 1. С. 54–65.
5. Шевченківський словник: у 2 т. / АН УРСР, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка / ред. кол. : Є. П. Кирилюк та ін. – К. : Головна ред. УРЕ, 1977. – Т. 2. – С. 56–57.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів в десяти томах / Т. Г. Шевченко. – Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1951. – 263 с.
7. Шудря М. Як дійшла «Вечірня» до Лифина, не зміг би розповісти і сам Кобзар / Микола Шудря // Україна. – 2004. – № 6. – С. 49–51.

Михайло Наєнко

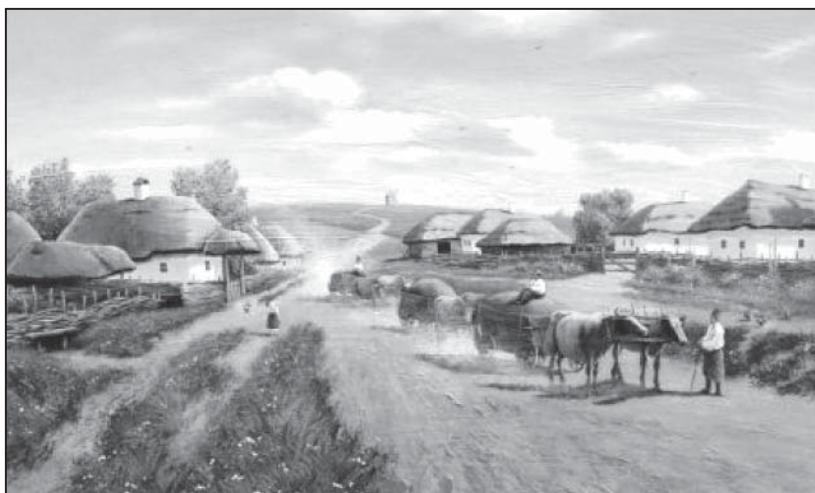
ШЕВЧЕНКО, ГУЛЯЙПОЛЕ, ТІКИЧ...

В Україні сьогодні існує четверо поселень із назвою Гуляйполе. Одне в Запорізькій області (пов'язане з іменем Нестора Івановича), друге в Дніпропетровській, третє в Полтавській і четверте – в моїй, Черкаській. А річка Тікич, беручи початок у Київській, протікає лише в Черкаській. Повна назва – «Гнилий Тікич». Є ще й «Гірський Тікич», але він тече в західній частині Черкащини, зокрема – в сусідньому Тальнівському районі, який до подальших моїх припущень стосунку не міг мати.

У нашому (на Черкащині) Гуляйполі міг бувати Тарас Шевченко, коли підлітком їздив із батьком чумакувати. Переїжджали вони, можливо, і нашу річку Гнилий Тікич. У його російськомовній повісті «Наймичка» читаємо:

«Во времена самой нежной моей юности (мне было тогда 13 лет) я чумаковал тогда с покойником отцом. Выезжали из Гуляйполя. Я сидел на возе

и смотрел не на Новомиргород, лежащий в долине над Тикичем, а на степь, лежащую над Тикичем. Смотрел и думал (а что я тогда думал, то разгадает только один Бог). Вот мы взяли соб, перешли вброд Тикич, поднялись на гогу. Смотрю – опять степь, степь широкая, беспредельная. Только чуть мреет влево что-то похожее на лесок. Я спрашиваю у отца, что это видно.

Чумацькі шляхи України. Лубочна картина невідомого художника

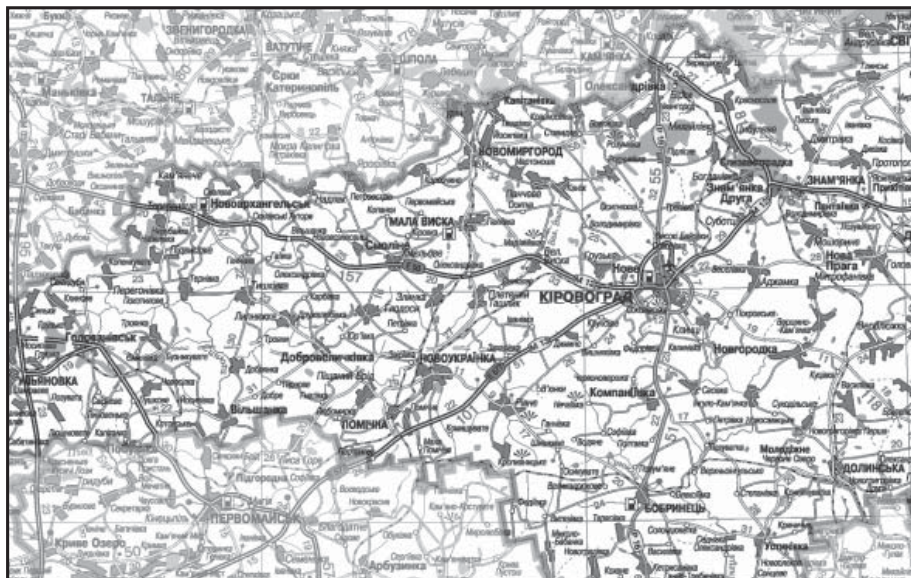
– Девятая рота, – отвечает он мне. Но для меня этого не довольно. Я думаю: «Что это – 9-я рота?»

Степь, и всё степь.

Наконец мы остановились ночевать в Дидовой балке. На другой день та же степь и те же детские думы. «А вот и Елисавет!» – сказал отец. «Где? – спросил я». «Вон на горе цыганские шатры белеют».

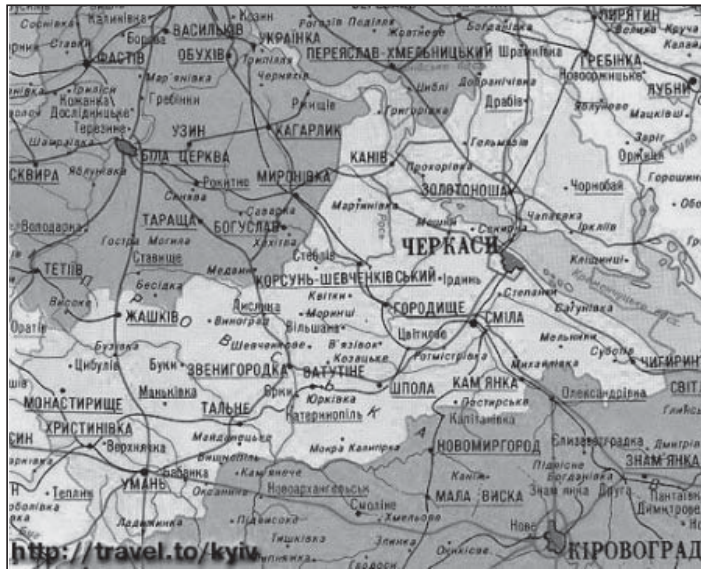
К половине дня мы приехали в Грузовку, а на другой день по утрам уже в самый Елисавет» (Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12 т. / Т. Г. Шевченко. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 117).

Про яке Гуляйполе і про який Тікич тут ідеться? Коментатори навіть Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка (т. 3, с. 480) уважають, що Гуляйполе – це сучасний Златопіль, а Тікич – це... Шевченко, мовляв, помилився і Тікичем назвав Велику Вись, а Златопіль це... Ніякої помилки в Шевченка не було; і ніякий Златопіль він не міг назвати Гуляйполем, бо те містечко (і не Гуляйполе, а Гуляйпіль!) називалося так лише до 1787 року, тобто – за 40 років до Шевченкової мандрівки. Та й чого б йому з батьком їхати було в той Златопіль, якщо до Єлисавети шлях через наш Гнилий Тікич історично був наїжджений і протоптаний із незапам'ятних часів? Ось гляньмо на можливий маршрут малого Тараса уважніше:

з Моринців і Кирилівки (теперішнє Шевченкове) інакше, як тільки вниз по течії Тікича через Звенигородку, Калниболот (Катеринопіль) і Гуляйполе (стара назва Неберибіс, Берибіси) на південь і не проїдеш. Цим шляхом їздив фран-

цузький інженер Боплан (автор першої географічної карти наших країв, на яку він заносив, за його зізнанням, лише ті населені пункти та ріки, які сам бачив), бо іншого тоді (1648 рік і пізніше) не існувало за визначенням. Це був давній (із XV ст.) шлях чумаків; він пролягав (коли

взяти «цоб», як і пише Т. Г. Шевченко) через Неберибіс-Гуляйполе та П'яту роту в Торговицю (нова назва Новоархангельськ), а далі – у згадувані Шевченком Дідову Балку (с. Балєєве), Грузівку і Єлисавет. За Єлисаветом, їдучи на південь, чумаки «роздвоювалися» й обирали собі або Одеський, або Кримський напрямки... Хто не вірить, нехай подивиться на карту Черкащини, на якій трохи «захоплена» і Кіровоградська (Єлисавет) область, та на карту Кіровоградської області, де на фрагменті Черкаської позначене і село Шевченкове (тоді Кирилівка).

На цій карті позначене Гуляйполе, але, на жаль, немає Грузівки (сучасна назва «Грузьке»). Грузьке розміщене за 18 км перед Єлисаветом, якщо їхати до нього з північного заходу. Тарас із батьком здолали цю відстань за одну ніч та півдня (вночі, мабуть, зупинялися на відпочинок) і лише «по утрам» в'їхали в Єлисавет (сучасний Кіровоград).

Важлива така деталь: Тікич, пише Т. Шевченко, вони перейшли (переїхали волами?) убрід. У нашому Гуляйполі якраз і був брід (місцева назва: «Біля циган»), який можна було і перейти, і перебрести, закотивши холоші. Туди був під'їзд гужовим транспортом, там протягом століть таборилися цигани зі своїми багулами, і ще в мої дитячі роки там води було трохи більше, як по коліна, і люди з гуляйпільських кутків Гринівки та Горобцівки, ідучи на ярмарок у сусіднє село Пальчик, користувалися саме тим бродом. А на Великій Висі в Новомиргороді не існує жодного броду. Я зв'язався із сучасним керівництвом та краєзнавцями Златополя і Новомиргорода; вони дуже вагалися, щоб назвати місце на їхній річці, де міг би бути брід. Навіть нині, коли річка дуже замулена, товща води в ній (і це підтверджують відомості з Інтернет-ресурсу) сягає місцями від чотирьох- до сорокаметрової глибини. Спробуй переїдь-перебреди!..

Звернувся я за консультацією і до письменника-історика Валерія Шевчука. Він, як знаємо, був упорядником літературної частини ґрунтового видання «Доля» («Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах», 1993) і, як історик за фахом, спочатку уточнив відомості про чумацькі шляхи. Вони існують в Україні не із XV-го століття, а ще з часів Київської Русі. Це були торгові дороги (на зразок «із варяг у греки») і пролягали вони в більшості випадків уздовж річок, аби можна було напоїти й напасти побіля них тяглову силу основного тоді транспорту – коней чи волів. Шлях від Кирилівки на південь якраз і пролягав уздовж Тікича, на якому розміщені й сучасні районні центри Лисянка, Звенигородка, Калниболот (імперська назва Катеринопіль) та нижче від них – наше Гуляйполе. А в бік Новомиргорода ніяких поздовжніх річок не існує, і Шевченків батько Григорій навряд чи обрав би собі дорогу (та ще й із малим хлопчиком), на якій немає, де перепочити, скупатись і «заправити» пашею та водою волів.

Гляньмо у зв'язку з цим ще на кілька картин.

Мотиви цих робіт В. Штернберга виникли, можливо, з розповідей Т. Шевченка. Вони протягом кількох років приятелювали, жили разом на одній квартирі в Петербурзі, і між ними могла виникнути розмова про Шевченкові пастуші будні та чумацькі мандри (фронтиспіс до першого видання «Кобзаря», де зображений Кобзар із поводитирем, виконаний саме В. Штернбергом). На задньому плані картини «Пастушок» видно неглибоку річку, яку можна перейти вброд. Можливо, то і є наш Тікич, про який Шевченко писав у повісті «Наймичка»? На фронтиспісі «Кобзар із поводитирем» видно ріг хати, під якою сидить Кобзар; вона теж, можливо, з тих хат, про які міг розповідати Шевченко, а потім і сам малював.

Пропоную глянути на цей Шевченків малюнок: на розі цієї хати В. Штернберг і міг посадити свого кобзаря з поводитирем.

Такі хати можна було побачити в нашому Гуляйполі ще і в недавні повоєнні роки. Недалеко від шляху та від сучасного приміщення школи стояла хата однієї бабусі (ім'я забув, а називали її «ворожкою»), яка (хата) дуже схожа на ту, що змалював Шевченко. Можливо, він її й бачив у своєму 13-річному віці (недалеко ж від шляху!). Що ти бачив учора – сьогодні можеш і не згадати, а те, що впало в око в тринадцять років, залишається в твоїй пам'яті назавжди.

Звичайно, «Наймичка» Т. Шевченка – це художній твір, а в ньому, як знаємо, можливі і творчі домисли, і неточності. Але коли вжито в ньому топонімічні назви, то з домислами слід бути максимально обережним. «Сказано „люміній”, отже „люміній”». Якщо в Шевченка написано «Гуляйполе» і «Тікич», то не треба їх перейменовувати на «Златопіль» і «Велику Вись» тільки через те, що автор... помилився. Помилка можлива хіба що в словах, які починаються однаковим префіксом-складником: скажімо, Новоархангельськ переплутав з Новомиргородом... А от перехід (переїзд) убрід він ні з чим не міг переплутати. А надто, що через Велику Вись ніколи не було ніякого броду. А через наш (гуляйпільський на Черкащині) Тікич він (брід)

*В. Штернберг.
Пастушок (1836–1838)*

*В. Штернберг.
Кобзар із поводитирем (1840)*

експлуатувався аж до часу, поки в 50-х роках ХХ століття не побудували на цій річці Лотошівську ГЕС (кілометрів за три нижче броду). Отже, малий Тарас їхав по чумацьку сіль із батьком через згадане ним Гуляйполе (в усіх

вузеньким Тікичем» (Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – Нью-Йорк – Париж – Мюнхен, 1955. – С. 18). «Недалеке» черкаське Гуляйполе (якщо зважити на 160-кілометрову відстань до Єлисавета!) було справді від Моринців-Кирилівки «недалеким» (30–35 кілометрів), а наш Тікич був таки «вузеньким»; особливо, коли порівняти його зі значно ширшою Великою Виссю, на якій стоїть і Златопіль (Гуляйпіль), і Новомиргород, до яких від Шевченкового села не менше ста кілометрів.

Т. Шевченко. Хата батьків у Кирилівці.
1843. Папір, олівець. 18,5х27

географічних джерелах застерігається: «Гуляйпіль» не плутати з «Гуляйполем», яке нині входить до Катеринопільського району Черкаської області). Саме від нього треба постійно, як пише Шевченко, брати «цоб», аби потрапити в Єлисавет. Один із найуважніших біографів Шевченка Павло Зайцев, між іншим, не сумнівався ні на мить, коли писав: «У недалекому Гуляйполі відкрився він (степ) очам Тараса за

подібними початковими складниками-префіксами «ново»; тобто, Новоархангельськ міг назвати Новомиргородом, а в усьому іншому його пам'ять не зраджувала. За винятком, можливо, вікових своїх характеристик. Чумакував він разом із батьком (читаємо в повісті) у тринадцятилітньому віці. Тим часом, батько (Григорій Іванович), знаємо, помер, коли хлопцеві було лиш одинадцять...

Раїса Танана

ЛІТОПИСОВІ ТАРАСОВОЇ ГОРИ – 50

Минуло вже 152 роки з того часу, як одна з мальовничих гір Канева – Чернеча – навечно прийняла у своє лоно прах геніального українського поета і художника Тараса Григоровича Шевченка. За цей час його священній могилі поклонилися мільйони шанувальників митця. Про їхні почуття і роздуми тут, біля місця вічного спочинку Кобзаря, можна довідатись із записів, залишених на сторінках книг вразень музею. Ці книги пишуться вже 117 років. Перша з'явилася 1897-го в першому народному музеї Кобзаря – «Тарасовій світлиці», котрий стояв поблизу поетової могили. Її появою ми завдя-

чуємо довголітньому хранителеві Шевченкової могили В. С. Гнилосирову (1836–1900). З тих пір зібралось близько 80-и томів цього своєрідного літопису любові народної до Кобзаря. Їх було б ще більше, та, на жаль, не за всі роки книги збереглися – за деякі вони відсутні повністю, за інші – пошкоджені, без більшої чи меншої кількості сторінок. Перші чотири книги (1897–1916) зберігаються в ІР ЦНБ України імені В. Вернадського. Книги від 1917 року і до сьогодні – в науковому архіві Шевченківського національного заповідника.

Та є в музеї Кобзаря на Тарасовій горі ще одна книга, про яку, можливо, мало хто знає. Це «Літопис» Тарасової гори, який пишеться ось уже півстоліття. На сьогодні він складає чотири великі томи. Наукові співробітники музею нотують сюди відомості про визначні події, що відбуваються біля Шевченкової могили. Вони продовжують ту справу, яку ще 1882 року розпочав В. С. Гнилосиров.

Василь Степанович був свідком і учасником усіх подій, які відбувалися на Шевченковій могилі з 1873 року й до кінця ХІХ ст. Про це він докладно пише у своїх спогадах «До історії могили Т. Г. Шевченка», створених за порадою великого шанувальника Шевченка, талановитого педагога, мовознавця, літературознавця, історика, фольклориста, редактора часопису «Киевская старина» Володимира Павловича Науменка. В одному з листів до Гнилосирова Науменко зауважив: «Щодо матеріалів про історію могили Шевченка, то дуже потрібно було б зібрати їх, і першим ділом, звичайно, Ви мусите написати спогади про все те, чого свідком Ви були» [2]. І Василь Степанович серйозно взявся за впорядкування цих матеріалів. До наших днів дійшли два його рукописні зошити під назвою «К історії могили Т. Г. Шевченка» [1], у яких ідеться про події довкола Шевченкової могили впродовж 1882–1890 років. Про наступний період історії пам'ятки можна довідатися з тогочасної періодики, зі спогадів очевидців, а від 1897 року – ще й із записів у книгах вражень. Нарешті, 1964 року з'являється в музеї «Літопис» визначних подій Тарасової гори. Перегорнімо його сторінки.

Розпочинається він записом від 1 січня, залишеним колишнім науковим співробітником музею Варварою Яківною Кривицькою. З нотатки довідуємося, що цього дня музей і могилу Кобзаря відвідали шанувальники поета з Черкаської, Дніпропетровської та Київської областей. А ще в музеї відбувся новорічний ранок для дітей.

Записи від 9 і 10 березня розповідають про пошанувальні врочистості, які відбувалися на Тарасовій горі. Зокрема, колишня завідувачка фондами музею Т. Ф. Базилевич (нині покійна) докладно розповіла на сторінках «Літопису» про події на Тарасовій горі 10 березня 1964 року:

«Старовинний Канів ще отовитий ранковими березневими сутінками, а на святково прикрашених вулицях міста поживлення. Кур-

сує багато місцевих автобусів за маршрутом до Тарасової гори. Можна бачити автобуси й з інших областей України...

Могила Т. Шевченка, немов величезний букет яскравих квітів, різко виділяється серед одноманітної, ще перебуваючої в зимовій сплячці, природи. Такого вигляду надали могили живі квіти, численні вінки, покладені нащадками Кобзаря...

О 13 годині на Тарасову гору прибули державні і партійні діячі, письменники, художники з усіх братніх республік Радянського Союзу... Тисячі людей заповнили круті дніпровські схили... Лунає урочиста мелодія «Заповіту»... Покладаються вінки і квіти на Шевченкову могилу... Потім гості прямують до музею, де знайомляться з експозицією... До книги вражень роблять записи, а в дарунок музею лишують скромні дарунки... Цього дня на Тарасовій горі та в музеї побувало 5 тисяч Кобзаревих шанувальників».

Учасники зведеного українського хору (2500 осіб) виконують «Заповіт» Т. Г. Шевченка. Фото. 22 травня 1964 р.

Свідком ще більших торжеств стала Тарасова гора 31 травня 1964 року. В цей день тут відбувся багатотисячний мітинг, на який прибули українські письменники, художники, композитори, посланці літератур усіх республік, а також визначні діячі культури, науки, зокрема вчені-славісти, перекладачі творів Т. Шевченка з багатьох країн світу. Вся могила була закладена вінками. Над Дніпром линули мелодії на слова геніального Кобзаря у виконанні капели «Думка», Державного українського народного хору, капели бандуристів, самодіяльних колективів. Захоплюю проходило свято «Народна пісня – Кобзареві». У ньому взяв участь зведений багатоголосий хор у кількості 2500 осіб. Про все це можна дізнатись із запису, який зро-

била на п'яти сторінках «Літопису» В. Я. Кривицька:

«31 травня. Цей святковий день для трудящих Канева, всієї України і всього Радянського Союзу, а також для всього прогресивного людства світу був особливо радісним. Цій радості сприяла навіть природа. Люди урочисто відзначали 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

У цей день Канів проснувся дуже рано. Гудки пароплавів сповістили про прибуття в місто на свято багаточисленних гостей – учасників об'єднаного Пленуму спілки письменників СРСР і УРСР, Міжнародного форуму діячів культури...

По дорозі від міста до Тарасової гори йшли суцільним потоком люди з вінками та квітами.

В цей потік влилися і гості, які приїхали на торжества в Канів... Під звуки урочистої мелодії «Заповіту» у виконанні капели «Думка», Державного українського народного хору, Української капели бандуристів та самодіяльних колективів на могилу поета було покладено сотні вінків від представників усіх республік Радянського Союзу... Потім відбувся урочистий мітинг...

На відзнаку 150-річчя від дня народження Кобзаря партійні і державні діячі України, почесні гості, серед яких був і Герой Радянського Союзу, космонавт П. Р. Попович, посадили поблизу могили 150 пам'ятних дубків... Потім оглянули музей, до книги вражень лишили зворушливі записи... В цей день на Тарасовій горі та в музеї поета побувало понад 70 тисяч його шанувальників...

Важко навіть уявити, як люди того дня робили записи до Книги вражень... Кожному напевно хотілося висловити свої почуття. Того дня в книзі було списано вісімнадцять сторінок, на яких можна прочитати хвилюючі слова українського поета Олексія Ющенка, літературознавців Петра Жура та Дмитра Косарика, українського композитора Анатолія Кос-Анатольського, болгарського літературознавця Петка Атанасова, поетових шанувальників із багатьох областей України.

Про перебування на Тарасовій горі французького письменника, філософа Жана-Поля Сартра, письменниці Сімони де Бовуар та члена Республіканського ювілейного комітету письменника Натана Рибак розповідає запис Л. М. Гордієнко від 3 червня.

Із запису від 19 серпня 1964 року, який зробила чергова по музею Л. С. Бондаренко, довідуємося про те, що цього дня на Тарасовій горі побувала правнучка поета по сестрі Кате-

рині А. В. Красицька: *«Для кожної радянської людини ім'я Тараса Шевченка дороге і рідне. Для кожного з нас він великий поет, художник, мислитель, гордість нашої країни. А для Антоніни Вереміївни Красицької він ще й пра-дідусь. Ця літня скромна жінка з групою учнів Знам'янської школи Кіровоградської області ще раз приїхала вклонитись священній могилі свого родича. Хвилюючись, сказала, що дуже б порадив Тарас Григорович, коли б встав і подивився, як шанує його народ...»*

Перегорнувши лише одну сторінку «Літопису», натрапляємо на дуже цікавий запис від 22 серпня, зроблений черговою по музею М. В. Барановою (нині покійною). У ньому йдеться про повернення священної землі з Шевченкової могили тодішнім касиром Комітету будови пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні Платоном Стасюком. А історія її така. 29 серпня 1961 року цей чоловік отримав із рук наукового співробітника музею Л. М. Гордієнко кілька пригорщ землі з могили Кобзаря. Він хотів, щоб вона була вмурована у фундамент Шевченково-го пам'ятника у Вашингтоні як «символ національної єдності між українською еміграцією в Америці і нашими братами й сестрами на Україні» [4, с. 5]. Але ця земля, яка «була отримана легальним шляхом з рук представниці музею, який опікується Кобзарєвою могилою» [3, с. 5], не була прийнята Комітетом будови пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні. Тож, не маючи змоги виконати дану на Шевченковій могилі обіцянку, Платон Стасюк змушений був повернути землю назад до Канева. Про це і йдеться в записі: *«Цього дня музей і могилу Шевченка вдруге відвідав українець з Америки Платон Стасюк... Він привіз землю з могили Шевченка, яку прийняв з рук екскурсовода Гордієнко Л. М. три роки тому. 29 серпня 1961 року. Передаючи землю Гордієнко Л. М., Платон Стасюк висловив жаль, що земля з могили великого поета не прийнята Комітетом будови пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні... „Не маючи змоги чесно виконати взяте на себе зобов'язання щодо призначення цієї священної землі, я привіз її назад з Нью-Йорку до Канева і сьогодні, 22 серпня 1964 року, передаю її таким самим легальним і документальним шляхом в руки тієї представниці музею, від якої я її отримав три роки тому...»* У книзі вражень музею Платон Стасюк занотував свої роздуми і переживання цієї ситуації віршем.

Кожний запис, залишений у «Літописі», цікавий і хвилюючий. І перечитуючи їх, ніби переносишся в ті часи, ніби стаєш присутнім на тій чи тій події. Наприклад, запис від 21 серпня 1966 року про перебування на Тарасовій горі

народного артиста СРСР Івана Семеновича Козловського робить привним його чарівний голос, а саме виконання пісень на слова Т. Шевченка – «Мені однаково», «Огні горять», «Заповіт» та української пісні «Чорнії брови».

Не можна без хвилювання читати і запис наукового співробітника музею З. П. Тарахан-Берези від 22 липня 1967 року про відвідування Шевченкової могили відомим українським кобзарем Єгором Хомичем Мовчаном: *«Хто не знає всесвітньо відомого кобзаря Мовчана Єгора Хомича, учня знаменитого Степана Пасюги. Ось уже більше 50 років не розлучається він з улюбленою кобзою. Його натхненну гру чули сотні міст і сіл... Голос кобзаря чути по всьому світу... Сліпий кобзар був щирим другом поета-академіка М. Т. Рильського, з яким часто їздив по країні... Вдячні друзі-кияни, серед яких був і М. Т. Рильський, в день 60-річчя від дня народження вручили славетному Мовчану Є. Х. кобзу з дарчим написом: «Славному кобзареві Єгору Хомичу Мовчану в день 60-річчя від його київських друзів». Цю кобзу він заповів на вічне збереження Канівському музею Т. Г. Шевченка...»* І ми пишаємося тим, що сьогодні ця кобза зберігається в Кобзаревому домі на Тарасовій горі.

Стало вже доброю традицією і для професійних, і для самодіяльних хорів колективів приїздити з піснею до Кобзаря. А започаткував її відомий український композитор, основоположник української класичної музики М. В. Лисенко ще 1909 року. І приємно відзначити, що славна традиція продовжується і дотепер... А це засвідчують численні записи на сторінках «Літопису». Так, у нотатці від 19 серпня 1967 року читаємо: *«...в другій половині дня на Тарасову гору піднялися ветерани колгоспної праці с. Іскрівці Лубенського району Полтавської області. Всі вони одягнені в національний одяг. Піднялися на могилу поета, поклали квіти, хвилиною мовчання вишанували світлу пам'ять поета. Потім під керівництвом пенсіонерки Мотрони Іванівни Петровської виконали пісні на слова Т. Шевченка: «Заповіт», «Думи мої, думи мої», «Ребе та стогне Дніпр широкий», «Садок вишневий коло хати». І хоч у кожного за плечима літа, але як дзвінко лунали пісні у їх виконанні».*

Зі сторінок «Літопису» довідуємося, що свою шану, любов і ніжну пісню приносили поетові учасники хору медичних працівників міста Стрия Львівської області, заслужений Буковинський ансамбль пісні і танцю, самодіяльна хорова капела Дрогобицького експериментально-механічного заводу спецобладнання, чоловічий хор «Бескид» із Дрогобицького педінсти-

туту імені І. Франка, фольклорний хор «Червона калина» із селища Пирогового Харківського району м. Києва, жіночий етнографічний ансамбль «Діброва» із села Тарнавщини Полтавської області. Кілька записів розповідають про традиційні приїзди на Тарасову гору самодіяльного народного хору об'єднання «Долина нафтогаз» із міста Долини Івано-Франківської області, Черкаського державного заслуженого українського народного хору та багатьох інших хорів колективів.

У 70–80-х роках минулого століття в Україні проходили традиційні Дні, Декади, Тижні літератур братніх народів. І завжди учасники цих торжеств приїздили до Канева. Про це теж можна прочитати на сторінках «Літопису».

Частими гостями Тарасової гори є іноземні туристи. Записи розповідають про перебування на Шевченковій могилі представників із різних країн світу. Зокрема, 16 квітня 1967 року було відмічено: *«Надворі теплий сонячний весняний день. Тарасова гора уквітчана р'ястом і барвінком. До місця вічного спочинку Кобзаря ідуть люди з різних кінців нашої планети».*

Вклонитися могилі поета прибули сьогодні письменник з острова Маврикія Мунбод та індійський поет Баччан. Останній сказав, що докладе всіх зусиль, щоб перекласти твори Кобзаря на мову хінді, що він радий бачити такий чудовий музей українського поета і художника. Поет Баччан повідомив, що в Індії є тільки один подібний музей – Рабіндраната Тагора». І приємно відзначити, що сьогодні поезії Шевченка перекладені мовою гінді. Переклади здійснили Мадху Маданлал та Рамвілас Шарма.

Як відомо, ще 1909 року Шевченкову могилу й перший народний музей Кобзаря відвідала родина відомого українського письменника, громадського і політичного діяча, палкого шанувальника творчості Тараса Шевченка Івана Яковича Франка. Про це каже запис у книзі вражень, зроблений 6 серпня дружиною поета Ольгою, сином Петром та донькою Анною. Ця поїздка до Канева назавжди закарбувалась у пам'яті Анни. Пізніше в спогадах вона напише: *«...Ми прийшли на могилу... Нема слів, щоб висловити нашу радість: ми в серці України, ми на могилі Тараса, ми припали ниць, цілували святу землю, ронили слюзи, склали свої гартячі серця на груді нашої неньки...»* [5, с. 136]. І ось із запису, який внесла в «Літопис» чергова по музею В. Я. Кривицька 16 травня 1967 року, довідуємося, що цього дня свій уклін Кобзареві принесли журналісти з м. Торонто (Канада) Ольга та Микола Коланківські. Разом із ними прибула й донька І. Я. Франка Анна Франко-

Ключко. Піднявшись на могилу, вони поставили незвичайний букет квітів, зроблений із хустки. Після ознайомлення з експозицією музею до книги вражень лишили хвилюючі записи. Зокрема, донька письменника записала: *«Незабутні хвили відвідин могили Тараса Шевченка у 1909 році запалили негасимий вогонь любові до України і українського народу в моїм серці. І нинішні відвідини будуть ясним променем до моїх останніх днів»*.

Із 1967 року в музеї Кобзаря на Тарасовій горі започаткована гарна традиція – влаштовувати художні виставки. На першій такій виставці були представлені роботи відомого українського художника, майстра інкрустації соломкою по дереву Олександра Ферапонтовича Саєнка. А через рік, у серпні 1968 року, в Кобзаревому домі була організована виставка тканих рушників народних майстрів, лауреатів Шевченківської премії 1968 року Г. І. Верес із села Обуховичів Київської області та Г. В. Василящук із села Шешорів Івано-Франківської області. Назавжди запам'ятали і працівники музею, і його відвідувачі зустріч із цими талановитими майстрами, які так захопили, своєрідно розповідали про свої роботи. Зокрема, Ганна Василівна Василящук, розкриваючи зміст того чи того рушника, тихенько співала пісні. А Ганна Іванівна Верес свою розповідь доповнювала віршами. Про це детально розповідає запис у «Літопису» від 30 серпня 1968 року.

Останню нотатку за 1968 рік зробила чергова по музею Т. Ф. Базилевич 1 листопада: *«...Ніякі перешкоди, ніякі примхи природи не можуть зупинити людей, які прагнуть побувати на могилі безсмертного співця. В будь-яку пору року приходять сюди люди, різні за професією, національністю, освітою. Сьогодні опівдні, коли розсіявся туман і засвітило сонце, могили Т. Шевченка вклонився відомий український композитор А. М. Ревуцький... Після огляду експозиції в дарунок музею передав титульні сторінки партитур своїх творів на слова Т. Шевченка...»*

«Літопис» за 1969 рік розпочинається записом від 1 лютого, що розповідає про відвідування Шевченкової могили колишніми визволителями нашого міста: *«Трудящі міста Канева відзначають в ці дні 25-річчя від дня визволення свого міста від німецько-фашистських загарбників... Цього дня вклонитися Кобзаревій могилі прийшли Герої Радянського Союзу: І. І. Астахов, О. В. Крячок, О. І. Чорноморець. Це високе звання їм присвоєно за героїзм і мужність в битві за місто Тараса...»*

1969 року минало 30 років із часу відкриття на Тарасовій горі Шевченкового меморіалу.

Із цієї нагоди в музеї Кобзаря відбулася наукова Шевченківська конференція. Серед її учасників був і один з авторів проекту музею професор архітектури П. Ф. Костирко. Він розповів про будівництво музею і подарував унікальні фотографії про відкриття Шевченкового меморіалу 1939 року. Про цю подію можна прочитати в записі від 23 червня 1969 року.

Серед записів 1970 року звертає на себе увагу запис від 3 липня. Його зробив колишній директор музею Я. М. Данилов (нині покійний). У ньому йдеться про відвідування Шевченкової могили, музею поета артистами Московського художнього академічного театру імені М. Горького. Серед них були народна артистка Радянського Союзу 72-річна А. Тарасова, заслужена артистка СРСР Г. Калиновська, А. Білокопитов та ін.

Записи «Літопису» за 1971 рік знайомлять нас із цілою низкою цікавих подій, що відбувалися на Тарасовій горі. Про спів біля Шевченкової могили відомого українського кобзаря, почесного члена музично-хорового товариства УРСР Євгена Олександровича Адамцевича зробила запис 15 липня чергова по музею З. П. Тарахан-Берега: *«...Більше сорока років не розлучається з кобзою незрячий кобзар. До Канева він прибув із вірним своїм супутником, незмінним другом і порадиником – дружиною Лідією Дмитрівною... Спів талановитого кобзаря мали змогу слухати тисячі Кобзаревих шанувальників не тільки з України, а й з багатьох країн світу...»* Давно вже відійшов у вічність цей талановитий співець дум народних. Але пам'ять про нього й досі жива в наших серцях. Про нього нагадає і його вірна подруга-бандура, яка виставлена сьогодні в одному із залів музею. Її після смерті чоловіка привезла і 20 липня 1973 року подарувала музеєві Лідія Дмитрівна.

Цікаві й зворушливі події Тарасової гори доносять до нас записи 1972 року. Зокрема, із запису від 7 квітня довідуємося про відвідування Шевченкової могили представником Узбекистану Ташмаматом Рузибаєвим. Ось рядки з «Літопису»: *«Вирушаючи 7 листопада 1969 року в далеку пішу мандрівку по Радянському Союзі, він взяв жменю рідної землі та дрібок солі. З ними він пройшов уже 10 республік. Довжина шляху, пройденого ним з рюкзаком за плечима, – 11 450 км. Сьогодні Т. Рузибаєв здійснив свою давню мрію – прибув до могили трудящих усього світу – Тараса Шевченка. Піднявся на могилу, висипав дрібок солі і частину ташкентської землі. Потім узяв грудку із Кобзаревій могили і, поцілувавши її, зав'язав у хустинку, щоб принести її до себе на батьківщину. Після огляду музею Т. Рузибаєв передав*

працівникам музею землю, з якою пройшов тисячі кілометрів по братніх республіках, а також розповів про свою цікаву мандрівку...»

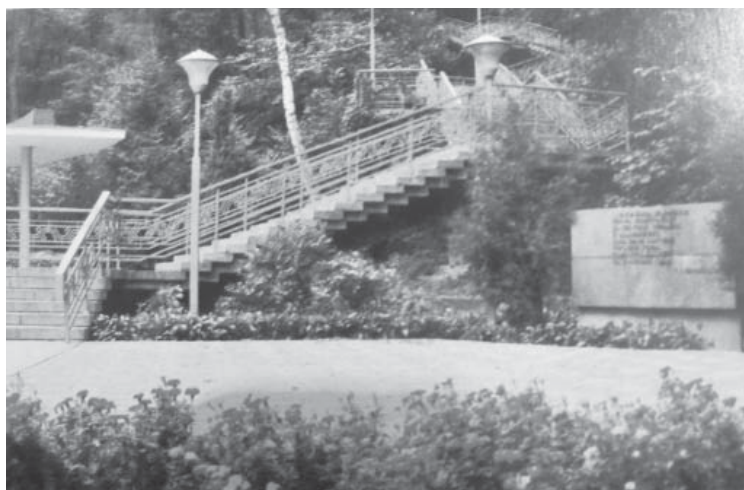
Із записів, зафіксованих на сторінках «Літопису» 1974 року, можна довідатися про перебування на Тарасовій горі тричі Героя Радянського Союзу, генерал-полковника авіації І. М. Кожедуба, заслуженого художника Абхазії О. О. Крайнюкова, народної артистки УРСР Д. Петриненко, відомого українського композитора П. Майбороди.

Багатим на цікаві події видався для Тарасової гори 1975 рік. 29 травня тут побували учасники Всесоюзних гайдарівських читань, 26 червня – учасники Днів літератури і мистецтва Білоруської РСР в Україні, 4 вересня свою любов і шану Кобзареві приносили представники 34-х країн світу (120 осіб): учасники 16-ї Міжнародної конференції «Круглий стіл архівів». А втім, на особливу увагу заслуговує запис від 13 жовтня 1975 року. З нього ми довідуємося, що цього дня в районному будинку культури відбулися врочисті збори, присвячені врученню Державному музеєві-заповіднику високої урядової нагороди – ордена Дружби народів. Запис наступного дня розповідає про те, що в музеї Кобзаря на Тарасовій горі відбулася ювілейна наукова конференція, присвячена 50-річчю з часу заснування Канівського державного музею-заповідника Т. Г. Шевченка.

Стало вже доброю традицією для ветеранів 206-ї Червонопрапорної, орденів Суворова, Кутузова, Богдана Хмельницького Корсунь-Шевченківської стрілецької дивізії, яка грізного 1944 року визволяла землю Тараса від фашистських загарбників, приїздити до Канева. Зустрічі з ними відбувалися в річниці визволення нашого міста, в дні святкування Великої Перемоги. А 1976 року ветерани приїхали у вересневі дні, коли 33 роки тому вони започаткували визвольну Дніпровську епопею. Про перебування дорогих гостей на Тарасовій горі розповідає запис «Літопису» від 23 вересня 1976 року.

Не менш важливі й цікаві події, зафіксовані науковими працівниками музею на сторінках «Літопису» 1977 року. Із запису від 25 квітня дізнаємося, що в цей день Шевченковій могилі вклонявся льотчик-космонавт, Герой Радянського Союзу О. О. Губарєв, а 6 липня в музеї була відкрита виставка творів народної майстрині зі Львова С. В. Кульчицької. Також цей рік увійшов в історію Тарасової гори знаменною подією – побудовою архітектурно-мемо-

ріального комплексу сходження на Тарасову гору. Із запису від 6–7 липня довідуємося, що в ці дні були розібрані дерев'яні сходи, якими близько 70-и років піднімалися Кобзареві шанувальники на вершину Тарасової гори. А 2-го листопада відбулося врочисте відкриття архітектурно-меморіального комплексу сходження на Тарасову гору. Він споруджений за проектом харківських архітекторів А. Мошенського й О. Добродієва. У комплекс уходять: нижній парк із басейном, гранітні сходи з майданчиками та павільйонами для відпочинку екскурсантів, фонтан із поетичною назвою «Лілея» та верхня широка алея з оглядовим майданчиком, із якого відкриваються прекрасні краєвиди на лівий берег Дніпра. Про все це і розповідає черговий запис у «Літопису».

Гранітні сходи на Тарасову гору. Фото. 2009 р.

Трагічною сторінкою розпочався для Тарасової гори 1978 рік. Її вписав в історію Шевченківського заповідника житель міста Калуша Івано-Франківської області Олекса Миколайович Гірник. З нагоди 60-річчя проголошення самостійності України Центральною Радою і на знак протесту проти тоталітарного режиму в ніч з 20 на 21 січня 1978 року Олекса Миколайович спалив себе поблизу Шевченкової могили. Та про це дуже довго не знали не лише в Україні, а й у Каневі, де сталася ця трагедія. Вперше про неї Україна змогла почути тільки після проголошення своєї незалежності. Детально про цю трагедію розповів на сторінках газети «Літературна Україна» (1992 р., 20 лютого) наш земляк, краєзнавець, заслужений працівник культури України М. Є. Іщенко. На жаль, подію не зафіксовано на сторінках «Літопису». Вперше про неї згадали в записі від 22 січня 1993 року: «22 січня... Ще кілька років тому про цю дату з історії України говорили пошепки або й зовсім замовчували. Сьогодні ж – це всена-

родний день. День свята і скорботи. Це свято 75-річчя з дня проголошення IV Універсалом на Софійському майдані в Києві самостійності УНР... Сьогодні біля могили Т. Шевченка зібралися громадяни нашого міста, аби віддати дань шани нашому великому Пророкові та пом'янути Олексу Гірника, який 15 років тому своїм самопаленням біля могили Кобзаря виявив протест застoeві, рутині брежнєвських часів, згорів в ім'я національної ідеї, ідеї волі, незалежності і суверенності України...»

2007 року за виявлені громадянські мужність і самопожертву Олексі Гірнику посмертно було присвоєно звання Героя України. А 21 січня 2009 року на місці його загибелі було відкрито пам'ятний знак (скульптор А. Балог).

Гортаючи сторінки «Літопису» за 1978 рік, можна довідатися, що того року на Тарасовій горі побували лауреати Шевченківської премії: український композитор К. Ф. Данькевич, український письменник О. Т. Гончар; учасники Декади молдавської літератури в Україні, народний артист СРСР, лауреат Державної премії СРСР І. С. Козловський.

Льотчик-космонавт СРСР, Герой Радянського Союзу В. Д. Зудов знайомиться з експозицією музею Кобзаря в Каневі. Фото. 1983 р.

Пам'ятним залишиться для нас 1978 рік ще й тим, що подарував зустріч із прекрасним майстром народної творчості Михайлом Біласом із міста Трускавця Львівської області. 6 серпня у виставковому залі музею була відкрита персональна виставка його творів. Про це йдеться в записі від 6 серпня.

Багатим на цікаві події видався і 1979 рік. Запис від 1 лютого розповідає про зустріч працівників і відвідувачів Кобзарєвого дому з відомим українським художником, ветераном 206-ї стрілецької орденів Суворова, Кутузова, Богдана Хмельницького Корсунської дивізії,

яка 1944 року визволяла Канів від німецько-фашистських загарбників, О. П. Тарасенком із міста Ялти. А із запису від 9 березня довідуємося, що в цей день, коли минало 165 років від дня народження Т. Шевченка, в музеї була відкрита виставка-конкурс «У вінок Кобзарєві». Вона була також присвячена 40-річчю з часу відкриття Шевченкового меморіалу на Тарасовій горі. Хоч ця виставка-конкурс була оголошена тільки в Черкаській області, та все ж вийшла за її межі: були представлені роботи майстрів з інших областей України та навіть з інших республік. 18 червня з річниці нагоди в музеї відбулася науково-практична конференція, в роботі якої взяли участь не тільки музейні працівники, а й учасники виставки-конкурсу. Про це розповідає запис у «Літопису», який на трьох сторінках зробила чергова по музею В. Я. Кривицька.

Нотатки за 1980 рік розповідають про перебування на Тарасовій горі відомого українського композитора А. Кос-Анатольського та народних артисток УРСР Ніни, Марії та Даніїли Байко; льотчика-космонавта СРСР, Героя Радянського Союзу В. П. Ляхова, учасників

традиційного літературно-мистецького свята «Поетичний жовтень». А ще 1980 рік для працівників музею запам'ятався тим, що нам довелося приймати й обслуговувати учасників і гостей «Олімпіади – 80». У записі від 30 грудня 1980 року, який зробила науковий працівник музею Л. Єфіменко, читаємо: «...Музей Т. Г. Шевченка був єдиним на Черкащині і в Каневі об'єктом для показу учасникам і гостям «Олімпіади – 80»... Це був гарячий екскурсійний сезон олімпійського року. Науковим працівникам доводилось проводити по 5–6 екскурсій за день... За період з 16 по 30 липня шевченківський заповідник, музей і могилу Кобзаря відвідало 12540 туристів з усіх республік Радянського Союзу та зарубіжних країн...

За високу якість обслуговування радянських та іноземних туристів – учасників та гостей «Олімпіади – 80» – колектив музею Т. Г. Шевченка був нагороджений Почесною грамотою Президії української республіканської ради по туризму...»

Про кожну зустріч на Тарасовій горі 1981 року можна так само багато довідатися зі сторінок «Літопису». Зокрема, запис від 13 серпня говорить, що музей і могилу Кобзаря відвідав колишній в'язень трудового табору, який був організований німецькими окупантами в музеї Т. Шевченка впродовж 1943–1944 років,

Микола Антонович Білопол. Він наш земляк (уродженець села Дарівки Канівського району), а приїздив із Москви. Це був перший свідок із тих малолітніх в'язнів, котрим довелося пережити в стінах Кобзаревому дому тяжкі страждання й нелюдські катування, про що й розповів зі сльозами на очах працівникам і відвідувачам музею.

Перший том «Літопису» завершується записами подій 1982 року. Із них можна довідатися, що в березневі дні вклонитися Шевченковій могилі приходили учасники традиційного літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій». Разом з українськими письменниками свою любов і шану Кобзареві засвідчили представники майже всіх республік СРСР та зарубіжних країн – Чехословаччини, Угорщини, Болгарії, Монголії. Дещо згодом, 9 червня, тут була відкрита виставка творів відомого українського художника І. С. Марчука. Також перебував у музеї й на могилі поета льотчик-космонавт, двічі Герой Радянського Союзу М. М. Рукавишников.

Другий том «Літопису» розпочинається записом від 21 січня 1983 року, в якому йдеться про те, що цього дня до музею прибула родичка поета із села Шевченкового Звенигородського району Черкаської області Віра Трохимівна Олійник. Вона привезла Кобзаревому дому цінний дарунок: сімейну реліквію – золоті сережки, які Т. Шевченко подарував своїй племінниці 1859 року, під час останньої подорожі в Україну. Сьогодні вони представлені в одному із залів музею. Із запису від 24 січня довідуємося про перебування на Тарасовій горі та в музеї льотчика-космонавта СРСР, Героя Радянського Союзу В. Д. Зудова.

У березневі Шевченківські дні за традицією в гостину завітали учасники літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій». Серед них були представники з усіх республік СРСР і багатьох країн світу. Про це йдеться в записі від 11 березня.

Як уже мовилося в I-му томі «Літопису», частими гостями Тарасової гори в 70–80-ті роки минулого століття були Кобзареві шанувальники з Полтавщини. А запис від 4 вересня 1983 року розповідає про чергове прибуття до Канева жіночого етнографічного ансамблю «Діброва» із села Тарнавщини Лубенського

району. Під звуки Шевченкового «Заповіту» піднялися вони на Кобзареву могилу, поклали вінок, сплетений із барвінку та калини. Потім у їхньому виконанні прозвучало кілька пісень на

Учасники жіночого етнографічного ансамблю «Діброва» із села Тарнавщини Лубенського району Полтавської області на Шевченковій могилі. Фото. 1983 р.

слова Т. Шевченка. Після огляду експозиції музею до книги вражень записали: «Хліб і Шевченко – великі коштовності в національному багатстві Радянської України».

Пам'ятним став для працівників і відвідувачів музею день 14 вересня 1983 року. Адже цього дня на Тарасову гору прибули учасники IX-го Міжнародного з'їзду славистів, який проходив у Києві 6–14 вересня. Вони не тільки вклонилися священній могилі Кобзаря, а й провели в музеї об'єднане засідання Міжнародного комітету славистів (МКС) та Радянського оргкомітету славистичного з'їзду, присвячене значенню творчості Т. Г. Шевченка для слов'янської єдності та світової культури. Вів засідання виконувач обов'язків президента Міжнародного комітету славистів академік АН УРСР П. Т. Тронько (нині покійний). Про це пише в «Літописі» науковий співробітник музею А. О. Татарин.

Кожен рік занотовує в історію Тарасової гори свої незабутні сторінки. Гортаючи «Літопис» за 1984 рік, можна довідатися, що 31 січня на поклін до Кобзаря прийшли ветерани Великої Вітчизняної війни, які 1941 року обороняли, а 1944 року звільняли Канів від німецько-фашистських загарбників. Вони хвилинним мовчанням ушанували пам'ять поета на його могилі, оглянули експозицію музею. А ще мали змогу ознайомитися з виставкою із фондів Спілки

художників УРСР, присвяченою 40-річчю визволення Канева й Канівщини.

14 липня в музеї поета побував сотисячний відвідувач. Ним виявився житель села Вищого Булатця Лубенського району Полтавської області Іван Костянтинович Міщук: «28 років він

Сувеніри на згадку сотисячному відвідувачеві Кобзаревому дому Іванові Костянтиновичу Міщuku, жителеві села Вищого Булатця Лубенського району Полтавської області. Фото. 1984 р.

працює шофером у колгоспі «Перше Травня». Цього дня привіз на екскурсію працівників обліку колгоспу, які зайняли III-є місце в республіканському соціалістичному змаганні працівників обліку сільського господарства і були нагороджені путівкою на поїздку до Канева на могилу Т. Шевченка».

Знаменною подією в історії Тарасової гори став день 27 серпня: відбулася наукова конференція, присвячена 100-річчю першого народного музею Кобзаря – Тарасовій світлиці. Про це йдеться у відповідній нотатці.

Зимовий день 6 грудня 1984 року подарував працівникам і відвідувачам музею цікаву зустріч із відомим українським письменником Данилом Бакуменком. Саме цього дня в Кобзаревому домі відбулася читацька конференція за його книгою «Живих кличу». Символічно, що саме в музеї зібралися канівчани на таку зустріч. Адже на цій горі приймав Данило Олександрович бойове хрещення в серпні 1941 року, тут-таки

16 серпня 1941 року був поранений. Про все це він розповів у своєму виступі...

Цікаві сторінки вписав в історію Тарасової гори і 1985 рік, кожна знаменна подія знайшла відбиток у «Літопису». Це і відвідування Шевченкової могили в березневі дні учасниками літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій», і відзначення 60-річчя з часу проголошення території навколо могили Т. Шевченка державним заповідником, і приїзд на Тарасову гору учасників XI Всесоюзного кінофестивалю телевізійних фільмів, що проходив у Києві тощо.

У кількох записах 1986 року розповідається про виступи самодіяльних хорових колективів на Тарасовій горі. Зокрема, із запису від 26 квітня довідуємося, що цього дня свою дзвінку пісню принесли сюди учасники самодіяльного народного хору «Барвінок», організованого з аматорів заводу «Знамя» міста Полтави. Під звуки безсмертного Шевченкового «Заповіту» піднялися вони на могилу, вшанували хвилиною мовчанням світлу пам'ять генія України. А потім у їхньому виконанні прозвучали кілька пісень на слова Шевченка, а також пісні «Полтавський мій краю» (слова працівника заводу В. Залевадного, музика керівника хору М. Савченка) та «Материнська пісня» (слова І. Струцюка, музика А. Пашкевича). Слова цих двох останніх пісень зі своїми автографами учасники хору подарували музеєві.

Продовження в наступному числі.

Література

1. Гнилосиров В. С. К истории могилы Т. Шевченко / В. С. Гнилосиров // ІР НБУВ. – Ф – І. – № 335.
2. Лист В. П. Науменка до В. С. Гнилосирова // ІР НБУВ. – Ф – ІІІ. – № 4420.
3. Стасюк П. На чисту воду (Друга дія історії неприйнятої землі з Шевченкової могили) / Платон Стасюк. – Нью-Йорк, 1965.
4. Стасюк П. Як це справді було (Справа неприйнятої землі з Шевченкової могили) / Платон Стасюк. – Нью-Йорк, 1963.
5. Франко-Ключко А. Іван Франко та його родина / Анна Франко-Ключко // Дзвін. – 1994. – № 2–3.

З ІСТОРІЇ ДВОХ ЮВІЛЕЇВ КОБЗАРЯ ЄВГЕНА АДАМЦЕВИЧА

Час усе яскравіше та яскравіше вимальовує непересічні постаті, які залишили рідному народові свою неоціненну спадщину. Такою постаттю в духовному житті українців є незабутній народний співець Євген Адамцевич. Народився він 1 січня 1904 року в с. Солониці Лубенського повіту Полтавської губернії (нині Лубенського району Полтавської області). Помер 20 листопада 1972 року в с. Холмівці Бахчисарайського району в Криму. Більшу частину свого життя прожив у місті Ромнах на Сумщині. То були нелегкі роки й десятиліття – війни, голод, комуністичний терор, однак саме вони значною мірою і сформували й загартували характер, національну громадянську позицію кобзаря, принесли йому загальне визнання та славу. Сьогодні митець уже добре знаний не лише в Україні, а й далеко за її межами. Врятований ним від забуття «Запорізький марш» уже давно ввійшов до репертуару відомого бандуриста з Австралії (нині живе в Канаді) Віктора Мішалова, його учнів та послідовників у Канаді та США; звучить він і в польському фільмі «Огнем і мечем». Захоплено сприймають цей твір учасники ансамблю бандуристів у Буенос-Айресі, яким керує Олесь Береговий, японець Чарлі Сакура та угорець Лайош Молнар, котрі вправно оволоділи українською бандурою та кобзарським репертуаром. Тож цілком природною є увага до пам'яті кобзаря та його земляків. Матеріали, які публікуємо далі, якраз і розповідають про це*.

***
**СОЛОНИЦЯ,
5 січня, 1974 рік**

Живе в селі Засулля Лубенського району на Полтавщині вже літній, скромний чоловік, пристрасний поборник української культури, її творець і пропагандист. Це – Іван Іванович Кириченко, завідувач Солоницького сільського клубу. Одним із його зацікавлень, предметом невсипущої організаторської діяльності є

життя і творчість кобзаря Євгена Адамцевича. Листування з рідними народного співця, діячами культури та мистецтва, вченими та ін., газетні й журнальні публікації, світлини тощо (деякі з них оприлюднені в публікації: Кириченко І. На Тарасовій горі, у серцях і в добрій пам'яті людей. Кобзар Євген Адамцевич у відгуках, листах, документах та світлинах / Іван Кириченко // Рідний край. – 2012. – № 2 (27). – С. 277–280) стали вагомим джерелом вивчення особливостей сприйняття Євгена Адамцевича представниками різних верств українського суспільства. Вони засвідчують усвідомлення ними свого почуття обов'язку перед пам'яттю кобзаря, його значення в духовному житті нації навіть за жорстоких часів нищення комуно-советською владою всього українського, коли навіть програму сільського вечора потрібно було узгоджувати з партійними владними органами, коли на все накладалася печать «турботи» партії і держави про «розквіт» культури загалом і кобзарського мистецтва зокрема (і це тоді, коли в 1930-х роках кобзарів масово фізично знищували згідно з політикою тих-таки партії та держави, а псевдонародні твори про Леніна були обов'язковими для кожного концерту)...

А стільки турботи про пам'ять свого чоловіка, стільки вишуканості та благородства, притаманних українській жінці, вичитуємо в листах дружини й вірного друга Євгена Олександровича Лідії Дмитрівни Адамцевич?! Тут і обізнаність із проблемами тогочасного культурного життя України, і взяті на себе клопоти з підготовки стенду до ювілею, з ознайомлення земляків із життям і творчістю кобзаря, доволі цікаві відомості з історії побутування «Запорізького маршу», який завдяки Є. Адамцевичу здобув потужні крила і, віщаючи про героїку українського козацтва, спадкоємність його звичаїв, вийшов у досі незнані світи, знайшов там небачену славу й визнання широкого загалу.

Промовисто це засвідчує й історія підготовки та проведення першого після смерті кобзаря

* Упорядкування, передмова, підготовка до друку Олексія Вертія.

ювілейного вечора, присвяченого його 70-річчю, який відбувся завдяки турботі й організаторським здібностям І. І. Кириченка. Пропонуємо читачам документальну добірку текстів, які розкривають наш нелегкий шлях до правди, зокрема й до визнання і пошанування визначних постатей українства.

*Олексій Вертій,
доктор філологічних наук,
Суми*

№ 1

Шановні товариші!

У вашому селі Солониці Лубенського району народився славний український кобзар Євген Адамцевич. Годилося б у клубі чи в бібліотеці села до 70-річчя від його народження (1 січня 1974 р.) організувати стенд «Наші земляки. Кобзар Євген Адамцевич» і протягом січня провести вечір про нього. Запросити магнітофонні записи Адамцевича в Укр. радіо (Київ, Хрещатик, 26), в Інституті мистецтвознавства¹ (Київ, Калініна, 4), живих кобзарів (Київ, Пушкінська, 28, Хорове товариство), лектора. Повідомте мене про зроблене вами у листопаді ц.р.

*З пов. – Володимир Данилейко².
Без дати.*

№ 2

*Київ, Хрещатик, 26
Українське радіо*

Шановні товариші!

У нашому селі³ народився славний український кобзар Євген Адамцевич. У січні 1974 року ми хочемо провести вечір, присвячений нашому земляку і тому звертаємось до Вас з проською⁴ надіслати нам магнітофонні записи Адамцевича.

*Завідуючий клубом –
Кириченко І. І.⁵*

№ 3

Шановний товариш Данилейко Володимир! Повідомляємо Вас, що ми готуємось до проведення вечора про нашого земляка Євгена

¹ Повна назва – Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України).

² Данилейко Володимир – мистецтвознавець, дослідник і пропагандист кобзарського мистецтва.

³ Мається на увазі с. Солониця Лубенського району Полтавської області.

⁴ Мова оригіналів в основному збережена, в окремих місцях виправлено одруківки і пунктуацію.

⁵ Кириченко Іван Іванович – краєзнавець, дослідник і пропагандист творчості Є. Адамцевича, завідувач клубу в с. Солониці.

Адамцевича. Нам надіслали декілька журналів з Інституту мистецтвознавства (Олександр Правдюк)⁶. На днях одержимо і магнітофонні записи творів Євгена Адамцевича.

Не відповіли нам тільки з Хорового товариства. Ми їх повідомили, що цей вечір хочемо провести в суботу 5 січня 1974 року. Надіємось, що і вони відгукнуться і надішлють нам лектора. Думаємо виготовити і стенд. Але крім портрета, який зробить місцевий колгоспний художник, та біографічних даних, більше немає чого помістити.

*З пов. зав. клубом – Іван Кириченко
28/XI – 73 р.*

№ 4

Голові музично-хорового товариства УРСР

Партком колгоспу імені Жданова, виконком Солоницької сільської Ради та клубно-бібліотечна рада Солоницького сільського клубу просять направити доповідача на вечір вшанування пам'яті видатного радянського кобзаря ЄВГЕНА ОЛЕКСАНДРОВИЧА АДАМЦЕВИЧА. З редактором відділу журналу «Музика» Т. Т. Шпирним ми уже домовилися, і він дав згоду прибути до нас. Хотілося б нам, щоб на цей вечір прибули і кобзарі, якщо можливо, то ГЕОРГІЙ ТКАЧЕНКО і ВІКТОР ЛІСОВИЙ.

Секретар парткому
Голова С/Ради
Завідуючий Клубом

*В. Калайтан
В. Корніяченко
І. Кириченко*

Без дати.

№ 5

Шановний Іване Івановичу!

За листа дякую. Радий буду зустрітись з Лідією Дмитрівною⁷ на вечорі.

Раз Ви уже зв'язалися з І. Ф. Кудіним, поговоріть з ним по телефону, може, є рація запросити з його села і традиційного кобзаря Семена Русенка⁸ (по-батькові не пам'ятаю, ці папери у мене вдома, а листа я пишу в редакції). Коли я розпитував у Кудіна про Русенка, він відповів

⁶ Правдюк Олександр Андрійович (1926–1994) – науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, згодом доктор мистецтвознавства.

⁷ Адамцевич Лідія Дмитрівна – дружина Є. О. Адамцевича.

⁸ Русенко Семен Никифорович (14.09.1896, с. Білоцерківка на Полтавщині – 22.01.1989, м. Запоріжжя) – бандурист. Гри на бандурі вчився в сорочинських кобзарів, учнів та побратимів відомого кобзаря М. Кравченка.

мені, що цей незрячий кобзар цілком у формі і транспортабельний.

Русенко цікавить нас, тобто редакцію і Музично-хорове товариство, ось із якого погляду. Якщо він грає і співає добре чи хоча б задо-

Керівник хору-ланки А. І. Сластиєнко вручає хліб-сіль А. Д. Адамцевич на ювілейному вечорі в Солоницькому сільському клубі (1974)

вільно, до ладу, то його треба записати. А щоб послати до нього експедицію, треба мати про нього уявлення, чи є що записувати, чого варта, наприклад, його пісня, здається про Леніна, про що колись писав у полтавській газеті Іван Бойко (1967 р.).

Крім того – можливо це найголовніше – колись давно Русенко ходив полтавськими селами удвох із зрячим кобзарем Андрієм Саранчею⁹, уродженцем Лубенщини. Під час війни гітлерівці розстріляли Андрія Саранчу, як писав той же Бойко зі слів Русенка. Надзвичайно важлива справа уточнити всі ці повідомлення. Це – політичний актив славного радянського кобзарства. І я прошу Вас почати розпитування старожилів про Саранчу. Зустріч з Русенком щось допоможе в розшуках. Якщо ж попереднє прослуховування Русенка виявить талановитого кобзаря, то треба включити його виступ на вечорі. А Вам буде велике спасибі від редакції та Товариства, а там і від Інституту ім. Рильського¹⁰.

Отже, прошу Вас докласти зусиль, щоб Кудін привіз цього діда, скажімо 11 січня (якщо важко з ночівлею, то – 12 січня зранку), щоб устигнути прослухати.

Я приїду, очевидно, 10 січня.

⁹ Саранча Андрій – кобзар ХХ ст. з Лубенщини. Докладніше про С. Русенка та А. Саранчу див. : Жеплинський Б. М. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник / Б. М. Жеплинський, Д. Б. Ковальчук. – Львів, 2011. – С. 219, 223.

¹⁰ Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР.

На мою думку, до всієї акції вашого клубу слід залучити відповідного інструктора обласного Будинку народної творчості.

Бажаю успіху!

Т. Штирний

27.XII.73

№ 6

Шановний Іван Іванович!

Надсилаю Вам те, що обіцяла: два журнали «Народ. творч.»¹¹. Один за життя Олександровича, другий – після смерті, портрет не дуже великий, й скільки фото та шість газет та вирізка. Маю надію зустрітись з Вами.

З повагою *Адамцевич*¹²

23/XII.73

№ 7

Полтавська обл., Лубенський р-н, село Солониця, сільський клуб,

Кириченкові Іванові Івановичу

Шановний Іване Івановичу! Не було мене, а оце отримав од Вас листа. Дякую. Напишіть мені цими днями, на цьому тижні: 1) чи відпо-

Зліва направо: художник Фісюн, донька кобзаря Ірина Євгенівна Погребняк, дружина Лідія Дмитрівна Адамцевич, редактор журналу «Музика» Тимофій Тимофійович Штирний, донька Тетяна Євгенівна Бобрикова, мистецтвознавець Володимир Данилейко, донька Лариса Євгенівна Зібарєва і голова сільської ради Василь Якович Корніяченко

віли з Хорового? 2) перечеисліть, що в клуб виставити для стенду; 3) у мене готова доповідь про Адамцевича; якщо, – то міг би, як учасник Київського міського хорового товариства, приїхати

¹¹ Журнал «Народна творчість» (нині «Народна творчість та етнографія»).

¹² Адамцевич Лідія Дмитрівна.

зі словом. Або Правдюк чи то Шпірний; 4) як із магнітоплівками? 5) чи домалював ваш художник портрет; 6) у Києві є скульптура з Адамцевича; 7) запросіть листом, офіційно, з Хорового, щоб і живі кобзарі хто приїхав у Солоницю з

Ансамбль бандуристів Лубенської дитячої музичної школи на ювілейному вечорі в Солоницькому сільському клубі

бандурою та заспівав (напр. Георгій Ткаченко, Віктор Лісовол); 8) запросіть Комітет кінематографії кіножурнал про Адамцевича¹³.

Без дати.

№ 8

Шановний Іване Івановичу!

Надсилаю вам кілька журналів з статтями про Євгена Адамцевича. Книжки,¹⁴ на жаль, не можу прислати, бо не маю зайвого примірника.

Газетні вирізки Вам, звичайно, буде важче підібрати, але якщо клуб виписує «Культуру і життя», то можна скористатись і газетним матеріалом (1969, 1.1). На жаль, інших назв газетних статей у мене під рукою немає.

З побажанням успіхів у Вашій роботі.

*О. Правдюк
(науковий співробітник ІМФЕ)*

Без дати.

№ 9

Вельмишановний т. голова сільської Ради с. Солониці!

Пише Вам дружина видатного кобзаря України Євгена Адамцевича, який народився у Вашому селі 1 січня 1904 р., а помер у 1972 р.

¹³ Поштівка від Володимира Данилейка. Без підпису.

¹⁴ Ідеться про книжку О. Правдюка «Роменський кобзар Євген Адамцевич» (К., 1971).

19 листопада о 23 г. 55 хв. в селі Холмівці Бахчисарайського р-ну (Крим).

Я нещодавно одержала листа з Києва про те, що 5-го січня 1974 р. в Солониці відбудеться урочистий вечір, присвячений ювілею 70-річчя з дня народження кобзаря Євгена Адамцевича.

Якщо це так, то прошу Вас написати мені прізвище та ім'я завідуючого вашим клубом, може б, я дала йому якінебудь відомості, а також я маю бажання бути присутньою на цьому вечорі. Прошу прощення, що турбую Вас.

Чекаю відповіді, з великою повагою до Вас Адамцевич.

3.XII. 73.

*Адреса: Севастополь,
ул. Гортищенко, 59, кв. 41.
Адамцевич Лидія Дмитрівна.*

№ 10

20 грудня 1973 р.

*Завідуючому клубу села Солониця
Лубенського району Полтавської області
І. І. Кириченкові*

Шановний Іване Івановичу!

Заступник голови правління Музично-хорового товариства УРСР О. Ф. Гришко попросив мене взяти участь у заходах Вашого клубу для вшанування пам'яті видатного радянського кобзаря Євгена Олександровича Адамцевича, а саме: виступити з доповіддю на вечорі в селі, де він народився, а також порекомендувати наочні матеріали для куточка, присвяченого кобзареві.

Дещо вже зроблено: доповідь підготовлена, вона з ілюстраціями (магнітофон) займе приблизно годину, відібрано і замовлено фотокопії та інші знімки, дано завдання переписати на плівку кілька пісень у виконанні Адамцевича.

Але 5 січня – невигідний день. По-перше, не встигнуть скомплектувати плівку, бо записи зберігаються в різних місцях, переписування і зведення їх у певну систему займе певний час. Друге. 7–8 січня я буду зайнятий на семінарі, отже, не зможу приїхати, поки не звільнюсь від цієї роботи.

Віддалення вечора від точної дати 70-річчя Є. О. Адамцевича (4 січня)¹⁵ не має принципового значення. Може, перенесете його на 12 січня?

Тепер кілька практичних питань. Музично-хорове товариство може надіслати наочні матеріали. Чи знайдеться столяр, а також художник-оформлювач, які виготовили б чепуренькі рамки і взагалі змонтували стенд? Мабуть же, буде художня частина вечора. Бажано запро-

¹⁵ 4 січня зазначено помилково. Насправді – 1 січня.

сити якогось кобзаря або по-сучасному навченого бандуриста. Це було б підтвердженням тої істини, що радянське кобзарське мистецтво не занепало, а розвивається.

Прошу написати мені на адресу редакції листа і повідомити хоча б коротку програму вечора і хто бере участь у ньому, чи ця програма погоджена з партійною організацією села або з районним відділом культури.

Редактор відділу (підпис) *З повагою Т. Шпирний¹⁶*

№ 11

Добрий день, шановний Іване Івановичу!

Одержала Вашого листа, спасибі, що відповіли зразу, дуже приємно, що познайомилась з Вами.

Все, що я маю з матеріалів для стенду або для куточка нашого кобзаря, я обіцяюся надіслати Вам не раніше як 24 грудня. Я гадаю, що до 5 січня встигнете ще зробити, раніше ні в яким разі надіслати не можу.

Як одержите цього листа, напишіть, будь ласка, на якій станції нам виходить, зі мною приїдуть ще дві дочки. Чи в Лубнах, чи в Солониці, на Солониці зупиняються не всі поїзди. З ким Ви листуєтесь з Києва, мабуть, зі Шпирним або з Данилейком. А можливо, хтось приїздив до Вас, це, між іншим, дуже гарні хлопці.

Перед від'їздом до Вас дам телеграму.

На цьому закінчую, будьте здорові.

З повагою до Вас *Адамцевич¹⁷*

15/XII.73 р.

№ 12

Шановний Іван Іванович!

Пишу Вам услід другого листа. Почала з дочками розмову про приїзд до Вас на вечір, то вони кажуть, що коли вони почали звертатись до своїх начальників з проханням відпустити їх на ювілей, то їм відповіли, що без офіційних документів не відпустять, а тому щиро прохають Вас потрудитись надіслати офіціальні запрошення. Обов'язково упом'яніть, що запрошуєте на ювілей їхнього батька – кобзаря Є. Адамцевича і щоб була печать. Двом присилайте в одному конверті на Севастополь. Це Тетяні Євгенівні Бобриковій і Ірині Євгенівні Погребняк, а третій Ларисі Євгенівні Зібаревій (Тернопільська обл., Кременецький р-н, с. В.-Бережці). Оце бачите, скільки Вам клопоту!

Тепер цікаво мені знати, чи привезуть Вам з Києва пластинку, де записаний «Запорізький

¹⁶ Різницю в написанні прізвища Шпирний і Шпирний збережено згідно з оригіналами документів. Лист написаний на бланку журналу «Музика».

¹⁷ Адамцевич Лідія Дмитрівна.

марш» Євгена Олександровича. Цей марш у 1969 р., коли Адамцевич виступав у оперному театрі в Києві, то оркестр народних інструментів УРСР записав на магнітофон, розбили на партитури, вивчили і тепер грають по усьому Союзу. Якщо хочете, то я можу привезти, програєте на вечорі, і я заберу назад, бо вона у нас одна на весь гурт.

Напишіть мені детальніше, кого Ви запрошуєте на цей вечір з області, чи буде хто з кобзарів.

Ну хвате вже дурить Вам голову.

З великою пошаною до Вас **Адамцевич.**

17/XII.73.

№ 13

ТЕЛЕГРАММА

Лубны Полтавской Солоница

Зав. Клубом

Встречайте 11 6 утра **Адамцевич**

№ 14

ТЕЛЕГРАМА

Лубны Полтавської РВ культури

для Солониці Кириченкові

Приїду десятого автобусом харківським

Шпирний

Бандурист із Семенівки (Полтавщина) Іван Федорович Кудін на ювілейному вечорі, присвяченому 70-річчю із дня народження Євгена Адамцевича, в селі Солониці

РОМНИ, 20 грудня, 2013 рік

З усвідомленням виняткової значущості Є. Адамцевича у становленні та розвитку кобзарських звичаїв, духовного та культурного життя, у формуванні національної свідомості й національної громадянської позиції не лише своїх краян, а й українців загалом розпочали підготовку до відзначення 110-ї річниці із дня народження кобзаря й дирекція та співробітники Роменського краєзнавчого музею, який нині входить до Державного історико-культурного

Лірник Онопрій Додатко (I пол. ХХ ст.)

заповідника «Посулля»¹⁸. Захід хотілося провести якось особливо, без надміру офіційності, так, щоб усім було тепло, задушевно, зворушливо, щоб почуте, побачене, пережите спонукало до спадкоємності, до глибокого, самостійного осмислення цієї значущості, цих звичаїв, до відчуття своєї особистої причетності до них, своєї особистої відповідальності за їхню долю. Після деяких роздумів, пропозицій зупинилися на думці про необхідність оформлення виставки з історії кобзарства Роменщини «Бандуристе, орле сизий...», у якій основне місце було б відведено Є. Адамцевичу. Тим паче, що наближалося 200-річчя від дня народження «кобзаря із кобзарів» Т. Шевченка. 1845 року він відвідав Ромни. В музеї зберігається торбан поета, який 1935 року передав музеєві Мусій Олексієнко, у свою чергу передавши цю реліквію 1918 року на відкритті пам'ятника Кобзареві в Ромнах від

¹⁸ Державний історико-культурний заповідник «Посулля» створений 2007 року. 2008 року Роменський музей увійшов до його складу.

доброго знайомого Т. Шевченка, нашого земляка Григорія Вашкевича. Його твори завжди були і є в репертуарі наших народних співців...

Так сформували всю сукупність поглядів на зміст та композицію виставки і приступили до роботи. У фондах музею маємо понад 100 одиниць зберігання, пов'язаних з історією кобзарства краю. Співпрацюючи з місцевими кобзарями й науковцями Сум, Києва, краєзнавцем із с. Солониці Лубенського району Полтавської області І. Кириченком, придбали кілька десятків речових та документальних матеріалів. Цікавою є, наприклад, рідкісна світлина, подарована І. Кириченком, на якій сфотографований Є. Адамцевич-гімназист зі своїми батьками та сестрою. Неабиякий інтерес викликає і світлина лірника Онопрія Додатка із с. Ярошівки Глинського (тепер Роменського) району, який брав участь у нараді кобзарів і лірників в Інституті українського фольклору АН УРСР (1939), віднайшли кілька бандур, вишитих рушників, інших матеріалів, які так чи так відображають життя і побут кобзарів, бандуристів і лірників Роменщини. І ось виставка готова. Настав час її відкриття. 20 грудня 2013 року, якраз напередодні дня народження Є. Адамцевича, до Роменського краєзнавчого музею завітали кобзар із х. Лавіроків Талалаївського району Чернігівської області Ігор Рачок, роменський кобзар Олександр Триус, голова Сумської обласної організації Національної спілки кобзарів, бандурист Микола Мошик, художники Олексій Федько (с. Гаї Роменського району) та Олександр Яловенко (м. Суми), які подарували музеєві гравюру «Козак Мамай» та портрет Є. Адамцевича; їхній колега, скульптор Олег Прокочук, який ознайомив присутніх із проектом пам'ятника Є. Адамцевичу; рідні, близькі побратимів Є. Адамцевича: внучка Мусія Олексієнка Надія Лаврик та донька Віктора Шатана Олена Шатан, пенсіонерка Світлана Шурхало, науковці із Сум доктори філологічних наук Тетяна Беценко та Олексій Вертій, відомий краєзнавець Григорій Діброва, представники громадськості міста. В урочистій обстановці завідувач науково-експозиційного відділу Наталія Савченко та завідувач відділу історії краю Оксана Голуб відкривають виставку. Присутні оглядають її експонати, слухають пояснення ведучих. Ніби наяву, зримо постає історія кобзарства краю, а на її тлі – й таке духовно багате та змістовне життя Євгена Адамцевича.

Ось ще молодий Остап Вересай бере перші уроки в Юхима з Андріяшівки та Семена Кошового з Голінки, а ось він у Глинську у свого побратима лірника Никифора Коляди. Ходили хуторами та селами Роменщини і кобзарі Антон із Великих Бубнів, Потап із Нової Греблі,

Трифон Магадин, Каленик Рожко, знаменитий Іван Кравченко-Крюковський. Із с. Процівкою, яке нині стало частиною Ромен, тісно пов'язане життя кобзаря Андрія Волошенка... Так формувалися кобзарські звичаї краю. Про них і розповідають експонати виставки.

– Справу своїх попередників продовжив Мусій Олексієнко, – розповідає Оксана Голуб. – Це він у першій половині ХХ століття сформував навколо себе кобзарський осередок. Це він зберіг у репертуарі знаменитий «Запорізький марш» і передав його своєму учневі Євгенові Адамцевичу, який дав творів нове, велике життя.

Зрозуміло, що спогади Костянтина та Мусія Олексієнків, синів Мусія Олексієнка, про перше знайомство Євгена Адамцевича з батьком викликали в присутніх неабиякий інтерес. «Пам'ятаємо, – наводить ведуча уривок зі спогадів, – у батька був чудовий настрій. Саме тоді у нас гостювали роменські музики І. Петренко, І. Бедрин та Коротков (українець з російським прізвищем), які училися у батька. Вони захоплююче співали українські народні пісні. І ось, зігрівшись вишнівкою, якою наша мати Уляна Порфирівна пригощала гостей, усі стали просити батька виконати думу про Богдана Хмельницького. Батько дуже любив цю думу і виконував її з особливим піднесенням. <...> У розпалі цієї співанки до господи зайшов добрий знайомий нашого батька на прізвище Буфіус. Він мав прекрасний голос і привіз із собою незнайомого чоловіка <...>. Це був Євген Адамцевич. <...> Батько був у доброму настрої і тут же став перевіряти його голос і слух. Музичний слух був справді дуже добрий, а голос хрипуватий. <...> І ось батько запитав у Євгена Адамцевича, на якому інструменті він хотів би навчитися грати. Той відповів: «На бандурі». Тут батько дав йому другу бандуру і сказав: «Ану, грай!» І з цього часу Євген Адамцевич став навчатися у батька» («Євген Адамцевич. Спогади. Статті. Матеріали» – Суми : Собор, 1999. – С. 16–17). Почуті присутні доповнюють оглядом світлин Мусія Олексієнка, Івана Запорожченка, Макара Циганенка, Валентина Заворотька та інших роменських кобзарів того часу. Враження від них доповнює майстерне виконання Миколою Мошиком творів із репертуару Євгена Адамцевича та власної пісні про голодомор.

Слово бере Наталія Савченко. Вона розповідає про життєвий і творчий шлях Євгена Адамцевича, про його учнів та побратимів, які жили і творили в Ромнах в середині й другій половині ХХ століття. «Погляньте на оцю ось світлину, – звертається до присутніх Наталія Василівна. – На ній Євген Адамцевич-гімназист, його батько, мати й сестра. Шляхетна родина.

До речі, мати Євгена була актрисою і добре знала багатьох акторів роменських самодіяльних та професійного театрів, приятелювала з Ганною Затиркевич-Карпинською, яка деякий час жила в Ромнах і грала на сцені роменського професійного театру. Тут у дитячі роки у своєї бабусі часто жив і Євген.

Після навчання в Мусія Олексієнка Євген Адамцевич заробляє собі на прожиття та прожиття своєї сім'ї співом та грою в містах і селах Сумщини, Полтавщини, Чернігівщини, Дніпропетровщини, Львівщини, Тернопілля, в Києві, на могилі Т. Шевченка в Каневі тощо. «Запорізький марш», пісні «Старе життя України», «Хортиця», «Суд Байди», «Розмова Шевченка з дубом», дума-пісня «Євшан-зілля» та інші твори в його виконанні завжди викликали жвавий інтерес слухачів, малюючи в їхній уяві яскраві картини з історичного минулого України.

*Хоч не хоч, а довелось
Весь вік воювати
І за віру, й за родину,
За правду стояти.*

*І стояли, де б не мали,
При лихій годині,
І усім давали здачі,
Сини України, –*

*Учитель Євгена Адамцевича
кобзар Мусій Олексієнко (1873–1939)*

виспівував кобзар на роменському базарі. Були в репертуарі кобзаря й пісні на слова Т. Шевченка, М. Вороного, Олександра Олеса, інших

українських поетів, сатирично-гумористичні пісні, спрямовані проти недбальства, перелюбства та п'янства бездарних і безвідповідальних голів колгоспів, працівників міліції. Саме за них йому не раз перепадало від радянських правоохоронних органів та органів влади, бувало,

Кобзар Євген Адамцевич (м. Ромни)

його силою вивозили з ярмаркового майдану, забороняли там грати й співати. Однак кобзар не зважав на утиски, знущання і знову, всупереч усім заборонам, із бандурою з'являвся в людних місцях, показуючи своїм землякам, як і козацькі кобзарі, приклад мужності та нескореності, взірця відданості правді й свободі.

*На Соборному майдані
В достославному Ромні
Адамцевич вранці-рано
Серцем водить по струні, –*

писав про нього поет і краєзнавець Петро Ротач».

Розповідь про ювіляра продовжується. Оксана Голуб запрошує до слова старійшину роменських кобзарів Ігоря Рачка. Йому вже 76-й рік. Але козацький дух, дух національно-визвольних змагань українського народу та українських кобзарів живі в душі, в серці й помислах цього чоловіка. Поважно бере бандуру, натружені старечі руки зривають зі струн перші акорди. Лунає заборонена за радянських часів українська народна пісня про зруйнування Січі «Ой не спав я нічку», яку Ігор Карпович перейняв від Євгена Адамцевича й Івана Петренка. Кобзар оповідає про те, що не спиться молодому козакові, адже «за превражними москалями пороми не ходять», про те, як обіймають

козацьке серце туга і біль за вже колишньою козацькою вольницею, яку потрібно відродити. І кобзар відроджує її в душах тих, хто, затамувавши подих, слухає його. Відроджує піснею січових стрільців.

*Ми сміло в бій ідем
За Україну
І голови кладем
За землю рідну.*

*Ми сміло в бій ідем
За рідні хати.
Великий Київ там,
А тут – Карпати, –*

рокотить бандура в унісон старечому голосові. Затим звучить у запису «Запорізький марш» у виконанні Євгена Адамцевича, демонструються кадри з фільму «Огнем і мечем», де лицарі-козаки під його звуки йдуть на переможний бій. В одних вони здавлюють спазмами горло, інші ледь стримують сльозу на очах. Тим більше, що все це настільки співзвучне подіям на Євромайдані в Києві... Так і приходиться усвідомлення значущості кобзарських звичаїв Роменщини в житті української нації, усвідомлення потреби святості у ставленні до них, потреби їх збереження і примноження.

Кобзар Євген Адамцевич серед своїх слухачів на Тарасовій горі у Каневі (1971)

– Мені вже не довелося знати і слухати Євгена Адамцевича, – говорить, ледь долаючи в собі хвилювання, уродженка Ромен доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка Тетяна Беценко. – Його добре знали мої батьки Петро Семенович Михно та Алла Юхимівна Михно. Знали як людину з вишуканим і благородним українським світом, людину високих і благородних принципів та ідеалів. Таким він увійшов і в моє життя. Згодом підготувала й опубліку-

СПОГАД ДИТИНСТВА

вала статтю про мову репертуарних творів кобзаря. Вона і звичаї кобзарського життя нашого краю загалом стали добрим початком у роботі над монографією та докторською дисертацією про поетичну мову українських народних дум, яку успішно захистила 18 травня 2011 року в Інституті української мови НАН України...»

Кобзар Олександр Триус (1967)

Про збереження та примноження кобзарських традицій Роменщини, про їхнє призначення у формуванні національної свідомості сучасників і наступних поколінь також говорили отаман Роменського районного козацтва, генерал-осавул Георгій Завгородній, поет Михайло Полуян, пенсіонерка Світлана Шурхало, краєзнавець Григорій Діброва, науковий співробітник Роменського краєзнавчого музею Ігор Дубенко, доктор філологічних наук Олексій Вертій та ін. Переконливим свідченням того, що ці звичаї живуть і розвиваються, став виступ представника наймолодшого покоління роменських кобзарів Олександра Триуса, який у супроводі старосвітської бандури виконав пісню на слова Т. Шевченка «За байраком байрак» та українську народну історичну пісню «Гей, на горі, на могилі».

Оксана Голуб та автор цих рядків зачитали вітальні телеграми, які надійшли на адресу музею з нагоди ювілею. Потім учасники урочистостей поклали квіти до меморіальної дошки на Базарній площі, де свого часу часто грав і співав Євген Адамцевич.

*Наталія САВЧЕНКО,
завідувачка науково-експозиційного
відділу Роменського краєзнавчого музею
Сумської області*

Мені в дитинстві пощастило, як-то кажуть, наживо бачити і слухати Євгена Адамцевича.

Мама брала мене із собою на базар і, як правило, в неділю, коли там було багато народу, він сидів біля входу на ринок, грав на бандурі і співав українських народних пісень. Пам'ятаю, що завше коло нього збирався цілий гурт людей і звучав його переривчастий, трохи глухуватий голос:

*Усі гори зеленіють,
усі гори зеленіють,
де багаті жито сіють.
Тільки одна гора чорна,
тільки одна гора чорна,
де сіяла бідна вдова.
Де сіяла-волочила,
Де сіяла-волочила,
Слізеньками поливала...*

Одягнений був бідно, але охайно. Перед ним стояв олов'яний кухоль, що швидко наповнювався металевими та паперовими дрібними грішми. Співав кобзар і авторських пісень, пригадую рядки:

*Спить Шевченко у могилі
Непробудним сном...*

Кобзар Ігор Рачок (1937)

Іноді його можна було побачити на базарі недалеко від церкви біля цегляної водонапірної будки (такі самі збереглися в Ромні навпроти пам'ятника Богданові Хмельницькому та на розі вулиць Коржівської та Горького). Згодом я дізналася, що змінювати місце Євгенові Олек-

сандровичу доводилося через непорозуміння з місцевою міліцією.

Часто випадало спостерігати, як Євген Адамцевич повертався з базару додому. Наша сім'я жила по вул. Луценка, біля нинішньої сто-

*Відзначення 110-ї річниці
кобзаря Євгена Адамцевича в Роменському
краєзнавчому музеї*

матологічної поліклініки (тоді там перебував філіал середньої школи № 2). У глибині двору стояла хата, де мешкала сім'я Адамцевичів. Дітвору з нашої вулиці часто збиралася на просторому шкільному подвір'ї, щоб пограти в піжмурки чи з м'ячем. З нами гралася Іра, дочка Євгена Олександровича. Коли ж у супроводі дружини чи когось із знайомих батько йшов додому, вона полишала гру і йшла допомагати матері.

*Експозиція виставки «Бандуристе, орле сизий...»,
приуроченої 110-й річниці від дня народження
Євгена Адамцевича*

А ось як згадує про Є. Адамцевича Людмила, моя знайома, котра колись жила по вул. Луначарського (нині Петра Калнишевського) недалеко від базару:

«У базарні дні ми бачили бандуриста Євгена Адамцевича на тому місці, де зараз знаходиться «магазин Іванів». Одягнений він був у вишиту

сорочку, зверху якась сіра одіж, на ногах – чоботи, а через плече на боці висіла невиразного кольору полотняна торбина, куди він скидав усе те, що давали люди. На свята, крім грошей, йому клали пиріжки, пряники, яблука, цукерки, різні продукти. Кобзар деякий час настроював бандуру, потім звучав музичний вступ, а далі – різні пісні, часто на слова Шевченка (про гайдамаків, про Україну та ін.). Часом виконував не лише співом, а й речитативом – напевне, це були українські думи – тільки тоді ми, діти, на цьому не розумілися¹⁹. По закінченні виступу, не раз бувало, казав: «Ану, дітки, пригощайтеся, – і показував на цукерки. Звичайно, що нас не треба було довго припрошувати... Іноді просив принести водички, щоб напитися..»

Були ми свідками й того, як його намагалися прогнати стражі закону, кричали: «Скільки разів тобі казати, що тут сидіти не можна». Але

*Ведучі виставки «Бандуристе, орле сизий...»
Наталія Савченко (ліворуч) та Оксана Голуб
(праворуч) із кобзарем Ігорем Рачком*

при людях, які завжди заступалися за сліпого співака, не наважувалися його забирати. Лише ногою перекидали на землю кухоль із мідяками і йшли геть».

Таке ставлення представників влади до співака було характерним у ті повоєнні роки, коли панували репресивні порядки часів сталінізму.

І тільки в період «відлиги» ставлення керівництва держави до кобзарів було дещо переглянуто. Саме в ті роки Євгена Олександровича запросили до Києва на з'їзд, де його гру і спів по-справжньому оцінили. Ним зацікавилася широка громадськість, музикознавці, з'явилися публікації про нього. Як писав Микола Шудря, ним зацікавилися журналісти, кіномитці – приїздили до Ромна записувати його спів, знімати на кіноплівку. Він же розповів, як мій батько – Іван Шурхало, який працював у місцевій газеті,

¹⁹ Це були не думи, а ліро-епічні пісні.

повіз усю групу разом із Євгеном Адамцевичем до свого рідного села Андріївки і як там слухали кобзаря (див. про це його спогади: У Ромні, серед базару... // Пам'ять століть. – 2001. – № 3. – С. 139).

Євген Адамцевич, можна сказати, став класиком українського кобзарства в наш час.

То ж не дивно, що його ім'я звучить на лекціях у вищих навчальних закладах України при вивченні курсу «Українська народна творчість», на шкільних уроках, згадується на сторінках газет і журналів.

Кілька років тому мені довелося побувати в Лубенському краєзнавчому музеї. Побачивши експозицію про Євгена Адамцевича, я здивувалася, адже це наш, роменський, кобзар, на що екскурсовод відповіла: «Він і наш, бо народився і виріс на Лубенщині, в селі Солониці». 1991 року у зв'язку з 370-ю річницею перемоги війська гетьмана Сагайдачного над турками під Хотиним Чернівецької області звучав донесений Євгеном Адамцевичем до наших днів «Запорізький марш». То хіба ж не своїм вважають буюковинці нашого кобзаря? «Нашим», напевне, його називають і в Криму, де він провів останні дні свого життя і похований. Зрештою, «нашим» його може назвати і вся Україна, що цілком закономірно.

Із дитячих літ бережу в своїй пам'яті яскраві спогади про нашого славного земляка-співця, котрому судилося зберігати і дарувати людям найсвятіше – українську пісню, а в ній – саму Україну.

Світлана ШУРХАЛО,
ветеран освітянської ниви,
вчитель української мови та літератури
м. Ромен

№ 2

ЄВГЕН АДАМЦЕВИЧ МОГО ДИТИНСТВА

Я чув спів Євгена Адамцевича під перебір струн його старенької бандури і потім. Але перший раз запам'ятався мені на все життя...

Сонце вже стояло високо, та спеки ще не було. Підтюпцем, щоби не відставати, і міцно тримаючись за дужку цеберка зі щойно зрізаними на продаж квітами, щоб не загубитися у велелюдному натовпі, я чимчикував за своєю

бабусею на роменський базар. Зазвичай, коли вона йшла торгувати квітами, я було лишався вдома, але того дня мені мали зробити «обновку» – купити нові сандалі!

Під ятками, де розташувались квіткарі, торгівля йшла кволо. І я нудився від вимушеного очікування основної для мене події того дня – купівлі взуття. Сховавшись у затінок, я врешті-решт принишк, бо майже зовсім очманів від ароматів троянд і білих лілей.

– Бабусю... а коли вже ми підемо купувати..? – час від часу скиглив, звертаючись до бабусі.

– Зачекай, синку, ще є час, та немає грошей, – щоразу терпляче відповідала вона і, пригор-

Учасники відзначення ювілею Євгена Адамцевича біля меморіальної дошки кобзареві на роменському базарі (2013)

нувши, цілувала мене у вистрижену маківку, – почекай...

Ось спродаємось, скупимось, то знайдемо ще й до діда Євгена. Він старовинні пісні-казки співає. Гаразд?

Мене бабусина обіцянка надзвичайно зацікавила, і я, вже не досаджуючи своєю надокучливістю, терпляче чекав завершення торгу. Врешті-решт всі квіти відразу, за яку вже там ціну – не знаю, купила якась наपोмаджена й неохайно вдягнена жидівка, яку бабуся чомусь називала дивним для мене словом «дама».

Ми відразу купили на «Вивозі» очікувану мною обнову і пішли поза церквою до невеликого, схованого в гушавині провулочка, яким починався узвіз на Пригородок: лабіринт із вулиць, провулків та стежин на схилах пагорбів упродовж берега Сули, суцільно-рясно вкритих садочками та схованими в їхньому затінку охайними біленькими хатинками.

Саме в одному з таких затінків, під простертим вишневим гіллям, обабіч стежини, під невисоким тином сидів на ослінчику худорлявий дідусь у полинялому сірому картузику. На його обличчі з ошатними густими вусами були наче викарбувані глибокі й поважні зморшки. Весь його вигляд був якийсь незвичайний, ніби цей дідусь був сам персонажем, що вийшов зі старовинної легенди, билини, казки... Старий тримав на колінах велетенський, як на мене, і якийсь напрочуд дивний музичний інструмент із численною кількістю струн. Він торкався до них тонкими, вузлуватими пальцями... і лінула пісня... Потім ще одна, і ще, і ще...

Десятка з півтора людей слухали той спів. Опускали копійки в невеличке іграшкове відрецце і тихенько йшли у своїх справах, натомість приходили інші і слухали спів. Я сидів на колінах у бабусі і, втративши відчуття плину часу, теж зачаровано слухав і слухав тих пісень...

Зараз мені важко пригадати, які саме тоді пісні співав кобзар, але одна з них закарбувалася в моїй пам'яті назавжди. Навіть сьогодні, коли я її чую, перед очима спливає саме ця картина з мого дитинства. Картина найпершого знайомства із творчістю Євгена Адамцевича.

*Я бачив, як вітер берізку зломив,
Коріння порушив, гілля потрощив.
А листя не в'яло і свіже було,
Аж поки за гофу вже сонце зайшло.
Я бачив, як сарну застрелив стрілець,
Звалилася бідна, прийшов їй кінець.
Боротись зі смертю було їй не вмич,
Одначе боролась, поки зайшла ніч.
Я бачив – метелик поранений млів,
Крильце перебите на сонечку грів.
Пожити ще трошки на думці було
І, може, пожив би – та сонце зайшло.
На світі у кожного сонце своє...
Любенько живеться, як сонечко є,
А згасне це сонце – і жити шкода,
На світі без сонця усе пропада.
Зо мною розсталась дружина моя,
Зостався на світі без сонечка я;
Одначе на себе я смерть не зову,
А з серцем розбитим живу та й живу.*

Сльози потекли з моїх очей, і бабуся, ще міцніше притиснувши мене до себе, проникливо прошепотіла: «Пішли, синку. В нього є ЧАС, а нам – ПОРА...»

Ми йшли додому під нещадно палючим полуденним сонцем. Бабуся вкрила мою стрижену голову лапастим листом лопуха, а я, не зважаючи на нестерпну спеку, все розмірковував про зламану берізку, про поранену сарну і метелика, які загинули, позбавлені сонячного тепла,

та про те, чому в кобзаря «є ЧАС», а «нам – ПОРА»...

Багато літ і зим минуло відтоді. З того ЧАСУ, з тої ПОРИ.

Сьогодні я вже в тому віці, в якому був Євген Адамцевич, коли я вперше з ним зустрівся і почув його кобзарський спів.

Сьогодні я знаю про звитяги свого народу в часи доленосних протистоянь у боротьбі за волю України.

Сьогодні я йду шляхом, яким ішли мої славні предки. Я отримав їхній спадок: здобуття і збереження волі для України.

Сьогодні слово «ВОЛЯ», як і тисячу років тому, вплетене золотим вензелем у Герб нашої держави!

Сьогодні мій ЧАС і моя ПОРА.

Сьогодні у наш ЧАС настала ПОРА для ухвалення доленосних рішень і втілення їх у рішучі дії – збереження нашої неньки України як самостійної і незалежної держави.

Сьогодні, у наш ЧАС, у цю ПОРУ, на весь світ лунає Козацький марш, збережений і відтворений Євгеном Адамцевичем! Марш-символ Незламності і Слави Нації Героїв-Українців.

...Для покидьків, що прагнуть крові, перетинають край межі –

У нас уже відлиті кулі і вже освячені ножі!

ПОРА! Настав ЧАС визначатись: Збудися, Чернеча Гора!

Настав наш час, щоб об'єднатись для дій святих! ЧАС – ТО ПОРА!

*Ігор ДУБЕНКО,
завідувач сектору музею
Петра Калнишевського*

№ 3

ЛИСТ-ВІТАННЯ

*Роменським кобзарям, бандуристам,
лірникам та їх шанувальникам*

Вітаю з нагоди ювілею видатного кобзаря, подвижника Євгена Адамцевича!

Зичу від себе та кобзарства Львівщини всім шанувальникам кобзарського мистецтва щастя, здоров'я, творчих задумів та їх здійснення.

Запрошуємо відвідати Львівщину з її краєзнавчими перлинами.

Низький уклін шанувальникам кобзарського мистецтва та любителям прекрасного, вічного.

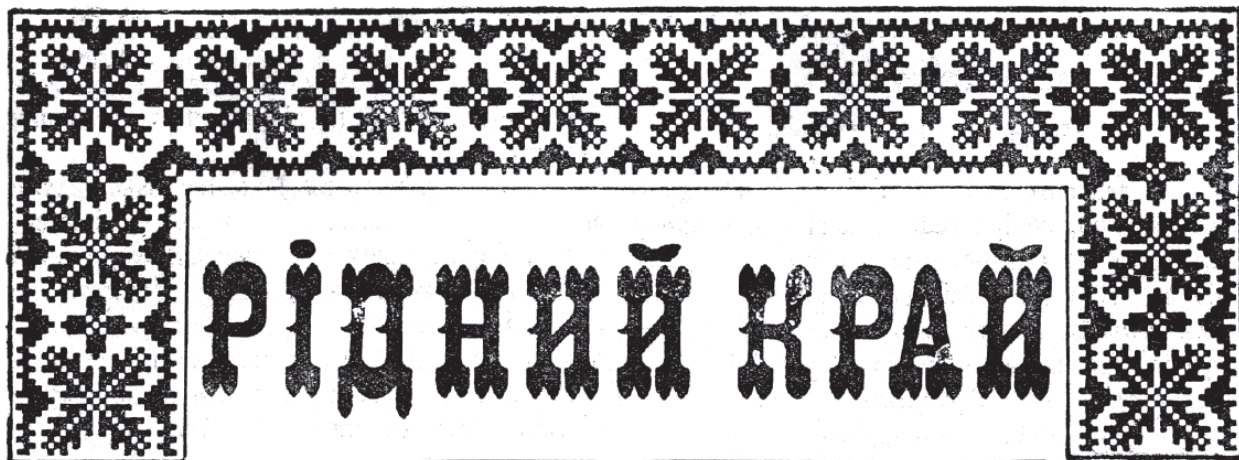
На все добре!

*З пошаною – Богдан Жеплинський²⁰.
м. Львів, 31.10.2013*

²⁰ Богдан Жеплинський (1929) – бандурист, кобзарознавець, голова Львівського відділення Національної спілки кобзарів України.

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До рочнику 1909-го).

Ніна Степаненко

«НАШ ВЕЛЕТЕНЬ», «НАШ ВЕЛИЧНИЙ КОБЗАР» МИКОЛА ЛИСЕНКО У СПОГАДАХ І ДУМКАХ РЕДАКТОРА ЧАСОПИСУ «РІДНИЙ КРАЙ» ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Із часописом «Рідний край» пов'язане творче життя видатного українського композитора, знаного громадського діяча Миколи Лисенка. 1907 року він надрукував у тижневикові, що виходив тоді в Полтаві, свою культурологічну студію «Народні музичні інструменти» [Числа 11, 13]. Мусій Кононенко 1909 року опублікував вірш «М. В. Лисенку» [Число 6], а Мусій Бандурист 1912 року – «Над могилою М. Лисенка». Головного редактора журналу Олену Пчілку глибоко вразила смерть Миколи Віталійовича. Своєму «давньому дорогому другові» вона присвятила поезію, у якій висловлює сум у зв'язку з його передчасною кончиною і світлу віру в невмирущість його подвижницької праці, й подала її в 16–17 числі за 1912 рік:

*Прощай, товаришу коханий!
Скінчилось дружнєє життя...
Ти одійшов у край незнаний,
У край сумний, без воріття!
Кінець – відомий, неминучий...
Та душу туга повива,
І тисне серце жаль пекучий,
І рвуться з уст гіркі слова:
Вік цілий страждать, сподіватись,
Святим вогнем горіть, палать,
А потім – з думами розстатись,
В сирій землі їх поховать!
Святі думки, як зерна жита,
На світі знову оживуть,
Заквітне мрія пережита,
Пісні у-слід їй попливуть!
І відкриють милу Україну*

*Тим самим гомоном дзвінким,
Освітять рідную країну
Тим самим промінням палким.
Пісні – лунатимуть по світі,
Та вже не буде їх творця!..
Вже не тебе, вогнем зогріті,
Стриватимуть людські серця...
Ні! все здається, що десь близько
Вітає дух приятний твій,
Що ти з небес на землю низько
Спускаєш погляд любовий свій
І що вечірньою зорею
Ти на Україну зорши,
Що на розмову милу з нею
На крилах лагідних лешиш.
Ох, то лиш привид, серцем жданий,
Шука розваги дух сумний...
Прощай, товаришу коханий,
Прощай на віки, дорогий!*

У цьому числі журналу вміщено також науково-публіцистичне дослідження Ольги Петрівни «Микола Лисенко. (Спогади і думки)». Його з'ява – не лише намагання сказати тепле слово про зачинателя української музичної класики, а й прагнення задокументувати на основі свіжих фактів найзнаковіші віхи біографії цієї непроминущої в нашій історії постаті, досягнути феномен її спадщини. Відхід у засвіти Миколи Лисенка, наголошує Пчілка, – «втрата величезна, невіджалувана», невимовно «гострий біль». Свіжа рана, переконує вона, з часом загоїться, а куди важливішим є інше – домогтися, щоб «пізніші нащадки бачили ніби живого М. Лисенка – в його праці й творах», щоб лунала його музика й ширлося його «живе слово <...> повне щирости, сердечности, повне віри й любови до того, хто сповняє <...> серце» людське. А для цього треба «ворушити <...> спогади, ворухити на те, щоб молодчі могли уявити собі постать М. Лисенка, більше зрозуміти її». І це варто робити негайно, позаяк свідків залишається все менше й менше, а ті, що є, уже «швидко зйдуть <...> „подь мирны своды”».

У статті виокремлено промовисті штрихи до життєпису композитора, до «самого роду Лисенківського». Важливо, що вони оперті на конкретні факти: розповіді тих, хто добре знав

М. В. Лисенко (1842–1912) – український композитор, культурно-громадський діяч

Миколу Віталійовича, і систематизовані авторкою відомості, почуті колись від небіжчика або добуті від членів його родини.

Олена Пчілка цікаво розповідає про батька Миколи Лисенка, Віталія Романовича, який походив із давнього чернігівського козацького роду, про діда, Миколу Віталійовича, який «був поріднений через шлюб <...> з давнім козацьким родом, полтавським», про матір Ольгу Єремійвну, яка «була з родини полтавських панів Луценків, поріднених, через давніші шлюби, з Булюбашами». Майстерно виписана в статті сторінка про освіту й виховання майбутнього геніального композитора. Це, зокрема, його навчання в пансіоні – «школі з повним утриманням» – «заблуканого француза» п. Годуена. У цьому закладі звичаї були суворі, благородних паненят били різками. «Однак малий Коля, – дізнаємося зі споминів Пчілки, – того лиха минув: батько його вмовився з господарями тієї

школи, щоб його сина ні в якій разі не били. При «Колі» зоставлено було лисенківського слугу з Полтавщини, Созонта; він повинен був служити паничеві і глядіти, щоб його ніхто не бив. Таке особливе дбання про це, дбання досить дивне для тих часів, пояснюється тим, що п. Віталій Лисенко був взагалі дуже добрий чоловік: він не бив і своїх кріпаків, не тільки власних дітей.

Окрім звичайної класної науки, особливу вагу звертано в пансіоні п. Годуена на французьку мову; з-відти Мик. Лисенко виніс на-завжди дуже добре знання французької мови. – Учено в пансіоні Годуена й музики».

Потім були гімназія й університет у Харкові, з 1860 року – університет у Києві. Переїзд

до Києва став «переломним у житті юнака-Миколи. Тут він опинився у свідомій і могутній течії національно-українського напрямку». Вирізняє й інші важливі періоди життя Лисенка: служба «мировим посередником» у Таращанському повіті Київської губернії, закордонні подорожі, а основне – плідна й різноманітна власне мистецька діяльність.

На формування світогляду Лисенка, на його українофільство впливали різні чинники, передусім родинні, а як точніше, то батько, який любив і цінував українську культуру, знав українську історію й українську мову, охоче послуговувався нею. «В товаристві його

кругу, – зауважує Пчілка, – панувала, звичайно, російська мова, але органічно не чужа була й сьому кругові полтавських панів – мова українська: були такі пани, особливо так звані «весельчаки», «балагури», що навіть здебільшого – і в своєму панському крузі – говорили по українськи». Ольга Єреміївна Лисенко по-українському не спілкувалася, вона через виховання в «петербурському Смольному Інституті» «позбулася своєї національності», відійшла від такого «мужичества», як українство. Звичними для неї були російська або французька мови. Мати не схияла до всього українського дітей, проте й не відсторонювала їх від нього.

Найсильніше вплинуло на малого «панича Колю» село Гриньки на Полтавщині, де він народився й де пізніше подовгу гостював. «Тут, звичайно, панувала мова українська, а «вберегти» від неї панських дітей, як і взагалі від простого товариства, коли-б навіть хто того хотів, – було неможливо... А полтавське село в давні часи, – з любов'ю і якимось ніжним щемом спогадує Олена Пчілка, – більше додержувало в собі українську національну вдачу, ніж тепер. Українське слово, вся українська етнографія, українська пісня – жили в своїй чистішій, повнішій подобі. Особливо-ж пісня українська ще жила й серед челяді панської і часто пісню ту не тільки «терпілося» в різних «дѣвичьих» покоях, а навіть по-де-куди була вона й люблена в панському околі. Власне в Гриньках, де, як сказано, часто гостював малий «Коля», господина того панського Гриньківського дому, <...> Марія Булюбашова, навіть наказувала своїм покойовим дівчатам, щоб вони співали за роботою; вона часто, зімовими днями й вечорами, загадувала їм, між иншим, шити зарученим дівчатам «придане», а при тім співати весільних і інших пісень. Кохалася в тім. Можливо, що через ті хори українська пісня найперше влилася чулою й дужою хвилею в серце малого Миколи».

Знайомість із дитячих літ з українською піснею стала важливою підвалиною майбутньої – на все життя – національно-громадської позиції Миколи Віталійовича. Найсуттєвішим є те, що народну мелодію він «заводив у ноти». Покличемося на такий досить важливий для осягнення постаті Миколи Лисенка фрагмент дослідження Олени Пчілки: «Міні відомо <...> з розповіді пані Варвари Житецької, про завітання М. А-ка на село, вкупі з Павлом Житецьким, для збирання пісень (під той час, як обидва кінчали київський університет). Се було в кременчуцькім повіті; приїхали вони до родичів Житецького, а від них ходили на улицу, де зібралися хори селянської молоді. Обидва гості, в козацькому вбранні, з мужицькою

мовою на устах, звертали на себе велику увагу: се здавалося чудним, непевним. Отже, їх перше цуралися, боялися якихсь лихих «паничівських жартів»... Однак незабаром побачили, що в сих паничів справді нема нічого пустого на думці, що вони дійсно цікавляться такими піснями; тоді й дівчата й хлопці охоче співали їм. Микола Віт. записав тоді дуже гарні сільські полтавські мелодії й зазначив собі особливості гуртового нашого співу в Полтавщині.

Коло того-ж часу товариші Мик. Віт. постачають йому відомі їм кращі пісні українські; а між тими товаришами були з різних кутків українських: Свідницький співав пісень подільських, Константинович – чернігівських і т. д. й т. д.

Взагалі від теї пори музичний портфель Миколи А-ка стає на-завжди складом, куди всякий близький до київського українського круга приносив відомий йому скарб пісенний, достойний поратуння від забуття й загину.

Так само й ні-один київський український концерт або спектакль (у ті спектаклі завжди входила й музика), не обходився без М. А-ка. Він за-любки йшов до-помочі в тій справі».

Збирачем пісенного фольклору Лисенко залишився на все життя. «...приїзжаючи в Київ, – це ще одне покликання на «Спогади і думки» Ольги Косач, – я кожного разу бачилася з ним, привозячи йому й пісні нового для мене, прекрасного краю волинського; отож тоді, між иншими піснями волинськими, М. Віт. записав від мене й ті дві мелодії-перлини, «Без тебе, Олесю», та «Куперьяна», що стали зараз-же такими відомими по всій Україні. – Випуск за випуском виходили пісні з рук М. В.».

Немає, очевидно, на світі тих, хто заперечить, що будь-який талант потребує ненастанного плекання. Розквітові мистецького дару Миколи Лисенка сприяла спочатку мати, а згодом гарні вчителі, а ще згодом освіта за кордоном. «Добра піаністка», колишня «благородна дѣвица», яку «пильно учено в Смольному», Ольга Єреміївна дала синові першу музичну науку. Потім трапилася не без іскри Божої вчителька-полька Розалія Іванівна. Уже в студентські роки Микола виступав на інструментальних концертах і викликав особливе захоплення в слухачів, як ось це: «На <...> студентському концерті М. А-ко так счарував одну харьківську аристократку виконанням творів Шопена та пьєси Контського «Reveil du Lion», що по скінченню концерту тая пані одпьяла з себе коштовну золоту брошку з самоцвітом і прип'яла її молодому піаністові на груди, наче «орденъ» – (хоч була зовсім не знайома з ним). Ту брошку М. Віт. пустив потім у лотерею на користь убогих товаришів».

Із біографічних нотаток, що вплетені в канву розповіді Олени Пчілки про Миколу Лисенка, найбільш сприймається та, у якій ідеться про смерть великого українського митця. Авторка статті точно зафільмувала останні хвилини його земного шляху: «Справді, Микола Віт. ворухнувся, підвів у гору праву руку, – зовсім так, як він те робив, коли починав грати. Потім якимось голосно дихнув, так, як дишуть люди зо-сну...»

Але рука опустилась і більш не підіймалась... То був останній рух, то було останнє зітхання... Швидко після того лікарі одійшли од ліжка і сповістили, що серце перестало битись. Життя порвалось...

Смерть вже згасила на його обличчі останню іскру життя, чи останній слід живого чуття. Обличчя вже мало зовсім невластивий йому вираз, – було суворе, чуже всьому живому. Смерть неначе говорила: – Гетьте всі жалі й світові турботи! Я над всім владаю, я все перемогаю!..»

Пчілка вималювала до найтонших деталей миті прощання з великим українцем Миколою Лисенком, які читаються зі сльозами на очах: «Панахиди відбувалися що-дня; похорон-же був аж на 5-й день після смерти, бо ждали приїзду рідних Миколи Віталієвича, та й багатьох депутацій иногородніх. Ховали в неділю, 28-го октябрю. З вечора в суботу виносили тіло з домівки у Владимирський собор. Винесли з хати, поставили труну, щоб одправити літію в дворі. А двір був запружений народом, улица Благовіщенська – теж. Поліції теж багато... Ось один з поліцейських урядовців підійшов до труни і хотів зняти червону китайку, що нею прикрите було тіло. Священик не дав. Китайка зосталась, тільки кінці її все-таки підоткнуто в труну, щоб не дуже маяли червоні поли... Труну, одкриту, понесли на руках, а на катафалках везли вінки, вінки без числа! Сила людей дивилися з вікон, ганків, навіть з покрівель. Процесія повагом посувалась, лунали співи скількох хорів. Юрби людей все збільшувались. І так ішли всі до собора. Багато, багато кому не стало місця в тій великій церкві. Там одправлено велику службу; співано й ту прекрасну духовну композицію М. Лисенка на слова псалми «Камо б'єгу от лица твоего, Господи!» В соборі зоставлено тіло до другого дня, до неділі.

В неділю сила-силенна народу зібралась біля собора, ждучи виносу. Ждали довго, бо одправа була велика, а після неї священик Благовіщенської церкви (Вишневецький), казав ще промову. Далі рушили, несучи Кобзаря «до вічного упокоєння». Ішли поуз університет, потім Карваївською вулицею, вниз до Василь-

ківської. Проходилося й поуз редакцію «Києвлянина»; з відтіля теж дивилися з вікон якісь постаті...

Юрба стала ще більша, як процесія пішла Васильківською. Не можна сказати, скільки було народу, – море людських голів! З певністю, як стоїть Київ, не було такого похорону!

До величного співу скількох хорів (Школи Лисенкової, студентського, артистичного), прилучилась біля театру в народньому домі – музика: то заграли жалібний марш Лисенковий у театрі Садовського; грали в середині будинку, але в одчинені вікна рвалися сумні звуки, проводячи свого творця. Ті звуки разом обірвались... Наказано було припинити грання. Та тіло вже пронесли; лише люде, що йшли в кінці процесії, здивувались, чого так раптом припинилась музика. Про це довідались пізніше... Обличчя Кобзареве над входом до театру, велично вбране чорними, сумними драперіями з жалібними покрасами, сумтно дивилося на юрбу...

Ось і сумна оселя мертвих, Байкове кладовище. Узгір'я й тут укрите народом. Трудно було пробитись в ворота, однак вся просторинь по-близу могили запружена народом. Ось труна вже біля могили; ще одна одправа і труну спустили в яму. Червону китайку, що вкривала тіло, галицькі депутати взяли з собою, до Львова, на спомин.

Промов, за натовпом, трудно було почувти; в дальшу юрбу долітають лише поодинокі, голосніше вимовлені слова. Ось промовля І. Стешенко «Плач, народе! Плач, велика Україно, по своєму великому синові!» О. Русов нагадує, що величний кобзарь взяв у народа його стогін – пісню і зберіг її для віків потомних. Посланець з Галичини, Ніжанківський, спогадав, що через Миколу Лисенка українська пісня прийшла в Галичину, нагадав, як Галичина раділа приїзду М. Лисенка у Львів, у дні його свята, і як вона засмучена тепера втратою його! – Другий посланець з Галичини, В. Шухевич, у кінці висловив бажання, щоб праця кобзарєва повела Україну до відродження.

Скінчилося все!.. Полетіли грудки землі, замуровано яму, насипано могилу.

«Поховали пана отамана
В сирій землі глибоко!»..

Ой, глибоко, глибоко!..

Спочив отаман-кобзарь, там, де за його юнацьких літ лунала українська пісня – за його приводом».

Зафіксовано й такий важливий – як на той час, так і натеper – момент: «...Святе Письмо й Псалтир лунали українською мовою».

У споминах Олени Пчілки, однак, чути не плач над покійним, а гордість за те, що спо-

чили у Бозі «мистець-українець» присвятив себе сповна рідному народові. Він «був власне з таких людей, що доводять правдивість отих слів: «раз добром налите серце – вік не прохолодне!» Геніальний Лисенко завжди був однаковий. Його щирий, теплий порив до українства не охолов... Виходили пісні з під його руки, випуск за випуском, виходили композиції на слова Т. Шевченка, – до його Мик. Віт. зберіг на віки просто якоесь набожне пошанування!»

Описуючи життя Миколи Віталійовича, Ольга Петрівна подає цінну інформацію про тодішню політичну, духовну обстановку, що панувала в Україні, про подвижників мистецької справи – Михайла Старицького, Михайла Драгоманова, Петра Косача, Павла Житецького, які були близькими друзями-товаришами Лисенка. До них, тих, «що держали в думці і в серці своєму прихилля до української ідеї», він горнувся своєю щедрою душею. З Михайлом Старицьким вони «обоє поринули в тому юнацькому житті, що кожний студент спогадує потім цілий вік з такою втіхою: перша воля, самостійна наукова праця й розвага, перші юнацькі мрії, перші погляди вперед – на новий обрій!..».

Духовно наснажували і впотужнювали славного композитора й диригента Кулішеві «Записки о Южной Руси», що переросли у «свідому українсько-національну течію», яка «точилася, неначе струмок живої води під талим снігом», та редагований Пантелеймоном Олександровичем перший український часопис «Основа», що «був виразником думок, упованій і всього тодішнього поступового українства».

Окреме місце в споминах відведено спілці (товариству) «Громада»: «Увійшовши-ж у Громаду, – наголошує Олена Пчілка, – він одразу знайшов ґрунт і для свого артистизму, яко музики. В Громаді, при тому поклоненню громадян всьому народному, була, звичайно, в широкому вжитку й українська пісня. Співали багато. В Громаду, на її зібрання приходили часом і не тільки громадяне, а й просто знайомі тих господарів, у чий хаті зібралася «Громада». Бували навіть і не українці, а сторонні люде, мужчини й дами, навіть інших національностей, – щоб побути в ідейному українському товаристві, послухати українських пісень. Великі співочі збори часом відбувалися навіть не в хаті, а на дворі: наприклад, у садби Матвеева (була така, з великим садком, на «Новім строєнні», не далеко від університету)». Скрізь «лунали українські пісні, співані великим громадянським гуртом. Тепер се здається дивним і було-б навіть неможливим... (Тоді, значить, у де-чому було вільніш, ніж у 20-му віці)...»

Ольга Петрівна з пієтетом описує вечори з участю Миколи Лисенка. Пущена у світ ним пісня «придалась потім на користь національно-громадську», освітилася «світлом свідомости», воскресла «в новій красі, немов <...> гімн просвітлої нової віри».

Йдеться в дослідженні й про відкриття та існування в Києві відділу «Географического Общества» з його широкою програмною діяльністю – природничі науки, географія, історія. Микола Лисенко пов'язав свою творчу долю і з цим товариством: «Він взявся за пісні (до тієї пори ще зовсім не заведені у ноти) стародавніх бандуристів. Власне подав він свою записку пісень відомого старого кобзаря Остапа Вересая. Додав і свою розправу про його пісні. Слідом мали йти інші подібні праці.

Але той лихий «ціклон», – продовжує Олена Пчілка, – знов повіяв над Києвом, почавшись, може, з доносів київських, а вдаривши хуртовиною – з півночі. Київський відділ Географ. Т-ва закрито; всі дальші вчені роботи «українофілів» – мов лизень злизав».

Не можна не згадати участі Миколи Лисенка в «Літературно-Артистическому Обществі», яка припадає на кінець 1880-х – початок 1890-х років. Своєї праці він «не жалував», бо просвітніх товариств у Києві на той час не було. За це митця дуже шанували люди, що засвідчує занотоване Оленою Пчілкою святкування його 35-річного ювілею 1903 року: «Свято се вражено було від имени того-ж київського «Літературно-артист. Общества», у найбільшій київській концертній світлиці. Було дуже багато привітань, депутацій, з України, з Галичини, з усіх-усюд. Було бучно й гарно. Програму свята було розпросторено аж на три дні.

Так, величне свято було! Про його-ж писано було в свою пору так багато в часописах».

Не треба забувати, а тим паче замовчувати й того, що охоронці імперського режиму пильно стежили за рухом української справи. Прогресивним викликам приписувався сепаратизм, проти всього передового повставали різні добре відомі широким масам видання й намагалися принизити, цинічно знеславити україноборців. Проілюструємо це хоч би перебігом ювілейних подій, про які тільки-но йшлося: «Та не багато людей знає про те, що під час першого вечора сього величного свята, після того як депутації прочитали свої адреси і як ішла друга частина вечора, концерт, – у нас, у боковій світлиці, куди перенесено було всі адреси, ішов самий «настойний» «обиск». Справа була така:

Коли дано було дозвіл Літературно-артистичному Обществу справляти ювілей Лисенка, то відповідальною особою за весь той вечер мав бути Предсідатель Общества,

В. Николаєв. Отже перед ювілеєм він сказав українцям, членам Правління, – що він української мови не знає, через те просить нас, українців, щоб ми сами пильно переглянули адреси і коли часом буде щось гостре, то щоб того не читали.

Членами Правління, з українців, були тоді Микола Віт., п. Стешенко і я. Микола Віт., звичайно, ні в які ювілейні справи не мішався; отже, цензорами адресів приходилось бути п. Стешенкові й міні... Дуже то був для нас тяжкий обов'язок але треба було додержати умови, щоб не вийшло якої халепи для Предсідателя, що поклався на наше слово, або й для нашого Общества.

Ми переглянули привітання. Нічого в їх страшного не було, але знаючи, що на наші адреси можуть звернуть особливу увагу, ми деякі вирази в їх, для обережності, з читання виключили. Де-хто з авторів на нас за се нарікав, однаке вийшло, що, навпаки, ми були не досить пильними цензорами, бо халепи все таки стались: хтось такий (опріч поліції), вважаючи своїм обов'язком наглянути за ювілеєм Лисенковим, звернув увагу на один адрес; щось йому там почулось лихе і він послав поліцію забрати той адрес. Зостаючись, яко орударі ювілею, при тому огляді, в боковій хаті, ми так уже й не чули концерту, що йшов тим часом у світлиці... Ми вже раді були й тому, що шукання скінчилось без прикрости і для Предсідателя і для ювіляра, – бо «протизаконного» привітання не знайшлося...

Швидко після ювілею Мик. Віт.-ча, – хоч і незалежно від ювілею, – «Літературно-Артистичне Общество» київське було закрито, за якийсь російський реферат, прочитаний без дозволу, а що-найважніш – людиною приїздною, котра звернула на себе особливу увагу з руки влади».

Микола Віталійович був учасником ще й такого музично-літературного товариства, як «Баянь» – «мертвонародженого чада», що ніякого успіху не принесло. Великі надії він покладав на зорганізовану ним Драматично-музичну школу в Києві, де вчили «драми української <...> декламації українських віршів і виконання цілих драматичних творів». У планах було й грання на стародавніх кобзях. Та й цей благородний намір Миколи Віталійовича зазнав краху: імперія наймала «миршавих жидків» й інших хулителів українства, які знайшли склад злочину в діяльності товариства.

Нарешті, Олена Пчілка добре висвітлила зв'язок Миколи Віталійовича з «Просвітою», заявивши, що «ні один артистичний вечір київської «Просвіти» не обходився без його участі».

Органічно доповнюють розповіді про активну духовно-мистецьку діяльність Миколи Лисенка ще кілька сюжетів: постановка «Різдвяної ночі» на великій першій сцені; підготовка опери «Тарас Бульба»; концерти Лисенка в провінції; його відгук на «найменші признаки українського руху». Цей чоловік, за справедливою оцінкою Пчілки, «був не тільки кобзарь, а й патріот-громадянин», якому всі раділи, який «тугу розважав, хоч сам нудив світом». Із гордістю виповідає вона про наповнені успіхом, шаною з боку простих людей мандрі Українського хору, який зібрав Лисенко. Цей колектив «будив українців і ніс їм утіху». Із захопленням, що йде від Ольги Косач-Драгоманової, читаються спогади про перебування хору в її рідному місті Гадячі: «Прибуло на концерт у клубну світлицю й панство й простіша публіка. Вітали хор і тут дуже щиро, хоч не багатими дарами, – вінками з барвінку, з дубового листу, чорнобривців; вінки були перечеплені стрічками або простим рушником; та було тее, дійсно, «від щирого серця»! Хорові врядили гулянку човнами. По Псла, гарного літнього дня, залунали ті привезені з Києва українські співи. По від'їзді Мик. Віт.-ча, більша половина пісень, співаних його хором, зосталась між гадячанами – і розлягаються й тепер по хвилях гарного Псла, коли плывуть чи панські, чи простацькі човни під час гулянок».

Завершує свої «Спомини і думки» Олена Пчілка нотаткою про музичну вартість Лисенкової праці. Чи не важливіша з них та, що композитор у кожній виведеній ним із фольклорної товщі пісні вирізняв найприкметніші риси, «найтонші відтінки». «Лисенкове записування, – запевняє Ольга Петрівна, – треба в ч и т и і воно повинно бути на довгі роки зразком для кожного записувача. Се фотографія – мистецька, а не ремісницька, не машинно-фонографічна». До особливих заслуг Лисенка цілком справедливо віднесено й те, що він «тямив передати в музиці велич Шевченкового слова», що всі його твори «мають глибоку вдачу українську».

Олена Пчілка однією з перших схарактеризувала «теоретичний розсід української народної пісні», який здійснив Микола Віталійович. Тут він «положив свою коштовну працю», ґрунтовно проінтерпретувавши найвизначальніші прикмети малоруських дум і пісень, які виконував Остап Вересай, давши вичерпну інформацію про українські народні музичні інструменти. Лисенко переконливо довів, що українська пісня постала на основі стародавніх грецьких (лідійського, іонійського й інших ладів), що вона суттєво різниться від пісні російської: «...пісня московська більш – діатонична, а як і стає ароматизованою (оздобленою додатко-

вими тонами, то тая хроматизація і мелізми, дрібні прикраси, – іншої вдачі, спокійнішої, менше чулої). З цього погляду, М. Віт. знаходить, що українські пісні більше зближуються до пісень південних славян, сербів і болгар».

Як висновок подамо й такі вмотивовані розмисли Олени Пчілки: «... М. Лисенко був не тільки надто талановитим кобзарем, а ще й достойним високої поваги – громадським діячем, бо цілий свій вік, відколи став відомим українцем, віддавав свій талант і працю – українству, приймав живу участь, поскільки міг, в українському громадському рухові. Через свою вірність українству М. Л-ко ніс жертву на протязі всього свого життя, – втрачаючи вигоди і зазнаючи всяких прикростей. Де-хто писав, що через велику свою лагідність, «кришталева» душу, Л-ко «не мав ворогів». Се неправда. Та й як може бути, щоб чоловік видатний – не мав ворогів?! Се можливо тільки для людини зовсім незначної, про котру справді можна сказати, що вона «нікому нічого»... Микола-ж Лисенко був прихильником і видатним діячем ідейного громадського напрямку, та ще такого, що тільки пробива собі дорогу, що зустріва перед собою могутні супротивні лави; отже такий діяч, звичайно, мусив мати ворогів. Від теї ворожнечі тернів цілий вік, але – не подався».

Другого Лисенка ми не маємо і не матимем. Сі мої слова не значать, що я не вірю в дальшу творчу силу України. Ні, вона дасть, уже й дає скількох інших, починаючих творців музичних, але т а к о г о кобзаря, як Лисенко, – не буде швидко, а може й ніколи... «Інші часи, інші співи!».. Такого ліризму, такого ідеалізму, винесеного з усього давнього життя, вже не буде.

Об тім, – живі побачать!..

А тим часом схилимо голови перед сим величним кобзарем, другом нашим, другом і братом усієї України».

Доповнимо ці пафосні й водночас логічні розмірковування розсипаними по всьому дослідженню Олени Пчілки перифрастичними найменуваннями, що стосуються незабутньої постаті Миколи Лисенка: «наш величний кобзарь», «наш друг і товариш», «з таких людей, що доводять правдивість отих слів: „раз добром зігріте серце – вік не прохолоне!“», «артист-„українофіл“», «наш Кобзарь», «сам господар свого діла», «талановита сила», «душа людина», «отаман-кобзарь», «талан великий,

широко-розмаїтий», «мистець-українець, з чулою, глибокою душею», «великий талант», «не тільки надто талановитий кобзар, а ще й достойний високої поваги <...> громадський діяч», «свідомий українець», «чоловік видатний», «видатний діяч ідейного громадського напрямку», «величний кобзарь», «друг і брат усієї України».

Р.С. У «Рідному Краї» після статті Олени Пчілки вміщено рубрику «Вінки пам'яті М. Лисенка». Звернемося й до них як до ще одного свідчення глибокої шани українського народу своєму тільки-но спочилому генієві:

1) *Од видавництва:*

«Від редакції «Рідного краю» (вінок-хрест з забудок) Миколі Лисенкові, – серце-ві, що гомонило славу, тугу і думу України».

«На віки слава М. В. Лисенкові – редакція „Ради“».

«Редакція Літературно-Наукового Вістника – гордості нації, підпори народу».

«Великому кобзареві і учителеві М. В. Лисенкові, зажурена редакція „Світла“».

«Від видавництва «Час». – Ти вмер, Бояне наш великий, твої пісні не вмруть во-віки».

«Великому співцеві України. Книгарня „Літературно-Наукового Вістника“».

2) *Від гуртків, громадських установищ і товариств:*

«Від обгорнутих тугою старих товаришів – забутньому Кобзареві Миколі Лисенкові».

«Любому нашому Голові, Миколі Лисенкові, – з болем у серці і щирою сльозою старшина Українського Клубу».

«Від осиротілої артистичної комісії Українського клубу своєму забутньому провідникові».

«Українське Наукове Товариство у Києві. Своєму славному членові, Миколі Лисенкові. Ти наш алмаз – народній спів з'явив блискучим перед світом. І чудо – той алмаз розцвів безсмертності твоєї квітом».

«„Просвіта“ Подільська – Преславному творцеві невмірущої пісні».

«Катеринославська «Просвіта» – Творцеві української музики».

«Од т-ва допомоги літературі, науці и штуці – Преславному Баянові і дорогому товаришеві М. В. Лисенкові».

«Від одеського Українського клубу – забутньому Боянові України».

Сергій Шебеліст

ТЕРНИ Й ЛАВРИ КІНОРЕЖИСЕРА МИРОСЛАВА СЛАБОШПИЦЬКОГО

Мирослав СЛАБОШПИЦЬКИЙ – український кінорежисер, сценарист, продюсер, член Національної спілки кінематографістів України. Народився 17 жовтня 1974 р. в Києві, в родині письменника й літературознавця Михайла Слабошпицького. 1997 р. закінчив відділення ігрового кіно Київського державного інституту театрального мистецтва імені І. Карпенка-Карого. За фахом – режисер кіно і телебачення. Працював на кіностудії імені О. Довженка в Києві та на «Ленфільмі» в Санкт-Петербурзі. Автор фільмів «Сторож» (1995), «Жах» (2006), «Діагноз» (2009), «Глухота» (у рамках проекту «Мудаки. Арабески», 2010), «Ядерні відходи» (у рамках проекту «Україно, goodbye!», 2012) і «Плем'я» (2014).

Стрічки режисера брали участь у численних фестивалях і здобували відзнаки. За «Глухоту» він отримав заохочувальний приз журі Міжнародного кінофестивалю у Вінтертурі (Швейцарія) і диплом журі Міжнародного фестивалю незалежного кіно «Дебоширфильм – Чистые грезы» (Санкт-Петербург, Росія), а за «Ядерні відходи» – «Срібного леопарда» в конкурсній програмі «Леопард майбутнього» Міжнародного кінофестивалю в Локарно (Швейцарія). 2014 р. Мирослав Слабошпицький із фільмом «Плем'я» зібрав цілий урожай нагород на «Тижні критики» Каннського кінофестивалю, одержав Гран-прі Міжнародного кінофестивалю «Зеркало» імені Андрія Тарковського (Іваново, Росія) та спеціальну нагороду журналу «Сеанс» імені Сергія Добротворського, першу премію Міжнародного кінофестивалю «Золотий абрикос» (Єреван, Вірменія) і приз FIPRESCI (Міжнародної федерації кінопреси). Тим самим митець привернув увагу зарубіжних глядачів і журналістів до нового українського кіно, що існує радше «всупереч», аніж «завдяки».

– *Мирославе, коли до Вас прийшло усвідомлення, що хочете бути режисером?*

– У дитинстві, у другому-третьому класах, я нескінченно ходив у кінотеатр і вирішив, що буду режисером, хоч, власне, й не знав, що це таке. Моє захоплення було нетиповим, бо тоді всі хлопці хотіли стати космонавтами. А вишло так, що я практично став космонавтом.

– *Ви закінчили театральний інститут імені І. Карпенка-Карого. Чи вдавалося там реалізовувати свої творчі амбіції?*

– Звісно, ми там щось знімали. Я створив короткометражний фільм «Сторож». Тоді, з 1992 до 1997 року, було весело вчитися, бо це були економічно скрутні, але дуже пасіонарні часи.

– *Чим Ви займалися після закінчення інституту, зважаючи на непростий період?*

– У той час ніяк не можна було реалізуватися, тому що кіногалузь була в руках старшого покоління. Власне, й Україна на той момент, як і нині, ще не визначилася, чи потрібен

їй кінематограф, чи ні. Відтак, багато людей пішли працювати на телебачення і залишилися там назавжди. Я ніколи не любив телебачення. Мені це було нецікаво. Я намагався працювати в кіно або байдикувати. А в кіно фактично попрацював на всіх можливих посадах, які тільки можливі, тому я – дуже незручний і вимогливий режисер. Хоч і сам не надто хороший асистент із реквізиту чи освітлювач, але в принципі знаю, як функціонує та чи та професія з усіма її позитивними й негативними нюансами.

– *Із чим був пов'язаний Ваш від'їзд у Росію?*

– У мене дружина із Санкт-Петербурга, ми два роки прожили в Києві, але там була пустка, суцільна Ганна Павлівна Чміль (голова Державної служби кінематографії при Міністерстві культури України – С. Ш.), і всі ці перефарбовані комуністи, які на той час склали офіційну «культурку» та були ще при силі.

– *І що, «стара гвардія» все «окупувала» і не давала Вам розвиватися?*

– Абсолютно. Тому наше покоління дебютувало в кіно на десять років пізніше, ніж повинне було б. Відставка Чміль стала дуже позитивним явищем для української культури. Пізніше з'явилися цифрові камери, які давали картинку високої чіткості, через що багато людей уже не потребували купу грошей, щоб якось заявити про себе. Допомігав Інтернет. Завдяки цьому ми почали ворухити смердючий зомбітруп соціалізму, який нам залишився в спадок із часів Радянського Союзу. Потім відбулася реформа кіногалузі, до керівництва Держкіно прийшла Катерина Копилова, і люди мого покоління отримали можливість знімати, з'явилися якісь фільми, зосібна й мої «Ядерні відходи».

– *Яким чином Держкіно допомагає або сприяє українським митцям? І взагалі, чи повинна держава цим займатися? Може, краще нехай меценати фінансують фільмотворчість?*

– Це залежить від держави. Якщо ми дотуємо вугільну промисловість, яка не має жодної функції, крім діставання з надр шматків вугілля, чому тоді не можна дотувати кіногалузь, яку підтримують грошима всі європейські країни та Росія? У нас 23 роки не займалися виробництвом

власного аудіовізуального продукту, тому що чиновники були зайняті «розпиллом» бюджету, і в результаті отримали людей, вихованих на російських фільмах і серіалах. Хто посіє вітер, той пожне бурю.

Держава має визначитися, чи потрібне їй кіно,

чи ні. У принципі, без цього можна жити. Можна театри закрити і симфонічні оркестри розформувати. Але я не знаю, який тоді буде імідж у такої країни. Якщо ми декларуємо європеїзацію, то нагадаю, що в кожній європейській країні є фонд, який захищає національне кіно. Те, що розповідають про меценатів, – це брехня. Практично всі європейські фільми створені на кошти платників податків, частина з яких іде на розвиток кіно.

– *Яка відзнака за роботу стала для Вас найбільш несподіваною і приємною?*

– Виграш у трьох (із чотирьох) номінаціях на «Тижні критики» в рамках Каннського кінофестивалю. Гран-прі Nespresso, премія «Одкровення» та грант від фундації Gap – це було щось феноменальне. Нагорода за дебютний повнометражний фільм «Плем'я» вивела нас на інший рівень. Я дуже радий, що цей фільм побачать не тільки в Україні, а й у багатьох інших країнах. Уже мовчу про велику кількість фестивалів. Реакція преси була хорошою. Після прем'єри підходили, тиснули руки. Найшановніші кінематографічні видання – Indiewire, Hollywood Reporter, Variety – опублікували гарні відгуки.

– *Ваші фільми переважно із соціальної тематики, зокрема про глухонімих, Чорнобиль. Чому Ви вважаєте важливим говорити про це?*

– Я не думаю, що останній фільм соціальний. «Плем'я» – це чистий декаданс, експеримент у кінові, максимально чисте мистецтво заради мистецтва, яке тільки можна собі уявити. Без субтитрів, без голосу, глухонімі актори спілкуються винятково мовою жестів. Короткометражний фільм «Глухота» був пілотним проектом, де ми випробували цей спосіб розповідання історії та пересвідчилися, що він працює.

– *Над чим плануєте працювати далі?*

– Хочу зняти фільм про Чорнобиль; думаю, мені є, що про це сказати. Сподіваюся, знайду фінансування. Свого часу я написав сценарій – нині вже морально застарілий – до фільму «Чорнобильський Робінзон», але він був «зарізаний» Держкіно, бо не відповідав «поглядам на прекрасне» тодішнього керівництва цього інституту.

Премію фестивалю «Зеркало» за фільм «Плем'я» отримали актори Яна Новікова (Білорусь) (ліворуч) й Олександр Сидельников (Росія) (праворуч). У центрі – член журі, режисер зі Словаччини Міра Форнай

Про фільм «Плем'я»

Приємно усвідомлювати, що нові засоби мови кінематографа, на котрому багато хто вже встигли поставити хрест, знаходить саме український режисер. Дуже шкода, що його старання не оцінило журі «Золотої камери», що ухвалює рішення про те, хто отримає приз за кращий дебют у Каннах. У підсумку «Золота камера» пішла до мало чим примітного фільму «Тусовниця», а Слабошпицький поїхав із Круазетт із трьома, а не з чотирма призами.

«Плем'я» цілком може вчинити революцію і тут: наше кіно давно намагається позбутися кайданів мертвої мови поетичного кіно, й успіх Слабошпицького на найголовнішому кінофестивалі світу може розв'язати руки молодим режисерам. Вони, нарешті, зможуть перестати соромитися своєї неприхильності до канонів поетичної традиції і знімати те, що вони хочуть знімати, а не те, за що їх високо оцінять в університеті Карпенка-Карого.

Дар'я Бадьйор, «Лівий берег»

Це радикальний і видатний фільм, який відкриває заново використання звуку і беззвучності в кінематографі, щоб розповісти глядачеві сильну історію, часом жорстоку і грубу, часом – сповнену витонченості.

Андреа Арнольд, британська актриса, режисер, драматург, голова журі програми «Тиждень критики» Міжнародного Каннського кінофестивалю (2014)

«Плем'я» – феномен сучасного українського кіно. За двадцять років його незалежно існування. Мають рацію ті, хто говорить про інтуїцію Слабошпицького, який торкнувся болісної теми – країни глухих, – і натякає на фестивальний розрахунок обдарованого режисера, що знає потребу фестивального Заходу в певних «трендах».

«Тренд», виконаний ним майстерно, привабливий для частини західних кіноспоживачів грою «від зворотного». Неначе «зворотна» форма (відсутність звуку, особливості зйомки). Зворотне життя в таємничій кримінальній країні (про яку цілодобово тріщить Євроньюз). Власне, зворотний бік Місяця. Фестивальний бум навколо фільму «Плем'я» – вислід його неабияких художніх чеснот і « моди на Україну ». А також потреби Заходу в продукуванні нових міфів, із нашою неспокойною й інформпривідною країною пов'язаних.

Олег Вергеліс, «Дзеркало тижня»

УДК 792.071.2(477)«191»

Віктор Ревегук, Надія Кочерга

ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО АКТОРА

У статті висвітлюється життєвий і творчий шлях забутого українського актора, громадського діяча, режисера, письменника і пропагандиста творчості Т. Г. Шевченка Олександра (Олелька) Островського (1887–1919).

Ключові слова: Україна, Тарас Шевченко, революція, театр.

Олександр Павлович (сценічне ім'я – Олелько) Островський народився 1887 р. у Золотоноші на Полтавщині в українській родині, яка мала козацьке походження. Навчався в місцевій юнацькій гімназії, де й ознайомився із програмними засадами Революційної Української партії (РУП) – першої на підросійській Україні політичної партії – і під її впливом став справжнім «мазепинцем». 1905 р. РУП розкололася на дві гілки – «Спілку» й Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). О. Островський уступає до другої з них і в її складі бере активну участь у боротьбі з царським самодержавством під час першої російської революції 1905–1907 рр.

Після поразки революції змушений був емігрувати до Західної України, що входила на той час до складу Австро-Угорської імперії. Рятуючись від переслідувань з боку царизму, в Галичині знайшли прихисток немало українських патріотів, а найперше – лідери УСДРП Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Микола Залізник, Микола Троцький, Лев Юркевич та ін. Там 1908 р. О. Островський зустрічає свою долю – вірну дружину Анну Петрівну.

1912 р. О. Островський повертається в підросійську Україну, маючи намір пов'язати своє

життя з театром, який був його давнім захопленням. Із українською трупю він побував у багатьох містах України: ставили переважно соціально-побутові п'єси українських драматургів М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого та ін. Але займатися улюбленою справою довелося недовго. З початком Першої світової війни О. Островський був мобілізований до російської армії. Військову службу відбував на Закавказькому фронті, де його й застала Лютнева революція 1917 р.

Після повалення царського самодержавства в Росії і створення 3 березня 1917 р. в Києві Центральної Ради в Україні розпочався бурхливий процес національного відродження, який охопив найвіддаленіші куточки колишньої Російської імперії, включаючи й українців, що служили в складі російської армії. Почалося стихійне формування в ній українізованих частин. О. Островський влітку 1917 р. вступає до української партії соціалістів-революціонерів і стає одним з ініціаторів українізації 5-го корпусу російської армії, що стояв у Грузії. Українська

крайова рада Закавказзя призначила 3 січня 1918 р. тимчасово виконувачем обов'язків отамана 5-го українізованого корпусу полковника Васильченка. 123-ю піхотну дивізію очолив генерал-майор Діденко, а 127-у піхотну дивізію – генерал-майор Хильченко. Інспектором артилерії корпусу було призначено полковника Руссіяна, який не володів українською мовою, але в цей нелегкий час вирішив послужити молодій Українській Народній Республіці, яка щойно народилася.

Олександр Островський (1887–1919) – український актор, режисер, письменник, громадський діяч

14 січня 1918 р. Українська Крайова Рада Закавказзя заявила про свою підтримку проголошеної 7 листопада 1917 р. Української Народної Республіки й чекала інструкцій від Центральної Ради, але ні підтримки, ні конкретних указівок не отримала. Лідери Центральної Ради перебували в полоні соціалістичних ілюзій, нічого не робили для створення національної української армії і в умовах більшовицької агресії проявляли повну безпорадність. Вояки 5-го українізованого корпусу рвалися до рідних домівок і, не дочекавшись відповіді від Центральної Ради, вирушили (хто як міг) в Україну морем самостійно. Українці (селяни, працівники залізничного транспорту, телеграфу, пошти тощо) в умовах формування національних урядів на Закавказзі також хотіли повернутися в Україну, шукали захисту в Центральної Ради, але не дочекалися. Українці Закавказзя були залишені напризволяще, і кожен добирався на Батьківщину самотужки [3, арк. 10–11].

О. Островський повернувся в Україну на початку березня 1918 р. У Золотоноші, де пройшли його дитинство і юність, на цей час склалася надзвичайно напружена ситуація. Люди не могли прийти до тями після погрому, який учинили російські червоногвардійці Муравйова в Києві. Вони вперше побачили справжнє обличчя більшовицької диктатури. Члени українських політичних партій або поховалися, або повтікали на Захід разом із Центральною Радою. Створена за доби УНР міліція розбіглася, рятуючись від червоного терору. Комісар «революційного» загону, що вступив разом із воїнством Муравйова до Золотоноші, оголосив себе анархістом і противником будь-якої влади, крім своєї. У місті панували безладдя і розгул криміналітету. Всі чекали приходу німців як гарантів стабільності та правопорядку.

Для захисту свого життя і майна жителі Золотоноші створили з-поміж себе загін самооборони в кількості 60 осіб під назвою «Вільне козацтво». Як людину військовою, отаманом козацького куреня громада призначила О. Островського. Голова Золотоніської повітової селянської спілки Трохим Гайдамака, який одночасно вважався і головою військово-революційного комітету, видав козакам 60 гвинтівки і наказав виконувати в місті поліцейські функції та охороняти від розграбування розташовані в Золотоноші військові інтендантські склади. Охорона не вдалася: створений із військово-полонених чехословаків загін у складі російської армії, що знаходився в Драбові, розігнав її і забрав для власних потреб військово майно. Військові обіцяли його повернути, але так і не

зробили цього. Щоб змусити чехословаків дотримуватися слова, у Драбів послали офіцера Легіна з невеликим загonom і паровозом, але його обстріляли й до міста не пустили. Через кілька днів Золотоніський ревком послав у Драбів козацький курінь О. Островського, але ця операція закінчилася також невдачею. Поблизу роз'їзду Мехедівки курінь обстріляли, на цей раз із гармат. Ніхто не постраждав, але «вільні козаки», більшість із яких тримали зброю вперше в житті, розбіглися з переляку. Від куреня залишилося тільки восьмеро осіб. Після такого прикрого випадку Легін подався до Черкас, а О. Островський – до Києва.

Роботи на сцені в столиці України О. Островський не знайшов, позаяк театри були переповнені акторами, до того ж конкуренція між ними була великою, тому знову довелося повертатися до Золотоноші. Під час утечі більшовиків з України в березні 1918 р. О. Островський із загonom добровольців вигнав із Золотоноші загін червоногвардійців під командуванням комісара Гальперіна і відновив у місті владу Центральної Ради.

Як тільки-но до Золотоноші вступила Запорізька бригада генерала Натієва, О. Островського знову призначили курінним отаманом «вільних козаків» – із тим, щоб він забезпечив охорону правопорядку в місті, але цю посаду він обіймав лише кілька тижнів. 14 квітня 1918 р. губернський військовий комісар Центральної Ради отаман Кудрявцев призначає полковника Дмитра Ясенюка комендантом Золотоніського повіту, й О. Островський здає йому курінь, який переформували у військову частину української армії. Після приходу до влади в Україні 29 квітня 1918 р. гетьмана П. Скоропадського курінь знову розбігся [5, с. 168].

О. Островський переїжджає до Полтави і влаштовується на роботу актором і одночасно режисером у Міському театрі. Здавалося б, нарешті можна було спокійно займатися омріяною справою, але не судилося. Влітку 1918 р. з партії українських есерів виділилося ліве крило. Прибічники лівих поглядів гуртувалися навколо газети «Боротьба», звідси й дістали назву боротьбистів. Вони виступали за радянську форму влади, але – незалежну від Москви Українську державу. О. Островський поділяв погляди боротьбистів, хоч офіційно членом партії не був. Коли ж ця партія оголосила повстання проти гетьмана П. Скоропадського, він – у вересні 1918 р. – долучається до нього [3, арк. 33].

Восени 1918 р. на ґрунті поразок у Першій світовій війні в Німеччині та Австро-Угорщині

розпочалися демократичні революції. Окупаційний режим в Україні ослаб, а з ним захиталася і влада гетьмана. У надвечірній час 27 листопада селянські повстанські загони вступили до Полтави, а наступного дня до міста почали прибувати й регулярні частини Запорозької дивізії П. Болбочана. У місті та губернії була встановлена влада Директорії УНР.

Із великою радістю й надією зустрів О. Островський відновлення демократичної Української Народної Республіки. Він повертається до мистецької діяльності й продовжує працювати актором Першої української трупи Міського театру та режисером Першої пересувної трупи, яка гастролювала містами й селами Полтавщини. Під час однієї з вистав п'єси «Гетьман Дорошенко» в Міському театрі О. Островський вигукнув зі сцени «Хай живе самостійна Україна!», чим викликав бурхливі оплески глядачів. Пізніше цей епізод став одним із пунктів звинувачення його в «українському шовінізмі» (націоналізмі).

В опублікованих через багато років спогадах Дмитро Соловей напише, що О. Островський запам'ятався йому як «молодий мужчина років 35–40, огрядний, цвітучий, добре одягнений, можна сказати – блискучий! Разом із тим виразне, красиве його лице було суворе й похмуре» [6, с. 142–143]. О. Островський горів роботою, не шкодуючи ні сил, ні здоров'я, позаяк театр для пересічних полтавців був єдиною розвагою і духовним храмом у роки революційних потрясінь.

Поряд зі сценічним життям О. Островський продовжував писати прозові і драматичні художні твори. Протягом 1917–1918 рр. у Києві й Золотоноші вийшли друком його повісті та оповідання «Руйнування Батурина», «Полтава», «Берестечко», «Петрик», «Руйнування Чортотлицької Січі», а також п'єси «Гетьман Іван Мазепа» та «Нірвана».

Менше двох місяців існувала в Полтаві українська влада Директорії УНР. Скориставшись ослабленням, а згодом і крахом австро-німецького окупаційного режиму та Гетьманщини, більшовицька Росія вдруге розпочала агресію проти України, щоб знову повернути її під свою імперську владу. Захопивши в січні 1919 р. Харків, червоні війська вступили на терени Полтавщини. Знекровлений у боях Запорізький корпус П. Болбочана був безсилим зупинити наступ переважаючих сил Червоної армії, і 19 січня вони зайняли Полтаву. Тому українська національна культура існувала вже за несприятливих умов більшовицької окупації.

Визначною подією в громадському житті Полтавщини, як і раніше, було вшанування пам'яті Пророка України Тараса Шевченка, проведення Шевченківських днів. У зв'язку з цим 11 березня в Полтавському Успенському кафедральному соборі співав Український національний хор під орудою Ф. Попадича. Вшанувати пам'ять народного поета зібралось стільки людей, що собор не міг умістити всіх бажуючих бути присутніми на урочистій панахиді, й сотні полтавців стояли навколо нього. Такі ж урочистості були проведені в усіх школах та «Просвітах» Полтавщини. У Міському театрі О. Островський натхненно читав зі сцени патріотичні вірші Кобзаря. Незабаром після Шевченківських днів Національний хор об'єднався з Українським хором імені Т. Шевченка, який став провідним не лише серед мистецьких колективів Полтави, але і всієї губернії.

Започатковане Центральною Радою українське національне відродження стримувалося грубими втручаннями більшовицьких керівників, які чинили шалений наступ на будь-які прояви українського національного життя. Першими жертвами комуністів стали представники української інтелігенції, які були провідниками національного відродження краю. 21 січня 1918 р. під час першого приходу російських більшовиків в Україну червоногвардійці розстріляли Леонарда Бочковського лише за те, що в його кишені знайшли червоний квиток члена Української Центральної Ради. Разом із ним загинули й молоді українські патріоти Богдан Зарудний та Ісаак Пугач [1]. Їхнє вбивство було безглуздом і нічим не виправданим злочином комуністичного режиму проти української інтелігенції.

У лютому 1919 р. більшовики розпустили губернське земство – єдиний орган місцевого самоврядування, що на професійному рівні опікувався господарським життям краю. Разом із ним було ліквідовано й педагогічне бюро, яке займалося розвитком української національної освіти на Полтавщині. Практично завмерла робота й видавництва Полтавської спілки споживчих товариств, позаяк комуністи ревізували з нього для друкування своїх агіток усі запаси паперу.

За жорстких умов червоного терору доводилося працювати і співробітникам «Комітету по охороні пам'яток старовини, мистецтва і природи Полтавщини», який очолював Михайло Рудинський. Це був жорстокий час, коли комуністи нищили все, що стосувалося старого до-революційного укладу життя, коли навіть саме життя переставало бути власністю людини. У

полум'я розбурханої більшовиками революції та братовбивчої громадянської війни гинули найцінніші пам'ятки культури й людської цивілізації. Червоноармійці 8-го полку й місцеві селяни розграбували, а потім спалили величезний палац князів Кочубеїв у Диканьці.

16 червня 1919 р. відповідно до постанови Опішнянського революційного штабу після вистави М. Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» були заарештовані місцеві самодіяльні актори Д. Білик, П. Рева, П. Начальний, І. Задорожний, І. Кулинич і П. Левіна – звичайні сільські інтелігенти, які до приходу більшовиків із Росії входили до української партії соціалістів-революціонерів і працювали в місцевій «Просвіті». Причина арешту була для комуністів стандартною: звинувачення в «українському шовінізмі», тобто в любові до рідного краю [2, арк. 42].

Театральне життя Полтавщини було поставлене під жорсткий контроль більшовицьких комісарів, які нав'язували людям комуністичні догми своєї ідеології. О. Островський намагався пристосуватися до умов радянської дійсності, залишитися поза політикою і віддатися своїй улюбленій справі – театру. Один із лідерів полтавських боротьбистів Матена-Богаєвич, який знав його з часів спільної боротьби проти Гетьманщини, пізніше свідчив у ЧК: «За характером Островський – типовий актор: непостійний, запальний, чванькуватий, амбітний і страшенно образливий. Ці риси його характеру посилюються його надзвичайною нервозністю» [3, арк. 34].

2 червня 1919 р. під час концерту в Міському театрі О. Островський читав зі сцени поему Т. Шевченка «Гайдамаки»:

*Ой, Дніпре мій, Дніпре,
Широкий та дужий,
Багато ти, батьку, у морі носив
Козацької крові; ще понесеш, друже!..*

і далі:

*Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинетесь доля; козак заспіва:
«Ні жида, ні ляха», а в степах України –
О, Боже мій милий, – блисне булава!..*

Після цих слів голова Полтавського губкому КП(б)У Я. Дробніс, який був присутній на виставі, розлютився і тут же наказав: «Эту петлюровскую сволочь нужно немедленно арестовать» [6, с. 143]. Уже наступного дня за стандартним звинуваченням у контрреволюційності «особый отдел» (завідувач – Сіпельгас)

Полтавської губернської ЧК затримали О. Островського.

Яхніс (Яків Наумович) Дробніс народився 1890 р. у Глухові на Чернігівщині в бідній багатодітній сім'ї єврея-шевця, в якій вічними проблемами були п'янство та злидні. У дитинстві його віддали на навчання до шевця-чоботаря. Систематичної освіти не мав. До російських соціал-демократів пристав під час першої російської революції (1906). Неодноразово заарештовувався царською владою за революційну діяльність. До Полтави прибився випадково 1915 р., але помітної ролі в роботі місцевого осередку РСДРП не відігравав. Після повалення самодержавства в Росії за партійним списком РСДРП потрапив гласним (депутатом) до Полтавської міської думи. Під час утечі більшовиків з України в березні 1918 р. виїхав із ними до Росії та став учасником Установчого з'їзду КП(б)У в Москві, де його обрали до складу Центрального комітету. Як політпрацівник Червоної армії (голова Реввійськради 12-ої армії червоних) брав участь у боротьбі з Гетьманщиною й Директорією УНР. Після вступу червоних військ до Полтави в січні 1919 р. за протекцією Л. Троцького був призначений головою Полтавського губкому КП(б)У. Як тоді говорили, посада вище губернаторської. Воїстину, «кто был никем, тот станет всем».

На захист О. Островського, котрому загрожував розстріл, стала професійна спілка акторів і працівники сцени, яка висловила протест проти його арешту і вимагала звільнення. Завідувач відділу управління Полтавського губвиконкому, відомий у місті більшовик П. Маслич звернувся до губернської ЧК із запитом, на якій підставі вони заарештували члена профспілки й відомого в Полтаві актора. Чекісти відповіли, що О. Островський ув'язнений тому, що брав участь у боротьбі з червоними під час їх першого приходу в Україну на початку 1918 р. При цьому вони посилалися на свідчення колишнього голови Золотоніського ревкому Т. Гайдамаки, який, свідомо перекрутивши факти, підтвердив, що саме О. Островський у лютому 1918 р. був організатором «вільного козацтва» в місті і брав участь у боях із червоними. Свідчення Т. Гайдамаки підтвердив і Мойсей Раппопорт, написавши донос у ЧК.

На захист О. Островського стала спілниця більшовиків у боротьбі з Гетьманщиною і Директорією УНР українська партія комуністів-боротьбистів. В адресованому Полтавській губернській ЧК листі її лідер Матена-Богаєвич писав: «Розстріл його не зміцнить революцію, а лише позбавить український театр талано-

витого українського актора і буде розглядатися українськими національними колами як боротьба радянської влади з українством взагалі». Матена-Богаєвич намагався переконати більшовицьких верховодів міста, що О. Островський не прихильник, але і не ворог радянської влади: «Я не хотів би бути пророком, – продовжував він, – але якщо застосувати розстріл до всіх тих, хто відноситься нейтрально до радянської влади, то довелось б, напевно, розстріляти добру чверть, якщо не половину, всього населення» [3, арк. 34]. Але все було марно.

11 червня 1919 р. «особый отдел» губернської ЧК виніс вирок: О. Островського «як явного і зятого противника радянської влади і при цьому цілком переконаного, а тому невинного, який вносить розбрат в суспільство», розстріляти. Це була помста комуністів за те, що в минулому О. Островський наважився бути українцем-самостійником. Того ж дня в полтавських «Известиях» було надруковане повідомлення про розстріл чотирьох «контрреволюціонерів»: Микитюка, Запорожця, 17-річного хлопчини Марченка й актора Української театральної трупи Красиленка. Про це вбивство В. Г. Короленко, письменник-гуманіст, який мешкав на той час у Полтаві, відразу ж листовно повідомив голову Раднаркому УСРР Х. Раковського, з яким був особисто знайомий ще з дореволюційних часів. «Театр, – писав він із тривогою, – тривалий час був єдиним вогнищем української культури, і все, що стосується театру, примушує українця насторожитися. А тут безглузде нічне вбивство за якоюсь таємною ухвалою, просто на вулиці, що видом людської крові збирало на ранок натовп...» [4, с. 129].

Через два дні В. Г. Короленко вже благав Х. Раковського: «Заради всього святого, – припиніть безсудні розстріли, хто б не чинив їх: особливий відділ, «чрезвычайка» або хто-небудь».

Наступні дні минули для В. Г. Короленка в турботі за життя О. Островського, коли вся Полтава жила в очікуванні можливої несправедливої страти. Письменник одразу ж звернувся до Сіпельгаса, який нічого конкретного йому не пообіцяв. Із цим же проханням Володимир Галактіонович побував у Я. Дробніса і М. Алексєєва, які обіцяли не страчувати засудженого в Полтаві. Лише втручання Х. Раковського могло врятувати життя О. Островського.

20 червня В. Г. Короленко знову пише йому листа: «Ці два дні в мене пройшли у хвилюваннях за одне життя: людину вже засудили... Йдеться про артиста української трупи Островського, письменника-драматурга і режисера. Я вже писав Вам про це: українське суспільство дуже

чуйне до своїх талантів, особливо до артистів і письменників, а Островський – людина надзвичайно приваблива і популярна. Страта його, знову ж безсудна і несправедлива, була б жорстоким викликом абсолютно законним почуттям українців». Короленко просив голову українського радянського уряду не допустити розправи над відомим діячем української культури: «Я від щирого серця закликаю навіть не про милосердя до нього, а про звичайну справедливість, правосуддя і <...> про звичайну розсудливість влади» [4, с. 149, 151].

Проте ні прохання української інтелігенції, ні В. Г. Короленка не допомогли. Комуністична влада іноді «милувала» кримінальних злочинців, контрреволюціонерів-білогвардійців, але ніколи – українських патріотів.

Коли стало зрозумілим, що вирок смерті вже винесено й О. Островський приречений, залишалася остання надія врятувати йому життя – оскаржити його вищим органом радянської влади на Полтавщині. 19 червня президія Полтавського губвиконкому (голова – Микита Алексєєв) запропонувала Сіпельгасу відкласти виконання смертного вироку і провести об'єктивне розслідування справи О. Островського. Проте його доля була вже вирішена особисто Я. Дробнісом.

Щоб не збурювати жителів Полтави поза судовими розстрілами в ЧК, Я. Дробніс «умив руки». У листі до Всеукраїнської ЧК від імені губкому КП(б)У він писав, що з «політичних міркувань» виконання вироку над О. Островським у Полтаві може викликати «небажані наслідки», а тому наказав відправити його до Особливого відділу Всеукраїнської Чека в Києві. Його керівник пішов назустріч побажання Я. Дробніса і 26 червня вирішив «у зв'язку з неспокоєм часом у Полтаві, щоб не викликати зайвих хвилювань серед українців», виконати вирок смерті в Києві, що і було зроблено [3, арк. 43].

Я. Дробніс надовго пережив свою жертву, займаючи помітне місце в системі партійно-радянської номенклатури, але, як зяттий прибічник Л. Троцького, був розстріляний 1937 р. під час улаштованого Й. Сталіним «великого терору».

Література

1. Боротьба : газета (Полтава). – 1919. – 27 січня.
2. Державний архів Полтавської області. – Ф. П. – 7. – Оп. І. – Спр. 48-А.
3. Державний архів СБУ. – Спр. 74295. – ФП.
4. Короленко В. Г. «...Что написано – неопровержимо» – «...Що написано – неспростовне» /

В. Г. Короленко. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010.

5. Реvegук В. Полтавщина в перший рік Української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / В. Я. Реvegук. – Полтава : В-во «АСМІ», 2007.

6. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів Визвольних змагань українського народу. 1914–1921 ; [Вид. друге, доповн.] / Дмитро Соловей. – Полтава : В-во «Криниця», 1994.

Viktor Revehuk, Nadiia Kocherba

THE TRAGEDY OF UKRAINIAN ACTOR

In the article the life and careere of the forgotten Ukrainian actor, public figure, the director's, writer

and promoter of creativity Taras Shevchenko Alexander (Olelko) Ostrovsky (1887–1919).

Keywords: *Ukraine, Taras Shevchenko, the revolution, the theater.*

Виктор Реvegук, Надежда Кочерба

ТРАГЕДИЯ УКРАИНСКОГО АКТЁРА

В статье исследован жизненный и творческий путь забытого украинского актера, общественного деятеля, режиссера, писателя и пропагандиста творчества Т. Г. Шевченко Александра (Олелька) Островского (1887–1919).

Ключевые слова: *Украина, Тарас Шевченко, революция, театр.*

Надійшла до редакції 12.12.2013 р.

УДК 342.4:94(477) «1648/179»

Ірина Діптан

БЕНДЕРСЬКЕ «ЯБЛУКО РОЗБРАТУ» ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТЕМІГРАНТІВ

У статті з'ясовуються передісторія та діяльність «Бендерської комісії» 1709 року, кінцевий присуд якої не розрубав «гордіїв вузол» суперечностей у середовищі мазепинців, а увиразнив і окреслив спосіб подолання їх через створення політико-правового акту – «Конституції» 1710 року. У контексті подій змальовуються портрети головних дійових осіб протистояння – А. Войнаровського та П. Орлика.

Ключові слова: *«Бендерська комісія», А. Войнаровський, «Конституція» 1710 року, П. Орлик, «скарб» І. Мазети.*

2010-го року в Україні відзначали (скромно – на державному, репрезентативно – на науковому рівнях) 300-ліття знакової пам'ятки національної політико-правової думки. Мовиться про «Договори и постановлення Правъ и вольностей войсковыхъ mezi Ясне вельможнымъ Его милостю паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожскаго Гетьманомъ, и mezi Енеральными особами, полковниками, и тымъ же Войскомъ Запорожскимъ с полною зъ обоихъ сторонъ обрадою Утверженные при вольной елекції формальною присягою отъ тогожъ Ясне вельмож-

наго гетмана Потверженные ...» [8, с. 19] 5 (16) квітня 1710 р.

Неоднозначне розуміння термінології XVIII ст. зумовило розвій дефініцій, як-то: «Договір і постанова між гетьманом Орликом і Військом Запорозьким»; «Договори і постанови...»; «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького...»; «Правовий уклад та конституції...», «Бендерська конституція», «Конституція Пилипа Орлика», «Конституція України 1710 року».

І латинськомовний, і староукраїнський варіанти пам'ятки вперше були опубліковані в «Чтениях в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете»: відповідно – 1847-го і 1859 р., та в додатках до п'ятитомного твору М. Маркевича (1843) [21, с. 325–338]. Започаткував науковий аналіз її 1841 р. А. Скальковський [29]. І вже понад 170 років «Договори і постанови...» залишаються невід'ємним складником дослідження діяльності перших українських емігрантів.

«Нині наукова «орликіана» налічує не одну сотню позицій...» [26, с. 10–11], проте залишаються проблеми, які й досі розв'язуються вченими неоднозначно: історико-правова сутність

© І. Діптан, 2014

договору, джерела його створення, чинники ухвалення, дієвість, історичне значення¹.

Об'єктом нашого дослідження є комплекс причин, які зумовили з'яву в означений час і у відповідній формі «Договорів і постанов...», а саме: необхідність унормування політико-правових відносин між носіями вищої влади (гетьманом і генеральною старшиною) та Запорозжям, котре домагалось політичної суб'єктності; інтереси «козацької старшини, матеріальний статок якої фактично перетворював її на основного реального конкурента українському абсолютизму на політичному рівні» [26, с. 11]; «Бендерська комісія» як «каталізатор» порозуміння.

Предметом розвідки обраний останній чинник, механізм дії якого в історичному контексті опосередковано й епізодично розкрито в низці досліджень [4–6; 14; 15; 19; 20; 23; 25; 30; 31], а в політико-правовому – у працях О. Кресіна [16–18]. Наше завдання полягає в тому, щоб проаналізувати складний, суперечливий і драматичний період життя українських емігрантів восени 1709 р. у єдності всіх його складників, додавши до історичного, юридичного ще й вельми впливовий людський фактор.

На переконання О. Кресіна, «однією з найважливіших подій, що пояснюють причини появи Конституції 1710 року та стали безпосередньою її передумовою <...>, була суперечка та судовий процес між Андрієм Войнаровським та українською старшиною восени 1709 року» [18, с. 198]. Їхнє підґрунтя – у певній невизначеності та непорядкованості фінансово-адміністративної системи «Війська Запорозького», позаяк у «козацькій Україні погано розрізняли приватну й громадську власність» [30, с. 54]. За володарювання І. Мазепи, «...(як, зрештою, й за його попередників), – наголошував О. Оглоблін, – приватний скарб гетьмана не був як слід відокремлений від Генерального скарбу. За мирних часів це можна було ще якось регулювати й контролювати, але під час війни з Москвою і на еміграції рештки <...> українського державного і приватного гетьманського скарбів так перемішалися, що годі було встановити докладно, що куди належало» [23, с. 377–378]. Позаяк, умираючи, «гетьман не залишив заповіту, <...> претендентами на залишені ним гроші і цінності виступили, з одного боку, його небіж і спадкоємець Андрій Войнаровський, а з другого боку,

старшина як репрезентант українського уряду» [23, с. 378].

Що ж становив собою «скарб Мазепи», котрий зробився не лише «яблуком розбрату», а й каталізатором знакових і доленосних рішень політемігрантів?

Передусім маємо пам'ятати, що «частина скарбів залишалася в Україні. Київський воевода Д. Голіцин, що керував пошуками, кожен крок робив під суворим контролем Олександра Даниловича. Були конфісковані гроші Мазепи, виявлені в Києво-Печерській лаврі (вісім діжок грошей) <...>. Усе захоплене в Білій Церкві майно Мазепи зберігалось у возах під охороною. Але коли нарешті був складений опис, частина речей до нього не потрапила, зокрема історичні реліквії Війська Запорозького: булава, бунчук і військова печатка Богдана Хмельницького, отримані ним від Яна Казимира в 1649 році <...>. Олександр Даниловичу з майна Мазепи перейшли срібний посуд <...>, соболі <...>, золоті турецькі завіси, килими <...>, срібні турецькі чапраки, шпага грецької роботи, гроші (у тому числі 17 діжок ефимків і 11 діжок срібних рублів) і багато іншого...» [32, с. 289]. А ще ж О. Д. Меншиков привласнив величезні маєтності І. Мазепи [31, с. 223; 32, с. 289].

Утікачі намагалися врятувати казну Війська Запорозького. Та «на Дніпре разыгралась настоящая трагедия. Украинцы бежали со всем своим скарбом <...>. 30 возов с серебром и деньгами Орлика погибли при переправе. Его жена «в одном платье» с детьми сумела захватить только шкатулку с драгоценностями и тысячей червонцев» [31, с. 232].

Те, що вдалося врятувати і що залишилося по смерті гетьмана, й стало предметом суперечок.

Як стверджував Н. Молчановський, «легенды о мазепинамъ кладѣ и громадныхъ богатствах, оставленныхъ покойнымъ гетьманомъ, возникли тотчасъ послѣ его смерти» [22, с. 91]. У своїй розвідці автор подав звіт Густава Сольдана – секретаря, обер-кригс-комісара шведського короля, котрий за дорученням Карла XII перебував при Мазепі на прохання українського гетьмана. Сольдан згадував: «...[Мазепа] просилъ меня оставаться при немъ и имѣть надзоръ за его имуществом, находившимся въ его комнатѣ, особенно за шкатулкой и двумя четвертными боченками, которые

¹ Історіографічний зріз вивчення «Конституції Пилипа Орлика» фахівцями (істориками та правниками) протягом другої пол. XIX – поч. XXI ст. подано в нашій статті: Діптан І. «Договори і постанови...» 5 (16) квітня 1710 року : контраверсії прочитання / Ірина Діптан // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2013. – № 2 (29). – С. 175–188.

были полны дукатовъ, и парой дорожныхъ мѣшковъ <...>, въ которыхъ находились всѣ его драгоценности и большое количество золотыхъ медалей, каковыя дорожные мѣшки лежали у него подъ головою, а бочки стояли передъ его постелью...» [22, с. 94].

Згідно з М. Костомаровим, «Мазепа оставил после себя 160.000 червонцев, из которых король взял себе 40.000 взаймы; по другим известиям Карл еще прежде занял у Мазепы 240.000 талеров, обещая в случае кончины Мазепы заплатить его племяннику Войнаровскому. Это подало повод к известию совершенно легендарного свойства, будто Мазепа, собираясь приставать к шведам, послал Карлу 30 возов, наполненных золотыми и серебряными монетами. Как бы то ни было, Мазепа успел увести с собой в изгнание и оставил после своей смерти значительную по тому времени сумму...» [14, с. 320].

О. Оглоблин указував хоч і на рештки, але досить поважні, казни гетьмана і Козацької держави [23, с. 377]. Б. Крупницький висловлювався дещо обережніше: «Безперечно, Мазепа вивіз разом із приватним своїм майном також і дещо з державного майна: гетьманські інсигнії, клейноди і т. д.» [20, с. 17]; згадував і про «60.000 талерів, що були колись позичені Мазепою шведам з державної каси в Будищах» [19, с. 343]. А. Винар писав про «160000 червінців, з яких Карло XII позичив 40000, а решта перейшла до Войнаровського» [5, с. 28].

Н. Яковенко поціновує «скарб Мазепи» в 1,2 млн. шведських рехсталерів [34, с. 236]. В. Ульяновський пише про 180 тис. золотих червінців, які залишилися по смерті гетьмана, та 60 тис. талерів, позичених Карлом XII на витрати [33, с. 430]. Про 180 тисяч дукатів, коштовності йдеться в М. Битинського [2, с. 21] і Д. Журавльова [11, с. 453]. У свою чергу О. Субтельний обраховує спадок І. Мазепи «від 750 тис. до 1 мільйона шведських рейхсталерів. Це дорівнювало майже одній чверті доходу шведської корони 1699 р. й утричі перевищувало надходження на той самий рік од найбагатшої заморської провінції Швеції – Лівонії» [30, с. 54].

На увагу заслуговують і свідчення П. Орлика. В одному зі своїх листів до шведської королеви Ульрики-Елеонори він «подав Мазепині скарби, а саме: 180.000 дукатів, клейнодів на суму понад 200.000 цісарських талерів, діамантове перо, що дісталось Мазепі по братові султана, вартістю на 20000 цісарських корон, висаджена коштовними каменями шабля на 10.000 цісарських талерів, срібне начиння гетьмана Самойловича і дорогі соболеві хутра» [5, с. 29].

Найскрупольозніший опис такого жада-ного для політемігрантів фінансового набутку міститься в «Покірному меморіалі Запорізького війська до святого королівського маєстату Швеції» від 7 жовтня (26 вересня ст. ст.) [27, с. 329–337]. Старшина вказувала на «золото, срібло, дороге каміння, між яким знаходиться діамантове перо, вартості двадцять тисяч імперіалів, векслі, які виставили на руки ясновельможного гетьмана Мазепи, як ясновельможний генерал Лягеркрона на поручення короля, так і княгиня Дольська на тридцять, і іллірійський вельможа Сава, що живе в Москві й тут, у турецькій державі, має багато купецьких справ (від нього можна легко добути борг) на п'ятдесят тисяч золотих, списи, висаджувані золотом, сріблом і дорогим камінням, з числа один єсть немалої вартості, бо заплачено за нього десят імперіалів із військового скарбу <...>, соболи, з яких <...> гетьман Мазепа до тисячі шістсот приобіцяв на письмі й усно через своїх послів кримському ханові на татарську поміч, і інші знадібья...» [27, с. 333].

Звісно, майбутній гетьман в екзилі, його старшина, запорожці конче потребували грошей, адже «чого коштувала сама репрезентація, зносини з чужими урядами, дипломатична праця в орієнтальних умовах, серед турків і татар. А чим задовольнити потреби козацького-запорозького війська?» [20, с. 18]. За підрахунками О. Субтельного, в еміграції перебували «близько 45 старшин із сім'ями й оточенням <...>, прості козаки з Гетьманщини, вояки Мазепиних найманих полків, канцелярські чиновники та писарі <...> десь 500 чоловік <...> найбільшою групою серед українців у Бендерах були запорожці» [30, с. 51], чисельність яких у Варниці узимку 1709 року «зросла приблизно до 4 тис. чоловік» [30, с. 52]. Дослідник указує на жалюгідний матеріальний стан утікачів: «... майже всі вони прибули до Бендер, маючи лише той одяг, що на собі, та особисту зброю. Вони змогли пережити дуже важкий початковий період лише завдяки тому, що збірна спільнота купців – жиди, греки і турки-яничари <...> надали їм кредит під заставу небагатьох уцілілих коштовностей. Багато запорожців продавали свою зброю і наймалися чорноробами до поміщиків» [30, с. 52].

Якби Андрій Войнаровський узяв гетьманську булаву, ймовірно, й не спалахнув би драматичний, із далекосяжними наслідками конфлікт у колі політемігрантів. Чому ж він відмовився від неї? Відповіді на поставлені запитання – далеко не однозначні. Так, А. Винар уважав, що, «маючи на увазі складне політичне становище

України, Мазепа тримав свої династичні пляни в абсолютній тайні <...>; був переконаним прихильником міцної гетьманської влади на засадах <...> абсолютизму <...>. Про те, що Войнаровському готувалася гетьманська влада, свідчить виразно панегірик, піднесений Андрієві 1703-го р. в день його іменин, на якому побіч інших символів влади видніє булава, ознака гетьманської гідності» [5, с. 19]. І у фінансовому плані, – зауважував дослідник, – «найбільше довіри Мазепа мав до свого сестрінка...» [5, с. 31]. Ненаписання гетьманом заповіту, на основі якого можна було б розподілити його майно, А. Винар пояснював тим, «що Мазепа все ж таки ще вірив у своє одужання» [5, с. 31]. Вирішальним чинником відмови «Войнаровського кандидувати на гетьмана була його психологічна настанова <...>, що не мав майже жодних приятелів серед <...> генеральної старшини <...>. Другим вирішальним фактом була його песимістична настанова щодо можливостей продовжувати визвольну боротьбу на вигнанні, на що, мабуть, вплинула смерть Гетьмана <...>. Дуже можливо, що до відмови рівно ж причинилася його майбутня дружина...» [5, с. 49–50].

І. Борщак узагалі змалював доволі привабливий образ небожа І. Мазепа. Вчений підкреслював, що свого часу «гетьман, де міг, висовував Войнаровського на видне місце. <...> в 1707 році <...> вислав на Волинь полк під командою свого сестрінка <...>. Мазепа досить рано втаємничив <...> (його) у свої проекти <...>. Войнаровський був зв'язковим старшиною між шведською головною квартирою та українським військом. Карл XII вельми любив сестрінка Мазепа, дружно ставився до нього також генерал Левенгаупт...» [4, с. 220].

Натомість О. Оглоблин стверджував, що «Войнаровський, якого вабили перспективи незалежного, багатого й безжурного життя, рішуче відмовився кандидувати на гетьмана» [23, с. 378]. Аналогічно висловлювалася й О. Апанович: «Улюблений родич Мазепа і найближча до нього особа <...> був людиною легковажною, захоплювався світським життям» [1, с. 214]. А В. Різниченко додавав, що саме «споріднення <...> з покійним гетьманом і утворювали підстави до обрання його в спадкоємці булави. Однак опріч сього споріднення та Мазепиної спадщини Войнаровський більше нічого не мав» [28, с. 8].

Як би там не було, та беззаперечним залишається те, що А. Войнаровський, знехтувавши булавою, не зрікся «скарбу Мазепа»: «...виявляв бажання отримати все майно <...>, навіть ті 60 тисяч талярів, які Мазепа позичив

Карлові XII у Будищах із військового скарбу...» [1, с. 215]. І. Борщак змалював сумну картину протистояння козацьких керманічів у Бендерах: «...між Войнаровським і Орликом почалися сварки <...>, обидві сторони підсиляли одна до одної людей, щоб викрасти документи, провадили відповідну агітацію між старшиною...» [4, с. 221]. У підсумку старшина, не маючи переконливих юридичних аргументів, перебуваючи поза межами Гетьманщини, задля розв'язання проблеми змушена була звернутися до свого протектора – Карла XII. «Очевидно, – розмірковував Б. Крупницький, – й шведському королеві не була цілком ясною правна сторона спору. Він призначив для її дослідження комісію, в яку ввійшли генерал Понятовський, канцлер фон Мюллерн, камергер Клінгерштерн і радник канцелярії фон Кохен» [20, с. 17].

На переконання О. Кресіна, вже перший документ майбутньої судової справи – «Покірний меморіал Запорозького війська до святого королівського маєстату Швеції» від 7 жовтня 1709 року – варто розглядати не лише як бачення старшиною наявної ситуації, а і як виклад політичних позицій старшини та Коша, декларацію дій на майбутнє, як проголошення себе тимчасово вищим представницьким органом на час безгетьманства, як заперечення легітимності правління гетьмана Івана Скоропадського [18, с. 199].

Звернімося ж до цього знакового документа й переконаймося в його стратегічності – як свого роду предтечі майбутньої Конституції.

У пункті першому старшина визнавала незмінність протекторату шведського монарха над Військом Запорозьким: «По втраті свого керманіча через смерть ясновельможного гетьмана Мазепа судно руської нації й запорозького війська плине <...> до святого королівського маєстату Швеції, <...> що раз назавсіди прийняв цей нарід і запорізьке військо в оборону, охорону, опіку й захист, щоб скинути московське ярмо» [27, с. 329].

У другому пункті, застерігаючи на своєму давньому праві «вибрати вільними голосами гетьмана та проводиря» для запорозького війська [27, с. 329], старшина прохала Карла XII «визначити якусь особу з королівського боку для виконання цієї повинности, <...> й призначити час і місце вибору» [27, с. 329–330]. Та до елекції володаря булави старшина й запорожці не могли приступити, «доки п. Войнаровський не зверне всіх гетьманських клейнодів і наших привілеїв та всього скарбу в цілості, <...> зокрема золота, срібла, дорогих каменів, жемчугів, висаджених дорогим камінням списів,

соболюбів й іншого знадб'я, тому самому запорозькому війську» [27, с. 330]. Старшина заперечувала правоуспадкування Войнаровського, покладаючись на «звичай <...> батьківщини й давній закон», який «забороняє потомкові запорозьких гетьманів одідичувати по їх смерті рухомі й нерухомі добра, які належать до орудування усього війська й до спільного скарбу. Інакше військовий скарб запорозького війська не побільшувався, але запропастився б до краю» [27, с. 330]. Нащадкам гетьмана, зазвичай, надаються маєтності, та лише «на підставі прилюдної ухвали» [27, с. 330]. Автори «Покірного меморіалу...» висловлювали подив і обурення тим, що «п. Войнаровський усупереч нашим законам присвоює собі право заволодіти рештою скарбу запорозького війська, який залишився по смерті ясновельможного гетьмана Мазепи та який він посів по стількох запорозьких гетьманах. Чому він горить недозволеною жадобою незаконного наслідства тих дібр, які всяким правом належать до запорозького війська? Який у нього зв'язок із гетьманами Брюховецьким, Многогрішним, Самойловичем і його синами» [27, с. 331].

Скаржники звинувачували А. Войнаровського в намаганні використати привласнені кошти «на закупно нерухомих дібр у Польщі та й там бажає жити приватно, щоб мати собі користь, а нас наразити на військову шкоду» [27, с. 331–332]. Старшина вважала, що «досить, аж до достатності, збагатив братів, сестер, а зокрема батьків п. Войнаровського ясновельможний гетьман Мазепа» [27, с. 332]. Козацький генералітет безапеляційно стверджував, що «не був ясновельможний гетьман Мазепа необмежений пан на Україні, щоб посідання військового скарбу перепливало на п. Войнаровського. І хоч би сам згаданий гетьман захотів був добровільно зректися гетьманства, однак не був би міг ніяким робом уживати й мати тих усіх скарбів, зібраних під владою його й інших гетьманів, не на приватну котрогось із гетьманів, але на військову користь і підмогу» [27, с. 332]. Політемігранти наголошували, що «ясновельможний гетьман Мазепа не приобіцяв п. Войнаровському з свого приватного скарбу більше ніж сто тисяч золотих підмоги на його власне життя» [27, с. 332].

Покладаючись на справедливість «шведського арбітра», старшина зверталася до нього з таким запитом: по-перше, «чи справедлива з боку п. Войнаровського прибільшена участь і грабіж решти скарбу запорозького війська»; по-друге, «чи залежить від нього законність наслідства, що відвічним правом переходить по

смерті попередніх гетьманів і ясновельможного гетьмана Мазепи на запорозьке військо»; по-третє, «чи справедлива це річ, щоб той скарб, яким міг би новий гетьман зарадити скрутному військовому положенню в цій завірюсі, дістався на приватний ужиток п. Войнаровського й був вивезений в іншу країну поза нашу батьківщиною?» [27, с. 333].

Старшина наполягала, що без позитивного (на користь Війська Запорозького) розв'язання проблеми «не можна сподіватися вибору нового гетьмана. Як бо може він без нерву війни – грошей – користуватися правом свого уряду й устоятися на ньому, полагоджувати військові справи, вести переговори при боці св. королівського маєстату, зовсім наново поставити військо, зокрема компанійське, й привернути генералів, урядовців, канцелярію й інших заслужених осіб, утримати двір і виконувати інші справи загального добра?» [27, с. 334].

Із боєм і відчаєм, емоційно й експресивно зверталися вигнанці до свого протектора: «Кричить <...> запорозьке війське, прохає і добивається грошової підмоги в своєму тяжкому положенні, просить і благає помочі <...> багато старшини нашої батьківщини й урядовців запорозького війська, що, покинувши й <...> ворогам полишивши все своє майно, щоб запевнити права батьківщини, <...> до сьогодні йшли слідами свого ясновельможного гетьмана Мазепи й тепер відважно опираються лихій долі, хоч живуть із випрошеної милостині» [27, с. 334–335].

Підписанти застерігали, що Войнаровський, брутально захопивши державну казну, «цього посідання <...> ніколи не може бути певний», бо ж від нього повсякчас вимагатимуть «звороту <...> військового скарбу» [27, с. 335].

У третьому пункті своєї петиції старшина засвідчила власне сприйняття українсько-шведського альянсу 1708–1709 рр., убачаючи в ньому відродження спілки Карла X із Б. Хмельницьким. Водночас зауважила, що їй «невідомі <...> скриті думки й таємні наміри <...> гетьмана [Мазепи] на яких основах почав він здвигати цю велику будівлю, в якому устрою хотів поставити нашу батьківщину, звільнивши її від московської неволи й тиранства...» [27, с. 335–336]. Відтак старшина й запорожці просили королівський маєстат: по-перше, оприлюднити текст угоди між Карлом XII і Мазепою; по-друге, згідно з домовленостями, продовжувати боротьбу з Московією, аж доки «руський нарід, скинувши ярмо теперішньої неволи, не вернеться до колишньої своєї свободи» [27, с. 336]; по-третє, після перемоги над Московією врахувати державні інтереси України, гарантувати її тери-

торіальну цілісність (у межах Війська Запорозького за часів Б. Хмельницького); по-четверте, «у прилюдному письмі забезпечити нас, щоб сусідні володарі не намагалися підбити нашу батьківщину збройною силою, або яким-небудь способом, і знівечити права на волю» [27, с. 336].

У четвертому пункті цитованого документа старшина висловлювалася за доцільність збройного союзу Туреччини зі Швецією; наполягала (хоч і дуже ввічливо), «щоб до договору про цей союз включено <...> справи цілоти запорозького війська й руського народу» [27, с. 336]. У цьому домаганні вбачаємо якщо не вповні полівасалітетність, то крок до неї.

У п'ятому пункті старшина просила королівського сприяння в перепохованні тлінних останків І. Мазепи «урочистіше в славнішому місті, зокрема в Ясах, у так званому монастирі Голя» [27, с. 337].

Клопоталися королівської ласки такі високоповажні особи, як генеральний обозний Іван Ломиковський, прилуцький полковник Дмитро Горленко, генеральний писар Пилип Орлик, кошовий отаман Кость Гордієнко [27, с. 337].

Отож, аналіз пунктів «Покірного меморіалу...» засвідчує, що старшина та запорожці домагалися не лише «спадку Мазепи», а й правдивої інформації стосовно змісту шведсько-українського союзу 1708–1709 рр. і перспектив подальшої співпраці.

Усе ж і проблема «нерву війни» – грошей – залишалася для політемігрантів вельми актуальною. Відтак, з'явилися й наступні документи: «Відповідь на витяг із меморіалу Запорозького Війська» А. Войнаровського (22–25 жовтня); «Відповідь Запорозького Війська на неоправдану доповідь пана Войнаровського щодо другого пункту покірного меморіалу цього ж Війська Запорозького до святого королівського маєстату» (25–30 жовтня) та «Репліка на відповідь старшини Запорозького Війська» А. Войнаровського (30 жовтня – 9 листопада). Тож задля об'єктивності надамо слово супротивній стороні.

У своїй «Відповіді...» на козацький меморіал А. Войнаровський свідчив: «...якщо розходиться про гетьманські клейноди, то залишилися дві булави, Хмельницького й Мазепи, що їх вручено королеві. В Батурині <...> зложено всі клейноди попередніх гетьманів і весь скарб війська, а над <...> Дніпром попала решта грошей скаженіючому ворогові <...>. Всі дорогоцінності пропали, а через Дніпро перевезено заледви кілька тис. зол., які розділено між запорозьким військом. По здобутті Білоцерківської твердині москалі захопили скриньку з дорогоцінностями

разом із 18-ма одягами, підбитими соболевою шкурою першої якості, 7-ма скринями столового срібла, 8-ма скринями незшитих соболів і 200.000 імперіалів обігової вартості» [5, с. 43]. А. Винар зацентровує на характеристичних думках А. Войнаровського щодо збереження Мазепою приватного та державного майна: «...виводи старшини, неначе Гетьман старався зберегти козацький скарб замість приватного, противляться засадам здорового розуму» [5, с. 43]. Войнаровський згадував, що «часто чув від свого дядька, що <...> є природним спадкоємцем Мазепи. Отже те, що залишилося <...>, належить йому» [5, с. 43].

А у своїй «Репліці...» на старшинську відповідь у 9-ти пунктах А. Войнаровський висловився вже зовсім відверто: «...громадські справи треба вище ставити від приватних тоді, коли громадські справи не валяться до ґрунту, а лишають надію на недалеку поправку, та коли вони нищать цю надію, природніше видається рятувати особу, життя, здоров'я й усе, що з ним зв'язане» [5, с. 44].

Суголосно А. Винару стосовно зовнішньої егоїстичної поведінки А. Войнаровського висловився С. Павленко: «Невизначеність політичного курсу мазепинців після полтавської катастрофи, їх зневіра в боротьбі, наміри старшин покаятися перед царем призвели до конфлікту між ними й гетьманом. Розпорядник військового скарбу <...> до останньої хвилини турбувався, аби золото, коштовності залишалися у цілісності, нерозграбованими під цей настрій поразництва. Генералітет же, розмежований відчаєм, апатією, <...> думками про повернення на батьківщину, не наважився підняти питання про наступництво, подальшу долю військового скарбу. Це й стало причиною того, що А. Войнаровський став енергійно боротися за позбавлення їх права наслідувати вивезені <...> кошти» [25, с. 74].

Перелічені документи, поряд зі свідченнями колишнього управителя гетьманських маєтків І. Бистрицького та наближених до нього осіб, стали підґрунтям судового процесу, що відбувся 28–30 листопада 1709 року під Бендерами і проводився спеціально призначеною Карлом XII комісією [18, с. 201]. Вона «визнала право на Мазепині скарби за Войнаровським <...>. Орлик зміг добитися лише того, що король не виплачував Войнаровському борг у 60.000 талерів. Однак і новий гетьман їх не отримав» [31, с. 434].

А. Винар, аналізуючи «перебіг розправи перед Бендерською комісією», підсумовував: він «виявив багато негативних рис Войнаровського

й козацької старшини. Тут в першу чергу впадає наявна погоня сестрінка Мазепи за скарбами та повна нетолеранція до домагань старшини. З другого боку, старшина в невластивий час робила закиди Мазепі в справі зловживання публічними доходами. Як бачимо, наша перша політична еміграція в XVIII-му столітті не могла <...> поладити внутрішні розходження – лиш вирішила піддатися під суд шведського короля й його дорадників. Головною причиною непорозумінь <...> були матеріальні добра» [5, с. 48].

Отже, політемігранти та їхній наступний керманіч залишилися не тільки без казни, а й навіть без засобів для існування. З цього приводу П. Орлик у листі до шведської королеви Ульрики-Елеонори від 13 листопада 1719 року бідкався: «Войнаровський, в противности з правом і обичаями, мав в своїх руках всі публічні фонди, завдяки ласці і помочі своїх приятелів, яких він з'єднав собі перекупством» [13, с. 192]. Орлик мав на увазі передсмертне зізнання полковника Бистрицького, засвідчене останнім листовно на адресу шведського монарха.

Колишній управитель гетьманових маєтностей повідомляв, що «був в службі Мазепі сорок літ <...>. Я допоміг йому [Войнаровському] прийти в посідане скарбів, давши виказ доходів <...> Мазепи і потвердивши, що то не публічне добро, лиш приватне гетьмана Мазепи. А коли б я зізнав правду, то ствердив би як річ певну, що Мазепа посідав скарби трьох гетьманів, Брюховецького, Многогрішного і Самойловича, а також трьох синів Самойловича, Семена, Григорія, котрому цар стяв голову в Сівску, і Якова, засланоного на Сибір; скарби всіх тих осіб позістали при Мазепі. Публічні гроші з аренд були в Мазепи, а по смерті гетьмана дістав всі ті публічні скарби і клейноди вельможний пан Войнаровський; між тим того майна в Бозі почиваючий гетьман Мазепа не привіз з собою на Україну, бо кошовий Сірко вислав його бідно вбраного в Батурин до гетьмана Самойловича; пізнійше ж відправили його з Батурина до Москви. По повороті звідти був він при гетьмані Самойловичеві в придворній службі п'ятнадцять літ, по чому Самойлович поставив його генеральним осавулом і на тім уряді був він шість літ; а коли гетьман Самойлович засланий був на Сибір, то Мазепа дістав по нему гетьманське достоїнство і перейняв всі ті скарби публічної каси» [13, с. 192–193].

Н. Молчановський, відтворивши у своїй розвідці копію листа І. Бистрицького, зауважував: «Если это письмо и сочинено Орликом,

то едва-ли можно сомнѣваться въ точности его показаний» [22, с. 99]. Сучасний дослідник С. Павленко, скрупульозно проаналізувавши документ, указав на недоречності, котрі одразу ж упадають в око: сорокарічна служба І. Бистрицького (насправді ж управителем у І. Мазепи він працював 22 роки); урядування І. Мазепи в Самойловича – загалом 21 рік (але ж І. Самойлович володарював 15 років). Погоджуємося з висновком С. Павленка, що «згадані неточності могли допустити фальсифікатори, оскільки життєвий шлях гетьмана до 1687 р. знали фрагментарно, приблизно» [25, с. 78]².

Зазвичай стверджують, що присуд «Бендерської комісії» був продиктований меркантильними інтересами Карла XII: позичати (а згодом і повертати) гроші значно простіше (і зручніше) у приватної особи, а не у Війська Запорозького. Принагідно зауважимо, що борг Карла XII, накопичений упродовж 1709–1713 рр., був доволі значним. Рахунок, поданий Ганною Войнаровською шведському королівському урядові 1724 р. (чоловік – на засланні в Якутії), «виглядав так: 57.800 червінців – 183.033 пльотів; 45.000 Альбертових талярів – 60.000 пльотів; 20.000 райхсталярів – 22.500 пльотів; різні позички – 40.000 пльотів. Разом – 305.533 пльотів. За 13 років відсотки 6% – 238.291 пльотів. Разом – 543.824 пльотів» [4, с. 249].

На думку О. Субтельного, сестрінок І. Мазепи виграв справу, позаяк «був розумніший і неперемірливіший у засобах, аніж його опоненти. Він підкупив свідків, пообіцявши їм частку багатства, хоча й дуже малу, і дав зрозуміти шведському королеві, що бажає й далі позичати йому гроші на вигідних умовах <...>. Загальна сума позики Мазепи та Войнаровського <...> перевищила 300 тис. рейхсталерів. Оскільки такі операції краще було робити, якщо багатства перебувають у приватних руках, а не під громадським контролем (тобто контролем старшини), Карл XII прийняв рішення, яке його більше влаштувало» [30, с. 55–56].

Усе ж О. Кресін вважає, що «головними причинами такого судового рішення стали характеристичне нерозуміння представниками західноєвропейської політичної культури категорій та змісту українського державотворення, несталість та правова неврегульованість останнього» [18, с. 203]. «Для Карла XII, – конкретизує мовлене дослідник, – було зрозумілим, що індивідуальний спадкоємець Івана Мазепи має успадкувати як владу, так і скарбницю <...>. З іншого боку, старшина могла спертися лише на

² Водночас помилковим є твердження С. Павленка про смерть І. Бистрицького у Швеції [25, с. 78], а не в Бендерах.

небезумовний правовий звичай <...>. Необхідність розкриття конкретного змісту цього звичаю, а також додаткова аргументація зумовили звернення до значно ширшого кола політичних та правових тем, найголовнішими з яких <...> були проблеми характеру, джерел та співвідношення владних інституцій Гетьманщини, а також статусу Запорозької Січі» [18, с. 201]. До аналогічного висновку дійшов і О. Субтельний, стверджуючи, «що в ході суперечки з Войнаровським старшина зрозуміла всю складність проблеми й спробувала розв'язати її через кілька місяців, створивши так звану „Бендерську Конституцію”» [30, с. 54–55].

Отже, драматизм, непередбачуваність емігрантського життя, гострі полеміка та дискусія в колі вигнанців упродовж жовтня-листопада 1709 р., кінцева ухвала «Бендерської комісії» «вперше створили умови для <...> ревізії самих основ держави і права Гетьманщини» [18, с. 203]. І як далекоюсяжний результат – ствердження в процесі обрання П. Орлика гетьманом «Договорів і постанов ...» 5 (16) квітня 1710 р. [24, с. 25–73].

Серед творців означеного документа звично називають й А. Войнаровського. Натомість Л. Винар мав стосовно цього особну думку: «Порівнюючи деякі статті Бендерської конституції із письмами козацької старшини в справі перебрання спадщини Мазепи, бачимо багато спільних точок і саме тому сумніваємося, щоб Войнаровський був одним із авторів згаданої конституції» [5, с. 51].

Звернімося ж до тих положень вікопомного акту, в яких прочитуємо юридично унормований вислід боротьби за «спадок Мазепи».

У статті дев'ятій мовиться про те, щоби в Україні, «визволеній з московського ярма, за рішенням гетьмановим і згодою загалу був обраний генеральний підскарбій – чоловік значний і заслужений, маєтний і порядний, який би сумлінно опікувався з відома гетьманова військовою скарбницею, пильнував млинів і доходів та обертав їх на громадські потреби, а не на власний зиск» [24, с. 56–57].

Отже, у Війську Запорозькому мала функціонувати державна казна, контрольована виборним генеральним підскарбієм. А що ж гетьман? Він «не повинен мати жодного права і не зазіхати ані на військовий скарб, ані на надходження до військової скарбниці; не обертати їх на власну користь, а вдовольнятися власними чиншами і доходами, передбаченими для гетьманської особи й булави» [24, с. 57]. Тобто гетьманський скарб відокремлювався від загально-військового. На володаря булави Війська Запо-

розького відводилися «індукти з Шептаківської сотні з Гадяцького полку, з маєтків Почепівських і Оболонських та інші доходи, які здавен-давна ухвалено виділити для гетьманської посади. Понадто ясновельможний гетьман не має права ані самовладно привласнювати собі громадських маєтностей і угідь Війська Запорозького, ані розподіляти їх під будь-якими претекстами іншим людям...» [24, с. 57].

Демократично-республіканські засади політико-правового ладу Війська Запорозького полягали у виборності урядовців усіх рівнів: від сотника – до гетьмана. Відтак і «генеральний підскарбій повинен обиратися як підручний гетьмана <...>. Крім того, у кожному полку необхідно обрати загальною ухвалою полковника і старшини обох станів – козаків і посполитих – по два підскарбії <...>. Вони повинні відати полковими і цивільними прибутками, і посполитими податками, заопікуватися ними і видатками та щороку звітуватися про свою діяльність <...>. Панам полковникам рівно ж не пристало бути причетними до полкових коштів, а мусять удовольнятися доходами і пільгами своїх посад» [24, с. 57].

Отже, документи та матеріали «Бендерської комісії» (маємо на увазі жовтень-листопад 1709 р.) переконливо засвідчили категорично-загострене несприйняття козацькою старшиною та запорожцями будь-яких проявів гетьманського волюнтаризму. При цьому козацький генералітет апелював до «звичаю батьківщини та давнього закону». Насправді ж, – наголошує О. Кресін, – «більш-менш сталі <...> звичаєві правові норми організації та функціонування влади існували лише у Запорозькій Січі. Владні ж відносини у Гетьманщині протягом другої половини XVII століття змінювалися і <...> не відповідали формулі, викладеній старшиною 1709 року» [18, с. 204]. Через те не про традицію йшлося, а про творення нових правових підвалин Козацької держави. Тому переконливим вважаємо висновок О. Кресіна, «що усвідомлена старшиною під час «Бендерської комісії» необхідність юридичного закріплення співвідношень повноважень владних структур Гетьманщини стала однією з головних передумов появи» Конституції П. Орлика [18, с. 204].

Принагідно зауважимо, що кінцева ухвала «Бендерської комісії» була однозначною в справі визнання А. Войнаровського єдиним спадкоємцем «скарбу» І. Мазепи, але контраверсійною стосовно 60000 талярів, позичених гетьманом Карлові XII. Повернення їх разом із позикою, узятою королем у небожа Мазепи впродовж 1709–1713 рр., «в загальній сумі

57800 дукатів, 45000 талярів Альберта і 60000 цісарських талярів» [13, с. 170], домагалася Ганна Войнаровська.

Дружина А. Войнаровського, викраденого в Гамбурзі 1716 р. посіпаками Петра I, покладалась у своїх клопотаннях-вимогах до шведського королівського маєстату на чоловіків тестамент від 19 серпня того ж року. Майбутній сибірський в'язень заповідав їй: «...позиставай в надії, що його величність король шведський, справедливий і ласкавий пан, не позволить, аби стала ся кривда тобі і моїм дітям, але навпаки, як його величність мала мене в своїй високій опіці, так перенесе ту опіку також на тебе і моїх дітей» [13, с. 178–179]. Із тих коштів, які перебували в руках шведського монарха, дружині заповідалося 50000 талярів, доньці Кароліні-Елеонорі – теж 50000 талярів, решта – синові Станіславу, як стане повнолітнім. А ще – по тисячу талярів – монастиреві чесних отців св. Василія в Білостоці, Свято-Георгієвському монастиреві в Галаці, де перепохований був І. Мазепа, монастирям Міноритів, Капуцинів і Францисканців у Вроцлаві, та «для того місця, де буде лежати моє [Войнаровського] грішне тіло» [13, с. 180–182].

За підрахунками А. Єнсена, шведський архів містить 70 листів Г. Войнаровської до королівського уряду з приводу повернення боргу. Її не вдовольняли виплати в 5–6 тисяч талярів щорічно. Кінцево «в рр. 1725, 1731 і 1734 вона дістала великий замок Тіннельсе, гарно положений на Мелярськім озері, а до того значну заплату готівкою і дім в Стокгольмі. Та і се не вповні вдовольнило Войнаровську...» [13, с. 176]. У другій половині 1740 р. Г. Войнаровська продала королеві Фрідріхові I маєток Тіннельсе та покинула назавжди Швецію [4, с. 250].

А. Єнсен, проаналізувавши фінансово-правничий характер зобов'язань шведського монарха «орієнтальним» кредиторам, підсумував: «Не можна заперечити, що мазепинці, в першій лінії небіж і близькі спадкоємці Мазепа, мали юридичне право на зворот великих грошевих сум, <...> а для Швеції являло ся безперечно довгом чести заплатити, по мірі своїх сил, довги короля-героя. Одначе тут треба взяти під розвагу дві обставини: 1) Чи мала Шведська держава відповідати за всі довги, яких наробив король в Турції особисто, полягаючи на своїй особистій самоволі при новім «конституційним» режимі? 2) Звідки походили позичені Мазепою гроші? Чи треба вважати ті гроші приватною власністю Мазепа, котрою могли би розпоряжатися довільно його смадкоємці, чи вони були взяті, хоч би в часті, в запорожської військової

каси?» [13, с. 190]. Дослідник стверджував, що «60000 дукатів, котрі Кароль XII дістав від Мазепа ще <...> перед Полтавською битвою», не були «приватною власністю Мазепа, а значить, родина Войнаровського не могла мати ніякої правної претенсії до тих грошей» [13, с. 190–191]. Як аргументи – листи П. Орлика до короля, в яких мовилося, «що 60000 не були привезені до Бендер, але позичені при Будичині з публичної каси, по нараді гетьмана зі старшиною і за її згодою, то вони не можуть бути вчислювані до приватних засобів, а значить, і до спадщини пана Войнаровського» [13, с. 191].

Напевне, шведський уряд, як через фінансову скруту, так і з огляду на переконливі докази П. Орлика, не повернув означеної суми рідним А. Войнаровського. Проте й гетьман в екзилі її не отримав. А тому «п'ять літ, що провів Орлик у Швеції зі своєю родиною і двором, – оповідав А. Єнсен, – <...> були справді безвідраднo тяжкі, і в однім з листів він сам говорить „про крайню розпуку, котра готова привести мене до смерти, бо я знищений цілком від голови до ніг”» [12, с. 95]. «Під час побуту на Україні і в Бендерах, – стверджував В. Різниченко, – Карло XII заборгував Мазепі і Орликові понад 100000 цісарських талярів <...>. Яко законному заступникові Мазепа в уряді, шведське правительство, отже, мусіло виплатити сю суму Орликові. Але через вельми тяжке становище держави, Швеція не могла Орликові виплатити зразу сих боргів, і він мусив задовольнитися тією невеликою сумою, котру давав йому щороку шведський уряд <...> (13.000 срібних талярів)» [28, с. 26]. «Але з сеї суми, – зауважував А. Єнсен, – треба було видавати що року 4.072 талярів на удержане офіцерів і урядників, так що для Орлика і його родини позиставало ледви 8.000 талярів. Сього не вистачало <...>. А між тим признану суму, через погане фінансове положення Швеції, виплачували не точно або не платили зовсім <...>. Прийшло до того, що бідний гетьман зневолений був заставляти клейноди (булаву, бунчук і т.п.), а в Стокгольмі зичив гроші, заставляючи діамантовий перстень і золотий хрест» [12, с. 95–96]. Аналізуючи листи П. Орлика до шведського уряду й різних достойників 1711–1741 рр., А. Єнсен зазначав: «...ся кореспонденція <...> свідчить нам про матеріальну нужду і потребу, що терпіли в Швеції українські вигнанці; але показує також, який фантастичний оптимізм одушевляв до самого кінця Орлика, „гетьмана війська Запорозького”» [12, с. 93].

Дослідники діяльності перших українських політемігрантів одностайні у високому поціно-

вуванні жертвності П. Орлика задля Вітчизни. Натомість стосовно «блискучого небожа Мазепи <...>, людини непростой вдачі та примхливої долі» [11, с. 453], судження – далеко не однозначні. Попередньо ми цитували вчених, які в А. Войнаровському вбачали хоч і європейськи освіченого, розумного, та все ж егоїстичного, схильного до великосвітських розваг молодого шляхтича, котрий не виправдав сподівань свого великого покровителя і дядька. Нам же більше імponує точка зору І. Борщака та А. Винара, які, ретельно опрацювавши оригінальні документи, відслідкували життєвий шлях «сестринка гетьмана Івана Мазепи, друга Аврори Кенігсмарк і сибірського в'язня» [4, с. 215].

Задля аргументації власної позиції подамо лаконічну характеристику діяльності А. Войнаровського після ухвали «Бендерської комісії» 1709 р.

І. Борщак уважав, що небіж І. Мазепи «брав участь у виробленні Бендерської конституції, в <...> 1710 році їздив до Криму з дорученням Орлика, а в 1711–1712 роках був у Царгороді з якоюсь місією Карла XII...» [4, с. 221].

Наприкінці 1712 р. Войнаровський повертається до Бендер; упродовж двох наступних літ – дорадник Карла XII; наприкінці 1714 р. – покидає разом з іншими українськими зверхниками Туреччину. Спершу подався на Шлезьк (у лютому – березні 1715 р. прибув до Вроцлава); наприкінці квітня того ж року проживає із сином Станіславом у Відні [5, с. 56–61]. «Австрійська столиця, – стверджував А. Винар, – на короткий час стала прибіжищем української політичної еміграції» [5, с. 60], і Войнаровський «брав активну участь в політичному житті та мав у Відні зв'язки з чужинецькими амбасадорами» [5, с. 61].

Десь у липні, перш ніж виїхати у Швецію, він з'явився в Гамбурзі. Ганзейський осередок «в першій чверті XVIII-го століття відігравав доволі значну роль в міжнародному політичному житті <...>. Під той час Гамбург мав виразне прошведське обличчя <...>. Прибуття небожа Мазепи <...> спричинилося в європейських політичних кругах до жвавішого зацікавлення проблемами України та її боротьби проти московської тиранії» [5, с. 63–64]. А. Винар переконаний, що Войнаровський, який пройшов «добру дипломатичну школу при боці Мазепи й Карла XII, був одним з визначніших європейських дипломатів» [5, с. 67] того часу; він – суголосно міркував І. Борщак, – «сильно сприяв новій, так званій «англійській орієнтації» української еміграції...» [4, с. 225]. Відтак «англійський двір займає ворожу для царя позицію,

під'юджує Швецію, щоб та продовжувала віину...» [4, с. 226].

Задля викрадення А. Войнаровського Петро I задіяв цілу шпигунську мережу на чолі з резидентом фон Беттігером (згодом той пред'явив цареві рахунок за послуги – 889.12 спеціальних дукатів [5, с. 69]). Зрештою небожа І. Мазепи було підступно схоплено 12 жовтня 1716 р. [5, с. 69]³.

У результаті облудно-провокативно-підступної гри Петру I вдалося вивести А. Войнаровського з-під захисту Гамбурзького магістрату і вже 8 грудня піддати тортурам у Байсенбурзі. Масштаби й зухвалість акції засвідчили, що для самодержця Войнаровський був знаковою політичною постаттю серед вигнанців – і як кровний нащадок І. Мазепи, і як енергійна, перейнята українською справою, шанована у європейських колах особистість, і як джерело ймовірної інформації.

Стосовно останнього – сатрап прорахувався, позаяк ув'язнений поводився мужньо і мудро, боячись своїми зізнаннями зашкодити мазепинцям (або ж їхнім рідним) у Гетьманщині. Як ілюстрація мовленого, – витяг із допиту А. Войнаровського: « – Будучи при королі шведському, чи мав ваш дядько на Україні з ким кореспонденцію? Чи не листувалися з ним ті, котрі залишилися на боці царської величності?

– Того не знаю, через те, що до справ їхніх ніколи не був допущений.

– А після Полтавської баталії, коли прибічники Мазепи були в Очакові і в Бендерах, чи мав він з ким кореспонденцію на Україні?

– Того знати не можу, але припускаю, що не мав.

– На якій підставі ви робите це припущення?

– По-перше, дядько на той час був дуже хворий, а по-друге, усі, хто був при ньому, також Орлик та інші, від'їхали до Ясс. Чи мав дядько до когось кореспонденцію, не знаю, однак чув від Орлика, як той казав, що в Україну й до родичів писати не можна, аби не погубити їх» [9, с. 390–391].

Аналіз відповідей А. Войнаровського підтверджує справедливість висновку М. Костомарова: «...он не объявил ничего важного, тогда как особенно от него надеялись узнать многое: никто не был так близок к Мазепе, как он» [15, с. 137]. Суголосно щодо «зізнань» бранця Петропавлівської фортеці висловлювалися І. Борщак [4, с. 244] і А. Винар [5, с. 92].

Тримали А. Войнаровського у в'язниці аж до підзим'я 1723 р. Потім доправили до Тобольська і далі – до Якутська, де «заживо похований в дикій і безлюдній глушині, Войнаровський

³ І. Борщак указує на 13 жовтня [4, с. 237], В. Горобець – 11 жовтня [7, с. 247].

промучився наступні двадцять років свого життя» [7, с. 247], «одичалый и забытый всеми» [15, с. 139].

Щодо часу смерті якутського засланця – різночитання. А. Винар стверджував, що «по 1740-му році вже не маємо жодних вісток про його існування» [5, с. 96]. Із ним погоджується Т. Таїрова-Яковлева [31, с. 237]. І. Борщак уважав, що «десь у 1740–1741 роках Войнаровський закінчив своє бідолашне життя <...>. Могила його невідома...» [4, с. 246]⁴. На думку А. Енсена, «історична доля постановила, щоби два суперники – Войнаровський і Орлик – вмерли в однім часі (1742 р.); перший з них в ледовій Сибірі, другий над соняшним берегом Дунаю <...>. Ні один ані другий не були в силі <...> врятувати Україну від загибелі, бо історична доля України була припечатувана ще в р. 1709 суперництвом на арені світової історії між Петром I і Каролом XII» [12, с. 112].

Останнє судження заслуговує на особливу увагу: шведський дослідник заперечує одновимірне сприйняття А. Войнаровського. Мав рацію А. Винар, коли писав: «...майже кожна історична індивідуальність позначила свій життєвий шлях додатними й від’ємними сторінками діяльності, що їх у багатьох випадках промовчується або тенденційно насвітлюється» [5, с. 113]. У Войнаровському, – продовжував учений, – «з одної сторони ми бачимо <...> безмежне довір’я і відданість гетьманові Мазепі, який рівнож зачислив <...> сестрінка до найвірніших своїх однодумців. З другого боку, бачимо його негативне ставлення до провідних Мазепинців і відмову від тягару гетьманської булави. Це останнє його потягнення, як також боротьба за гетьманську спадщину, були осуджені майже всіма українськими істориками. Це правда, що <...> Войнаровський <...> присвячував багато уваги збільшенню своїх матеріальних дібр, але рівночасно являється правдою його безперервне зацікавлення справами козацької нації» [5, с. 113], за що й став об’єктом полювання царських посіпак, подальшого викрадення й запроторення до Сибіру.

Узагалі, «скарби гетьмана, – як справедливо зауважує Т. Таїрова-Яковлева, – не принесли нікому щастя. Спадкоємець його булави Пилип Орлик помер на чужині, серед іновірців. Племянник гетьмана А. Войнаровський <...> у Сибіру. Ще приголомшливішим <...> було падіння <...> Меншикова, що закінчив свої дні в убогому Березові. Мабуть, там він не раз згадував «лютезного брата» і заклятого суперника,

казково багатого гетьмана Івана Мазепу» [32, с. 294].

Доля врятувала П. Орлика від пазурів двоголового орла, хоч і не була зичливою для реалізації подвижницьких задумів. Для нас же велими цікавим є своєрідний історичний парадокс: затяте, аж до ворожнечі, протистояння між двома найближчими до І. Мазепи козацькими провідниками – А. Войнаровським і П. Орликом (укупі з генеральною старшиною) – кінцево стало одним із чинників створення вікопомного національного акту – «Конституції» 1710 р.

Література

1. Апанович О. Гетьман України – емігрант Пилип Орлик / О. Апанович // Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. Апанович. – К. : Либідь, 1995. – С. 209–253.
2. Битинський М. Мазепинці по Полтаві / М. Битинський. – Лондон : Стейт Каледж, 1974. – 104 с.
3. Борщак І. Арешт Войнаровського / І. Борщак // Ювілейний збірник НТШ в п’ятдесятиліття основи (Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. 138–140). – Львів, 1925. – С. 133–157.
4. Борщак І. Войнаровський. Сестрінки гетьмана Івана Мазепи, друг Аврори Кенігсмарк і сибірський в’язень // Мазепа. Орлик. Войнаровський. Історичні есе / І. Борщак. – Львів : Червона калина, 1991. – С. 216–254.
5. Винар А. Андрій Войнаровський. Історичний нарис / А. Винар. – Мюнхен ; Клівленд : Дніпрова хвиля, 1962. – 128 с.
6. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи / М. Возняк // Мазепа : збірник : у 2-х т. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 107–132.
7. Горобець В. «Немає більшого болю, як у дні печалі згадувати хвилини щастя» («Залізна маска» з роду роду Мазеп-Калєдинських) / В. Горобець // Незнайомі Клію. Українська історія в таємницях і курйозах XV–XVIII століття / О. Русина, В. Горобець, Т. Чухліб – К. : Наукова думка, 2002. – С. 242–247.
8. Договори і постанови / упоряд. О. Алфьоров ; [наук. вид.]. – К. : Темпора, 2010. – 156 с., іл.
9. Допит Андрія Войнаровського 1716 р. // Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття : монографія / О. В. Кресін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 388–391.
10. Замлинський В. Пилип Орлик / В. Замлинський // Історія України в особах: IX–XVIII ст. / В. Замлинський (кер. автор. колект.), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. – К. : Україна, 1993. – С. 345–354.
11. Журавльов Д. «Бути чи не бути», або Пригоди українського Дон-Кіхота (П. Орлик) / Д. Журавльов // Усі гетьмани України / Д. Журавльов. – К. : Гетьман, 2012. – С. 445–464.

⁴ В. Горобець, напевне, датує смерть 1744 р., оскільки говорить про двадцятирічний якутський період мучеництва А. Войнаровського (в Якутськ засланець прибав у зимку 1724 р.) [7, с. 247].

12. Єнсен А. Орлик у Швеції / А. Єнсен // Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. – 1909. – Т. 92 – С. 93–169.
13. Єнсен А. Родина Войнаровських у Швеції: причинки до історії неволі Мазепинців / А. Єнсен // Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. – 1909. – Т. 92. – С. 170–193.
14. Костомаров Н. Мазепа / Н. Костомаров. – М.: Республіка, 1992. – 385 с.
15. Костомаров Н. Мазепинцы / Н. И. Костомаров // Український історичний журнал. – 1991. – № 1. – С. 137–148.
16. Кресін О. «Бендерська комісія» 1709 року і питання про політичні та правові основи організації влади у Війську Запорозькому / О. В. Кресін // Держава і право. Збірник наукових праць. – К., 1999. Вип. 3. – С. 23–30.
17. Кресін О. «Мазепинці»: державність і суверенність / О. Кресін // Гетьман. Шляхи: Науково-популярне видання / упорядн. Ольга Ковалевська; автор. колектив О. Кресін, С. Павленко, О. Сокирко, В. Станіславський. – К.: Темпора, 2009. – С. 229–247.
18. Кресін О. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: монографія / О. В. Кресін. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 468 с.
19. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик / Б. Крупницький // Історичні постаті України: Історичні нариси: зб. / упоряд. та автор вступної статті О. В. Болдирев. – Одеса: Маяк, 1993. – С. 337–383.
20. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672–1742): його життя і доля / Б. Крупницький. – К.: Дніпро, 1991. – 80 с.
21. Маркевич Н. История Малороссии: в 5-ти т. / Н. Маркевич. – М., 1843. – Т. 4. – С. 325–338.
22. Молчановский Н. Нѣсколько данных о смерти и наследствѣ Мазепы / Н. Молчановский // Киевская старина. – 1903. – № 1 (январь) – С. 91–101.
23. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин. – Нью-Йорк – Париж – Торонто: Записки наукового товариства імені Т. Шевченка, 1960. – Т. 170. – 410 с.
24. Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибрані твори / Пилип Орлик. – К.: МАУП, 2006. – 736 с.; іл.
25. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / С. О. Павленко. – К.: Вид. дім. «КМ Академія», 2004. – 602 с.
26. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій; упоряд. М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. – Львів: Світ, 2011. – 440 с.: факсиміле.
27. «Покірний меморіал Запорозького війська до святого королівського маєстату Швеції» від 7 жовтня (26 вересня за ст.ст.) 1709 року // Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: Монографія / О. В. Кресін – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 329–337.
28. Різниченко В. Пилип Орлик (Гетьман-емігрант). Його життя і діяльність. (З нагоди 175 роковин з часу його смерті) / В. Різниченко. – К.: МГП «Інформ ОТсервіс»), 1991 (репринтн. відтв. 1918 р.). – 48 с.
29. Скальковський А. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького / А. Скальковський. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.
30. Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1994. – 240 с.
31. Таїрова-Яковлева Т. Г. Мазепа / Т. Г. Таїрова-Яковлева. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 271[1] с.: іл. – (Жизнь замечательных людей: Сер. биограф.; Вып. 1041).
32. Таїрова-Яковлева Т. Г. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради» / Т. Г. Таїрова-Яковлева. – К.: ТОВ Вид-во, «Кліо», 2013. – 403 с., іл.
33. Ульяновський В. Пилип Орлик / В. Ульяновський // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети / авт. передмови В. А. Смолій. – К.: Варта, 1994. – С. 419–499.
34. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.

Iryna Diptan

THE BENDER “BONE OF CONTENTION” OF THE FIRST UKRAINIAN POLITICAL IMMIGRANTS

This article examines the background and “Bender Commission” activities in 1709, the final ruling of which has not unleashed a “Gordeev node” of contradictions among Mazepians, aggravated and defined the way to overcome them through the creation of political and legal act – the “Constitution” in 1710. In the context of events the protagonists of confrontation – A. Voynarovsky and P. Orlik are characterized.

Keywords: “Bender Commission” A. Voynarovsky, “Constitution” in 1710, F. Orlik, the Ivan Mazepa’s “legacy”.

Ирина Диптан

БЕНДЕРСКОЕ «ЯБЛОКО РАЗДОРА» ПЕРВЫХ УКРАИНСКИХ ПОЛИТЭМИГРАНТОВ

В статье исследуются предыстория и деятельность «Бендерской комиссии» 1709 года, окончательное постановление которой не развязало «гордеев узел» противоречий в среде мазепинцев, а обострило и определило способ преодоления их через создание политико-правового акта – «Конституции» 1710 года. В контексте событий характеризуются главные действующие лица противостояния – А. Войнаровский и Ф. Орлик.

Ключевые слова: «Бендерская комиссия», А. Войнаровский, «Конституция» 1710 года, Ф. Орлик, «наследство» И. Мазепы.

Надійшла до редакції 11.02.2014 р.

Алла Ротач

З ІСТОРІЇ ЮВІЛЕЇВ «ЕНЕЇДИ» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Восени 1798 року з Петербурга почала свій славетний шлях українська «Енеїда» Івана Котляревського. Говоримо про друкований текст поеми, бо в рукописах вона набула поширення ще раніше. Численні списки «Енеїди», перейшовши через руки не одного покоління, тепер зберігаються у вітчизняних архівах та наукових бібліотеках.

Складніша справа з початковими розділами «Енеїди», які одразу після написання стали поширюватися між людьми в місцях учителювання Котляревського – на Золотоніщині Полтавської губернії. Про долю свого твору сам поет турбувався ще змолоду. На це, зокрема, вказує В. Савинов в оповіданні «Первая любовь Котляревского». Він писав: «...он (Котляревський – А. Р.) бросился к своему сундуку и начал перерывать в нём всё так уютно положенное...»

– Нет их. Извелись!.. – в тоске, разводя руками и подозрительно взглянув на меня, говорил он.

– Что вы, пан Иван? Что случилось? – спрашиваю я.

– Верши мои, мои песнопения погибли! Нет их... Начерки моей «Энеиды»!

Смешно и жалко было смотреть на Ивана Петровича. Раздетый, с раскинутыми по сторонам руками, стонал он тревожно, отыскивая чего-то, а в глазах пробивались слёзы...

– Где же они? – спросил он тоскливо и сел на койку, – там дума моя, моя тайная песенка...» [17].

Зникнення «песнопений» І. Котляревського з його речової скриньки слід, очевидно, по-

яснювати як вияв інтересу до його творчості з боку знайомих. Таким чином перші пісні поеми (за словами В. Савинова, «начерки „Энеиды“») поширювались у народі. Письменник, як можна судити з наведеного уривка, не був байдужий до «зникнення» своїх «пісень».

У роки вчителювання Котляревського (1793–1796) ним було створено 3 частини поеми, і вони швидко розійшлися між людьми. Спочатку, мабуть, у межах села, губернії, а потім і всієї Росії; згодом потрапили й за кордон.

Одним із численних списків «Енеїди» скористався конотопський поміщик Максим Парпура. Правильно оцінивши твір, він видав поему своїм коштом, присвятивши її «Любителям малороссийского слова...». Цілком очевидно, що видавець розраховував також і на російських читачів, бо в кінці поеми додав словник – «Собрание малороссийских

слов, содержащихся в «Энеиде», и сверх того ещё весьма многих иных, издревле вошедших в малороссийское наречие с других языков или коренных российских, но неупотребляемых».

Перший наклад «Енеїди» був невеликий. Тому рукописні списки поеми продовжували ходити по руках, читалися й поширювалися в Україні, Росії та за їх межами. Не випадково В. Пассек стверджував: «„Енеїду“ було сприйнято в Малоросії з захопленням». Всі читали її – від грамотного селянина до багатого пана [14, с. 563].

Списки «Енеїди», які розповсюджувалися в добу соціального безправ'я і масової неписьменності, мали велике культурне значення. Про

І. П. Котляревський (1769–1838) – український письменник, мислитель

авторитет і популярність поеми Котляревського говорять ще й короткі, лаконічні записи, що їх залишали на списках невідомі й відомі (часом вони вказували своє прізвище) переписувачі. У списках «Енеїди» трапляються вказівки на дату переписування, місце, де це відбувалось, іноді – власні малюнки людей. Один із переписувачів зазначив, що він виконував свою роботу «о другій годині ночі» (це було 1857 р.). На списку поеми, що за радянських часів зберігався в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (сьогодні – НБУВ) проти переліку страв троянців є помітка: «От я люблю... зараз би їла, коли б було» [25]. Не випадково переписувач підкреслює афоризм: «Буває щастя скрізь поганцям, а добрий мусить погибати!» [26]. Такі вислови знаходили живий відгук у народі, бо вони були підслухані автором у народному середовищі, інші ж створені ним за народним зразком і сприймалися людьми як народні. Мав рацію один із знайомих Котляревського, який, сховавшись за криптонім, писав 1875 року, що «вся його перелицьована «Енеїда» <...> є збіркою прислів'їв, приказок, примовок малоросійських, перероблених у вірші римовані» [8, с. 5].

Удруге «Енеїду» видано 1808 року в друкарні петербурзького книгара Івана Глазунова. Третє видання з'являється наступного року «с позволения С.-Петербургского цензурного комитета» заходами автора, а коштом земляка і мецената – С. М. Кочубея (разом із ним Котляревський був у Полтавській масонській ложі «Любовь к истине»).

Усі ці три видання були кількісно нечисленні й тому активно поширювалися, переписані від руки. Відомо, що списки «Енеїди» зберігаються в рукописних відділах НБУВ, Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, академічній бібліотеці Литви, в музеї І. П. Котляревського в Полтаві. Отже справедливі слова Івана Франка, що «крім трьох видань, які появились протягом десятих літ, із кожного з тих видань, а навіть із брульонів Котляревського перед першим виданням роблено численні копії». Франко зазначив, між іншим, що деякі з тих копій «зблукали також до Галичини» [22, с. 239].

Уривки з п'ятої та шостої частин «Енеїди» друкувалися в журналах ще за життя Котляревського. Так, у часописі «Соревнователь просвещения и благотворения» за 1822 рік опубліковано уривки п'ятої частини поеми. Редакція журналу тут-таки сповіщала читачів: «Уривок подано в Товариство відомим письменником І. П. Котляревським. Повіdomляємо його читачам журналу, сподіваючись, що зробимо приємність любителям цього твору, сповненого надзвичайних веселощів, дотепностей і з багатьох поглядів дуже оригінального. Вони, напевно, зрадіють, дізнавшись, що п. Котляревський двома написаними новими піснями зовсім закінчив малоросійську «Енеїду» і незабаром має намір видати» [19, с. 98]. 1823 року цей журнал умістив ще один уривок із п'ятої частини поеми, а «Утренняя звезда» – вже 1833 року – подала уривок із шостої. Газета «Северная пчела» статтю С. Стебліна-Камінського відзначала, що «вся Україна захоплена читала „Енеїду”» [21, с. 584].

Спрагло чекали люди повного видання поеми в шести частинах, проте воно вийшло лише після смерті письменника. «Енеїду» в повному обсязі видав український книгар Волохінов 29 вересня 1842 року в Харківській університетській друкарні. Волохінов закупив у Котляревського за договором 1828 року весь рукопис «Енеїди», заплативши письменникові авторський гонорар – дві тисячі карбованців. (З архівних матеріалів відомо, що петербурзький купець-видавець Лисенков листувався з Котляревським ще 1821 року з приводу видання повного тексту «Енеїди», але, на жаль, справа не була тоді завершена.)

«Енеїда» – перша українська друквана книжка, написана народною мовою, перша національна поема, в якій Котляревський виявив себе глибоким знавцем історичної дійсності свого краю, виступивши водночас із осудом феодално-кріпосницьких порядків. Почавши цим твором, він і всю свою діяльність наступних років повністю віддав на благо рідного народу.

Таким чином, 1798 рік став початком бурхливого розвитку нової української літератури. Поема Котляревського виявилася тим взірцем, на який рівнялося письменництво пізнішо-

го часу. «Енеїда» навечно ввійшла до золотой скарбниці української літератури. Для скількох письменників вона була поштовхом до написання нових творів! Та й сьогодні є тією школою, без якої не приходить у письменство жоден прозаїк, поет чи драматург. «Енеїда» є незмінним їхнім наставником.

Цій першій ластівці нової української літератури в різні часи критика надавала великого значення. «Первым сочинением в мире» називав твір російський письменник Д. Григорович у повісті «Проселочные дороги» [5, с. 191]. Хоч цей вислів і сприймається як певне перебільшення, але щирість автора і позитивна оцінка твору Котляревського поза сумнівом.

Із великим захопленням про «Енеїду» говорив І. Франко, підкреслюючи її вплив на рідне українське слово, на пізніший розвиток вітчизняної літератури, на визвольний рух країни. Видатний поет і глибокий літературознавець, І. Франко виступив у низці статей з оцінкою твору. Про Котляревського він говорить в однойменному сонеті, порівнюючи митця з могутнім орлом на високій скелі, перед яким простяглися широкі обрії [24, с. 140].

У часи, коли українське слово взагалі було під заборону, нічого було й думати про відзначення ювілеїв «Енеїди». Очевидно, звичайною випадковістю є факт опублікування 1823 року, до 25-ліття з часу першої публікації «Енеїди», уривка з поеми в петербурзькому «Соревнователе» (про це мовилося вище) [20, с. 162–168].

Та якщо 1798 рік був початком нової української літератури, то рік 1898-й дав відчутний поштовх до бурхливого розвитку письменства в Україні. І тут «Енеїди» належала першорядна роль. Столітній ювілей поеми Котляревського відзначала не лише Наддніпрянська Україна, а й Буковина, Галичина, та по всій Росії він став подією великого суспільно-культурного значення.

У пресі того часу є достатньо інформації про ювілейні заходи, які влаштовувалися до 100-річчя «Енеїди» в різних кутках країни.

На особливу увагу заслуговує вечір, проведений у Павловському залі в Петербурзі. На ювілей «Енеїди» прибули М. Кропивницький, М. Заньковецька, за їхньою участю відбулася вистава «Наталка Полтавка» [12].

Успішно пройшов святковий вечір у Катеринославі, двадцять відсотків збору з якого було відраховано на пам'ятник Котляревському, що тоді будувався в Полтаві.

19–20 жовтня 1898 року 100-річчя «Енеїди» і шанування пам'яті Котляревського відбувалося в Галичині. У святі взяли участь усі просвітні й культурні установи краю. Особли-

вого піднесення торжество набрало у Львові. 31 жовтня 1898 р. там поставили «Наталку Полтавку». Урочистості тривали кілька днів. Як зазначалося в «Запросинах на 100-літній ювілей відродження українсько-руської літератури» (зразок цього документа є в музеї І. П. Котляревського), факт виходу в Петербурзі «перших пісень травестованої українсько-руської «Енеїди» Івана Котляревського <...> вважається поворотною точкою в історії національного життя українсько-руської літератури, що <...>, не вважаючи на всякі труднощі і перешкоди, все з більшою силою розвивається та почуттям національної та культурної єдності зв'язує в одно розділені частини українсько-руського народу» [7]. І. Франко, який уходив до Львівського ювілейного комітету, занотував 1898 року: «Писання Котляревського задля їх глибокої національності, простоти і притім загальнолюдської доступності не могли лишитися без впливу на відродження українсько-руського національного духа, не тільки на Україні, але й в Галичині <...> від перших проблесків нашого відродження аж до 1849 року ми раз у раз зустрічаємо сліди впливу Котляревського на наших писателів і на ширшу громаду» [23, с. 298].

3 грудня 1898 року газета «Буковина» в редакційній статті під заголовком «Котляревський і його „Енеїда“», присвяченій 100-річчю поеми, писала про твір як про епохальне явище в історії розвитку української літератури, міцний фундамент для розвитку новітньої літератури, могутній завдаток до нового культурного духовного життя українців. «Енеїда» Котляревського, з'явившись сто років тому, зібрала до купи всіх українців. Причиною «живучості і свіжості» цього «монументального твору» є те, на думку газети, що Котляревський, замінивши чужі типи, звичаї і традиції українськими, зумів дати справді національну поему. Поема «і своїми правдивими думками, і своїм артистичним виконанням займає між творами нашої літератури одно з перших місць» [10].

До 100-річчя першого видання «Енеїди» І. П. Котляревського в Чернівцях організували пам'ятний вечір, у якому активну участь брала Ольга Кобилянська. Про це письменниця згадує в цілій низці листів, зокрема – до Василя Стефаника від 12.XI.98 р.: «На другий місяць будуть у нас в Чернівцях святкувати К-го. Не мали бисте охоти приїхати? Се відбудеться 3-го, може, і з Галичини приїде хто». У листі від 23.XI.98 р. зазначено: «Чи Ви не зможете приїхати на наш ювілей до Чернівців на 3-го? В нас буде трохи інакше, як у Львові. Приміром, те, що було «академією» у Львові для інтелігенції, буде у

нас виключно для мужиків, бо до нас на ювілей прибуде много селян, на що ми дуже горді <...>. Може, і Франко приїде, але не знати ще це напевно...». У листі до О. Маковея від 7.XII.98 р. вона повідомляє: «Ювілей випав у нас знаменито. В театрі то таке було, що, відай, не було ще таке. Люди по 1 франкові давали на місце на галереї, щоб лиш пустити їх, та не мож вже було. Люди, мужики поприходили масою, по ложах сиділо по 8 осіб. Ну, а вже учителів – то було „море”». У листі до О. Франко від 11.I.1899 р. О. Кобилянська згадує про ювілей, жалкує, що не було І. Франка, і зазначає, що зібралось дуже багато селян, «а деякі з них тримали гарні промови», й це всіх «дуже потішило».

Полтава також відзначила 100-літній ювілей «Енеїди». На честь цієї події 1900 року відбулося відкриття нового пам'ятника на могилі Котляревського (роботи полтавських митців – скульптора Позена та художника Волкова). В експозиції музею І. П. Котляревського демонструється унікальне фото того часу, на якому зафіксовано цей момент – величезний натовп людей, які прийшли вклонитися пам'яті видатного народного письменника. На фотографії, котра є етнографічною цінністю, не важко розпізнати по одязі представників простого народу.

Демонстрація почуття любові до Котляревського відбулася й у дні свята на честь 100-річчя «Енеїди», – 1903-го, яке відбулось із запізненням на п'ять років, але ознаменувалося відкриттям пам'ятника поетові. Це було свято крилатої слави невмирущого слова Котляревського. У привітанні з Кам'янця-Подільська, отриманого в ці дні, писалося: «Діждались ми давно сподіваного свята. Радою душею линемо на шляхи полтавські, понад Ворсклу річку, у славу Полтаву. Низько вклоняємося перед пам'ятником незабутнього батька нової української літератури І. П. Котляревського <...>».

Нехай живе наша мова рідна, нехай розвивається наша література і несе просвіту дорогому народові!» [3].

А київські письменники 30 серпня 1903 року вітали земляків Котляревського такими словами: «Ми <...> поздоровляємо місто Полтаву з щасливим днем шанування рідного Поета; кладучи перед Іваном Котляревським і нашу безмірну пошану, вітаємо радісним голосом Рідний Край з великим національним святом!» [2]. Під привітанням киян підписалися Леся Українка, Михайло Старицький, Борис та Марія Грінченки, Олена Пчілка та ін.

Свято мало велике історичне значення. «Не злічити, скільки наших людей з'їхалося тоді в

Полтаву!» – згадувала Олена Пчілка, яка прибула разом із Лесею Українкою. Передові полтавські діячі радо приймали в себе жаданих гостей. Багатьох із них запросив до своєї оселі Микола Андрійович Дмитрієв, прогресивний український діяч, літератор, член комісії зі спорудження пам'ятника, співредактор журналу «Рідний Край» (1905–1906), у якому він уміщував свої статті про українську культуру.

1972 року Полтаву відвідала донька М. А. Дмитрієва – Наталія Миколаївна. Вона зберегла незабутні враження тих днів 1903 року. У своїх спогадах Н. Дмитрієва-Мельник пише: «Згадується те хвилювання, клопоти, радість у нашій родині. Дім повний гостей, які з'їхалися на свято; тісно в приміщенні, але в усіх святковий настрій. Пам'ятаю, як в цей день чудово грав на роялі Микола Віталійович Лисенко; Олену Косач, її доньку... Пам'ятаю щасливого батька в колі гостей, його турботу і чемність до всіх... Ім'я Котляревського було святом у нашій сім'ї... І досі в пам'яті моїй не втратили яскравості пам'ятні дні 1903 року...» [6].

М. А. Дмитрієв багато зробив для успішного відкриття пам'ятника, в ході свята й після нього, його гостинність довго згадувалася друзями. Н. А. Дмитрієва-Мельник та її брат Юрій Миколайович, який теж відвідав Полтаву, подарували музеєві Котляревського невідомий лист М. Лисенка до їхнього батька. Микола Віталійович шле в ньому подяку Дмитрієву за клопоти під час полтавських свят. Лист писаний 5 вересня 1903 року, тобто відразу після повернення до Києва. Ласкаво звернувшись до «земляченька» свого, він поринає в спогади: «Живо стоїть перед очима досі уся Полтава в ці незабутні дні національних свят, і досі ми, зійшовшись десь, або зустрівшись, з великою втіхою згадуємо щасливі дні, які провели вкупі в Полтаві. І вам, орле ясний, ми, що мали такий любий притулок, і що на шії сиділи вашій, надмірно вдячні за вашу рівну до всіх люб'язність, гостинність, сердечне вітання!» [11, с. 1]. Згадуючи свято, ту велику кількість поздоровчих адресів і телеграм, яка надійшла тоді до Полтави, – «сила силенна, бо з Галичини з кожного міста й містечка були прислані телеграми, з слов'янських земель, від європейських сторін, закладів і поодиноких осіб» – Лисенко пропонує все це зібрати до купи, переписати й видати окремою брошурою і ще радить: «Всі написи на вінцях і на стрічках чи лентях теж списати й од кого, які заслані» [11, с. 3]. У зв'язку з цим композитор просить свого друга знайти «борзого писаря», «урехтувати цю справу й вивершити її добре й скоро, та до Києва прислати» [11, с. 3]. Із неві-

домих причин ця справа, на жаль, не була тоді зроблена.

Водночас у фойє Полтавського театру було влаштовано художню виставку. Увагу привертала малюнки, виконані олівцем, та етюди П. Мартиновича із зображенням видів українських сіл і міст. Частково тут були ілюстрації до «Енеїди». Стіни прикрашали пейзажі С. Васильківського, О. Сластьона, В. Волкова; на виставці були представлені й дебютанти – Лойко, Деркач та ін. Григорій Цис виставив етюд «Запорожців». Увагу привертала етюди В. Кричевського, бронзова група під назвою «Пастушка» Л. Позена, акварелі М. Самокиша. Демонструвалися також майстерні знімки І. Хмелевського, якого справедливо називали «фотографом-художником».

У Центральному Історичному архіві м. Ленінграда (нині Санкт-Петербург) зберігаються матеріали про підготовку та видання в Полтаві альбома ілюстрацій П. Мартиновича до «Енеїди» Котляревського. Його запропонувала видати комісія з організації відкриття пам'ятника Котляревському. Альбом мав складатися із 13-ти ілюстрацій, виконаних художником ще 1873 року. Можливо, вони були не зовсім довершені, проте в них яскраво світився талант митця: відчувався світлий настрій, справжній гумор, зміст, який точно відповідав побутовим описам в «Енеїді». Узгодженість настрою письменника і художника – найбільша вартість цих ілюстрацій. Саме цією своєю працею П. Мартинович хотів унести і свою частку до величного свята Котляревського. Тому художник бажав, щоб його ілюстрації були видані саме в Полтаві, на батьківщині поета. Дума розпочала клопотання. Було складено кошторис на видання альбому в сумі 1000 крб. Гонорар за видання П. Мартинович жертвував на влаштування школи імені Котляревського. Такий план видання було представлено на затвердження. 9 липня на думському засіданні цей план було спрощено. Пропонувалося: міський фотограф І. Хмелевський до відкриття пам'ятника виготовить 500 примірників на суму 500 крб. [16, с. 125]. Дума розпочала клопотання перед Головним управлінням у справах друку і перед Петербурзьким цензурним комітетом про видання брошури під назвою «Малюнки

художника П. Д. Мартиновича» до «„Енеїди” Котляревського» [4, од. зб. 301]. Московський цензурний комітет, Головне управління в справах друку, Петербурзький цензурний комітет, розглянувши ці малюнки, вирішили дозволити друк [4, од. зб. 308–309]. На день відкриття пам'ятника в продаж надійшло 450 таких альбомів. Гонорар автора, як того й хотів він, пішов у фонд побудови школи.

Узагалі під час свят було зібрано чималу суму: за музично-літературний ранок – 304 крб., за урочистий вечірній спектакль 31 серпня – 884 крб., крім того, надійшло добровільних пожертв у фонд школи імені Котляревського 260 крб. До відкриття пам'ятника губерньська управа видала дві тисячі примірників біографії Котляревського, які безкоштовно роздавалися школярам і населенню як подарунок.

«На пам'ятку 100-літніх роковин відродження українсько-руської літератури» було повторене перше видання «Енеїди» І. П. Котляревського. Воно з'явилося у Львові коштом і заходом

Наукового товариства імені Шевченка. Цього ж року за первісною назвою – «Виргілієва Енеїда, на малоросійській мові переложена І. П. Котляревским» – твір було видано в Київській друкарні Н. Т. Корчак-Новицького. Побачили світ і драматичні твори Котляревського «Москаль-чарівник» і «Наталка Полтавка» – вони вийшли в Коломиї, а «Наталка Полтавка» – ще й у Львові, Києві, Петербурзі та Москві (у видавництві І. Д. Ситіна). До 100-ліття «Енеїди» багато літераторів написали твори, присвячені Котляревському, що склали збірник «На вічну пам'ять Котляревському» (1904).

Нового змісту й незрівнянно ширшого розмаху набрали ювілеї «Енеїди» за радянського часу [9, с. 312]. Так, 1942 року, в грізні часи Вітчизняної війни, минало 100 років від виходу у світ першого повного видання «Енеїди». За інших обставин ця дата була б відзначена ширше, голосніше. І все ж вона не була забута. В газеті «Література і мистецтво» з'являється стаття І. Пільгука, в якій було підкреслено актуальність теми, поставленої в «Енеїді», живучість її образів. «В наші грізні часи, коли вирішується доля політичного і культурного життя народів, твір І. П. Котляревського ніби перестав бути

таким давнім – від нього віє свіжим, молодим життям, – пише дослідник. – Перед нами проходять кремезні, загартовані походами і боями постаті троянців на чолі з Енеєм <...>, сповнені віри в свою перемогу... Це богатири, які втілюють в собі велич і силу душі народу. Таким людям, що з піснею і жартами дивляться у віч смерті, не може не належати перемога» [15].

1948 року громадськість широко відзначала 150-річний ювілей «Енеїди». Поема здобула на той час загальне визнання, одержала високу оцінку не тільки класиків української і російської літератур, а й прогресивної світової думки. Тож до цієї визначної дати було створено в Україні ювілейну комісію, яка здійснила низку важливих заходів. По всій Україні, в містах і селах, пройшли ювілейні літературні вечори. 12 листопада 1949 р. у Києві відбувся святковий вечір, а в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка – триденна наукова сесія.

Академік О. І. Білецький у своєму виступі звернув увагу на величезну роль і популярність творів І. П. Котляревського, зокрема «Енеїди», наголосив, що «Енеїду» Вергілія вивчають тільки спеціалісти, користуються нею лише літературознавці, а «Енеїда» Котляревського здобула всесвітнє визнання. Він провів паралель між українською «Енеїдою» і відомою картиною великого російського художника Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Виступаючи на ювілейному засіданні, письменник Ю. Смолич виголосив тоді знаменні слова: «Сто п'ятдесят років тому друкарський верстат у Петербурзі вперше відтиснув і поширив значний своїми літературними якостями і своїм змістом поетичний твір, написаний живою народною українською мовою...» [18]. У науковій сесії брали участь дійсний член АН УРСР М. К. Гудзій, член-кореспондент АН УРСР С. І. Маслов та ін.

150-річчя «Енеїди» відзначали і в Москві, Ленінграді, Тбілісі, Єревані, Мінську, Алма-Аті, в столиці далекої Якутії – так само, як і тут, у Києві, столиці України... Це свято стало виявом національної гордості нашого народу, якому належить такий видатний твір мистецтва.

Група українських письменників-киян для участі у святі поїхала на батьківщину Котляревського. До Полтави прибув гуморист Остап

Вишня, кого по праву можна назвати учнем Котляревського. Саме в ці дні він записав у щоденнику такі слова: «Був у Полтаві. Святкували 150-річчя «Енеїди»... Було багато «Енеїд» – і в руській, і в німецькій, і в французькій літературі – і всі померли. А «Енеїда» Котляревського живе, квітне! Сто п'ятдесят літ дає свіжий аромат!..

Одсвяткували «Енеїду», і залишилася вона, як була, молода, весела, хороша... І житиме вона ще віки і віки» [1, с. 74].

На свято до Полтави прибули і Микола Нагнибіда, Андрій Малишко, Юрій Смолич, артист Юра-Юрський та ін. 22 грудня 1948 року в садибі Котляревського відбувся мітинг, письменники встановили там меморіальну дошку. Пройшов мітинг і біля могили письменника.

А. Малишко в статті «Безсмертний твір» наголосив, що з-поміж інших скарбів своєї культури український народ шанує й любить талант Івана Котляревського, традиції письменника використовують у сучасній літературі» [13].

У ювілейні дні громадськість Полтави порушила питання про організацію на батьківщині Котляревського літературного музею. 25 квітня 1950 року за Розпорядженням Ради міністрів Союзу РСР (№ 5629) та Постановою Ради міністрів Української РСР (№ 1522) від 22 травня 1950 року було ухвалено організувати в Полтаві музей Котляревського, який відкрився через два роки.

Слід згадати ще й те, що до 150-річчя «Енеїди» вийшов одностомник творів Котляревського тиражем 100 тисяч примірників; 10-тисячним накладом вийшла «Енеїда», ілюстрована художниками І. Їжакевичем та Ф. Коновалюком.

1973 року відзначено 175-річчя «Енеїди». У Полтаві відбулися восьмі «Котляревські читання», які засвідчили новий дальший поступ у науковому вивченні безсмертного твору Котляревського. На жаль, на цьому «Котляревські читання» припинилися. Наукові збірники не були видані.

До 175-річчя «Енеїди» в Тахтауловому поблизу Полтави встановлено пам'ятник Котляревському. Рішенням виконкому сільської ради парк, який посадили школярі і в якому тепер височить монумент поетові, названо теж ім'ям Котляревського...

Згадані нами ювілеї дають право зробити висновок про їхнє незаперечне значення у справі поширення й наукового вивчення «Енеїди», як і всієї творчості Котляревського. Вони дали поштовх до підготовки науково вивчених видань про званого полтавця. Велика роль їх і в тому, що ім'я письменника-гуманіста, першого класика нової української літератури стало поступово виходити за межі Вітчизни й на сьогодні вже широко відоме у світі.

Звичайно, відзначалися ювілеї І. П. Котляревського і пізніше (наш огляд доведено до 1973 року), зокрема й за часів незалежності України. Так, на честь 200-річчя «Енеїди» в Полтавському педуніверситеті відбулася традиційна наукова конференція тощо. Зібрати матеріали відзначення ювілеїв в Україні й поза її межами належить науковцям музею Котляревського. Переконана, що вони це й зроблять у майбутньому.

Література

1. Вишня Остап. Думи мої, думи мої. З щоденника / Остап Вишня // Вітчизна. – 1957. – № 2.
2. Вітальний адрес від учителів Кам'янець-Подільська. 1903, 30 серпня (рукопис) // Архів музею. – Од. зб. № 2-р.
3. Вітальний адрес від учителів Кам'янець-Подільська. 1903, 30 серпня (рукопис) // Архів музею. – Од. зб. № 3-р.
4. Главное управление по делам печати. ЛЦДІА. – 1903. – Ф. 776. – Оп. 21.
5. Григорович Д. Полное собрание сочинений в 12-ти томах. Т. III. / Д. Григорович. – С.-Пб., 1896.
6. Дмитрієва-Мельник Н. М. Спогади про батька / Н. М. Дмитрієва-Мельник (рукопис) // Архів автогра.
7. Запросини. Львів, 1898 // Архів музею. – Од. зб. № 181-р.
8. К. Чу-ч / К. Чу-ч // Московские ведомости. – 1875. – 12 января. – № 10.
9. Кирилюк Є. Живі традиції. Іван Котляревський та українська література / Євген Кирилюк. – К. : Дніпро, 1969.
10. Котляревський і його «Енеїда» (редакційна стаття) // Буковина : газета. – 1898. – 21 лист. – (Фотокопія) // Архів музею. – Од. зб. № 184.
11. Лисенко М. Лист до М. А. Дмитрієва від 5.IX.1903 р. (рукопис на 3-х ст.) // Архів музею. – Од. зб. № 183-р.
12. М. Г-цкий. Среди малороссов (Вечер памяти Котляревского) / М. Г-цкий // Сын отечества – 1899. – № 22 (24 янв.).
13. Малишко А. Безсмертний твір / А. Малишко // Літературна газета. – 1948. – 30 груд.
14. Пассек В. Котляревский и его Энеида, издаваемая в Харькове / В Пассек // Москвитянин. – 1841. – Ч. 2.
15. Пільгук І. Минувало сто літ... / І. Пільгук // Література її мистецтво. – 1942. – № 20.
16. Предложение об издании рисунков (П. Мартиновича) к «Энеиде» И. П. Котляревского // Киевская старина. – 1903. – Т. 82. – Кн. 9.
17. Савинов В. Первая любовь И. Котляревского. Из путевых воспоминаний 1855 г. / В. Савинов // Северная пчела. – 1863. – № 80 (24 марта).
18. Смолич Ю. [З промови на ювілейному засіданні в Києві] / Ю. Смолич // Літературна газета. – 1948. – 30 груд.
19. Соревнователь просвещения и благотворения. – 1822. – Ч. 17. – Кн. I.
20. Соревнователь просвещения и благотворения. – 1823. – Ч. 24. – Кн. II.
21. Стеблин-Каминский С. Биография поэта Котляревского / С. Стеблин-Каминский // Северная пчела. – 1839. – № 146. – 4 июля.
22. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року / І. Франко // Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях. – К. : Дніпро, 1969.
23. Франко І. Писання І. П. Котляревського в Галичині / І. Франко // Твори в 20-ти томах / І. Франко. – К. : Держлітвидав УРСР, 1955. – Т. XVI.
24. Франко І. Твори в 20-ти томах. Т. X / І. Я. Франко. – К. : Держлітвидав УРСР, 1954.
25. Центральна наукова бібліотека АН УРСР (рукописний відділ). – Од. зб. № 322, арк.7-6.
26. Центральна наукова бібліотека АН УРСР (рукописний відділ). – Од. зб. № 8 322, арк. 37.

Анатолій Чернов

ПОЛТАВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ

До 100-річчя відкриття навчального закладу

У Росії на початку ХХ ст. залишався становий розподіл населення, котрий і визначав його права та обов'язки. Відповідно до цього в країні була побудована система освіти. Так, наприклад, у гімназіях училися переважно діти дворян; були й школи, куди приймали тільки дворянських дітей, як-от інститут шляхетних дівчат, пажеські корпуси. Свої спеціальні школи мало духовенство: духовні училища, семінарії та академії; дівчатка вчилися в єпархіальних школах. Діти міського населення, дрібних урядовців та купців переважно здобували освіту в реальних і комерційних школах. Нарешті, існували спеціальні військові школи: юнкерські училища та кадетські корпуси, в яких у основному вчилися діти офіцерства. Селянські діти, за невеликим винятком, вчилися в народних школах із трирічним курсом навчання (пізніше було введено чотирирічний курс). Здібніші з них після закінчення початкової школи продовжували освіту в так званих вищих початкових школах із чотирирічним курсом навчання, а далі в учительських семінаріях.

Такі навчальні заклади готували учителів для шкіл грамоти, церковно-приходських шкіл, учительських семінарій. Після закінчення вищих початкових шкіл або вчительських семінарій можна було продовжити навчання в учительських інститутах. Це були середні чоловічі педагогічні навчальні заклади, що мали на меті підготовку вчителів для вищих початкових і міських училищ та середніх класів загальноосвітніх шкіл. Відомий педагог Григорій Ващенко писав: «Не можна заперечувати того, що підготовка майбутніх педагогів в учительських інститутах <...> стояла на досить високому рівні. Стверджую це на підставі своєї практики в церковно-учительській школі і в учительському

інституті. В програмах цих шкіл значне місце посідало викладання теоретичної педагогіки, методики окремих дисциплін». Учений-педагог Ірина Кравченко вважає, що однією з передумов створення учительських інститутів стала «відсутність цілеспрямованої підготовки вчителів для початкової школи, реформування початкової освіти в 1870-х роках (реорганізація повітових училищ у міські, впровадження у міських училищах класної системи викладання замість предметної)». Та й узагалі, з другої половини ХХ ст. учительські інститути «стали основою формування мережі педагогічних навчальних закладів. Саме на їхній основі, шляхом їх злиття з іншими навчальними закладами, створювався масовий тип педагогічного ВНЗ у Полтаві (педінститут 1919, інститут народної освіти 1920–1921 рр. тощо)».

Полтавське губернське земство, яке опікувалося більшістю шкіл, неодноразово зверталось до Міністерства освіти з клопотанням заснувати в Полтаві учительський інститут. Для будівництва навчального корпусу інституту була виділена ділянка міської землі по вулиці Фабриканській (тепер

Полтавський учительський інститут містився в двоповерховому будинку по вул. Фабриканській (тепер вул. Балакіна, 10)

Балакіна). Було знайдено кошти для придбання навчального обладнання та виплату стипендій. 1 липня 1914 р. «силами попечителя Київського учбового округу Міністерства освіти, Полтавського губернського земства та громадськості міста» учительський інститут у Полтаві було відкрито. Із 122 абітурієнтів успішно витримали вступні екзамени і зараховані 26 студентів. Серед них був і А. Макаренко, який успішно закінчив інститут 1917 р. з великою золотою медаллю. Навчалися студенти три роки. Майбутні вчителі опановували Закон Божий, російську мову, математику, історію, географію, природознавство, фізику, малювання, креслення, каліграфію, гімнастику. Вони також отримували

хорошу педагогічну підготовку. Для них читалися курси психології, педагогіки, історії педагогіки, методики навчальних предметів, значна увага приділялася педагогічній практиці. З цією метою при учительському інституті була відкрита зразкова школа, де майбутні вчителі під керівництвом викладачів педагогіки набували педагогічного досвіду. До штату інституту входило 8 викладачів, священник і лікар. Усі вихованці проживали на приватних квартирах. Частина з них одержувала державну або земську стипендію. Було і платне навчання. На початку свого існування інститут не мав поділу на факультети, що надавало студентам багатoproфільну підготовку.

Першим директором Полтавського учительського інституту став Олександр Волнін – людина з доброю освітою, обізнана з педагогікою, добрий організатор. Народився він у Ярославській губернії, закінчив Московську духовну академію й 11 років працював викладачем духовних семінарій. Під впливом дружини відійшов від релігії та екстерном закінчив Київський університет – історичний факультет. Працював директором Великосорочинської вчительської семінарії, а з 1 липня 1914 р. був призначений директором Полтавського учительського інституту. Волнін зумів дібрати професійний склад педагогів, а сам викладав педагогіку та російську мову. Серед викладачів були: випускник духовної академії Федір Лисогоренко – російська мова; випускник Казанського університету Василь Тарасов – історія і географія та ін. Антон Макаренко згадував: «Це були справжні люди, інтелігенти, котрі виховували у студентів кращі людські якості». Г. Ващенко дає таку характеристику першому директорові: «Він за короткий час зумів впорядкувати добру бібліотеку <...>, що мала все потрібне для педагога, зумів організувати при інституті зразкову школу, обладнати лабораторію. Але це був запеклий чорносотенець і україножер. Відповідно до цього він добрав і склад педагогів, між якими більше було росіян. У душі відданості російському царському урядові провадилося і навчання в інституті. Про те, як русофільські настрої виховував інститут у деякого із студентів, свідчить, між іншим, приклад відомого советського педагога Макаренка. Він був улюбленим учнем Волніна і перебував під його великим

*О. К. Волнін –
директор Полтавського
вчительського інституту
в 1914–1917 рр.*

впливом. Значною мірою цим можна пояснити русифікаторські погляди і настрої Макаренка, що по національності був українцем».

1917 р., після Лютневої революції, коли в Україні розпочався потужний національний рух, О. Волнін залишив Полтаву і виїхав до Росії. Працював у Вятці, Москві, Ярославлі. 1940 р. йому, одному з перших 25 учителів, присвоєно звання заслуженого вчителя школи РСФСР. Помер 1942 р. в Москві.

Із початком національно-визвольних змагань загальна атмосфера в Полтаві, за словами Г. Ващенко, «дійсно таїла в собі величезний потенціал національного руху». Відомий політичний діяч М. Ковалевський, який працював у полтавській кооперації, писав: «Тут, у Полтаві, дух української культури перетривав віки і ніколи не був переможений». Інший громадський і кооперативний діяч Д. Соловей помітив: «...людське море, що оточувало Полтаву з усіх боків та наповнювало її кутки, було цілком українське й цілком здорове. Воно ховало в собі колосальну національну енергію, але в приспаному стані, в потенції». Тож закономірно, що цей рух сприяв активізації і широкому розвитку культурного і наукового життя в Полтаві.

1917 р. директором Полтавського вчительського інституту призначають Олексу Левитського, «справжнього українського патріота, людину з ґрунтовною освітою і разом з тим чутливу і тактовну» (Г. Ващенко). Народився Олекса Августинович 1872 р. в Київській губернії в сім'ї священника. Освіту здобув у Київській гімназії, колеґії П. Галагана й Одеському університеті. Викладав у 24-х навчальних закладах у різних містах Російської імперії. У 1896–1898 рр. працював учителем земської школи в с. Рибцях Полтавського повіту, вів просвітницьку роботу серед селян. Із 1900 р. інспектував народні школи в Краснодарському краї. До нього 1902 р. звертається Симон Петлюра з проханням знайти йому роботу, – і був призначений помічником учителя в училище. З 1905 р. О. Левитський працює в Київській гімназії. Цікаво, що його учнем був Максим Рильський, який залишив спогади про свого вчителя: «Він (Левитський) вартий згадки хоча б за те, що в ті люті дні 1905 року сміливо твердив нам, що українська мова самостійна, а не „наречіє”» (М. Рильський, «Із давніх літ»).

Упродовж 1917–1919 рр. О. Левитський обіймав посаду ректора і водночас викладача педагогіки й української мови Полтавського вчительського інституту. Саме він перетворив навчальний заклад у справжню українську школу, закликав до інституту українських педагогів: В. Щепотьєва, відомого науковця, літературознавця, етнографа; Г. Ващенко – видатного педагога, основоположника української національної системи виховання; В. Пархоменка – історика, пізніше професора Ленінградського університету; М. Сагарду – академіка Петербурзької духовної академії та ін. Керувати зразковою школою він доручив Ф. Пошивайлу, який потім став відомим методистом. Г. Ващенко так згадував про свою життєву сторінку того часу: «В 1917 році був призначений на посаду лектора педагогіки і психології в Полтавському учительському інституті <...>. Я чітко провадив українську національну лінію, при чому зустрів велику підтримку з боку студентів, але одночасно глуху приховану ворожнечу з боку викладачів росіяні «малоросів» <...>. Із педагогів, що працювали в інституті раніше, залишилося небагато, але був між ними Лисогорський, запеклий україножер, який досить вміло приховував свої настрої».

Працюючи ректором інституту, О. Левитський одночасно очолював полтавську «Просвіту», підтримував заходи з українізації школи. Він був одним з ініціаторів створення восени 1917 р. Першої української гімназії імені Котляревського, відкриття у квітні 1918 р. історико-філологічного факультету та Українського народного університету. В радянські часи працював у Київському політехнічному інституті (1923–1933). Був звільнений за вияви «петлюрівщини і контрреволюції», виїхав до Сухумі, де працював інспектором науководослідних установ Абхазії. Помер у Москві 16 червня 1947 р.

1917 р. була ухвалена постанова Тимчасового уряду «Про зміну штатів Учительських інститутів». Це був проект утворення вищого педагогічного закладу шляхом злиття учительських інститутів і вищих педагогічних курсів та введення в структуру Інституту народної освіти (ІНО). Період від 1918 р. до початку 1920-х рр. був часом мужньої боротьби за

українську національну культуру й українську школу.

Протягом травня-липня 1919 р. на вимогу громадськості учительський інститут у Полтаві реорганізовано в педагогічний із 4-річним терміном навчання, а 22 квітня 1921 р. його об'єднали з історико-філологічним факультетом Харківського університету, який також діяв у місті. На їхній базі утворився Полтавський інститут народної освіти – перший вищий навчальний заклад на Полтавщині. Так нібито й завершилася історія Полтавського вчительського інституту, хоч, напевно, у своїй суті і в багатьох своїх традиціях вона таки продовжилася й триває аж до сьогодні. Невипадково Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка 100-річну історію свого функціонування започатковує відкриттям учительського інституту, наступником якого згодом став.

На фасаді будинку, де в 1914–1917 рр. розміщувався учительський інститут, 1984 р. встановлено меморіальну дошку з червоного граніту з пам'ятним написом: «У цьому будинку, де містився Полтавський учительський інститут, з 1914 по 1917 рік навчався видатний радянський педагог і письменник Антон Семенович Макаренко (1888–1939 рр.)».

Література

1. Ващенко Г. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині в 1917–1924 роках / Г. Ващенко // Визвольний шлях. – 1955. – №№ 1, 5, 6.
2. Головінський І. Антін Макаренко – науковець з наганом / І. Головінський // Сучасність. – 1988. – № 9.
3. Капельгородський П. Записки семінариста // Твори / П. Капельгородський. – К., 1961.
4. Коваль О. Григорій Ващенко – людина-педагог-державник / О. Коваль // Визвольний шлях. – 1996. – № 1.
5. Пам'ятна книга Полтавщини за 1916 р.
6. Плева С. Таганрозькі роки Олексія Левитського / С. Плева // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2011. – № 1.
7. Пустовіт Т. У боротьбі за українську школу / Т. Пустовіт // Полтавська Петлюріана. – 1999. – № 3.
8. Ревегук В. Полтава в добу української революції 1917–1920 рр. / В. Ревегук. – Полтава, 2000.
9. Чернов А. У мене в кишені був револьвер / А. Чернов // Українська доля. – 2013. – 15 березня.

О. А. Левитський – директор Полтавського вчительського (педагогічного) інституту в 1917–1919 рр.

Галина Білик

РОМАН ІВАНИЧУК: «...ПРАВО НА ЗЕМЛЮ МАЮТЬ ТІЛЬКИ ТІ, ХТО ПРОЛИВ ЗА НЕЇ КРОВ»

До 85-річчя видатного українського письменника

Роман Іванович Іваничук – не просто відомий сучасний літератор; це людина-легенда, людина-епоха, «старійшина» і «константа української прози» (М. Слабошпицький), неперевершений класик її національно-історичного романного жанру. Понад шість десятиліть він неухильно стоїть на сторожі рідної мови, культури, історії – як митець і мислитель, громадський діяч, політик; плекає високу і незнищенну душу тієї землі та людності, які дарували життя, наснажує енергією звершень могутню волю нашого народу. А ще, безумовно, володіє безцінним даром глибиннобачення, адже в багатьох його творах, написаних десятиліття тому й про давно минуле, ми до дрібниць розглядаємо день сьогоднішній і вже не сумніваємося, що подібні відкриття над текстами письменника робитимуть і наші діти й онуки. Може, такий талант дається тільки тим, хто пише виключно з любові? Хто творить – немов проходить «хресну прощу» за всі попередні покоління страждальців-одноплемінників, беручи на себе їхню біль, кров і піт, їхні подвиги і поразки, величчя і змізеріння?.. А втім, митець не виказує читачеві всієї многотрудної ваги народження слова, навпаки – світиться щастям, коли воно «приходить» у творчому горінні розуму й серця. Як мало хто інший, він, «західняк», у своєму багатотомному романному просторі об'єднує Україну; знаходять місце на сторінках цих масштабних художніх полотен і Полтавщина та полтавці – як причетні (в різних ракурсах) до становлення української державності, як свідки історії.

Народився майбутній письменник 27 травня 1929 р. в селі Трач (нині Косівського району Івано-Франківської області) у сім'ї вчителя. Вдома тримали велику бібліотеку, тож із раннього віку він багато читав. Навчався в місцевій початковій

школі, а впродовж 1942–1947 рр. – у Коломийській гімназії. За батьковим наполяганням вступив на геологічний факультет Львівського університету, але невдовзі його покинув, відчувши інтерес до філології та потяг до літературної творчості. Тому рік учителює в рідній школі, а 1948-го в тому ж таки університеті починає студіювати українську мову й літературу.

Роман Іваничук (1929) – український письменник, лауреат Національної премії України імені Т. Г. Шевченка

«Комсомолом не цікавиться», «носить вишиванку» – цього виявилось достатньо, щоб 1949 р. талановитого й сумлінного студента виключили з університету за «антирадянську діяльність». Р. Іваничук іде до війська, щоб уникнути більш суворого покарання, а 1953 р. поновлюється у виші – вже вповні сформованим письменником. Як розповідає сам в одному з недавніх інтерв'ю, протягом чотирьох років армійської служби на Кавказі він постійно писав. Але спочатку звернувся листом до батька із проханням благословити його на літературний шлях. Цікавою була відповідь із дому: «Благословляю тебе, сину, бо не можу з тобою нічого вдіяти». Митець досі береже той лист, у якому батько пише, щоб він був чесним і не осоромив їхню сім'ю. «То було останнє батькове слово до мене: через місяць він помер. Було йому лише 56 років – дуже переживав, коли брата заслали за участь в УПА, а мене виключили з університету...» – каже Р. Іваничук. Отож глибинне занурення в рідне слово стало для нього ще й справою честі, звітом перед пам'яттю дорогої людини.

1954 р. у студентському альманасі університету він публікує першу новелу «Скиба землі», яку схвально зустріла критика, зокрема підтримав М. Рильський. Після завершення університету (1957) іде працювати вчителем української мови й літератури в село Щирець Львівської області, але й там активно пише і вже 1958 р. ви-

дає першу збірку новел – «Прут несе кригу». Потім вступає до Спілки письменників УРСР, 1961-го переїжджає до Львова, де впродовж 1963–1990 рр. працює редактором відділу прози журналу «Жовтень» (із 1990 р. – «Дзвін»).

У Львові з'являється ціла низка його нових видань: книги новел «Не рубайте ясенів», «Під склепінням храму» (обидві 1961), «Тополина заметіль» (1965), «Дім на горі» (1969), «Сиві ночі» (1975), трилогія «Край битого шляху» (1964), повісті «Місто» (1977) і «Сьоме небо» (1985). Наприкінці 1960-х рр. звертається до жанру великої історичної прози, з якою надалі здебільшого й пов'язують його ім'я: романи «Мальви» (1968), «Черлене вино» (1977), «Манускрипт з вулиці Руської» (1979), «Вода з каменю» (1982), «Четвертий вимір» (1984), «Шрами на скалі» (1987) та ін. За «Манускрипт з вулиці Руської» отримує премію імені А. В. Головка (1979); за «Воду з каменю» та «Четвертий вимір» – Державну премію УРСР імені Т. Г. Шевченка (1985).

У 1990-х рр. письменник дає читачеві доволі гострі за проблематикою твори: «Бо війна – війною...» (1991), «Орда» (1992), «Ренегат» (1994), «Євангеліє від Томи» (1995), пише автобіографічний твір «Благослови, душе моя, Господа...» (1993); протягом останнього півторадесятиліття, поряд із перевиданнями попередніх книг, публікує кілька нових: «Саксаул у пісках» (2000), «Вогненні стовпи» (2003), «Через перевал» (2004), «Нещоденний щоденник» (2005), «Країна Ірредентна» (2008), «Люлька з червоного дерева» (2009), «Хресна проща» (2011, 2012), «Торговиця» (2012), «У корчмі Лисого Мацька» (2013), «Мандрівки до Аберфайлю» (2013) та ін.

У період «перебудови» Р. Іванчук бере активну участь у національно-визвольному русі. 1988 р. очолює львівську філію Товариства рідної мови, 1990 р. обирається народним депутатом УРСР, бере участь у підготовці і проголошенні Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) й Акту про Незалежність України (24 серпня 1991 р.). Тривалий час очолює ЛОО НСПУ (сьогодні її почесний голова), працює професором ЛНУ імені І. Франка (до 2010 р.). Має звання Герой України (2009), є лауреатом Міжнародної премії фундації Тетяни й Омеляна Антоновичів, премії імені Івана Мазепи та ін.

Тож, зустрічаючи своє 85-ліття, Р. Іванчук має, на що оглянутися: життєве поле рясно заврожаїлося, сад духовний обважнів дорогоцінним плодом, і все це письменник щедро підносить рідному народові як «скромний дар весільний» (І. Франко), активно закликаючи всіх

культурних діячів працювати для людей, ідентифікувати себе зі спільнотою «кривих братів», пером змагатися за наше щасливе й високе буття на землі.

Книжництво, книготворчість стали для письменника способом життя. Він розповідає: «У мене в домі 10 тисяч книг. Вони тут скрізь, без книги я жити не можу і навіть не уявляю, як може людина, яка вміє читати, жити без книг». Причетність до скарбу духовного всякчас спонукає митця його множити: «Я не чекаю натхнення. У мене є потреба праці, я дуже працюю людина... Навіть на відпочинку я думаю про те, що маю зробити... Я ніколи не буваю вільний, навіть уві сні... Це мій спосіб життя, і я з нього страшенно задоволений». Тож у моменти виснаження, коли хочеться, нарешті, зупинитися («...у мене чотири стелажі моїх власних творів... – мені цього досить...») і чергова щойно видана книга публічно оголошується «останньою», прозаїк не без самоіронії усвідомлює: міне кілька місяців, і рука затужить за чорнильною ручкою, за друкарською машинкою (ось такий він «архаїчний»), – куди від цього подінешся?..

Як літератор Р. Іванчук виховувався на традиціях новелістики свого землянина В. Стефаніка, проте не менше він «учень Франка», послідовник М. Коцюбинського, П. Керницького, М. Черемшини. Становленню молодого письменника значною мірою посприяла Ірина Вільде (Д. Полотнюк), яка опікувала його, мов сина, а він шанобливо називав її «нанашкою» – мамою. «Приїхавши до Львова на навчання, я вже знав, що є така письменниця – Вільде. Мав зошити, списані віршами і прозою, й ні до кого з тим не ходив. У 1954-му наважився піти до Ірини Вільде додому. Почув: «Заходь. Сідай. Щось пишеш?» – «Та пишу!» – «Приніс?» – «Приніс» – «Давай сюди»... І Дарина Дмитрівна сказала: «З тебе буде письменник – ти бачиш образ, умієш описати характери, добре знаєш мову... Тільки мусиш працювати – так, як я. Днями і ночами». Так розпочалася наша дружба», – згадує літератор.

Р. Іванчук пройшов нелегку дорогу життя, тернинням яку убгали вже на самому початку «радянські визволителі» Галичини: його дядька, бійця УПА, розстріляли, брата заслали до Воркути... Постійно очікуючи, що візьмуться і за нього, митець ще гостріше відточує своє мужнє перо в битві за Україну. «Тут криється не лише особиста драма письменника, а й послідовність історичних сюжетів, які він розкриває на сторінках своїх романів, – пише І. Жежера. – Головні герої з'являються на арені саме тоді,

коли в нації метафорично випадає з рук один вид зброї – і час братися за інший. Так прийшов Шевченко, так прийшов Франко, усі великі мислителі й майстри пера ХІХ століття. Коли ж воювати словесною, інтелектуальною зброєю знову стало неможливо, з'явилися Українські січові стрільці Євгена Коновальця, а вже напередодні Другої світової війни на захист ідеї самостійної України стали вояки УПА. Так Роман Іваничук пояснює основний концепт своїх творів. За його ж словами, «незалежність України випливає з того, що народ вчасно змінював зброю – з меча на перо». І так було, коли люди вийшли на Майдан...».

Українському Майдану Р. Іваничук присвятив дві книги: «Країна Ірредентна» (2008) і «Мандрівки до Аберфайлю» (2013). У першій із них ідеться про Помаранчеву революцію, в художній формі осмислюються її причини, перебіг, наслідки; а друга була видана навіть раніше запланованого часу з метою підтримати всенародне зрушення за євроінтеграцію і проти корупції, яке (по-касандрівськи проглядає це майстер слова у своїх творчих візіях) укривалося нині такою страшною трагедією... А втім, ми ніколи й не сходили з майдану, – відмічає письменник, – «ще з тих часів, коли на Дніпрі стояли козацькі курені»: десь у «сивій давнині зосталася й навіки зачахла наша незалежність...» Відтак уся українська історія – дорога страждань, «хресна проща».

У романі-трилогії із саме такою назвою автор пояснює цей місткий образ «хресної прощі» як «покутний шлях, до якого збігаються з усіх кінців краю стежки, доріжки, путівці... і йдуть по ньому розкаяні, вклякають на одинадцятьох мученицьких стаціях, прощення в Бога благаючи, і приймає очищених дванадцята стація перед брамою храму Різдва Пресвятої Богородиці...» Зрадники, потурнаки, дикуни з лютими лицями, без совісті, стиду, родової пам'яті, ще вчора сп'яніло ошукані чужинецькою облудою – від монгольської до московської, змінюються в цій священній ході – з юрби постають народом, зміцнюючи свій дух кріпостю віри в незнищенність національної ідеї. «Усі нації світу, – наголошує митець, – сформувалися в боротьбі за свою незалежність. Пригнічений неволею народ знаходить у собі незвідані сили, породжені протестом. Прямуючи до обітованої землі, він витворює екстракт витривалості, який ми називаємо національною ідеєю». Але ж дорога та – хрести і хрести, нею пройшли многі мученики, сповна віддавши «нашій землі данину крові»... Мовби до кожного з нас, сучасників, звертає прозаїк слова виведеного у творі митрополита

Андрея Шептицького: «Мужайся, сину, може, й тобі доведеться вийти на хресну прощу. Не втікай, бо страх неминуче зажене тебе в глухий лабіринт, з якого й душа твоя не матиме сил вийти. Несхитно йди своєю стежею... Новітні ординці, ... набагато нещадніші, ніж їхні вчителі, прийшли до нас. Така наша доля... Не зійди з хресної дороги, сину, і вір, що в тій війні загине Вавилон».

У «Хресній прощі» особливо багато актуальних для українського сьогодення епізодів, розмислів, які допоможуть читачеві розібратися в собі та в часі; спираючись на переконливо виписані історичні факти, зробити правильні висновки про день суший, його значення в нашому спільному національному бутті. Зокрема, вже кілька років тому Р. Іваничук прямо писав про свавільну, «відчужену від людей всевладну державу»; про загрозливу «ментальність бездомного кочівника» й непомірну тягу Росії до «всесвітнього визволення»; про спекулятивне розігрування карти націоналізму й нацизму, «бандьор» і «сепаратистів»: «Ненавидимо вас, хрещених западенців, пропадайте у своєму княжому краю без нас – з вашими святами, піснями, мовою, двоколірними бандерами і з усією Руссю!.. Хочемо жити без ваших князів і ратників...», «...тут наша земля і наші порядки, ми хочемо жити без вас, окремо». Гірко говорить літератор про те, що «орда» приходить навечно, якщо її не спинити; що вона подвоюється

за рахунок завойованих народів; що не має ніколи наміру (як би не обіцяла) ставати благодійником: «Ми не за тим прийшли до вас, щоб узяти, що нам дасте, а для того, щоб у вас сталося стільки, скільки ми залишимо!» І нарешті – устами ворога: «Ви хочете мати свого князя? Що ж, ханові не важко таку ласку вам учинити. Навіть двох чи трьох, у вашому краю владолюбними хоч гать гати: кожен десятий ладен надіти на голову княжий вінець. А нам не жаль... Адже всі ви будете с'як чи так іграшками в руках сонцеликого правителя... Ніщо й ніколи не врятує вас від орди! То навіщо вам нині князь, коли завтра про такий титул забудуть ваші нащадки: зігнуть вони свої шиї в ярмі й навпередки славитимуть новітніх ординських правителів!»

Письменник-історіософ, природно, шукає відповіді на зауважені ним суспільні виклики: «Наш люд впивається нині чужим трунком тому, що не просвіщаємо його рідним словом, не примушуємо пишатися своїми звичаями, правилами, законами», що «отці народу» так само «захрясли в чужинстві». А ще забуваємо, що «для твердості державних законів й величі Христової науки» потрібно мужньо тримати в руках «булатну зброю». Відтак, «жертвний камінь ще не наситився кров'ю», яка єдина дає право на землю, і, значить, «маємо піти тією дорогою до самого кінця, хай би якою довгою вона була, й нагадати людям про всі жертвоприношення, які відбулися на ній, ... без пам'яті про них перестанемо бути нацією... Мусимо створити цей літопис для священної і злої пам'яті й тільки тоді зможемо сказати: „Ми витримали всі страждання на хресній прощі й заслуговуємо на воскресіння!”»

Задум свого роману письменник засновує на легенді про те, як на початку 40-х рр. XIII ст. зрадженим воєводою Дмитрієм, наставлеником князя Данила, київські бояри вирішили відкупитися від орди загарбників. Але перед стратою посадник нібито «витягнув списа із частокола,

підняв на нього Золоті ворота, під самі небеса підняв і промовив: «Не прийде в стольний город Русі воля доти, поки дванадцять поколінь не випросять у Бога прощення за вашу зраду!», й попливли Золоті ворота попід небом, й казали печерні старці, що аж до Царгорода попливли...» Уже в книзі ця легенда розвінчується як неправдива (воєводу не страчували, ворота він не переносив, містян не проклинав), проте в історії народу вона грає роль об'єднувального міфу, котрий постійно нагадує йому про «золотий вік» радісного буття. Немаловажно і в наших реаліях, коли ми вже добре знаємо, що орди-імперії тримаються виключно на страхові, показушності, фанатизмі і зрештою з'їдають самі себе, а їхнім потенційним жертвам іншого шляху в майбутнє, як через кров, на жаль, нема, вслід за Р. Іваничуком та його героями – у хвилини важкого розпачу – зміцнити своє серце молитвою: «Благаймо Бога, щоб повернулися до Києва Золоті ворота – оплот нашої держави...»

«Треба знати свою історію, і тоді нація живе!» – від дитинства засвоїв цю істину літератор, а вже на ній виробив найважливішу життєву позицію: «У другу московську неволю не піду!»

Хочемо порекомендувати творчість Р. Іваничука читачам. Так, може, він не настільки динамічний у сюжеті, як це полюбляє молодь, може, дещо більший романтик, аніж кожен із нас... Але він – романтик-мислитель, а це означає, що пильно вдивляється в майбутнє й виразно бачить його далекі обриси. Бо ж період балагану і дешевих клоунад у нашому суспільному житті нарешті безповоротно минає – настає час здорового консерватизму, який, не применшуючи ваги плюралізму, толерантності, уваги до іншого тощо, до когорти ціннот долучає особистісну зрілість людини, її міцне інтелектуальне і світоглядне осердя, свідому самоідентифікацію з родом і народом, котрі роблять її відповідальною за історію, що твориться сьогодні.

Володимир Подрига

«РАЙ – НАША УКРАЇНА!»: ШТРИХИ ДО ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА АНДРІЯ СТОРОЖЕНКА

Чимало представників нашого народу в умовах колоніального гноблення Російською, Австро-Угорською імперіями залишалося вірними рідному краєві, Україні, відроджували історичну пам'ять народу, дбали про збереження хліборобського укладу життя як запоруки розвитку вікової свідомості та окремішності нації.

Андрій Стороженко – маловідомий український літератор, мемуарист, критик, історик, книголюб першої половини XIX століття, на формуванні творчості та зацікавленні національною старовиною якого позначилися походження, спосіб життя, ментальна сфера. Вихований із подвійною свідомістю етнічного українця й імперського громадянина, до кінця життя він не зміг подолати в собі комплексу малороса, залишаючись вірним монархові, а також наявному суспільно-становому ладові. На перший погляд може здатися, що підтримка самодержавного порядку (колонізатора) та любов до України (колонізованої), яку він не лише висловлював, а й підтверджував справами, зокрема дошукуючись у писемних та уснопоетичних джерелах правди про минуле свого народу, – речі несумісні, усе ж цілком реальні.

Виявляючи свою етнічну приналежність, Андрій Стороженко мріяв мешкати з родиною в батьківському краї, посеред сільської природи. Проте здійснив задумане лише наприкінці життя. Він добре розумів, що впродовж десятиліть займався не притаманною (не «сродною», за Г. Сковородою) своїм співвітчизникам діяльніс-

тю: відбував службу в тої держави, що поневолила рідну землю, перетворивши на колонію, а вільних людей – у безправних рабів, які, на його думку, перестали бути справжніми українцями, адже через гноблення не бажали працювати; тому, цілком резонно резюмував, що для «дикого, безправного мужика» [6, с. 389] за таких умов «була б шкідлива безглузда воля. Та він не працював б і не заплатив ніколи податків» [6, с. 389]. Попри таке міркування, все ж визнавав потребу скасування панщини, й зізнався, що «декілька десятків років» виступав «проти закріплення селян за поміщиками в благодійній... батьківщині» [6, с. 407].

Звичайно, в умовах колоніальної залежності сільська людина перестає бути господарем, удається до супротиву, стаючи бунтарем. Саме у вільному, притаманному українцям, способі життя посеред природного середовища літератор бачив запоруку розвитку добросердної людини-власника, для якої важливим є збереження душі, працьовитість, примноження добра, продовження роду. На заваді нормального життя та діяльності українців стала панщина. «Якби в Малоросії не було введено кріпосного стану наприкінці минулого (XVIII – В. П.) століття, а залишили б народ, яким він був за гетьманщини, вона б процвітала, як її прекрасна природа» [6, с. 389], – міркував літератор.

Того часу ситуація з вільними українцями була не кращою. Вони тяжко працювали у своїх господарствах або трудилися на державних посадах, перетворюючись у слухняних вико-

Андрій Стороженко – український письменник, громадський діяч

навців царської волі. Весь тягар чиновницької діяльності відчував на собі й Андрій Стороженко, зізнаючись, що «на службі... приречений на муку» [6, с. 26]. Більшість із таких же функціонерів змушені були терпіти експлуатацію, адже не могли приректи сім'ї на бідність. Не міг і наш земляк, а тому щиро зізнавався: «Залишити службу пора б уже, але в кожній чесній людині є багато таких благородних обов'язків, які змушують її служити й працювати до останнього подиху» [6, с. 26].

Живучи в Російській імперії, сприймаючи та частково творячи тогочасну політичну, соціально-економічну ситуацію, підтримуючи колоніальне становище нашого народу (жодного кріпака не відпустив на волю, як й інші поміщики, наприклад, І. Котляревський, Є. Гребінка тощо), Андрій Стороженко сприймав рідний край двоєю, бачачи Малоросією та Україною. На означення території, частини Російської імперії, до якої він має намір поїхати, про яку згадав, уживав назву Малоросія. Коли ж повідомляв про своє захоплення рідною землею, виявляв до неї любов, описував чарівну природу, то називав Україною. В цьому найменні втілювався не реальний поневолений край, територія, до якої їхатиме як гість, а родючий Едем, із яким назавжди зріднився, адже тут народився, відчув себе повноцінною особистістю, господарем, хотів провести останні роки життя [6, с. 32]. Україну він бачив земною благодаттю: «Рай – наша Україна! Стало тепло, пройшли дощики, і все зазеленіло; дерева вкрились білими пахучими квітами; повітря духмяне; ніч тиха, тепла; темно-синє небо під склепінням своїм все прихищає, лише солов'ї фантастичним свистом перекликаються...» [6, с. 314].

Вірші, байки, мемуари, листи, критичні праці засвідчують, що Андрій Стороженко – талановитий українець, наділений немалим розумом, чулим серцем, розсудливістю та спостережливістю. У його творах розкривається багатогранна постать щирого друга, сміливого воїна, надійного державного чиновника-монархіста, вірного коханого, хорошого сім'янина, справедливого батька, який дбає про щастя та добробут дітей, працелюбного господаря-рільника, доброчесного християнина, палкого українолюбця, талановитої особистості.

Свідомість Андрія Стороженка – всуціль хліборобська, адже, як сам зізнавався, «завжди любив сільське життя» [6, с. 314], працю на землі, від якої отримував колосальну насолоду, оскільки «господарські клопоти, верхова їзда, робота в саду не втомлювали» [6, с. 211].

Попри те, що через матеріальну скруту змушений був служити кадровим офіцером, обіймати різні керівні посади, все ж виявив не-

абияку зацікавленість сільським життям, а в листах неодноразово наголошував на потребі переїхати жити до свого хутора, відпочити від важкої служби, яку він перетерплює заради добробуту рідних, адже працею на хуторі не зможе забезпечити благополучне життя нащадкам. Для нього, як і для всякого українця, надзвичайно важливими були власна домівка, родина, приватні володіння.

Підкреслюючи своє походження («Я типовий малоросіянин, люблю всім серцем батьківщину» [6, с. 289]), акцентує на відданості сільському і природному, а також тому первню, з яким навечно зріднені всі українці, – землі. Та й псевдонім «Царинний», яким підписує низку публікацій [6, с. 62], безпосередньо пов'язаний із рільництвом. Слово «царина» означає огорожений (приватний) та придатний для обробітку, отримання врожаю, часто неторканий, ґрунт. Царинний же – той, хто його обробляє. Андрій Стороженко став одним із перших, хто глибоко досліджував минуле України, збирав писемні джерела, писав історичні праці і в такий спосіб своєрідно охороняв від забуття інформацію про походження нації, її історичну пам'ять.

Література про Андрія Стороженка – невелика. У довідниках «Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители», «Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII в.», «Русский биографический словарь», «Русская родословная книга» тощо вирізняються основні моменти його життя. Не набагато більше йому приділено уваги й у вступній статті О. Бодяньського до видання пам'ятки «Реєстр всего войска Запорожского...», праці І. Франка «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.». Цінними для розуміння постаті письменника є спогади про нього М. Ушакова, згадки П. Куліша, Т. Шевченка та ін. Про його літературну творчість, із широким описом праці, зацікавлень, естетичних смаків, товариських взаємин, оповів онук М. Стороженко в ґрунтовному нарисі, що, звичайно ж, хоч і проливає світло на непересічну постать митця, усе ж не розкриває питання джерел та художньої своєрідності спадщини, місця та ролі в українському письменстві тощо.

Іван Франко, працюючи над монументальним дослідженням історії національної літератури, звернув увагу на Андрія Стороженка, зауваживши, що його «ім'я досі не стрічалось в історії нашого письменства», однак він «займав свого часу визначне місце в духовнім житті російської, а почасти також української суспільності» [11, с. 339]. Коротко оглянувши основні дати життя і перелічивши посади, які той займав, дослідник виділив україномовний сегмент

його творчості, зважаючи на який, обґрунтував виправданість уключення до когорти національних митців: «На місце в нашій письменстві він заслуговує як автор української оперетки «Запорізька Січ», написаної українською мовою віршами і прозою, з якої двох актів тільки один був надрукований у «Киевской старине» 1886 р. ...» [11, с. 339]. Іван Франко, обравши за ідентифікатор приналежності до письменства мову, звужив художню спадщину Андрія Стороженка до одного твору, дбаючи про включення його імені в історію української літератури. Проте настав час розкрити цю творчу постать цілісно, оглянувши й російськомовну спадщину.

Андрій Якович Стороженко народився 8 (21)¹ березня 1790² в с. Брагінці Лохвицького повіту Полтавської губернії. І хоч це сталося навесні, однак щороку відзначав іменини влітку – в день пам'яті святого Андрія Критського 4 (17) липня [6, с. 358]. Виховувався в родині сільського поміщика, нащадка Андрія Стороженка, який на початку XVII ст. був старшим полковником Запорозького війська й відзначився як сміливий козак, мудрий старшина. Саме на честь цього прародича названий Андрієм.

Початкову освіту здобув удома, згодом навчався в Другому кадетському корпусі Петербурга. З 1806 року перебував на службі в царській армії. Як кадровий офіцер брав участь у російсько-турецькій, французько-російській війнах. За відвагу нагороджений орденами Анни 2 ст., Володимира 4 ст., іменною шаблею тощо.

Звичайно, постійна муштра, воєнні випробування, життя серед арміяців – усе це мало б притлумити ліричну українську душу Андрія Стороженка, що вже зазнала деформації, адже в умовах Російської імперії наш земляк виховувався як вірний цареві та імперії громадянин. А втім, потяг до творчості прокинувся. Розрадою молодого офіцера стало віршування. У творі «Акростих», присвяченому такому ж новобранцеві, як і сам, П. Ликову, звучить мотив становлення щирої чоловічої дружби без підступності, улесливості, брехні, а тому ліричний герой (автор) дорожить товариством.

У низці віршів поет утілив спостереження за одноманітними солдатськими буднями, опрацював мотив подолання воїнами нудьги («К трубке»), бадьорості та сміливості, що настають від уживання солдатами вина («Мы живем весь век в трудах»), висміяв нуворишів із командного складу, які заради власної надуманої слави готові лицемірити («Выскачка»), уславив хоробрість офіцера, нагородженого за доблесть («На получение ордена св. Георгия А.Д.З.»).

¹ Тут і далі датування за старим та новим стилем.

² Іноді помилово подаються 1788, 1791 роки.

Спостерігаючи за тогочасним суспільством, Андрій Стороженко помічав, що співвітчизники не поважають порядність, старанність, розум, а натомість підтримують брехню, пристосуванство, безглуздя. Тому у творі «Размышление» акцентував на виродженні особистості, перевазі багатих нездар над сумлінними в справах бідними людьми, боягузтва над хоробрістю, недолугості над освіченістю: «Бедный долг свой исполняет, / Честен, храбр, учен – пустяк! / Крест богатый получает, / Будь он трус или дурак. / Нет возможности добиться / Нам заслугами наград, / Также трудно отличиться, / Как добратся в Цареград» [3, с. 653]. Підсумовуючи, він протиставляє принижений розум неправомірно звеличеній дурості, що активно поширюється в тогочасному суспільстві Російської імперії. У вірші «Мысль» порушує проблему обману як соціального зла.

У цей час написав і кілька інтимних віршів («К А.Д.», «Послание к Роксандре»), ліричний герой яких перебуває в стані душевного сум'яття, сумуючи та вірно чекаючи на зустріч із коханою.

1814 року Андрій Стороженко вийшов у відставку й деякий час мешкав в Україні. Після одруження з Ганною Дараган 1817 року, не маючи підтримки від батька, перебуває в Одесі, задовольняючись принагідними заробітками. Про мрії літератора створити родину, працювати на землі свідчить вірш «К Катерине Михайловне Дараган», у якому в ідилічній манері він прославляє рідний край, змальовує образ луку як символу сім'ї, що є центром одвічного неперервного ритму буття нашого народу. Метелики, струмок, жайворонки – втілення життя, в якому все перебуває в гармонії.

У створеному в цей час вірші «Идиллия» поет змодельював образ сільської дійсності, в якій немає типового для міста гармидеру, а все підпорядковане розміреному природному (простому), радісному та щирому способу життя. Створивши образи поколінь нашого народу, що втілюють сучасне, минуле, майбутнє, об'єднаних у хліборобську родину (дорослого діяльного господаря-орача та його дружини, старого діда, дітей), засобів виробництва (плуга) як символу буття, опрацював мотив неперервності поколінь українців.

Збанкрутувавши, Андрій Стороженко повернувся на державно-військову службу, де зробив кар'єру від чиновника особливої канцелярії Міністерства поліції (1817) до ад'ютанта головнокомандувача діючої армії та намісника Царства Польського, генерал-поліцмейстера у Варшаві, генерал-гевальдигера діючої армії

(1833–1843), таємного радника і сенатора Варшавських департаментів Правлячого Сенату, головного директора державної Комісії внутрішніх і духовних справ Царства Польського (1843–1850).

Звичайно, комплекс нереалізованого хлібороба Андрій Стороженко намагався компенсувати в мріях, а тому часто говорив рідним, що бажає мешкати в рідному краї: «Хочу пожити трохи в Чевельчі» [6, с. 91]. Для цього заснував хутори Тинь (тепер у складі м. Гребінки Полтавської обл.), Щербаківку (зараз с. Тарасівка Гребінківського р-ну Полтавської обл.); придбав низку маєтків на Полтавщині – (у Богодухівці (нині село Чернобаївського р-ну Черкаської обл.), Новаках (сьогодні село Лубенського р-ну Полтавської обл.), Чевельчі (зараз Оржицького району Полтавської області); час від часу перебуває тут («Два місяці... я провів в благословенній землі наших предків» [6, с. 210]), вирішуючи нагальні справи.

Обіймаючи високі посади на державній службі у Варшаві, яка забирала багато часу й сил, Андрій Стороженко мріє про добробут родини, готує себе й дітей (Єлизавету, Володимира, Миколу, Одарку) до життя посеред сільської природи, привчає нащадків бути власниками (із сином Володимиром радиться, як вести господарство), закликає їх жити в селі тощо. Також прищеплює любов до України, схвалює зацікавлення минулим нашого народу, радіє з того, що дітей приваблюють історичні праці [6, с. 29, 37].

На думку Андрія Стороженка, читання виховує високоінтелектуальну людину, тому, звертаючись до сина Володимира, закликає його постійно духовно вдосконалюватися, розвивати пам'ять, мислення, уяву, формуватися як розвинена особистість: «Читай! Повторюю, міркуй, розмовляй про прочитане з товаришами, які також люблять читати, не соромся запитувати про те, чого не розумієш, і Бог благословить тебе бути людиною. Праця – це наше призначення!» [6, с. 32].

Читацькі інтереси самого Андрія Стороженка – різноманітні. Окрім праць з історії України, Польщі, Риму, Греції, Російської імперії, а також козацьких літописів, знайомився з різноманітними публікаціями журналів «Литературные прибавления к „Русскому инвалиду“», «Северная пчела», «Сын Отечества», творами своїх сучасників, передовсім байками І. Крилова, віршами О. Пушкіна, Т. Шевченка, романами В. Наріжного, оповіданнями, повістями М. Гоголя, Є. Гребінки, М. Карамзіна, І. Кульжинського, П. Куліша, А. Погорільського, О. Сомова. Із листів Андрія Стороженка до сина Володимира довідуємося, що він був добре обізнаний із доробком Д. Байрона, Вольтера,

Й. Гете, В. Гюго, А. Дюма, Ж. Лафонтена, І. Робертсона, Л. Стерна, Й.-Ф. Шиллера та ін. Особливо йому імпонувала творчість В. Скотта.

Серед письменників-сучасників захоплювався творами Є. Гребінки: «Я читаю написане [Є.] Гребінкою з задоволенням, він, на мою думку, пише краще за всіх, лише не потрібно збиватись іноді на [М.] Гоголя, а йти кожному своїм шляхом» [6, с. 54]. Дружба поєднувала земляків, а тому Є. Гребінка деякий час гостював у Чевельчі 1844 року [6, с. 147]. Ось як згадував про зустріч Андрій Стороженко: «У мене там був [Є.] Гребінка, ловив зі мною рибу, ми відпочивали на травниках, дивилися на досягаючі яблука, морелі та інші фрукти, читали й насолоджувалися кейфом у картинній галереї, обставленій м'якими меблями. Все це недовго, правда; але чи багато козакові потрібно?» [6, с. 147].

У розвідці «Мысли малороссіянина по прочтении повестей Рудого Панька, изданных им в книжке под заглавием «Вечера на хуторе близ Диканьки», и рецензии на оныя» Андрій Стороженко висловив погляди на творчість М. Гоголя; також критично оцінив схвальні думки провідних тогочасних рецензентів про творчість краянина; коротко проаналізував прозу В. Наріжного, А. Погорільського; розкритикував І. Кульжинського за етнографічну неточність, а Є. Гребінку – за невдалий переклад «Полтави» О. Пушкіна.

Аналізуючи твори М. Гоголя, вважав, що в них неточно відтворена українська реальність. Вимогливо поставився до дібраних митцем тих чи тих лексем, авторських жанрових визначень повістей тощо. Насамкінець порадив Рудому Панькові: «Ні, любий земляче, не слухай без роздумів похвал журнальних <...>; не гордись тим, що тебе похвалив прославлений поет (О. Пушкін – В. П.) в листі, написанім ним, можливо, не для друку; не довіряй авторському своєму самолюбству; а вислухавши правду від поважаючого тебе й люблячого твою батьківщину земляка, старого Царинного, пиши й надалі. Дай Боже, щоб писалось! Написавши ж щось народне, переглянь його уважно, порівняй з вдачею і звичаями тої країни, про яку говориш, перечитай те з розумним тамтешнім жителем; не лінуйся виправити, що потрібно, а вже потім віддавай до друку. З твоїм пером можна багато написати хорошого, оригінального, на славу свою й милої нашої батьківщини» [7, с. 66].

У червні 1850 року Андрій Стороженко виїшов у відставку й відтоді проживав переважно в Чевельчі, опікуючись господарськими справами. З його приїздом у цей населений пункт пожвавішало життя Лубенського повіту. Місцеві поміщики хоч і схилили голови перед ученістю співвітчизника, вмінням вести діалог, усе ж по-

боювалися, а тому сторонилися. Як стверджує М. Ушаков, «сусіди та знайомі захоплювалися його бесідами, переповненими розумом, веселощами, щирим народним гумором; але вони стояли на нижчому рівні освіченості, поглядів; іншим не подобалися влучні судження про осіб, поруч яких вони жили й діяли» [10, с. 9]. Тому це непорозуміння стало причиною припинення стосунків. Принагідно зауважимо, що й у середовищі української інтелігенції першої половини XIX століття ставлення до літератора було різним. Наприклад, П. Куліш уважав його підлесником до начальства, а О. Бодяньський, Т. Шевченко – щирим українцем...

Проте гостей у маєтку не бракувало. Господар реконструював його, добудував картинну галерею, насадив сад, створив штучне озеро. Цей фільварок був розгромлений місцевими повстанцями під час подій 1905–1907 років, а після 1917 року остаточно знищений. Сьогодні про начебто небачені багатства поміщика нагадують лише перекази та легенди, що їх час від часу оповідають місцеві жителі, а також будиночок магазину (колишньої електростанції) на так званій Сторожівці (назва кутка села походить від прізвища пана), складеного з цегли оселі можновладця.

Намагаючись бути вірним Російській імперії та люблячи Україну, отримав за заслуги нагороди, посади, згромадив достатні для безбідного життя статки, оточив себе не лише розкішшю, а й рідкісними писемними джерелами, передовсім історичними рукописними документами, раритетними книгами; міркував над насуваними питаннями походження свого народу, проте так і не порозумівся зі співвітчизниками. Бажаючи прислужитися громаді, після переїзду на Полтавщину намагався бути корисним, усе ж, як стверджує М. Ушаков, «за короткий час утворилась досить масштабна недоброзичливість до А[ндрія] Я[ковича], що стала на заваді висуненню його на такі дворянські посади, обіймаючи які, він міг принести чимало користі для краю» [10, с. 9].

Його діяльність була такою, якою могла бути лише в царського чиновника чи поміщика. Він часто полегшував страждання земляків (коли був неврожай, посилав із Варшави кошти для закупівлі збіжжя, під час епідемії холери заснував тимчасовий сільський лазарет, у якому не лише лікували, а й годували хворих), проте не зробив більше, ніж міг, у царині української культури.

Ставлення селян, що перебували в колоніальному ярмі, до вельможі було неоднозначним, як і до будь-якого поміщика, а після інциденту з крадіжкою векселів та коштів стало ще напруженішим. Хоч Андрій Стороженко дбав

про громаду, зміцнення віри, власним коштом побудував дзвіницю для сільської Миколаївської церкви (споруда не збереглася), усе ж не здобув остаточної прихильності місцевого населення.

Через неприязнь землевласників та селян змушений був зимувати в Одесі (1856–1857), мешкати в Києві (1857–1858), де й помер 4 (17) липня 1858 року. Похований поблизу сільської церкви в селі Чевельчі Оржицької волості Лубенського повіту Полтавської губернії. У народному переказі помилково стверджується, що труну з покійником кріпаки тридцять днів несли на руках до Чевельчі аж із самої Польщі [1, с. 10]; цей факт свідчить про повагу земляків до працюючого, щирого діда.

Місце, де розташовувалася могила Андрія Стороженка, за радянського часу стало парком. Сьогодні поховання доглянуте. Повернуто й скромний, як для такої вельможної особи, надгробний пам'ятник, котрий, на превеликий жаль, зберігся не в первісному вигляді (відсутня верхня частина, очевидно, хрест), на якому можна ще прочитати ім'я та роки життя небіжчика.

Андрій Стороженко писав переважно російською мовою вірші, байки, рецензії, мемуари, історичні статті, частину з яких публікували журнали «Киевская старина», «Русский архив», «Русский инвалид», «Сын Отечества», «Чтения в Обществе истории и древностей Российских при Московском университете».

На початку 1830-х років у нього пробудився потяг до старовини, тому ненастанно займався пошуком рукописів, книг, пов'язаних з особливостями розвитку української та польської історії XVI–XVIII сторіч. За довголітню пошукову діяльність обраний членом Російського історичного товариства, Королівського товариства північних антикварів Копенгагена.

Спілкувався із провідними вітчизняними й зарубіжними діячами культури, літератури, науки. Особисто знайомий та листувався з українським ученим-філологом, істориком, фольклористом, літератором О. Бодяньським, письменниками Т. Шевченком, П. Кулішем, етнографом, лексикографом, літератором І. Срезневським, галицьким істориком Д. Зубрицьким, археологом, істориком, етнографом О. Терещенком, російськими письменниками Ф. Булгариним, В. Владиславцевим, видавцем О. Воейковим, редактором, критиком, літературознавцем М. Гречем, чеськими діячами П. Шафариком, В. Ганкою, польським ученим В. Мацієвським, хорватським ученим А. Гаєм. Усе це свідчить, що можновладець шукав віддушши від сірих буднів бюрократичного укладу буття.

На цей час припадає праця над п'єсою «Запорозька Січ» та монументальною працею «Ис-

тория Полуденной России», що не були опубліковані. Проте критична розвідка «Мысли малороссиянина по прочтении повестей Рудого Панька, изданных им в книжке под заглавием «Вечера на хуторе близ Диканьки», и рецензии на оныя» (1832), навчальний посібник «Правила для образования кавалериста» (1837) побачили світ окремими книгами. Після смерті п'єса, вірші, байки, уривки спогадів опубліковані в часопису «Киевская старина» за сприяння внука М. Стороженка.

Маючи намір краще пізнати минуле свого народу, познайомився з багатьма старими запорожцями, слухав їхні спогади про службу, воїнську вправність, легенди та перекази про Запорозжя.

Насідком зацікавлення історією доби Козаччини стала незакінчена п'єса «Запорозька Січ», створена між 1839–1846 роками [9, с. 641] українською мовою. У ній розгортається авантюрний сюжет, широко відомий в національному та західноєвропейському письменстві: юнка (Галя), покохавши козака (Безрідного), одягнувши чоловічі шати, втікає до Запорозжя, аби не вінчатися з нелюбом (Прихідком), за якого насильно просватана батьками. Така фабула з переодяганням, утечею та життям дівчини серед січовиків була не новою та надзвичайно популярною й поширювалася в різних варіантах. Подібний перебіг подій у своїх творах використовували чимало українських прозаїків до та після Андрія Стороженка; наприклад, В. Наріжний у романі «Бурсак» (1824), О. Стороженко в повісті «Марко Проклятий» (1870).

Звичайно, мотив насильного одруження дівчини з нелюбом також був одним із центральних в українському письменстві ХІХ століття. На суголосність цієї теми в аналізованому творі та раніше написаних п'єсах І. Котляревського «Наталка Полтавка», Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» акцентував М. Стороженко в праці «Очерк литературной деятельности А. Я. Стороженко», зауваживши, що «Запорозька Січ» є «беззаперечним наслідуванням» [9, с. 641]. І, звичайно ж, додав, що «ця подібність не применшує значущості твору Андрія Яковича: інтрига в ньому створена досить вправно; у уста дійових осіб вкладено прекрасні народні пісні, та й написані автором, під впливом наслідування народних, суголосні останнім; дійові особи зображені живо, природно, хоча Галя впадає іноді в тон чутливої панни, а жених і свати дещо пародійовані у своїй простоті, як у [І.] Котляревського» [9, с. 641]. Автор, розцінюючи свій твір як наслідувальний, так його й не завершив.

Віршовий доробок Андрія Стороженка налічує 24 твори, написані впродовж 1807–1834

років і відомі сьогодні. Усі вони, крім кількох, надруковані в журналі «Киевская старина» за 1886 рік і підтверджують не стільки талант поета, як освіченість, уміння міркувати над перипетіями життя й естетизувати його; а за допомогою прийомів віршування, засобами мови висловлювати власні думки, передавати почуття. Недарма М. Стороженко справедливо резюмує: «У віршах Андрія Яковича настільки виразно відобразився його душевний настрій і світогляд в різні моменти життя, а також життя сучасного йому суспільства, що вони (вірші – В. П.) можуть бути матеріалом для його біографії та ілюстрацією поглядів і умов побуту тих громадських сфер, в яких йому доводилося бути» [9, с. 670]. Та й сам поет, очевидно, знав про недосконалість творів, тому не друкував, побоюючись, що редактори виправлять недоліки. Так, наприклад, сталося з панегіриком «Графу Паскевичу Эраванскому на взятие Варшавы», написаним 1831 року. Ось що пригадував Андрій Стороженко: «І тоді уже давно я не писав віршів; ці з'явилися у мене від надлишку почуттів, посеред численного товариства; але редакція так їх змінила, що ми майже не впізнали в друковані моїх віршів, хоча під ними був мій підпис. З того часу я зарікся друкувати не лише поетичні вправи, але й усякі мої думки, залишаючи в списках багато чого, що, можливо, буде колись досить цікавим» [5, с. 1739].

Особливістю аналізованих віршів є те, що на одних позначився вплив класицистично-одописної книжної літератури попередників; на інших – сентиментально-романтичної літературної традиції того часу, передовсім творчості В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова. Більшість із них, як уже мали змогу переконатися, створені під враженнями від певних подій у житті митця, його близьких, країни, мають автобіографічний характер. Хоч, на переконання М. Стороженка, «скептично ставлячись і до сентименталізму, і до романтизму, Андрій Якович придержувався думки, що поетична література повинна бути близькою до дійсності, <...> був прихильником літературного реалізму» [9, с. 670], усе ж у його віршах простежуються естетичні норми того часу, а передовсім риси сентименталізму та романтизму.

Однією з характерних рис творів громадянського й філософського спрямування є розмірковування над важливим питанням часу, наприклад, солдатською службою, доблестю воїнів, а тому в них помітна іронічна, дидактична тональність, громадянсько-патріотичний пафос. Часто автор викриває брехливість, богузтво, підносить почуття товариськості, сміливість.

Цікавим є твір «Равенство, братство, свобода», у якому літератор опрацював питання

потреб народу, його прав. Рівності, братству, свободі як абстрактним категоріям, що, на його думку, є лише високими словами, протиставив закон, порядок, справедливого правителя, який чинить суд, патріархальність, простоту, любов до батьківщини. Обмежуючи ними потреби простолюду, залишив відкритим питання про омріяну ним вольність.

У вірші «Графу Паскевичу Эраванскому на взятие Варшавы», написаному 1831 року, митець виявив себе як вірний громадянин імперії, висловивши свою радість, спричинену переможною загарбницькою війною російсько-царського війська в Польщі під орудою графа І. Паскевича.

Окрему групу становлять вірші інтимної тематики, наприклад, «Песня», «Коль прошла пора любить», «Осень 1822 г.», написані після смерті дружини, що сталася 1820 року. У них звучить мотив розлуки ліричного героя з другою, сподівання на зустріч, туги, кохання. Меланхолійна тональність – одна з рис поезії, у якій звучать мотиви скороминущого життя, передовсім юності, несправджених сподівань, безнадії, горя.

У пейзажно-філософському творі «Осень 1822 г.» Андрій Стороженко опрацював мотив плінності життя та створив образ осені з типовими для цієї пори року явищами природи – туману, бурі, а також пейзажів із сивими дубами, понурими гаями та полями, за допомогою яких йому вдалося передати мінорний настрій ліричного героя, що намагається знайти рівновагу від стрімкого та перемінного життя. Застосовуючи звукові образи, намагався відобразити два протилежні світи – природи й людини. Супокій природи, що готується до зими («Пернатых хор умолк, затиш» [3, с. 661]), контрастує з бурхливим ритмом людського життя, втіленого у віддзвонах («Лишь колокол вдали гудет» [3, с. 661]), які ліричний герой сприймає як спосіб злиття із природою: «Сей гул как будто-бы зовет, / Зовет к желанному покою. / Вступлю безтрепетной ногою / В неведому для всех страну, / Там вечным тихим сном засну...» [3, с. 661].

Останній відомий віршований твір Андрія Стороженка «Я люблю, как с гор высоких...» датований 1834 роком та вміщений у листі до сина Володимира. Це промовисте свідчення двоїстої душі його автора. З одного боку, літератор ідентифікував себе як українця, якому притаманна любов до родини, котра для нього понад усе; а з іншого, – показав себе вірним підданим монархові, людиною з типово імперською свідомістю, що ґрунтується на ідеологемах Москви як матері російських міст, перемог царя-самодержця Петра І, характерних об'єктах простору Пітера, Неви, Кавказу, Волги, Дону, важливих для

підтримання міфічного світу великої держави. Одначе за допомогою прийому рефрену («...Но вы (діти – В. П.) милей, / Вас ничто не заменяет» [6, с. 21–22]) акцентував на перевазі найбільшої для нього, як представника нашого народу, цінності – династії, тому цей факт ще раз підтверджує, що Андрій Стороженко, попри зрощення з метрополією, все ж виявляв своє українське походження, хліборобський тип свідомості.

Упродовж 1817–1826 років Андрій Стороженко написав кілька байок, у яких порушив морально-етичні та соціальні проблеми, пов'язані з деградацією особистості в умовах тотального занепаду громадянського суспільства під тиском царсько-чиновницької системи, зосередивши увагу на самообмані, пошукові кращого життя («Дрозд и Перепелка»), протиставленні людини колективу, її зверхності, лихатості як ознаках безглуздя, що виявляється в неповазі до оточення («Павлин»), надмірному збагаченні, знеціненні душі особистості під впливом матеріальних винагород, чвар («Кречет и Копчик»), виконанні невластивих обов'язків чиновника, бюрократії, нечесності («Сурок»). Спираючись на народну мудрість («Гарно скрізь, де нас нема», «Гроші до добра не доводять»), письменник викривав недалеких співвітчизників, які в погоні за кращим життям, наживою здатні зрадити рідний край, земляків; створив образи недолугих начальників, котрі переймаються власним добробутом, не розуміють потреб ближнього, обіймають невластиві їм посади.

Отже, з одного боку, Андрій Стороженко – українець, залюблений у рідний край, історичне минуле народу, його легенди, перекази, пісні; а з іншого, – малорос, що став вірним виконавцем царської волі як офіцер, а згодом державний діяч. Українська стихія спричинила потяг цієї багатогранної особистості до самоосвіти, пошуку джерел народного духу, літературної творчості, спілкування з однодумцями. Саме він в умовах колоніальної залежності нашої держави спромігся долучитися до збереження історичної пам'яті рідного народу, спілкувався з чільними діячами культури, науки, освіти та всіляко підтримував селян. Його талант літератора, мемуариста, історика, критика, рецензента закорінений у ментальне і є виявом хліборобської свідомості нашого народу.

Література

1. [Бурлака В. Г.] Славетна Чевельча [короткий історичний нарис] / В. Г. Бурлака. – [К. – П.] : Арт-поліграфсервіс, 2007. – 98 с.
2. Стороженко А. Я. [Байки] / А. Я. Стороженко // Киевская старина. – 1886. – № 8. – С. 686–692.
3. Стороженко А. Я. [Вірші] / А. Я. Стороженко // Киевская старина. – 1886. – № 8. – С. 646–668.
4. Стороженко А. Я. Запорозьська Сич: Оперетка, составленная по народным малороссийским

песням в двух действиях / А. Я. Стороженко // Киевская старина. – 1886. – № 8. – С. 672–685.

5. Стороженко А. Я. Из записок А. Я. Стороженка : [спогади про князя Паскевича] / А. Я. Стороженко // Русский архив. – 1873. – Т. 2. – № 9. – С. 1735–1754.

6. Стороженко А. Я. Листи до сина В. А. Стороженка / А. Я. Стороженко // Стороженки. Фамильный архив. – К. : Типография Г. Л. Фронцевича и К°, 1906. – Т. 2. – 716 с.

7. [Стороженко А. Я.]. Мысли малороссиянина, по прочтении повестей Рудого Панька, изданных им в книжке под заглавием «Вечера на хуторе близ Диканьки», и рецензии на оныя Андрія Царынного / Андрій Царынный. – СПб. : В типографии Н. Греча, 1832. – 72 с.

8. Стороженко А. Я. Я люблю, как с гор высоких... / А. Я. Стороженко // Стороженки. Фамильный архив. – К. : Типография Г. Л. Фронцевича и К°, 1906. – Т. 2. – С. 21–22.

9. [Стороженко М. В.]. Очерк литературной деятельности А. Я. Стороженко / Н. В. С-ко // Киевская старина. – 1886. – № 5. – С. 1–25 ; № 8. – С. 639–692 ; № 10. – С. 299–329 ; № 11. – С. 445–471.

10. Ушаков Н. Воспоминание об Андрее Яковлевиче Стороженке / Н. Ушаков // Стороженки. Фамильный архив. – К. : Типография Г. Л. Фронцевича и К, 1906. – Т. 2. – С. 1–9.

11. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.

Євгеній Угрюмов, Галина Білик

ЙОГО ОБРАЗ ОВІЯНИЙ ЗВУКАМИ Й ОРЕОЛОМ ЛЮБОВІ

Про митця, фольклориста, заслуженого артиста України Павла Бакланова

Є творчі особистості, життя і діяльність яких позначені винятковим духовним горінням. Вони, воліючи того чи ні, всякчас оприявнюють фактор свого хисту – вдивляючись і вслухаючись у докільля, поринаючи в розмисли й самозаглиблюючись, по-дитинному мріючи, фантазуючи, а нерідко – і внутрішньо виснажуючись у пошуках форми й гармонії. Такі люди найчастіше добрі, довірливі, чулі, з відкритою, ранимою душею; вони вміють любити і змушують відповідати їм взаємністю, бо як же інакше, коли поміж вас раптом виджерелюється безбережне море – незбагненно чарівне, миле й могутнє, назва якому – краса!.. А ще: навіть випадково почуте їхнє ім'я, що й казати про жаданий спомин, – просто-таки невіддільне від авторського «художнього доважку»: поважні постаті митців пластично зринають на фоні створених ними картин, словесних мережень, ритмів, наспівів, у вирі емоцій, у напрузі думок,

Павло Бакланов
(14.07.1948–03.04.2010) –
український фольклорист,
хормейстер, композитор, педагог

і обов'язково – на гребені успіху, в променях слави!

Зітканим із живих і прекрасних мелодій завжди залишатиметься в нашій пам'яті і видатний полтавський фольклорист, член Національної спілки композиторів України, заслужений артист України Павло Олексійович Бакланов. Його творча й життєва стежа – приклад того, як потрібно любити свою Батьківщину, свою працю й усе, що оточує людину в цьому світі. А прослалася доля обдарованого краянину російськими й українськими теренами, на яких він повсякчас музично резонував вічне й нетлінне в естетичній скарбівні народів, акцентував увагу на фольклорному джерелі духовності наших пращурів і сучасників.

Про композитора Павла Бакланова не раз писали в періодиці, мистецтвознавчих і краєзнавчих виданнях, зосібна такі автори, як Н. Буцька, Л. Віценя [1], Г. Кудряшов [3], Т. Парулава [4], Г. Полянська, Л. Сологуб [5] та ін. Приємно й трепетно читати ці публікації,

оскільки кожен рядок у них наповнений повагою і любов'ю до Маестро й зауважує якийсь цікавий штрих із його життєпису, творчої діяльності. Приміром, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка професор М. І. Степаненко наголошує: «Він був дуже скромною людиною. Працював за копійки. Найбільшою нагородою для нього були слухач, глядач і колективи, за-

Павло Бакланов з артистами пісенно-танцювального ансамблю «Полтава» на гастрольх в м. Омську (1992)

для яких він жив». А випускниця цього вишу, колишня вихованка митця Ольга Загребельна розповідає, що студентська молодь удячно нарекла свого турботливого наставника «батьком», і додає: «Він був сильний духом. Для мене було честю знати таку видатну людину...» Ще одна випускниця університету й учасниця творчого колективу, очолюваного Павлом Баклановим, Альона Орловська відзначає сердечну теплоту й атмосферу довіри, котра об'єднувала залюблених у народну пісню студентів навколо педагога; ту силу виконавського й суто життєвого знання, яка йшла від нього і була так потрібна юним творчим душам. «Його образ назавжди залишиться у пам'яті кожного з нас», – підкреслює дівчина (Gazeta.ua, 08.04.2010). Г. О. Кудряшов, нині доцент педуніверситету, багаторічний учасник співочого колективу, згадує про своє хвилююче прослуховування в майбутній фольклорний ансамбль «Жива вода»: «...я обрав твір із репертуару Раїси Кириченко «Сонечко любові» О. Чухрая на вірші В. Назаренка. Почав співати, і – ніколи цього не забуду – Павло Олексійович раптом сів за фортепіано і чудово, професійно почав мені акомпанувати. Він миттєво спіймав мою тональність, почав не просто підігравати, а вивершив музичну гармо-

нію, яку відчуває лише фахівець, професіонал, яким він, безсумнівно, був...» Тамара Парулава, композитор, член Національної спілки композиторів України, голова Полтавського обласного осередку, основними ознаками творчості Павла Бакланова бачить міцне вкорінення в українську національну музичну культуру й народні традиції, захоханість у наш край і мистецтво, а з них виводить масштабність праці й на-
тхнення «колеги по цеху», його могутні творчі сподвиження [4, с. 141–142].

Народився Павло Олексійович 14 липня 1948 року в місті Дрогобичі на Львівщині. На той час його мати, уродженка Донеччини, працювала там солісткою зведеного народного ансамблю «Верховина». Жінка походила з родини репресованого радянською владою православного священика, з дитинства була чутлива до пісні, цінувала душевну красу. Згодом саме вона опікуватиметься музичним талантом свого сина. Кілька років маленький Павлусь мешкав із батьками в Західній Україні, але невдовзі тата, геодезиста за фахом, переводять у донську станицю Біла Калитва, й родина переїжджає туди. Шкільну освіту

майбутній фольклорист, хормейстер здобуває в місті Красноармійську Донецької області, там він успішно закінчує і музичну школу за класом баяна. Згодом, відчуваючи душевну тягу до музики, вступає до Таганрозького музичного училища (знову за класом баяна), яке закінчує 1968 року. Був призваний до лав Радянської армії і в період військової служби грав в Ансамблі пісні й танцю Південно-кавказького військового округу в місті Ростові-на-Дону.

Упродовж 1970–1972 років викладав у Каменській музичній школі та був керівником естрадного оркестру й народного хору. Мудрі люди, помітивши неабиякі здібності молодого митця й педагога до музики, повсякчас наполегливо радили йому продовжувати професійне навчання. Та й сам Павло виношував сокровенну й амбітну мрію – стати диригентом симфонічного оркестру. Тому 1972 року він починає навчання в Саратовській державній консерваторії імені Л. В. Собінова (відділення керівників народного хору, клас професора Л. Л. Христіансена); про це своє рішення, котре значною мірою визначило його дальшу життєву долю, не раз пізніше з утіхою згадуватиме: «...мені порекомендували поїхати в Саратов, де в консерваторії є відділення: керівник народного

хору. Там викладає чудовий фахівець, вчений-фольклорист професор Хрістіансен... Про нього можна розповідати безкінечно» [1, с. 3]. Із цього вишу виніс багато знань, здобувши фундаментальну освіту керівника народного хору і фольклориста, опанувавши сучасні методи розшифровки народних піснених творів, здійснивши численні «фольклорні експедиції, які значно поглибили його науково-практичні знання...» [4, с. 165]. Після закінчення навчання «викладав у консерваторії, а потім <...> запросили в Омський народний хор» [1, с. 3]. Дружина Лариса Миколаївна Бакланова, теж один із провідних хормейстерів Полтавщини, називає вісім саратовських років (уключаючи трирічну аспірантуру) в житті Павла Олексійовича «надзвичайно цікавими», такими, що дали бездоганний фаховий вишкіл (зауважмо: вмів грати на баяні (віртуозно), фортепіано, контрабасі, гітарі, саксофоні, кларнеті, різного роду дудках і сопілках, добре співав), а вже в омський період життя і творчості, вповні занурившись «у свою стихію», він максимально прагнув реалізовувати свої знання, вміння, творчий потенціал – писав, репетирував, гастролював.

Отже, впродовж 1980–1989 років Павло Бакланов працює на посаді головного хормейстера Омського державного російського народного хору, у 1989–1990 роках – головним хормейстером Заслуженого народного шахтарського ансамблю пісні і танцю «Донбас» (м. Донецьк). Якийсь час був заступником директора Омського обласного науково-методичного центру народної творчості.

1991 року Павло Олексійович «звертає в своєму житті на полтавську стежину» [3, с. 17] – переїжджає в місто над Ворсклою і тут стає художнім керівником пісенно-танцювального ансамблю «Полтава» Полтавської обласної філармонії... Звісно, тоді все було просто: переїзд, звикання до нових обставин, колег, артистів. Але бажання працювати на результат, творча наполегливість композитора не тільки наповнювала сенсом його робочі будні, а й укорінювала в духовні глибини донедавна малознаного краю. Митець залучає в ансамбль нових солісток, розширює

репертуар, пише обробки українських пісень... У його діяльності мовби відлунюють слова незабутньої Раїси Кириченко: «Але коли ми розучимося слухати душу, вилиту в пісні, то що виховає нашу совість, що закладе в гени пам'ять роду й народу?..» [2, с. 30] – настільки вона сконденсовано скерована на вивчення української пісні, сповнена бажання достукатися нею до сердець слухачів. Саме тоді з'являються такі композиції знавця народного співу, як «За горою, за крутою», «Їхав козак містом», автентичні постановки й цілі вокально-хореографічні дійства, як-от «Купало», «Коляда», «Їхав козак на війноньку», «Стукалка», «Бойовий гопак», «Отамане, батьку наш...».

Згодом до Павла Олексійовича прийшло справжнє визнання – і в Україні, й за межами нашої Батьківщини. Це красномовно засвідчують хоч би такі факти, як виступ ансамблю «Полтава» 1993 року в Штутгарті (Німеччина), 1996 року на Слов'янському базарі у Вітебську, 1997-го – в Польщі. Участь колективу 1998 року у фестивалі «Світ музики» в Італії, де артисти «тільки виходили на сцену, а вже лунали оплески», а «глядачі після концерту не могли заспокоїтись – темпераментні, екзальтовані, вони прагнули висловити свою вдячність» [1, с. 3]. Тож цілком справедливим розцінили краєни-полтавці державне рішення, оприлюднене,

Лариса і Павло Бакланови в дендропарку м. Полтави (1996)

Павло Бакланов з ансамблем дівчат на сцені Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка

зокрема, в газеті «Зоря Полтавщини» 2 липня 1999 року: «За особистий внесок у розвиток національної культури і мистецтва, вагомі творчі здобутки присвоїти почесне звання «Заслужений артист України» Бакланову Павлу Олексійовичу – художньому керівникові пісенно-танцювального ансамблю «Полтава» обласної державної філармонії» [6, с. 1].

Але в митця був задум створити колектив, який би «виконував українські народні пісні автентично, так, як їх співає народ» [4, с. 145]. Завдяки зустрічній ініціативі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, зокрема тодішнього ректора вишу професора В. О. Пащенко й декана філологічного факультету доцента Н. В. Хоменко, цим планам Маестро судилося стати реальністю: 2000 року П. О. Бакланов стає завідувачем фольклорної лабораторії на базі кафедри української літератури ПНПУ й розпочинає роботу з організації аматорського фольклорного ансамблю...

Мало хто знає, але назву колективові «Жива вода» придумала дружина й помічниця митця Лариса Миколаївна Бакланова. Як за-

свідчує історія вітчизняної культури, доволі часто талановитому чоловікові вповні реалізуватися в науковій або художній сфері допомагає його вірна й турботлива «Муза». Так, у Бориса Грінченка справжнім соратником у всіх починаннях ставала дружина Марія Миколаївна; Олесь Гончар зізнавався, що надійніше письменникові, коли в нього є «своя Валя» (так ніжно говорив про дружину Валентину Миколаївну)... Павлові Олексійовичу життя подарувало натхненницю, берегиню Ларису Миколаївну. Об'єднала їхні долі Саратовська консерваторія, де майбутня дружина також навчалася. Спочатку Лариса Миколаївна допомагала чоловікові записувати й обробляти народні пісні, згодом стала – як фахівець у царині фольклору та вокального співу – його надійною опорою в роботі з Омським державним народним хором, пісенно-танцювальним ансамблем «Полтава», фольклорним ансамблем «Жива вода», адже завжди могла слушно порадижити, об'єктивно оцінити, надати суто професійну підтримку. Завдяки спільній праці подружжя Бакланових ансамбль «Жива вода» Полтавського педуніверситету вже 2001 року стає лауреатом Пер-

Фольклорний ансамбль «Жива вода» факультету філології та журналістики ПНПУ імені В. Г. Короленка в університетському музеї народної артистки України, Героя України Раїси Кириченко

шого фестивалю «Просвіти» в місті Києві, дипломантом фестивалю «Студентська весна» та обласного фестивалю народної творчості; крім того, він бере активну участь у найрізноманітніших мистецьких заходах Полтавщини й усієї країни, а дещо згодом – виходить на міжнародний рівень слави і популярності (лауреат Міжнародного фольклорного фестивалю «Берагіня», Білорусь, 2012 р., та ін.).

Репертуар «Живої води» – надзвичайно багатий, різноплановий, оскільки поєднує в собі й магичні обряди, і самобутні пісні, які є доволі специфічними й синкретичними; кожен «виступ колективу – це таємничий ритуал, що супроводжується магичними піснями, тісно пов'язаними зі світоглядом нашого народу» [5, с. 194]. Твори, що їх виконує ансамбль, записані в основному на Полтавщині. Цікаво, що коли Тамара Парулава побачила вимережену П. О. Баклановим збірку фольклорних розшифровок «Пісні села Веселий Поділ» Семенівського району, то відразу запропонувала йому вступити до Національної спілки композиторів України, що й сталося 2005 року...

Творче подружжя Павла і Лариси Бакланових однозначно знайшло себе в музиці, в народному пісенному мелосі, в натхненній праці з обдарованою молоддю, у служінні культурі, пісні, що за наших складних часів – шлях невиправних романтиків, саможертвних служителів муз і краси, митців-патріотів... Мабуть, і незнищенна вкраїнська пісня пригортала їх обома своїми крильми, духовно живила, затуляючи від прикрощів буденності... Але 3 квітня 2010 року Павло Олексійович пішов у засвіти, лишивши нам «живу воду» музичних скарбів, навіки пов'язавши студентів (філологів і журналістів) із «неповторною українською піснею» [3, с. 17]. Цю втрату відчули всі: викладачі, вихованці вишу, небайдужі до української культури й української пісні люди. Адже митець був знаковою постаттю для нашого краю. Не випадково наказом № 101/р. від 18 листопада 2010 року фольклорному ансамблю «Жива вода» було присвоєно світле й шановане ім'я чесного трудівника й улюбленого наставника – Павла Олексійовича Бакланова. А пісню «Птичка невеличка», яку він записав у Білгородській області та зробив обробку саме для «Живої води», колектив завжди виконує як присвяту своєму колишньому керівникові, духовному «батькові»...

Павло Олексійович Бакланов у Полтавському педуніверситеті та й скрізь на Полтавщині, де мешкають наші «живоводяни», де люди чують виступи створеного ним і вже ушлявленого народного пісенного колективу, поступово стає легендою – світлою й незабутньою. Жур-

ним і сповненим любові віршем до річниці його відходу озвалося серце одного з талановитих виконавців ансамблю, соліста «Живої води» Михайла Кишканя:

*З людських очей несе весняну повінь
Печаль думок, що Ви уже не з нами...
Минає рік, як Вас Господній човен
Поніс у рай небесними річками...*

*Ні, Ваша смерть – коротке інтермецо
Між двох життів... Зізнайтесь мені щиро:
Ви йшли, щоб повернутись в кожне серце
Частинкою свого... Покойтесь з миром...*

*Несказане постукало в гостину,
Збудило пам'ять споминами-снами
Про Вчителя, про Батька, про Людину...
Ми рік без Вас... А втім – ні... рік із Вами...*

(«Пам'яті Павла Олексійовича Бакланова»,
02.04.2011)

Науковець і знаний у Полтаві культурний діяч Г. О. Кудряшов у розмові з нами висловив упевненість, що «неодмінно з'явиться дослідник, який уведе спадщину Павла Бакланова в науковий обіг», скаже ретельне й повновартісне слово «про його внесок у розвиток української фольклористики, про його діяльність як музиканта, педагога», «дослідить феномен як митця». «Павло Бакланов заслужив такої шани, – підкреслює Гліб Олексійович. – Так само, як і заслуговує на меморіальну дошку на приміщенні філармонії».

І справді, та самозреченість, із якою він усякчас брався за творчу працю і якою багатьом людям залишився в пам'яті, близька до подвижництва. Як згадує Лариса Бакланова, на початку своєї професійної діяльності, «коли було більше запалу й ентузіазму», Павло Олексійович «готовий був віддати музиці все! А до її Величності Народної пісні ставився (без перебільшення) як люблячий син до матері, як патріот до Батьківщини». Музика була для нього і фахом, і хобі, полонила всі його думки й переживання. Але митець обов'язково знаходив можливості для читання й вивчення спеціальної літератури, поглиблення знань, через що колеги називали його енциклопедистом... Навіть працюючи в Полтаві водночас із чотирма народними колективами, він не міг дозволити собі хоч десь якогось послаблення: тільки максимальне вкладання енергії й тільки максимальний результат! «Усе, що він у народних колективах робив своєю рукою, – розповідає Лариса Бакланова, – було не просто ремеслом, а являло собою досконалі мистецькі високопрофесійні витвори майстра: чи то особисті композиторські твори, чи аранжування, чи обробки українських народних пісень, вокально-хореографічні композиції,

розшифровки». Цікаве, неординарне бачення художніх рішень, нестандартні підходи до роботи з артистами, вдалий підбір репертуару, а в основі цього – його хист і працьовитість, дали змогу П. О. Бакланову чимало творчих колективів вивести на високий професійний рівень.

А ще – він був безвідмовний, особливо, коли йшлося про юні обдарування. «Праця в музичній сфері, – зауважує Лариса Бакланова, – взагалі для нього була радістю, а робота із творчою молоддю, дітьми, талановитими студентами була не тільки радістю, а й великим щастям! Мені здається, що він прийшов у це життя, щоб, як мудрий педагог, саме навчати,

чого гуртка... Він щиро приростав душею до цієї юні, бачачи в ній продовження себе, своєї творчої справи. Навіть в останній день життя, виснажений хворобою, мовби відчуваючи невідворотне, він тишився можливістю спілкування зі своїми вихованцями, «довго (до 22-ї години) співав із хлопцями на репетиції «Живої води», – нібито прощався з ними...» (Л. О. Бакланова).

Воістину, найскладніша людина – проста і безхитрісна; найщасливіша – та, що не бачить краю своєї вічній роботі, але має духовних побратимів, які довершать розпочате, крокуючи вслід, не дадуть погаснути запаленій свічі...

Павло Бакланов з ансамблем «Полтава» на сцені Полтавської обласної філармонії

Незгасною буде і Свіча Пам'яті незабутнього Маестро – Павла Олексійовича Бакланова, який так щедро осяяв нас музикою свого серця.

Література

1. Бакланов П. «Полтава», полтавцями ще не відкрита / П. Бакланов ; розмови вела Л. Віценя // Зоря Полтавщини. – 1998. – 10 листопада. – С. 3.
2. Кириченко Р. П. Я козачка твоя, Україно / Р. П. Кириченко. – Полтава, 2003. – 215 с.
3. Кудряшов Г. Прощайте, маестро! : пам'ятне слово про великого хормейстера, фольклориста, педагога / Г. Кудряшов // Полтавська думка. – 2010. – 15 квітня. – С. 17.
4. Парулава Т. Три знакові постаті Полтави на межі ХХ–ХХІ століть (Раїса Кириченко, Віктор Мірошниченко, Павло Бакланов) / Т. Парулава // Творчість Раїси Кириченко в культурному просторі України на прикордонні ХХ–ХХІ століть : до 70-річчя від дня народження Березини української пісні : зб. наук. пр. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 300 с. : іл.
5. Сологуб Л. Сила Живої води / Л. Сологуб // Рідний край. – 2008. – № 1. – С. 192–195.
6. Указ Президента України : Про присвоєння почесних звань України працівникам культури і мистецтва Полтавської області // Зоря Полтавщини. – 1999. – 2 липня. – С. 1.

Лариса Бакланова з народним фольклорним ансамблем «Жива вода» імені Павла Бакланова після виступу на «Студентській весні – 2012» у Полтавському педуніверситеті. 10.04.2012

передавати свій багатий досвід і неабияке вміння молодому поколінню. Пам'ятаю, як періодично приводили до нього дітей, щоб прослухав і дав цінні поради – за яким напрямом їм далі вокально розвиватися, також допомагав готуватися до конкурсів та фестивалів...» Керівник і хормейстер Павло Бакланов став великим другом, старшим товаришем, побратимом сотням своїх вихованців, із-поміж яких багато сьогодні вчителюють у різних куточках України або ж – завдяки його прикладу і порадам – здобули собі ще один фах: співака, актора, керівника твор-

Ольга Пилипчук

МОГУТНІЙ СПАЛАХ ДУШІ ЛЮДМИЛИ МОСІНОЇ

Спілка літераторів «Славутич» та все наддніпрянське місто Кременчук зазнали тяжкої, непоправної втрати.

2 листопада 2013 року закінчився земний шлях талановитої письменниці Людмили Іванівни Мосіної. Відійшла в засвіти наша дорога Людмила – людина жінка мужньої долі. Вона залишила нащадкам не лише велику літературну спадщину, а й світло могутнього спалаху душі, яка сягала найбільших висот людського духу, вбирала в себе всі радощі й жалі за родину, за рідне місто, за державу. Писала природно, невимушено, щиро:

*Росою своєю все невзгоди
И свежесть вдихну поутру,
И силу возьму у природи,
И выстою с ней на ветру.*

Дай Боже, щоб наддніпрянські вітри не замели сліди знаної і шановної поетеси та казкарки.

Людмила Іванівна Мосіна народилася в м. Дрогобичі на Львівщині. Її мати, Красовська Анастасія Федорівна, була оперною співачкою в Харківському театрі імені І. Франка. Коли донечці виповнилося півтора року, жінка померла від тифу. Пеніцилін, який міг би врятувати хвору, на той час був у великому дефіциті. Пізніше Людмила напише:

*Я родилась над мирным небом,
Но как тяжел был след войны:
Нам не хватало даже хлеба –
Мы были всем обделены.
Отец метался в лихорадке,
Тиф уносил из жизни мать.
Соседи плакали украдкой:
Пенициллин бы где достать!..
...Я море выплакала горя,
Хотя минуло столько лет...*

*Вот он! Его сегодня горы,
А мамы, мамы, мамы нет!*

Батько Людмили, Суслов Іван Васильович, корінний кременчужанин, учитель російської мови та літератури, залишившись із маленькою донечкою на руках, проїхав усю Україну, шукаючи прихистку і допомоги в родичів. Довелося пожити деякий час навіть у Західному Казахстані. А коли дівчинці виповнилося п'ять років, зупинився на постійне місце проживання в Сибіру, в місті Тобольську. Там і почав будувати своє житло. На жаль, не було коштів, та ще й хвороба підкралася, тому змушений був віддати доньку до дитячого будинку, який згодом реорганізували в школу-інтернат, розмістивши в колишньому Івановському монастирі...

Людмила Мосіна († 02.11.2013) – українська письменниця

У пам'яті Людмили завжди залишилися спогади про те, як за вікнами інтернату вивувала заметіль і навіювала їй різні думки-сюжети. Ось тоді вона й почала писати віршички й казочки, а пізніми вечорами читала їх своїм новим подругам. Мабуть, Бог запалив у дитячому серці яскравий вогник і вселив у її тендітну душу сподівання на майбутній творчий розквіт.

Колискою і духовним джерелом письменниці був дорогий їй серцю суворий сибірський край, про який вона так багато писала:

*Монастырские земли Сибири
За Тобольском застыли вдали,
Словно стражи березовой шифры,
К тайне прошлого многих влекли...*

Після закінчення школи Людмила вступає до Тюменського музичного училища (мама наділила їй ніжним чарівним голосом), згодом – до педагогічного інституту. Але, не маючи коштів

на навчання, не маючи жодної матеріальної підтримки, змушена була полишити інститут. У цей час бабуся Пелагея запрошує внучку погостювати в Україну – в місто Кременчук, на рідну батьківську землю, про яку та дуже мало знала:

*Я Родину знала по письмам,
Что сохранились в отца,
Да по коротеньким известьям,
Ходившим с почтой в два конца.*

Саме тут, на березі сивого Дніпра, Людмила починає активно працювати в царині слова. Її творчість розквітає, як весняна квітка:

*Я так ждала с тобою встречи!
Здесь даже небо голубей,
И дышит зноем тихий ветер
Прекрасной Родины моей.*

Поетеса друкується в періодиці, в багатьох журналах: «Смена», «Натали», «Радуга», «Сміхограй», «Дніпровські хвилі», «Кременчук літературний» та ін. 1983 року вступає до Спілки літераторів «Славутич» м. Кременчука, а згодом – до Полтавської спілки літераторів. Багато років поспіль була незмінним секретарем «Славутича».

1996 року вийшли у світ її перші книги казок: «Подарок упавшей звезды» та «Двенадцать волшебных лилий». «Вы просто Шарль Перро в юбке!» – так назвав нашу землячку відомий московський поет Микола Старшинов, ознайомившись із її творами. Того ж таки 1996 року видала й збірку поезій «Сокровища надежды» з передмовою полтавського поета Наума Левіна, який чітко висловив своє бачення творчості Людмили Мосіної: «Поэзии Людмилы Мосиной свойственный тонкий лиризм, многообразие чувств и настроений, яркость красок и некая, как бы чуть приглушенная, минорная нотка». На першій сторінці цієї книги був надрукований вірш, присвячений Кременчуку, в який поетеса вже була безмежно закохана: «...Наслаждаюсь медовым затишьем, // И люблюсь тобой, Кременчуг...»

Кременчук став Людмилі Іванівні рідним домом, тут вона прожила решту свого життя. Працювала на підприємстві «Кремій», 1984 року була обрана народним засідателем суду, 1986 року – депутатом міської ради...

Доля подарувала їй трьох талановитих дітей і, здавалося б, життя склалося добре для самодостатньої творчої жінки. Але раптово спіткала тяжка хвороба, яка на довгі 14 років прикувала до ліжка. А 2002 року сталася страшна біда – трагічно загинула старша донька Наталка, якій було лише 29:

*Цветок благородный, палимый в огне,
Пусть звёзды утешат тебя в вышине!
Наверно, и там заливные луга,
Грибы в светлых росях, в цветах берега.
Девичий веночек подружки плетут,
А звёздные дали купаться зовут.
Ты белою лилией смотришь с небес,
А мне на земле выпал страждущий крест.*

Двоє менших дітей, син Олександр та донька Олена, – втіха і розрада в її житті. Бог подарував їм неабиякий талант – два мистецькі крила. Тож скромна оселя родини Мосіних стала схожою на картинну галерею, в якій письменниця провела свої останні роки.

Людмила Мосіна була символом незламності та мужності. Долаючи неймовірні болі, не занепадала духом. Вона тонко відчувала красу навколишнього світу. Мала багато друзів, любила своє місто й рідну землю та над усе – любила людей і цінувала в них доброту. Завжди пам'ятала про місто свого дитинства – Тобольськ, якому присвятила багато творів. Підтримувала постійний зв'язок із тими, хто був поряд із нею в ті холодні й голодні дитячі роки:

*Пройдусь по улицам твоим,
Тобольск, мой город знаменитый.
Пусть шестикрылый херувим
Тебя хранит стеной гранитной...*

Із-під пера Людмили Мосіної вийшло у світ ціле різнобарв'я жанрів: поезія, гумор, прозові твори, зокрема казки. Вона була членом Міжнародного товариства письменницьких спілок, Міжрегіональної спілки письменників України та Регіональної спілки письменників Придніпров'я. Її книги – а їх більше сотні – читають в Україні й далеко за межами нашої держави. Перегорнувши першу сторінку, ми побачимо ледь задумливий погляд авторки, а здебільшого – ніжну, чарівну посмішку. Здається, ось-ось Людмила зійде зі сторінки книги, стане поряд і спокійно промовить:

*Говорить о себе не умею.
У Великих учусь мастерству.
Слово в нежную почву посею,
Может быть, и взойдет к Рождеству.*

Важко розгадати таємниці її таланту, мудрості, мужності й вірності дружнього плеча. Людмила всіляко намагалася облагородити людські душі своїм ніжним ліричним словом:

*Слово приходило радугой с небес
И меня будило, словно семь чудес.
Нависало тучей и лилось дождем,
Пролетев над кручей перистым конем.*

*Языками молний жгло, упав к земле –
Я неслась по кругу с ним вдвоем в седле...*

Планета її творчості була безмежна. Це той безмірний простір, де шумлять ліси, плинуть ріки, тріщать сибірські морози, підносяться вершини. І всю цю планету з'єднують неосяжні дороги, по яких люди йдуть назустріч одне одному... Ідуть усе своє довге і таке коротке життя... Людмила любила життя і людей. У її душі сяяло безмір добра й любові. Саме тому орбіта її планети несхитна і безберезна...

На вершині творчого піднесення, коли різко підупало здоров'я, працювала з таким натхненням, із такою потроєною силою!.. Намагалася все встигнути, мовби відчувала, що часу залишалось обмаль. Мабуть, саме тому в її душі бриніли сумні рядки:

*Не печальтесь, скоро отлечу я,
Как сухой березовый листок.
И, в седом безмолвии кочуя,
Как на пристань, гляну на восток...*

І пішла... Пішла у засвіти... За ту межу, звідки не повертаються.

*Ветка жизни обломалась рано,
Но остались: сказки, песни и стихи...*

І пам'ять! Пам'ять про невтомну трудівницю на літературній ниві, про талановиту мисткиню Слова буде Вічною і Світлою!

Могутній спалах душі письменниці Людмили Мосіної – це справжній мистецький скарб для нині сущих і прийдешніх поколінь, він слугуватиме збереженню і примноженню літературних цінностей України і всього світу.

Анатолій Чернов

ЗНАКОВА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: АНАТОЛІЙ АНДРІЙОВИЧ ДІМАРОВ

Якось Анатолій Дімаров на запитання, чи забов'язаний письменник мати чітко виписану громадянську позицію, відповів так: «Знаєте, я ніколи не брав собі в голову, що треба виписати якусь там громадянську позицію. Це в зародку убиває художню творчість – коли наперед уже знаєш, що треба. Я писав про життя...» (Укр. літ. газета, 28.05.2010 р.). Ця позиція стала життєвим кредо письменника. В «Історії української літератури ХХ століття» сказано: «У гроно талановитих майстрів української прози повоєнного часу ім'я Анатолія Дімарова вписувалося повільно й важко. Принаймні, офіційне його визнання припізналося на два десятиліття, коли брати за точку відліку 60-ті роки, впродовж яких одна за одною виходили частини роману «І будуть люди»...»

Народився майбутній письменник 17 травня 1922 року в Миргороді в хліборобській сім'ї. «Я народився на хуторі Гараськи, що лежав не-

далеко від Миргорода, – писав у спогадах, – а не в самому Миргороді, як писав потім, дорослий,

Анатолій Дімаров
(17.05.1922–01.07.2014)
– український письменник,
лауреат Національної премії
України імені Т. Г. Шевченка

у всіх анкетах. Народився в сім'ї грецькося, Гарасюти Андроніка, у якого було 100 десятин землі... Мати із родини священика, закінчила до революції єпархіальне училище і готувалася стати сільською учителькою... У 20-х роках батько висватав її та забрав на хутір із Миргорода». 1929 року Андроніка Гарасюту розкуркулили, і, щоб урятувати сім'ю від Сибіру, батько відправив дружину з двома малими синами з хутора. Йї удалось поміняти дітям метрики, а прізвище – на своє дівоче: Дімарови... Дитинство Анатолія проходило в тяжкі для села часи колективізації та голодомору. Особливо потерпали в роки голодомору: «Лютий голод прийшов напровесні 1933-го... Мертві лежали коло церкви, як килими... Од голодної смерті врятувало нас те, що мамусі, як учительниці, виділили в районі пайок: пуд житнього борошна.

Всю дорогу додому, двадцять шість кілометрів, вона ховалася од стрічних людей, стороною обходила вимерлі села: боялась, що одберуть, а то й придушуть. Пізно увечері ступила до хати та й сіла одразу на лаву, поруч з клунком: – Ну, дітки, будемо живі!» 1933 року, тікаючи від голоду, родина переїхала на Донбас.

У школі Анатолій учився добре, захоплювався літературою. «Я зростав на українській і світовій літературі, – згадував письменник. – А з дитинства нашим богом був Шевченко... Яюсь мені в руки вперше потрапив Єсенін. Я був приголомшений. Боже мій, яке це свято поезії!.. Багато читав закордонних поетів у перекладах...» У п'ятому класі А. Дімаров почав віршувати: «На мене напала справжня поетична пропасниця. Тіпала мене вдень і вночі, рими, ямби, хорей сипалися на мене, як з переповного лантуха, і я віршував, віршував, віршував...» Він навіть написав поему про Будьонного, яку направив у Київ до піонерської газети. На диво, республіканська газета відізналася, оцінивши його поему як «недосконалу» і порадивши юному поетові «учитися й читати побільше класиків, особливо сучасних». І під кінець: «Надіємося, що з тебе виросте справжній поет!» Ось цим він дуже гордився! Уже в десятому класі як учасник шкільного літературного гуртка взяв участь у всесоюзному конкурсі на кращу поезію серед учнів старших класів, що проводився в Москві. За вірш «Починається юність» йому присудили третю премію. Пізніше в спогадах А. Дімаров напише: «Поетична гарячка вщухла так же раптово, як і почалася. Я зібрав усі вірші, переписав старанно до загального зошита... Це була моя перша, та й, плекаю надію, остання збірка творів...»

Після закінчення школи (1940) збирався вступати до Інституту журналістики, але раптом усіх випускників забрали в армію. «На війну я потрапив у першу ж її секунду, ще й Молотов не виступав, – згадує письменник. Нашу дивізію всю підняли по тривозі й пригнали ближче до кордону... Моя перша атака відбулася під Могильов-Подільському (липень 1941 р.). Отримав сім автоматних куль у руку. Під ногами міна вибухнула... Моє щастя, що я, поранений і контужений уже в перші дні війни, вибрався з оточення й у полон не попав... Через два роки ще контузія... З 1943 року я був непридатний до служби – інвалід 2-ї групи. Повернувся до родини в село Студенці, що на Дінці під Харковом. Попав в окупацію. Організував партизанську групу, яка брала участь в збройних сутичках з німцями». Після звільнення радянськими військами Харківщини (1943), незважаючи на те, що А. Дімаров мав посвідку інваліда, його забрали до

армії: «Мели усіх підряд чоловіків, починаючи з вісімнадцятирічного віку, без усяких медкомісій та оглядів, – маєш дві руки та ноги, значить «годен, і ніяких розговорів». Взяли навіть горбатого сусіда, що тоді говорити про мене! І погнали нас на німецькі кулемети... Ми були неомундировані, неозброєні. Нас гнали цілий день по морозі лютому і пригнали в містечко, зруйноване дощенту. Видали по половинці цеглини, показали величезну водойму, скуту кригою, і сказали чекати сигналу – ракети. А коли вона злетить... бігти на ворога, який засів на протилежному боці. Й... вибивати їх звідти напівцеглинами. А вони хай думають, що то... гранати. Назад повернути ніхто не міг, бо нам показали добре обладнані шанці, у яких через кожні три кроки сиділи смершівці з націленими нам у спину кулеметами». Під час атаки А. Дімаров був поранений. «Мене санітари так і підібрали: з намертво затиснутою цеглиною в руках. Не випустив зброю», – з притаманним йому гумором пізніше розповідав. Після шпиталю повертається до матері, яка на той час проживала на Луганщині. Працював секретарем сільради села Студенок. Мати, знаючи про мрію сина стати журналістом, взяла його вірші й віднесла до редакції газети «Радянська Україна», яка розміщувалася у звільненому райцентрі Марківка. Згодом Дімарова, після ретельної перевірки (був в окупації), зарахували в штат газети на посаду коректора. Коли редакція газети переїхала до Харкова, разом із нею помандрував і він. Весною 1944 року Анатолія направляють у Луцьк, у газету «Радянська Волинь», де він завідує відділом культури. Там стає свідком колективізації і сталінських репресій, фальшування виборів за «непорушний блок комуністів та безпартійних. За вождя всіх народів товариша Сталіна». Письменник згадує: «На Волині не раз хлопці-бандерівці могли на той світ спроводити, а ж приїхав туди переконаним сталіністом. Це вже як поїхав, то був запеклим націоналістом». Пізніше в спогадах про перебування на Волині (1944–1950) писав: «...нас називали «советами», або ще точніше: ми були окупантами... які вірою і правдою служили нелюдській системі...»

У 1950–1951 роках А. Дімаров навчається в Літературному інституті імені Горького в Москві. Пізніше в інтерв'ю журналісту УНІАН Соловійову письменник так пояснює причину, з якої він полишив Літературний інститут: «В інституті ім. Горького я би нічому не навчився. Мене вже пекла моя тема, нестримно тягло до писання, а та схоластика, що нею напихали у літінституті – марксизм-ленінізм, науковий комунізм і навіть вступ до мовознавства – вони ж письменнику нічого не давали!.. Тобто це була

мертва наука». Упродовж 1951–1953 рр. здобуває освіту у Львівському педагогічному інституті, після закінчення якого працює в редакції газети «Радянська Україна», а згодом головним редактором Львівського обласного видавництва. Після закінчення Вищої партійної школи (1960) призначається головним редактором видавництва «Радянський письменник» у Києві.

Як не дивно, а літературна кар'єра А. Дімарова почалася таки з поезії. Його вірші друкувалися в періодиці, П. Тичина й М. Рильський дали їм схвальну оцінку. Саме за рекомендацією цих поетів та літературного критика Л. Новиченка митця прийняли до Спілки письменників України (1949). Один із раних дімаровських віршів надрукувала газета «День» у травні 2008 року:

Осінь стукає в вікно: – Ви готові?

Ви готові? –

Відцвіли уже давно чорнобривці тонкоброві.

Відцвіли й минулі дні, що мені весна наснила.

Ти наснилась теж мені, чи не правда,

моя мила?

Це було давним-давно. Або й зовсім

не бувало...

Я не знаю... Все зів'яло... Осінь стукає

в вікно.

А. Дімаров розповідав: «Я, фронтовик, раптом почав писати вірші про те, як нам набридли війна, про любов і як ми мріємо про мир. А Сталін якраз збирався в цей час напасти на весь світ, і була спущена команда: Менше «болтати» про мир. Мене тоді викликали до секретаря парткому: побили, побили та й нічого...»

Свою першу книжку – збірку оповідань «Гості з Волині» – літератор видав 1948 року; потім були «Волинські легенди», «Дві Марії» та ін. «Про прозовий цикл про Волинь – я не хочу про нього згадувати – тоді я був сталіністом і багато про що не знав, – писав А. Дімаров. – Це така каламуть радянська. Ми, тоді ще журналісти, звикли писати не те, що бачили, а те, що треба було для газети... Правду про Волинь я написав пізніше у своїх спогадах». М. Слабошпицький зауважив: «Важко повірити, що чоловік, котрий написав ті злополучні «Гості з Волині», став тим Анатолієм Дімаровим, якого сьогодні знаємо». Дослідник творчості письменника Т. Стефанович наголошує, що його проза «виросла з того часу, коли несвобода, офіційна брехня охопила низи суспільства, а верхи розбещували себе, коли вільна думка, любов до України, переслідувалася як найбільший злочин. Той час пройшов крізь його серце, позначився на його долі, на творчих принципах, укарбувався в характерах персонажів» («Художній дивосвіт А. Дімарова»). І все ж Волинь

стала для письменника, за його словами, «другою батьківщиною, де... проснулася душа, душа національно-свідомої людини».

1956 року виходить друком роман «Моя сім'я», дещо пізніше – роман «Ідол» (1961), у яких автор порушує теми морального виховання в сім'ї, школі, відповідальності за скоєння правопорушень молоддю. «Мені набридло брехати, і я подумав: а де правду можна описати – тільки в «сімейних» творах», – ділився згодом роздумами. В інтерв'ю Н. Малімон розмислював: «Чому я у сімейну тематику кинувся? Не хотів славити партію. У печінках мені сиділо! У газеті наславився... Як же мене тіпали за ті два романи... Писали: де Дімаров знайшов такі сім'ї, чому не показав ролі піонерської і комсомольської організації?» («День», червень 2008 р.). А в московській «Літературній газеті» отримав ярлик – «автор міщанських романів».

Визнання А. Дімаров здобув у 1960-ті роки – з виходом частин роману-трилогії «І будуть люди» (1964, 1968, 1977), у якому показано складний і драматичний шлях українського села в час, позначений культом особи. В інтерв'ю Р. Новаковичу А. Дімаров розповів, як він працював над таким об'ємним епічним полотном: «Цей роман якимось по-іншому мені писався. Сколихнулося в душі оте мовне море – багатство полтавської землі... Писав без на шарування, видавлював із себе газетяра, а саме газетні штампи («Партія наш керманіч», «З великим піднесенням» тощо), без оспівування партії та уряду, писав від серця» («Дзеркало тижня», квітень 2007 р.). У розмові з Н. Тисячною письменник говорив: «На початку роботи над цим твором визрівав задум написати історію українського народу з кінця 19 століття аж до хрущовської «відлиги». Але про голод не можна було згадувати (хоч я згадав), про розкуркулення – також, про репресії – у жодному разі. Повсюди так звані червоні прапорці перестороги. І було ж мені непереливки за «І будуть люди!» Тодішньому генеральному прокуророві надійшла заява з вимогою судити мене показовим судом за цей роман» («День», 31.10.2008 р.). Роман називали антирадянським, антипартійним, а на письменника навісили ярлик ще й антисеміта. 1964 року твір таки вийшов друком, але зі значними виправленнями, третину його скоротили. За другий том епопеї «Біль і гнів», присвячений Другій світовій війні, А. Дімаров одержав Шевченківську премію. У зв'язку з цим говорив: «А першого тому, де я описую долю села і селян від революції до примусової колективізації, яка розорила село і призвела до голодомору 1933 року, наче й не існує! Такого ще не було». Літературознавець Г. Штонь наго-

лошував: «В романі «Біль і гнів» автор показав, що народ, навіть опинившись по ворожий бік фронту, не почувався, а точніше, – не перебував бездіяльно приреченим. Він продовжував жити за незбагненим і для офіційної Москви, і для завойовників велінням власної своєї суті, закоріненої не у вчорашній, а «природній» своїй історії, яка сформувала і духовні підвалини його щоденності» («Духовний простір»). Г. Штонь ставить роман А. Дімарова в ряд творів про окупаційне лихоліття, написаних О. Довженком, Гр. Тютюнником, М. Стельмахом, які вважає «єдиним островком антитоталітарного прозописма на терені колишнього СРСР».

Найулюбленишим жанром А. Дімарова в роки творчої зрілості стали «історії» – сільські, містечкові, міські. Започатковані вони були збірником «Зінське щеня» (1969), пізніше виходять збірки «Сільські історії» та «Містечкові історії» (1987), «Болі на продаж» (1888). Головні мотиви цих збірок – людина у всьому розмаїтті відносин із навколишнім світом. Це роздуми про причини тих моральних деформацій, свідками яких ми буваємо; про ті сили, які змушують людину забувати такі важливі моральні імперативи, як добро, благородство, милосердя. Б. Антоненко-Давидович у листі до Д. Нитченка писав: «„Зінське щеня“ справила на мене дуже приємне враження... в ній письменник дуже правдиво відтворює життя сьогоденної України, зокрема й милої Вашому серцю Полтавщини».

Упродовж 1997–1998 рр. виходять спогади А. Дімарова «Прожити і розповісти» – це повість про його покоління, епоху, повість про 70 літ свого і людського життя. Поряд з індивідуальною долею Анатолія Андрійовича змальовується доля українського народу, портрет ХХ століття. «Письменник описує різної значимості факти з свого життя, прагне зрозуміти, чого саме так, а не інакше складалась доля його та близьких йому людей», – наголошувала літературознавець О. Скаріна.

2009 року вийшла остання книжка письменника – «Божа кара», яка містить дуже різні за настроєм твори, але всіх їх об'єднує «оповідальна інтонація, відсутність нав'язливих ди-

дактичних оцінок і виваженість кожної фрази. А відтак – лаконічність», – писала О. Михайлова. А. Дімаров дуже ретельно працював над кожним словом. «Я страшенно не люблю млявої фрази. Фраза повинна бути як накачані м'язи, а не як щось аморфне...» – твердив у розмові.

У творчому доробку письменника 5 романів, 18 прозових збірок і 8 повістей. 1991 року митець написав сценарій фільму «Ізгой» за своєю повістю «Симон-різник». Художник слова тонко відчуває час, у якому живе: «Дімаров своєю творчістю допомагає людям пізнати самих себе, пробуджувати в серцях благородні поривання, відстоювати чистоту високих почуттів. Питання чесності й правдивості, моральної чистоти, заглибленості в людські цінності є ключовими у його творчості». В. Симоненко високо цинив творчість свого колеги: «...Анатолій Андрійович є і завжди буде знаковою постаттю української літератури». Його по праву називають патріархом вітчизняного письменства, він лауреат багатьох престижних премій за творчу діяльність.

Анатолій Дімаров завжди виявляв громадську активність. Із 1990 року він був членом Демократичної партії України. В інтерв'ю «Українській літературній газеті» (20.08.2010 р.) закликав усіх не бути байдужими до дій антинародної влади в Україні: «У мене таке враження, що люди при владі заповзялися довести свою любов до України без українців, їм територія потрібна, а не українці, які живуть на ній. Отже, не будьмо байдужими. Чого-чого, а байдужості у героїв моїх книг не було». Йому пощастило стати свідком Майдану, він тяжко переживав за анексію Криму, із тривогою стежив за подіями на сході країни.

Помер Анатолій Андрійович Дімаров 1 липня 2014 року. Тож нехай здійснився його, як він мовив, «бандитська» мрія: «Щоб Росія якось відчепилася від України... бо Україна не відчепиться... І якщо Божа правда є на світі, то це здійснився» («День», 16.11. 2007 р.). Не стало мудрої, шляхетної людини, справжнього лицаря духу. Вічна пам'ять і небесний спочинок Вам, наш земляче!

Євген Баран

«СВІДКИ ЧАСУ І ЖИТТЯ»...

*Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / автор перед. слова й упор.
Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р.В., 2014. – 388 с.*

Жанр листів виглядає архаїчним і забутим. Але ще якихось десять років тому ми з нетерпінням чекали нову пошту, сподіваючись на листа від рідних, знайомих, друзів. Сьогодні обмежуємо себе електронною поштою, «скайпом», дзвінком із мобільного чи «есемескою».

Листи письменників залишаються не тільки естетичною втіхою, історичним документом, літературним творінням, – вони просто залишаються свідками часу і життя. Іншими вже не будуть, і в цій архаїчній місії їхнє виправдання і їхня конечна потреба. Бо це теж шар культури, без якого годі уявити собі національний простір.

Юрій Шевельов (1908–2002) залишається однією з найяскравіших і найцікавіших постатей українського культурного життя другої половини ХХ століття. Видатний мовознавець-славист, контroversійний літературний критик, що виступав під іменем Юрій Шерех, він і сьогодні викликає навколо свого імені та життя суперечки, а інколи й відкриті світоглядні протистояння (чого вартує недавній конфлікт зі встановленням і руйнуванням пам'ятної дошки вченому в Харкові).

В Україні Юрій Шевельов уже доволі популярний, його мовознавчі, літературознавчі дослідження, спогади, листування друкуються з 1993 року (тоді вийшла перша вітчизняна книга літературно-критичних статей ученого «Третя сторожа»).

Що стосується Олекси Ізарського (Олексія Мальченка, 1919–2007), письменника, який із 1943 року проживав в еміграції (Німеччина, а відтак Америка), то його творчість залишається ще маловідомою в Україні. Хоч ті ж полтавці, звідкіля родом Олекса Ізарський, уже видали його «Щоденники» (2006), роман «Полтава» (1999) та деякі інші твори.

Книга, впорядкована Миколою Степаненком, є свого роду виїмковою, адже піднімає завісу над епістолярним спілкуванням Юрія Шевельова з Олесею Ізарським протягом півстоліття – від лютого 1946 по жовтень 1996 років.

Про своє знайомство з Олексею Ізарським Юрій Шевельов у своїй другій книзі спогадів «Я – мене – мені ... (і довкруги): В Європі» (Харків – Нью-Йорк, 2001) згадував: «Зв'язок з Ізарським, що привів до мене Смотрича, починався неохоче, а затягся на півстоліття. Наше знайомство почалося на автсбурзькій конференції

МУРУ, себто в січні 1946 р. Здається, і його вступ до української літератури почався не надрукуванням якоїсь книжки або хоч оповідання, а приїздом на цю конференцію (він жив у Мюнхені), на яку його ніхто не запрошував. Отже, Ізарський, власне, ще не був народжений, а тому, хто мав стати Ізарським, Олексі Мальченкові, було 25 років. Те, що в юного кандидата в літератори не було літературних творів і що він з'явився самозвано, не перешкодило йому Perezнайомитися з численними учасниками конференції і ввійти в довір'я до багатьох. Серед них і в моє» (с. 213). І ще трохи спогадів Шевельова: «Так, його амплу було – бути супутником. Але супутники – законна «посада» на літературній «фабриці», і Ізарському, мабуть, буде приділене скромне місце в історії літератури. А для його майбутніх архівістів його записи, його й до нього листи будуть справжнім скарбом» (с. 216). Не коментуватиму оцінок Шевельова, бо не знаю, що планував писати він у третій книзі спогадів «Я – мене – мені... (і довкруги): Америка», оскільки він її не написав... Але в жовтні 1996 року приятелі припинили між собою спілкування, остання датована листівка 19 жовтня 1996 року з написом «Привіт зі Львова». Причини розірвання спілкування смутно відбиті в листі Юрія Шевельова, датованому 16 липня 1996 року: «Дорогий Ізаровичу. Важко уявити ЖИВУ розмову двох глухих. За відомою приповідкою, один про Хому, другий про Ярему. Чесніше замовкнути. Без злости і по змозі без сліз. <...>. Усе на світі має свій початок і кінець. А глухота, коли почалася, кінчається з існуванням даної людини. Тут і нескладна історія мого Маріво. Тема, можна сказати психолігЧЕСЬКА.

Так чи так, за все минуле, починаючи від Надізар'я й кінчаючи надозер'ям, дяка, любов і миф.

Рішення буде Ваше, але воно повинне бути без силування й без інерції. Ніщо не поховане, але пісочком трохи присипане. Хочемо його розгребти, – розгрібаймо» (с. 332). Не захотіли. Так розумію, що обидва. А жовтнева листівочка Шевельова мовби підводила ризику не тільки під спілкуванням з Ізарським, але й під життям. Хоч попереду було неповних 6 років життя, Шевченківська премія і ще якісь ситуаційні плани...

Треба сказати, що архів Олексі Ізарського передали до Полтави вдові українського краєзнавця Петра Ротача Аллі Ротач. Завдяки їй ці листи й були надруковані.

Що ж до самої книги, то її структура визначена упорядником:

1. «До книги ввійшли 265 листів, які з Німеччини (місто Фюрт), Швеції (місто Лунд), США (міста Кембридж і Нью-Йорк) Юрій Шевельов надсилав Олексі Ізарському» (с. 4);

2. «Усі епістолярні матеріали подано за першодруком, розміщено в хронологічній послідовності» (с. 4);

3. «Епістолярій Юрія Шевельова йде до свого користувача без одного дуже важливого атрибута видань такого взірця – приміток» (с. 5).

Я розумію, що упорядникові йшлося про якомога швидше оприлюднення листів, але факт залишається фактом, приміток страшенно бракує. Не кажучи вже про обов'язковість перекладу окремих листів (маємо два листи, написані англійською мовою: 251 і 265: у першому листі Шевельов пояснює, що зламалася друкарська машинка з кириличним шрифтом і він змушений друкувати англійською; у другому листі йдеться про те, аби Ізарський виручив його й забрав гроші з банку; й одна записка німецькою – лист 256, спогад про Прагу). Є ще багато слів і виразів англійських, німецьких, переданих українською транскрипцією, які теж потребували би тлумачення. Окрім того, є прості помилки в наборі англійського і німецького текстів, що утруднює їхнє розуміння. Декілька листів написані латинською транскрипцією (лист 54 від 18 липня 1965 року; лист 55 від 8 серпня 1965 року).

Хочу ще уточнити. Самих листів Шевельова до Ізарського видруковано 264. Один лист – це копія листа Шевельова до Юрія Луцького, надіслана Ізарському для ознайомлення (в цьому виданні лист під номером 133, датований 14 грудня 1986 року). Це період, коли Юрій Луцький був редактором «Сучасності», мова в листі йшла про статтю Шевельова, подача якої в журналі не влаштувала автора. Починаючи з 240-го листа, у книзі подані недатовані листи, фрагменти листів чи листівки, які охоплюють період від 1947-го (лист 260: «Чи знаєте вже, що помер Юрій Клен») до 1994 року (лист 262: «А от моя мила розмова з охоронцем Кравчука-Кучми на вечорі першого (але охоронець той самий). Випадково він сидить поруч мене. Кидає на мене погляд і каже – сам каже, ніхто його за язик не тягне: – Я вас знаю. Ви були на трибуні поруч президента, коли відкривали Могиллянську академію. (Я – тоді Кравчук промову тримав). Бачте, має добру пам'ять. Це ж було понад два роки»).

Основна тема листів Юрія Шевельова до Олекси Ізарського – це еміграційні будні; обмін книгами і консультації з потрібних фахових питань; описи мандрівок Шевельова (його улюблений місяць для мандрівок – квітень: «*Наближається квітень. Місяць моїх мандрів*» (с. 196)) або ж просто перелік місць, які відвідав Юрій Шевельов; ситуація в Україні, змальована так, між іншим, і більш детально після 1991 року; характеристики знайомих українських емігрантів і українських письменників материкових. З неукраїнських науковців згадується найбільше Роман Якобсон. Є також видрукованих кілька авторських віршових строф (див. лист 20 від 22 березня 1951 року; лист 28 від 8 листопада 1951 року).

Я виберу декілька фрагментів із листування, не роблячи жодних коментарів. Вони самодостатні, розкривають насамперед постать Шевельова. Він легкий у письмі, спостережливий, уважний до деталі, добре розуміється на психології людини, парадоксальний, іронічний, самоіронічний, зрештою, таким залишається до останніх сторінок цього тривалого листування.

1. «*Політика – пхе... Я визнаю тільки числу поезію*» (с. 25);

2. «*Погано почувати себе Касандрою, ще гірше – мовчазною Касандрою*» (с. 25);

3. «*Борщакові напишіть, що хочете бути кофисним. Коли хочете, пошліться на мене. Ми з ним (заочно) дуже добре. Він обережний і трохи применительно к подлості, але це в французькому річизиці. На всіх укр. емігрантів йому наплювати, і тому він цілком порядний*» (с. 26);

4. «*Еміграція має тільки одну дистанцію: коли хтось з еміграції вийде і завоює пошану в чужих, де існують дистанції. Таких людей і в нас шанують (хоч, може, і не люблять), – факт*» (с. 30);

5. «*Ви питаєте про шведок. Ах, ці двісті-процентні самиці, готові до послуг завжди. Але в них усе розрахунки, усе продається, і все підстроєне так, щоб діставати до життєвою винагороду. Тому шведи уникають мати справу з жінками, якщо не хочуть женитися, а використовують хлопців. Хлоп'яча проституція розвинена тут на всю, навіть я вже кілька разів був атакований цілком одвертими запрошеннями. І коштує, кажуть, дуже дешево, а наслідків ніяких*» (с. 33);

6. «*З нагоди такого неозначено-наскудного стану прочитав Багряного «Сад Гетсиманський», – і, може, від того температура збільшилася: до чого талановито і до чого дико, кобелячно, – до бездарності*» (с. 37);

7. «*Жиди бувають і дуже симпатичні, а щодо нас, то вони нас не люблять, поки ми внизу, і правильно роблять, а якщо коли-небудь будемо згори (ох, чи діждемося Вашингтона...), то і всі вони нас полюблять і будуть найкращими нашими патріотами*» (с. 51);

8. «*Ні, я не люблю своїх листів. У мене нема епістолярного стилю. Хіба, може, трохи, коли розсерджуся*» (с. 67);

9. «*Про Гончара цікаво. Але роман – як і «Собор», – для України подія, а для світу ні, бо глибоких думок, бо контрверсій, бо польоту нема, а є доказування, що двічі два – чотири...»* (с. 126);

10. «*Лавріненко вже нічого не може писати. Є старість, що усвідомлює і граційно відходить. Є старість, що думає, що інші не помічають її і борюється за інерцією. Мабуть, бути різні погляди. Я шаную першу і боюся й уникаю другої*» (с. 133);

11. «*Дякую також за компліменти з приводу статті про Лятушинську. Вона справді добра і виводить у світові проблеми. Я прочитав її і був дуже втішений, що в майже 74 роки людина ще може добре писати. Але для кого? Крім Вас, ніхто її й не помітив. Як камінь кинути в воду, розходяться круги й зникнуть. А тут навіть і кругів нема. Гульк, і все під водою, і порожнеча. А потім за кілька років якийсь кретин напише дисертацію, і другий кретин професор її прийме, і дадуть докторат. Яке безглуздя!*» (с. 137);

12. «*Кара Господня бути Франком чи Горьким та ще в країні ліліпутів*» (с. 138);

13. «*Але за все моє життя з тисячі науковців найбільшим мерзотником був Якобсон, що мав би зватися Ягобсон (від Яго), хіба що в змаганні за перше місце з нашим рідним Білодідом. Але Білодід був усе таки в Імперії КГБ і гвинтик у системі, а цей виконував свої обов'язки добровільно*» (с. 190);

14. «*Почнімо з Конквеста. Я не зустрічався з ним. Він тут виступав для нашого брата, але я тоді мав театр чи що і не пішов. За книжку Гарвард заплатив йому 150.000, матеріяли йому підібрали там. Йому належить остаточний добір і добра англійська мова. За наукову працю вважати це важко, це типова журналістика, і заплатили йому більше за ім'я. Проте я не вважаю це за змарновані гроші. Потрібний був розголос, розголос він забезпечив. Солідніша наукова праця лежала б на полицях. Одне слово, реклама – двигатель торгівки*» (с. 191);

15. «*...уважаю, що процеси переможців над переможеними – ганьба нашого століття (по-*

чинаючи з нюрнберзького), не краща від сталінських і гітлерівських нищень» (с. 201);

16. «Були в мене Драч і Ілленко. Що з Драча лишилося, що сталося! Погладшав, полисів, збайдужів... Не впізнати колись живого, повного розбризку. І в ніяке відродження не вірить. Ілленко взагалі ні риба ні м'ясо. Мовчить. Може, за приказкою – хто мовчить, той двох навчить» (с. 215);

17. «З Жулинським я мав коротку, 15-хвилинну – випадкову зустріч у «Пролозі». Справив враження людини білодідівського вишколу, але з почуттям гумору й самокритики» (с. 231);

18. «Віршів Пахльовської я майже не читав. Зате читав статті про конференцію під Неаполем. Видно, що вона дуже недурна, дуже запальна і трохи з бзиком. Але читати було цікаво» (с. 243);

19. «У Гончара я був. Годували мене, дуже привітно, а що ми їли – не згадаю. Він дуже милий, дуже людяний, але мусить виступати як трибун, а це зовсім не його амплу. <...> Був у нього партквиток, він його тепер позбувся, але книжки його лишилися партійними. Всі сто томів» (с. 264);

20. «Забужко боронитиму. Вона, може, не геній, але віршики в неї інтелігентні, а головне – розмова з нею не волочиться, а стрібає й піниться, а це мало хто в нас уміє.

Що Гончара тримають на ролі постійного «свадебного генерала», то це правда. Що він пропащий талант (серед загла, атмосфера вихолостила, став проповідником пользы грамотности), – теж правда. Але порядності йому в певних межах відмовити не можна» (с. 274);

21. «Як можна мати велику Росію без Чорного моря, без Криму, без усяких не добровільних дарів і хлібом і металом... на нашому боці тільки сила духу, а там усе решта...» (с. 275);

22. «Не видумав ні Бог, ні люди нічого, що перевершило б Венецію» (с. 285);

23. «Роман Андруховича там – перший у не один десяток років, що можна читати і душею радіти. Якась переєменість від Домонтовича. Розумний, дотепний, цинічний... Заради самого цього варт було переносити журнал на земевсходне... Очень даже здорово» (с. 286);

24. «Коли вже зайшла мова про протести, прошу зареєструвати ще один, щодо Андруховича. І «шедеврів». Концепція Ваша шедеврів – минулого покоління. Сучасна література так – чи на добре, чи на погане – не робиться. Що ж до порнографії, то кескеве? Як самоціль – геть, як засіб до чогось іншого, – хай живе» (с. 287);

25. «Щоби Ви знали, що робиться на Україні, не цайтунги і не таймси треба читати, а прикласти вухо до землі. Отже, голубе, там росте нове покоління – мені видно в літературі, а воно, мабуть, не тільки в ній. І зовсім новий стиль поезії, прози й життя. Гуд-бай, соцреалізму, Гончаре, й Драчу, й Павличку, і тутті кванті <...>. Це справді нові голоси, часом дитячі, а часом уже зовсім дорослі» (с. 295);

26. «Питаєте про Харків. Ось підслуханий діалог двох офіціантів у ресторані готельно-му –

– Пойди обслужи этого американца.

– Какой он американец. Он украинец. И преглупый. Жил десятки лет в Америке и не научился говорить по-русски» (с. 299);

27. «Взагалі коло мене широкі маси і стовпотворіння вавилонське, а хоч би жива душа – одна!!! Тільки автографи і просять. І одержують. Пишу, пишу...» (с. 301);

28. «...примітку склав Рябчук. Він може мати стільки отрути, скільки кобра, але сервірує її невесело» (с. 303);

29. «Ядро мого репертуару – АУ, жахливий примітив, але з неї видно, чим там коло Києва пахне і чим живуть рідні Санча Панси...» (с. 306);

30. «Рябчук – чоловік розумний (Смердяков: «С умным человеком и поговорит приятно»), але продасть і рідного батька. Що не виключає патріотизму» (с. 307);

31. «Загребельний справив враження людини. Не Зевса а ля Гончар. Куди той З цікавіший від того Г» (с. 324);

32. «Пересічна людина неймовірно дурна, університети – переважно дуже пристойні фасади. Якщо я за все життя мав п'ять талановитих студентів, так добре (а власне, трьох, один був Олесь Гончар, другий тепер професором у Лондоні, третій у Стейтах). А так, скільки дурно витраченого часу і нервів. Суцільна ванітас ванітатіс» (с. 346).

Звичайно, що я пропускав деякі оцінки, зокрема, питання мовної політики в Україні; питання власних мовознавчих студій; окремі оцінки тих чи тих постатей літератури (Докія Гуменна, Наталя Ливицька, Євген Маланюк, Улас Самчук, Юрій Лавріненко, Григорій Костюк, Іван Багряний, Ігор Костецький, Богдан Бойчук, Богдан Рубчак, Юрій Стефанік; особливо В. Домонтович, кого він найбільше любив і чиєю спадщиною опікувався, не дивлячись на метаморфози «шипигунського» життя Домонто-

вича-Петрова) і літературного процесу (Володимир Жила); багато міркувань екзистенційного характеру.

Що фактично відсутнє в листуванні – це спогади, згадки інтимного характеру, стосунки з жінками. В одному листі без дати і без початку (лист 244) Шевельов згадує про повноту інтимного життя, описуючи враження від «медового місяця», але і його переводить у культурологічний спомин-переживання: «Медовий місяць, короткий час сп'яніння силою життя, коли смерть не існує, ілюзія повної гармонії і єдності двох істот, злитих в одну. Він звичайно ви-ростає з повноти сексуального самоздійснення і переростає в кохання-приятельство або в гірке розчарування, розпуку або розлуку. Таких медових місяців я мав у житті два, і згадка про них со-лодка й журлива.

Але мій справжній медовий місяць був не з людиною, а з містом, і це був Львів» (с. 335–336).

Листування Юрія Шевельова до Олексія Ізарського розкриває не тільки взаємини двох яскравих свідків доби (попри професійну й творчу активність одного і психологічну/пси-хічну герметичність другого) – це листування є свідченням живої присутності української культури в цивілізаційних світоглядно-есте-тичних пошуках. У такому контексті приватне листування набуває універсального звучання. Є свідченням активності життєвого і профе-сійного вибору, відповідальності за нього. Так само, як і відповідальності за право бути лю-диною національною. У добу глобалізаційних викликів і національних поглинань цей досвід є не просто фактом національної культури, він залишається перспективою і надією національ-ного буття.

ТРИ ПОГЛЯДИ НА ОДНУ КНИГУ

Рецензії на книгу: Степаненко М. І. Літературні, літературно-мистецькі премії в Україні / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 498 с.

Важливий літературно-мистецький документ

Рецензувати праці енциклопедичного взірця – річ відповідальна. Читаючи ж довідник Миколи Степаненка, забував про відповідальність. Мене охоплювало почуття гордості за митців, на чю честь засновано премії, і лауреатів, яким їх присуджено. Зрозумів і схвалюю намагання автора подати якомога об'ємнішу інформацію про нагороди з базуванням викладу на найважливішому документі – Положенні про премію, про творчий доробок письменників, журналістів, художників, скульпторів, учених, яких її удостоєно. Книга Миколи Івановича є підсумком його багаторічної роботи – не технічної, як може комусь видатися, а творчої, дослідницько-пошукової, а ще – надміру копіткої. У передньому слові йдеться про складнощі, пов'язані з упорядкуванням довідника, якимось несміливо мовлено про труднощі, на які натрапляв укладач, і про неточності, невідповідності, які може знайти прискіпливий читач. Залиши-мо ці сентименти й вирізимо зовсім інше: з'явилася оригінальна робота про літературні, літературно-мистецькі нагороди, що існують в Україні. Важливим видається і те, що в один ряд

поставлено премії з різним статусом і вмотивовано це тим аргументом, що всі нагороди – всеукраїнські, обласні, районні, міські, сільські й ін. – престижні й цінні. Їхній статус potwierджує не географічний чинник, а зовсім інше – «шана до майстра своєї справи, вияскравлення події чи факту, укорінення всього цього в національно-духовній скарбниці». Повністю поділяємо цю думку й додаємо до сказаного таке: має з'явитися в Україні солідне видання «Премії в галузі літератури, мистецтва», на зразок енциклопедичного довідника «Шевченківські лауреати», з тією лише відмінністю, що до нього повинні ввійти ще й відомості про саму нагороду. Та це посили на майбутнє. А сьогодні слід зробити все, щоб довідник Миколи Степаненка якомога швидше знайшов своїх небайдужих користувачів, які надішлють укладачеві свої зауваження та пропозиції, що дасть змогу поліпшити наступні видання. Щодо з'яви їх немає сумніву, адже життя не стоїть на місці, його миті треба документувати.

Юрій Самоїленко,
*заслужений діяч мистецтв України,
художник*

Успішна енциклопедична спроба

Книга, яку підготував професор Микола Степаненко, йде до читачів із запізненням. Вона б мала з'явитися давно й уже не вперше і не вдруге перевидаватися. Матеріали про премії в галузі літератури, мистецтва не зібрані до купи, не впорядковані. Навіть в енциклопедичних довідниках вони зафіксовані спорадично, хронологічно не покласифіковані. Можна лишень пошкодувати, що багато цінної інформації про всеукраїнські, а особливо крайові премії втрачено. Про відновлення її сьогодні й говорити не доводиться. Микола Іванович поставив за мету представити в системному вигляді інформацію про літературні, літературно-мистецькі, почасти інші мистецькі премії. Заслуговує схвалення структура статті про ту або ту премію, що передбачає висвітлення таких важливих її «атрибутів», як дата й мета заснування, критерії присудження, номінації, лауреати. Не робимо ніякого закиду із приводу того, що в роботі не витримано уніфікованого стилю викладу, ба навіть погоджуємося з твердженням, що в «цьому негативі просвітлюється й позитив, оскільки прагнення до жорсткого стандарту, вишколеної шаблонності знебарвлює будь-який текст і робить його нецікавим». Перед нами багата на інформацію, утілену в довершену стосовно мовно-художнього жанру форму, цікава для широ-

кого кола людей науково-популярна книга. За кожним її рядком, за кожною її дефініцією – велика праця, яка вимагала студювання різних джерел, спілкування з людьми, зіставлення й порівняння подій, фактів, віднаходження найпереконливіших аргументів.

Рецензована робота прислужиться укладачам енциклопедичних довідників, біобібліографічних видань, краєзнавцям, учителям-словесникам. Спасибі Миколі Івановичу Степаненкові за його сумління й витримку, за скрупульозний аналіз і сміливість узяти на себе таку нележку місію. Побажаємо йому, аби не спинився на досягнутому й довів розпочату справу до кінця, подарувавши всім нам абсолютно довершену працю, що заслужено претендуватиме на вичерпність і безпомилність.

Сидір Кіраль,
*доктор філологічних наук,
професор кафедри української, англійської
і латинської мов імені Михайла Драй-Хмара
Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

Важлива сторінка українського літературно-мистецького життя

Підготовка видання енциклопедичного характеру вимагає особливої ретельності й прискіпливості. І це незалежно від того, хто над ним працює, – авторський колектив чи окрема особа. Усяк, хто брався за цю складну справу, пересвідчився, що без масиву конкретного фактичного матеріалу, докладного інтерпретування його, вивірення кожної дати, осмислення кожної події належного успіху не досягти. Сподіваємося, це відчував і Микола Іванович, коли впорядковував довідник «Літературні, літературно-мистецькі премії в Україні».

Перед тим, як сісти за рецензію, її авторка зробила спробу підготувати кілька статей за методикою опису професора Степаненка й порівняти свій варіант із поданим у довідникові. Не з метою шукання «слабких місць» (від помилок ніхто не застрахований), а цікавості ради. Суттєвих розбіжностей не виявлено, що дає право позитивно оцінювати працю. Вирізняємо її пріоритетні положення. По-перше, це чи не єдине видання, у якому представлено солідний реєстр премій різного рангу, що мають ім'я особистостей, яких знає й шанує народ: міждержавні, всеукраїнські, крайові (обласні, районні, міські, сільські) нагороди за кращий твір у галузі літератури та мистецтва. По-друге, кожна премію виписано на підставі чинного Положення з обов'язковим висвітленням таких

його складників, як дата, мета заснування, критерії присудження, лауреати, список літератури. По-третє, використано добутий із періодики, енциклопедичних видань, архівів фактичний матеріал, який уможливив об'єктивність та достовірність викладу. До прикладу, обстежено всі числа «Літературної України» (від моменту заснування газети дотепер), біобібліографічні довідники різних років про письменників тощо. По-четверте, не випущено з поля зору ті премії, які нині не присуджують і про які не збережено всі відомості. Автор зафіксував їх колишню історію, тобто потвердив існування цих нагород у певний період.

Алфавітний принцип розміщення матеріалу виправданий. Не завадило б, однак, якби в книзі знайшов місце розлогіший коментар про регіональні премії. Це, звичайно, побажання, яке Микола Іванович може враховувати або не враховувати в процесі підготовки наступного видання.

Книга цінна, потрібна, вона швидко ввійде в науковий, краєзнавчий обіг. Запевняємо, що на неї будуть покликатися дослідники.

Світлана Семенко,
кандидат філологічних наук, професор кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Микола Степаненко

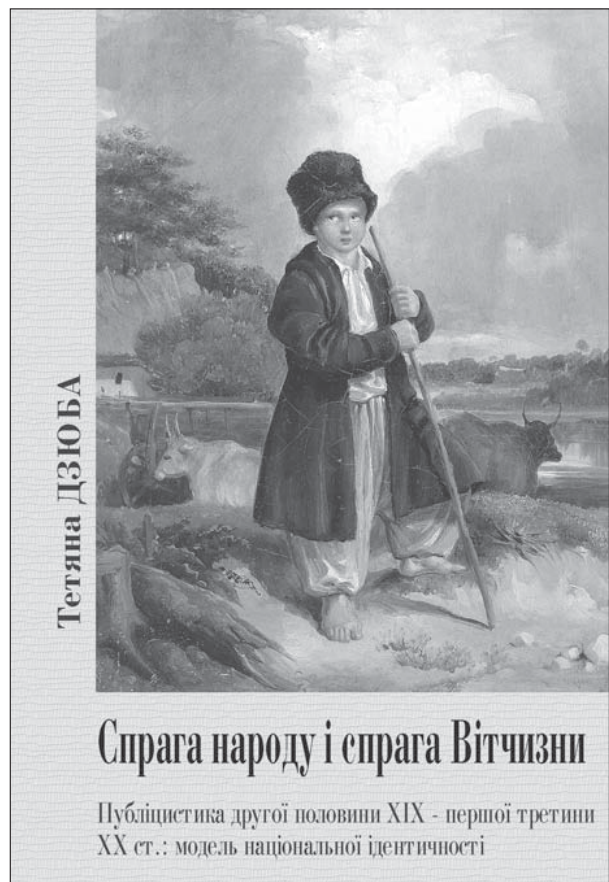
«ПІДКОРЕНІ УМІЮТЬ ГОВОРИТИ»

Рецензія на книгу: Дзюба Т. А. *Спрага народу і спрага Вітчизни. Публіцистика другої половини ХІХ – першої третини ХХ століть: модель національної ідентичності* : [монографія] / Т. А. Дзюба. – Чернівці : Видавець Лозовий В. М., 2012. – 368 с.

Сергій Єфремов, аналізуючи публіцистичну та громадську діяльність Михайла Грушевського, у статті «На страже національного достоїнства. К характеристике публицистической деятельности проф. М. Грушевского» («Украинская жизнь», 1916, № 12) справедливо відзначив, що публіка не дуже охоче звертається до старих журналів, хоч кожна праця, подана в них (і дослідження самого М. Грушевського), варта уваги з огляду на порушені в ній проблеми, оригінальність їх висвітлення, глибину узагальнень, а також мимохідь зронені думки й міркування, які становлять надзвичайний інтерес, коли йдеться про світогляд автора, його оцінку тих або тих подій.

А втім, у будь-якому правилі завжди є винятки. У цьому промовисто пересвідчують публіцистичні твори національного спрямування чільних українських громадсько-політичних діячів другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. – предмет пильного наукового зацікавлення Тетяни Дзюби.

Медіє в рецензованій монографії розглянути в трьох іпостасях: як проекція націотворчого й усього, що пов'язане з національним самоусвідомленням, як маркер національної ідентичності та як чинник її виструктурування. Щодо

останнього, то тут Тетяна Дзюба продовжує і впотужнює вкорінену в медіа-студіях традицію. На тому, що між процесами національного ототожнення й пресою існує причинно-наслідковий зв'язок, за спостереженням авторки, наголошували дослідники (як ідентичності, так і преси) різних поколінь, починаючи від рефлексій на сторінках петербурзької «Основи» (1861–1862) до розвідок сучасних науковців у галузі соціальних комунікацій (В. Лизанчук, І. Михайлин, О. Мукомела, Н. Сидоренко та ін.).

Для періоду, який обрала авторка монографії, характерне переважання ідеологічного, соціокультурного компонента в культивуванні національної ідентичності. Першочергова роль друкованого слова, медій у формуванні національного усвідомлення дала вагомий підстави Б. Андерсону назвати цей час епохою «друкованого капіталізму». Як слушно зауважує Тетяна Дзюба, починаючи з другої половини ХІХ ст., відбувається теоретичне й публіцистичне оформлення націовизначальних понять, дискурсів, розроблення основних національних проектів. Уже в першому розділі чітко окреслено медіакомунікаційні передумови та суспільно-історичний контекст вибазування ідентифікаційної моделі українства. У другому розділі послідовно вирізняє засадничі контрапункти самотипізації українців, з-поміж яких – етнонім, національний тип, феномен козацтва, національна ідея.

Виняткову увагу приділено механізмам культивування національної ідентичності в публіцистичному дискурсі другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Зміст, функції, чинники національної ідентичності (до останніх віднесено спільні історичні та культурні цінності, колективну пам'ять, мову, єдиний інформаційно-комунікаційний простір, систему освітніх інститутів, національну символіку, військово-спортивний рух та ін.) глибоко розкрито у 3–5 розділах. Останній – шостий – розділ присвячено кореляції національного та релігійного свідомісних рівнів.

Важливою ознакою методу дослідниці є те, що вона творчо єднає фундаментальні, традиційні підходи до вивчення публіцистики з новітніми концепціями конструктивізму й постколоніальної теорії, нерідко вдаючись до критики;

послідовно дотримується історичного підходу в процесі різноаспектного аналізу еволюції національного усвідомлення в медійному дискурсі; з почуттям міри та наукового такту використовує широкий ілюстративний матеріал, одночасно не обмежуючи й не переобтяжуючи читача надмірним цитуванням публіцистичних студій.

Хотілося б також відзначити скрупульозність, з якою проаналізовано джерела дослідження, творчий спадок маловідомих авторів і таких яскравих репрезентантів публіцистичної думки, як М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, О. Русов, Б. Грінченко, О. Кониський, В. Липинський, Ю. Бачинський, М. Міхновський, І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов, Д. Донцов та ін.

Класифікація й погрупування фактів, теоретичні узагальнення, чіткі й конкретні висновки органічно синтезують усі частини дослідницького матеріалу в єдину монографічну цілість. Винятково цінними є й уточнення та перегляд певних усталених історико-журналістських фактів, якими оперує авторка.

Важливо наголосити, що всебічний аналіз моделі національної ідентичності в медійній проекції має надзвичайно важливе практичне значення, позаяк проблема формування національної ідентичності в сьогоденнішніх реаліях не тільки не втратила своєї гостроти, а й відчутно посилила її. Водночас подане у праці наукове інтерпретування складників моделі національної ідентичності, попри інше, відтворює специфіку функціонування нації як суспільного організму. У цьому контексті виразно проартикульовано роль часописів в інтенсифікації процесу загальнонаціонального поступу українства, potwierджено істинність думки Е. Саїда про те, що «підкорені уміють говорити» і повинні здобувати шанс «проговорити свою роль» (Саїд Е. Орієнталізм / Едвард Саїд; пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 434).

Є всі підстави констатувати, що монографія Тетяни Дзюби «Спрага народу і спрага Вітчизни. Публіцистика другої половини ХІХ – першої третини ХХ століть: модель національної ідентичності» – фіксований науковий факт, лектура, призначена для ретельного і вдумливого читання.

Броніслав Панасюк

ПОЕЗІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

*Геолог розвідує надра землі,
а геолог-митець – ще й істину
в природі і суспільстві.*

Промайнуло більше двох десятиліть української незалежності, але 750-літнє на шарування на духовність народу ще далеко не зійшло безслідно, залишилися важкі рани, і здається, що їхнє лікування та очищення від гніників продовжуватиметься ще ой як довго, не менше чотирьох поколінь. У незалежному суспільстві і державі хаос, руйнація і в духовності, і в культурі, і в економіці, і в суспільній сфері, і в міжнародному становищі, та й у самій незалежності – суцільна деградація, розбурханість та абсурдність. Країну накрили чорні хмари корупції, офіційні й таємні крадіжки, відчувається глибокий занепад, усі перебувають у полоні страху... Стресові ситуації посилює зневіра в можливу справедливість.

Роки незалежності показали, що українське відродження тільки розпочинається; початок шляху, якого очікували українці, щедро устелений не численними зірками (як Чумацький шлях), що присвічували одна одній, а шипами й камінням. Як схоже це з хаосом зародження Всесвіту, коли матерія охолоджувалася, структурувалася, з'являлися планети, а на деяких із них, як наша Земля, – рослинний і тваринний світ... І щоб створити умови для розвитку живої природи, їй постачалася волога, наповнена поживними речовинами... Так і українське суспільство, виходячи з хаосу, структуруючись і пристосовуючись до нових умов життя, потребує не тільки матеріальних «ін'єкцій», але і якісної духовної вільги, яку здатні постачати література, поезія, мистецтво, наука. На межі ХХ–ХХІ століть настав непростий, але історичний час української нації, яка потребує мистецького національного живлення. Щоб напоїти спраглу українську суспільність, духовний напій має бути не деструктивний, як за радянських часів, не розбавлений, а концентрований. Зокрема, художня література мусить допомагати долати зневіру, освітлювати простір надії, стверджувати віру в омріяне майбутнє. І саме такого гатунку поезія Євгена Гуцина. Сучасне середовище й епоха мають визначальний вплив на поета, вони формують тематику і поетичні струни його творів. Слова митця настояні на

гіркоті української дійсності, а це не химера і не вигадка, а реальність, від якої нікуди не подітися, яку лише треба виправляти та покращувати, лікувати рани батьківщини, створювати національний духовний клімат.

Ні для кого не є дивиною, що в сучасній ситуації українці відчувають себе маргіналами у власній країні, а тому стривожено лунають слова поета «Ми як вигнанці на своїй землі», скрізь чується безвихідь у незалежній країні, де: «Вже й мовну хартію зламали об коліно службові члени п'ятої колони». У своїй поезії Євген Гуцин пропонує цілий шар української культури змінити на краще, щоб допомагати віршем Т. Шевченка долати, за словами Є. Малюка, «національні хвороби». Не буде перебільшенням сказати, що митець намагається окреслити «недуги» нашої нації, рекомендуючи

поетичним словом ліки для оздоровлення. Тут і вияв негативних національних рис, і боротьба з ними, і лірична сповідь душі українця, що вишла з рабсько-тоталітарної системи, і туга за втратами народу впродовж багатьох сторіч.

Це ще не класика, але поет знаходиться на шляху до неї, переходячи від кількості до якості. У поезії Євгена Гущина, як і в кожного «поета з дитинства», є своя хвиля зв'язку з минулим, звідки він черпає силу духу, а тому з його пісенної поезії линує особливі звуки юності, рідного краю, сивої давнини, вони наповнені тугою за недосягнутим, але вірою в майбуття. Народу потрібна духовна допомога, і в поезії простежується, що письменник живе його проблемами, є частиною суспільства і слугує відродженню нації та України, про що однозначно заявляє:

*Я в канонічну душу України
На безстроковий поселився строк.*

На перший погляд здається, що Євген Гущин більше пише про свою сім'ю, матір, дружину, доньок та онуків, із теплотою оспівує рідне село, роботу, такий собі «сімейний» поет, як, скажімо, сімейний лікар. Коли ж уважно придивитися, прочитати і проникнути в сутність його поезії, то в ній добачимо множину проблем, характерну для сучасного національного й державницького виформування української незалежності. Поет не віддаляється ні від свого роду, ні свого народу. І слова в його текстах іскрометні, хоч важкі та гіркі; справедливі, бо саме вони здатні освітити та назвати чорне чорним, а біле білим навіть для тих, хто призвичаївся до сірості й темряви.

Євген Гущин поетично формує Храм української незалежності і туди закликає українців, але вимагає, щоб вони очистилися від рабського минулого, щоб сонячно і затишно стало тим, хто з добром у Храм увійде. У хаосі та ганьбі наших «недоконаних дій» митець промені гострого слова скеровує на чорне і сіре, щоб усе стало світлим, щоб у Храмі було затишно й щасливо. Твори Євгена Гущина – це поезія для українців, які не вважають себе малоросами, люблять свою націю, її історію і культуру, пишаються своєю стародавньою державою Руссю. А в ці важкі роки, одержавши незалежність, не до кінця усвідомили, що з нею робити, як жити і господарювати, коли немає наглядача.

У поезії проглядається лінія, що нам не треба докладати багато зусиль у боротьбі проти когось, проти зовнішніх і внутрішніх недоброчинців, а найліпше очиститися від рис рабської духовності, й тоді все буде добре. Геолог-

митець удивляється в надра української спільноти, виявляє яскраві сторони, які щедрою, благодатною рукою розсипаються сторінками його творів. Водночас він багато уваги приділяє і виробленим екзистенційно українським народом негативним рисам, які стають емблемою багатьох віршів.

Здавалося б, Євген Гущин – натураліст природи, але він тонко відчуває хвилі в людському суспільстві, які виробляють енергію для його поетичних роздумів. У текстах митця бачимо страждання українського народу, але простежуємо й тверду впевненість у тому, що через усвідомлення цих страждань буде знайдена істина. Пошуки істини в суспільстві наводять ліричного героя (і разом – читача) на думку, що він хоче відповісти на запитання: чому українці такі нещасні, постійно знаходяться в рабстві, чому над нами чорні хмари, навіть тепер, коли одержали мовби реальну незалежність, але продовжуємо бути в усьому залежними? Важко зізнатися, що після багатовікового рабства ми так і не змогли позбутися страху від чорної хмари, що висить над ним... Влада країн, які тримали в ярмі українців, робила все можливе, «щоб урожайним став тотальний страх»; впродовж віків він увійшов у наші гени, змусив припинюватися, прислугувувати. І тепер в Україні поет бачить «служок»: «Порачкували гладкі блазні з двору», мовляв, «наб'єш живіт – є зиск поплазувати». Інакше не могло бути, бо досі наші дії контролювали власники душ:

*В бою із гаслами зійшлись ми очі в очі,
Та й за спиною «рідний» ворог теж*
не спав.

На смерть безвинних забирав посеред
ночі –

І підло совість вільнодумну вибивав.

Поет рекомендує сучасним українцям задуматися над істиною, що «приниження не захистить, бо має сутність остогидну». Тут і поезія, тут і історія, тут і наслідки українського вікового рабства. Не кожен із митців сучасності так напише... У творчості Євгена Гущина є сила та зневага до зла, яке досі вкриває чорною хмарою Україну:

*Присіла совість відпочити від сует,
Співали заздрощі у хорі й крайня лінь.
Мутанти, що фальшують роль добра,
Що тишком-нишком біди насилляють:
Чи анонімним розчерком пера,
А чи від заздрощів нас проклинають.*

Ганебного треба позбутися, і поет хоче вплинути на прискорене очищення від генетич-

ного й духовного сміття своєї нації, у багатьох представників якої «мораль давно вартує копійки», далі продовжує дешевшати. Саме це є причиною того, що в незалежній державі, одержавши свободу в діях, не так багато українців беруться до роботи для покращення життя, усе чогось очікують, а, втративши надію, часто тікають за кордон. Повстаючи проти зрадництва і холоуїства, поет звертається до вищих сил: «Дай боже вічної наснаги на наш духовний ренесанс». Навіть тепер – у Києві 2013 року – можна почути, як українців називають «хохлами», які, мовляв, не люблять росіян, супроводжувані погрозами: «ми змусимо вас любити нас». У міському транспорті столиці здебільшого ніхто не дає відсіч такому зухвальству нахабних молодиків... А треба нам навчитися гідності, любові до себе, оточення і батьківщини, позбутися негативу, принаймні розпочати очищення від нього, бо

*Роз'їдає іржа наші душі,
Побратались цинізм із брехнею –
У свідомості риють траншею.*

Не дуже намагається народ себе захищати, немає й національних провідників, які б робили добро, дбали найперше не про себе, а про народ. Не бачить поет, щоб так звані «професійні» державні патріоти спромоглися на гідний учинок – вони в гендлярстві потонули, прийшовши до влади на всіх рівнях управління: «Так і чубляться вперто в багнюці – з неї вибратись слизько, хоч плач». Особливо ж негативно автор пише про роботу депутатів законодавчої влади, а про них знає весь український народ, навіть світ, що «у Верховній Раді – одіозні, що перекуплені не раз». Охоплює сором за дикунство, коли демократи, продавивши свої голоси для знищення української нації і держави, згодом, як нічого не сталося, продовжують управляти духовною сферою в державі...

Поезія – споконвічне незнищенне джерело нашої вітчизняної історії, наших духовних утрат і здобутків, трудових і творчих звершень. У поезії Євгена Гуцула знайдемо яскраво виражену громадську позицію, вона однозначна, без підтекстів; автор твердить, що ми самі себе продовжуємо тримати в рабстві, викриває «технологію» його новітніх форм:

*Українцям – геніям – відвід.
Своїм нахабством, наче танки,
Давили нашу честь, наш рід...*

Радіо, телебачення, – констатує митець, – повсякчас пропагують безбарвність, безликість, там, зокрема, немає і сліду народної, та-

лановитої пісні («Звучать повтори, мов зіпсутий патефон, нічого спільного з піснями тут нема»), неперехідних моральних цінностей (пропаганда вульгарного, розпусти тощо)... Усіма потугами літератор змагається за покращення духовного стану українського суспільства, його поезія закликає читачів звертатися думками в минуле – до української історії, пісні, власних життєвих доріг. Читаючи поетичні твори Євгена Гуцула, відчуваєш невідому силу, яка повертає думки в дитинство, у юність, згадується перша любов або й зрада, початкове пізнання життєвих реальностей...

В Україні продовжується дика несправедливість – віддаємо чужинцям історію, яку формували наші предки, продаємо іноземцям землю, яка годує народ і за яку боролися герої, що їх тепер викидають на узбіччя. Ті, хто боровся за українську незалежність, хоча на словах і реабілітовані, надалі залишаються безправними, зневаженими, приреченими на забуття, а ті, хто вбивав і принижував, – шануються: «Нині пільги у них й привілеї і на честь емгебівців салют». Митець такого становища не сприймає, надаючи великої уваги боротьбі, велично ставиться до волі й до тих, хто за неї боровся, – «Вояків із УПА, їх невинних смертей, яким воля була найсвятіша молитва». Поет однозначно висловлює свої думки стосовно руйнації матеріального і духовного складника нації, здійснюваної самими українцями:

*Чи варто нехтувать землею?
Нема її – корінню смерть!*

*Нас щедро розуму повчали:
Шухевич ворог, а не друг.*

Митець стає на захист своєї вітчизни, національної культури, виступає проти тих, що «мови нашої не вчили, зверхньо ставили себе, зневажали наш звичай», адже ці заїди, навіть якщо вони і народилися в Україні, українцями не є. Водночас пост не сприймає і тих «землячків», які вважають себе малоросами, підніжками, допомагають забродам. Такі історію та її першоджерела переписували й ховали архіви, забороняли українським дітям вивчати історію своєї країни...

Долучу приклад із власного життя. Мій колишній учитель історії Микола Петренко, прочитавши в моїх спогадах про шкільні роки, що ніякої історії ми, учні післявоєнних років, не чули, дав пояснення, яке надруковане в науковому журналі. Там він однозначно заявив: було офіційно заборонено тодішньою владою щось розповідати про українську історію! А оскільки

вчитель історії працював директором школи, то його думка, озвучена в пресі, є офіційним звинуваченням щодо знищення української історії... Так нас навчали, і такими ми є, так ми управляємо своєю незалежною державою... Тому цілком справедливо поет у гострій тональності Т. Шевченка пише: «Ви – підніжки північних пігмеїв... На імперським отім смітнику».

Навіть тепер, у незалежній Україні, не всі інтелектуали, не тільки письмово, але й у розмові, можуть добрим словом згадати вояків УПА, особливо ідейного провідника визвольного руху Степана Бандеру. Треба віддати належне Євгенові Гущину, який відкрито, з удячністю пише про видатних українців, котрі боролися за українську державність, про їхню славу та звитязну боротьбу. Соромно тільки зізнатися, що й після важкої боротьби ні держава, ні її багатства не належать українському народу, бо хто б не приходив до влади, – нікого не цікавлять його інтереси, а тому поет пише:

*І тишився лиш золотий тілець відкрито,
Що у державі так знецінюється честь,
І різноколірне гендлярство не прикрито...*

Немає сумніву, що українцям через якийсь час доведеться звернутися до Тараса Шевченка і виконати його заповіти... А поки що митець просить у Кобзаря пробачення:

*Ми правнуки твої, що нагрішили,
Прости, Тарасе, учнів – нас – поганих,
Що Україну віддавали в Соловки,
Прости за голод, холод, смертні карі...*

Поезія Євгена Гущина доводить, що історія української незалежності, хоч і невелика, вже показала, як багато ворожнечі, що є роз'єднувальним елементом, і як мало любові, яка об'єднує націю, народ! Саме тому ми такі нещасливі! Відомо, що ще Аристотель писав: «...любов робить із множини єдине, ворожість – із єдиного множинне» (*Аристотель*. Соч. в 4-х т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1981. – С. 221). Жаль і плач ні до чого не зобов'язують, не кличуть на боротьбу, не закликають до кращої праці, а ось любов, якщо вона є, вимагає, щоб за неї боролися, навіть віддавали життя, бо інакше – буде зраджувати. Любов об'єднує націю, але сама

вимагає захисту, відповідальності. І про це нагадують нам українські реалії, через які буває важко погодитися з автором, що «любов – чуття, що зради не сприймає»... Адаже багато тих, хто допомагав тримати українство в рабстві, заради грошей та вдовоної слави перестали любити свій народ, свою родину, свою історію, свою культуру, свою мову і свою державу. І цієї ворожнечі треба позбуватися, про що поет пише так:

*Ще слова витають
Про любов до віку.
Та кудись тікають,
Бо душа – каліка...*

Поет звертається й до тих, хто мріє про замарні блакиті, нічого не роблячи сам:

*Не буде там мафій, ні донів, ні кланів,
Ні тих, хто за гроші позбавляє життя.*

*...
О мрії солодкі, що пахнуть медами...*

Його ліричний герой вірить у кращу долю свого народу, в очищення української душі від наносів минулого рабства, тоді обов'язково «настане світла, радісна пора, коли зів'яне бур'янів бездушність»; однодумців він закликає до більш дійових зусиль, а не спочинку:

*Невже ми духом замалі?
Прокиньтесь, ріднії країни,
Своє дзвенить хай до небес...*

Минуло понад двадцять літ нашої державної незалежності... Нечувано важкі роки, але саме тепер проглядається початок найважливішої епохи в житті українського народу, коли вперше після 1240-го на просторах ланх великої європейської держави повіяли вітри свободи давньої Київської Русі, із товщі віків пробилися паростки культурно-релігійних і соціально-економічних цінностей, яких сучасні українці ще вповні не пізнали і не усвідомили в суєті суєт. Поезія Євгена Гущина, не відірвана від життя народу, інтегрована в глибини цих складних епохальних процесів, веде читача до цих вічних істини, слугує високим ідеалам Українського Ренесансу.

Київ, червень 2013 р.

НАШІ АВТОРИ

БАРАН Євген – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, літературний критик, письменник, член НСПУ.

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БУБЛИК Олена – студентка I курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БУГРИМЕНКО Микола – поет, історик, педагог, підприємець (м. Кривий Ріг).

ВАСИЛЕНКО Вадим – поет, літературний критик, аспірант Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

ВЕРТІЙ Олексій – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ГОРІЗДРА Олена – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри перекладу та іноземних мов Полтавського інституту економіки і права.

ГРИЦЕНКО Микола – історик, краєзнавець, педагог, працює бібліографом Зінківської центральної районної бібліотеки імені В. Г. Короленка на Полтавщині.

ГРУШЕВСЬКА Юлія – письменниця, художниця, бакалавр філології, вчитель української мови і літератури (м. Кременчук).

ДИКА Світлана – філолог, бакалавр (м. Київ).

ДІПТАН Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЙОЛКІНА Лариса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

КІВШИК Світлана – аспірант кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КОЧЕРГА Надія – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

КУШЛИК Оксана – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЛЕВЧЕНКО Григорій – український хоровий диригент, композитор і педагог, заслужений діяч мистецтв України, професор кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛУНЬОВА Тетяна – кандидат філологічних наук, письменниця, видавець (м. Полтава).

МАНЖЕЛА Борис – генерал-отаман Українського козацтва.

МЕЛЕШКО Віра – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

НАЄНКО Михайло – доктор філологічних наук, професор кафедри славистики Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка.

НОВАКОВИЧ Руслан – письменник, журналіст, лікар, духовний діяч (м. Київ).

ОСЬМАК Ніна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

ПАНАСЮК Броніслав – доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, академік НААН України, член НСПУ.

ПИЛИПЧУК Ольга – письменниця, журналістка, член НСЖУ, Спілки літераторів «Славутич» м. Кременчука та Полтавської спілки літераторів.

ПОДРИГА Володимир – доцент кафедри освіти дорослих Інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

П'ЯТКОВСЬКА Тетяна – філолог, працює коректором у видавництві Одеського національного медичного університету.

РАДЬКО Ганна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РАСЕВИЧ Василь – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, шеф-редактор відділу текстів Інтернет-видання *Zaxid.net*. (м. Львів).

РЕВЕГУК Віктор – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РІЦАС Янніс (1909–1990) – грецький поет, громадсько-політичний діяч, учасник Руху Опору.

РОТАЧ Алла – філолог, краєзнавець (м. Полтава).

САВИЧ Василь – аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, заступник директора з навчально-виховної роботи Лебедівської загальноосвітньої школи I–III ступенів на Київщині.

СТАСЮК Наталія – здобувач, завідувач відділу якості освіти та моніторингу ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (м. Київ).

СТЕПАНЕНКО Василь – український письменник, перекладач, член НСПУ, директор спеціалізованого видавництва дитячої літератури «Веселка».

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПОВИЧКА Леся – українська поетка, перекладач, прозаїк, публіцист, член НСПУ (м. Дніпропетровськ).

ТАНАНА Раїса – завідувач відділу «Історія Шевченкової могили» при Шевченківському національному заповіднику в м. Каневі, заслужений працівник культури України.

ТКАЧЕНКО Ганна – український прозаїк, член НСПУ (м. Красноград Харківської області).

УГРЮМОВ Євгеній – студент IV курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ФЕЦКО Іванна – аспірантка кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ЧЕРНОВ Анатолій – краєзнавець (м. Полтава).

ЧЕРНОВ Артем – аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, психолог Полтавської обласної організації «Товариство Червоного Хреста України».

ШЕВЧЕНКО Тарас (1914–1961) – український письменник, художник, мислитель.

ШЕБЕЛІСТ Сергій – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ШКУРКА Михайло – кандидат економічних наук, краєзнавець (м. Київ).

NATIVE LAND

ALMANAC OF POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

№ 1 (30) 2014

CONTENTS

POETRY

<i>Lesia Stepovychka</i>	3
<i>Vadym Vasylenko</i>	8

PROSE

<i>Hanna Tkachenko</i> . Saved lives. <i>Story</i>	12
Miracle. <i>Novella</i>	21
<i>Ruslan Novakovyčh</i> . Out of the blue thunder. <i>Story</i>	26

TRANSLATIONS

<i>Yannis Ritsas</i> . Romyosini. <i>Interpretation from of Modern Greek by Vasyl Stepanenko</i>	34
--	----

DEBUT

<i>Olena Bublyk</i> . Poetry	41
<i>Julia Hrushevska</i> . The Lord of the cold	45
<i>Mykola Bubrymenko</i> . Poetry	52

PUBLICISM

<i>Vasyl Rasevych</i> . Political relevancy and nostalgia: the “rewriting” of the past by the contemporaries	55
<i>Artem Chernov</i> . The thoughts of the psychologist about the occupation of Ukraine	58
<i>Borys Manzheła</i> . Historical background of national oblivion	60
<i>Tetiana Lunyova</i> . Wings	61
Sentinel of the time	62

LINGUISTICS

<i>Oksana Kushblyk</i> . Continuum of word formation meanings of derivatives of verbal word creative zone in typical paradigm substantivised verbs with semantics “to handle the object which is named by generated noun substance”	63
<i>Mykola Grytsenko</i> . The surnames of residents in Zinkiv region and local names of Oriental (Turkic) origin	69
<i>Svitlana Kivshyk</i> . Adverbs as representatives of intentions in a simple complicated sentence	75
<i>Natalia Stasiuk</i> . A call as a form of propaganda of political discourse: pragma linguistic aspect	80
<i>Olena Horizdra</i> . Synaesthetic secondary transferences in biological terminology	85
<i>Ivanna Fetsko</i> . Hyper-hyponymic relation in museum terminology	89
<i>Tetiana Pyatkovska</i> . Concepts of Ukrainian mentality in linguistic discourse of proverbs	94

LITERARY CRITICISM

<i>Vira Meleshko</i> . Petro Zahayko about Taras Shevchenko’s relation to Poltava	98
<i>Anna Radko</i> . The origins of “Maryanska Autumn”: a love story and personal drama of Taras Shevchenko and Theodosia Koshyts	102
<i>Nina Osmak, Svitlana Dyka</i> . The motive of love in the story “Kudeyar” by Mykola Kostomarov	107
<i>Larissa Yolkina</i> . The problem of cross literary impacts on verbal art of XVI-XVIII centuries in scientific reception by Volodymyr Perets	109
<i>Halyna Bilyk</i> . Munich pages in historiography of Ukrainian neoclassicism	113
<i>Vasyl Savych</i> . Sources of creative thinking of R. Volodymyr	119

SHEVCHENKO – 200 YEARS

<i>Myhailo Shkurka</i> . The search of priceless treasures of Taras Shevchenko’s painting heritage is to be continued	124
<i>Myhailo Nayenko</i> . Shevchenko, Gulyaypole, Tikych... ..	127
<i>Raisa Tanana</i> . To chronicles of Taras mountain – 50	130

ART CRITICISM

From the history of Yevgen Adamtsevych’s two anniversaries kobzar. <i>Compilation, prepress by Oleksiy Vertiy</i>	139
---	-----

IN "NATIVE LAND" ABOUT "NATIVE LAND"

Nina Stepanenko. "Our giant", "our great kobzar" Mykola Lysenko in the memories and thoughts of Olena Pchilka, the editor of journal "Native land" 151

DIALOGUE

Serhiy Shebelist. Thorns and laurels of a filmmaker Myroslav Slaboshpytskyy 158

PAGES OF HISTORY

Viktor Revehuk, Nadiia Kocherba. The tragedy of the Ukrainian actor 161

Iryna Diptan. Bender "bone of contention" of the first Ukrainian political emigrants 166

ANNIVERSARY DATES

Alla Rotach. From the history of the anniversaries of "Aeneid" by I. P. Kotliarevskyy 178

Anatoliy Chernov. Poltava pedagogical institute. To the 100th anniversary of the institution establishment 185

Halyna Bilyk. Roman Ivanychuk: "...The right to land belongs only to those who shed the blood for it". To the 85th anniversary of the famous Ukrainian writer 188

"NATIVE LAND" AND NATIVE PEOPLE

Volodymyr Podryba. "Paradise – Our Ukraine!": Sketches to literary portrait by Andriy Storozhenko 192

Eugeniy Ubryumov, Halyna Bilyk. His image was covered with sounds and aura of love. About the artist, folklorist, honored artist of Ukraine Pavlo Baklanov 199

IN MEMORIAM

Olha Pylypchuk. A powerful flash of the soul of Ludmila Mosina 205

Anatoliy Chernov. A symbolic figure in Ukrainian literature: Anatoliy Dimarov 207

REVIEWS

Eugene Baran. "Witnesses of Time and Life"... Letters of Yuriy Shevelov to Oleksa Izarskyy / Author tr. words and ord. by Mykola Stepanenko. – Poltava : PP Shevchenko R.V., 2014. – 388 p. 211

Three views on one book. Book Review: Stepanenko M. I. Literary and artistic awards in Ukraine / M. I. Stepanenko. – Poltava : PP Shevchenko R.V., 2014. – 498 p. 215

Mykola Stepanenko. "Conquered are able to speak" Book Review: Dziuba T. A. Wish of the people and Motherland. Publicism of the second half of XIX – the first third of the twentieth century: the model of the national identity: [monograph] / T. A. Dziuba. – Chernigov : Publisher Lozovyy V. M., 2012. – 368 p. 217

Bronislaw Panasyuk. Poetry of Ukrainian revival 219

AUTHORS 223

ОЙ ЛЮЛІ, ЛЮЛІ, МОЯ ДИТИНО

1848 рік. Тарасові всього 34, а його вже називають Батьком нації, Генієм, Пророком, Апостолом духу, Проводирем – за написані геніальні твори: «Розрита могила», «Великий льох», «Холодний яр», «Мені однаково», поеми «Сон», «Кавказ», «Єретик». Чого тільки варті рядки із «Заповіту»! «...Вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте!» Здавалося б, і мертвого піднімуть на боротьбу такі слова. Та поет іронічно зазначає: «А братія мовчить собі, витріщивши очі!» І тоді Кобзар удається до дещо жорсткого прийому: у вірші «Ой, люлі, люлі, моя дитино», щоб розбудити гідність народу, підняти його на боротьбу зі злом, він уселяє в душу матері над коліскою сина сум'яття і страх бути проклятою своєю ж дитиною за те, що батьки не подбали про долю дітей, пустивши їх жити в такий жорстокий, несправедливий світ. Можливо, поетові думалося, що страх бути проклятим прийдешніми поколіннями підніме люд із колін. Аби ж то! Уже через рік Тарас Григорович напише: «Десяте літо вже минуло, як «Кобзаря» я людям дав, а їм наче роти зашито, неначе й не було мене»...

То, може, аж тепер судилося виконати священні заповіти Великого Кобзаря?!

Григорій Левченко